

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
TBMM KARS MİLLETVEKİLLERİ VE SENATÖRLERİNİN
MECLİS FAALİYETLERİ (1961-1980)**

HAZIRLAYAN

Ayhan ÜNAYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK

KARS-2024

T.C.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**TBMM KARS MİLLETVEKİLLERİ VE
SENATÖRLERİNİN MECLİS FAALİYETLERİ
(1961-1980)**

Ayhan ÜNAYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman ve Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK

Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR

Doç. Dr. Murat DEMİREL

Kars – 2024

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ayhan ÜNAYDIN tarafından hazırlanan TBMM Kars Milletvekilleri ve Senatörlerinin Meclis Faaliyetleri (1961-1980) başlıklı bu çalışma,/07/202... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*başarılı/başarısız*] bulunarak jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak (oy çokluğuyla/birliğiyle) kabul/red edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	: Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Murat DEMİREL	İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yaşar KOP

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım TBMM Kars Milletvekilleri ve Senatörlerinin Meclis Faaliyetleri (1961-1980) adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled **Assembly Activities of Kars Parliamentarians and Senators of the Grand National Assembly of Turkey (1961-1980)** as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

01/07/2024

Ayhan ÜNAYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1960-1980 ASKERİ DARBELERİ ARASI DÖNEM

1.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi	5
1.2. Milli Birlik Komitesi	15
1.3. 1961 Anayasası ve Çift Meclis Sistemi.....	17
1.4. 1961-1980 Arası Faaliyet Gösteren Siyasi Partiler	23
1.4.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	23
1.4.2. Adalet Partisi (AP)	26
1.4.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	29
1.4.4. Yeni Türkiye Partisi (YTP)	30
1.4.5. Millet Partisi (MP)	32
1.4.6. Türkiye İşçi Partisi (TİP).....	34
1.4.7. Güven Partisi (GP)	37
1.4.8. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP).....	38
1.4.9. Birlik Partisi (BP).....	39
1.4.10. Demokratik Parti (DP).....	42
1.4.11. Milli Nizam (MNP) ve Milli Selamet Partisi (MSP)	46

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE VE KARS'TA 1960-1980 ARASI DÖNEMDE SİYASİ, EKONOMİK, SOSYAL DURUM VE SEÇİMLER

2.1. Türkiye'de 1960-1980 Arası Dönemde Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Durum.....	48
2.2. Kars'ta 1960-1980 Arası Dönemde Sosyal ve Ekonomik Duruma Genel Bir Bakış	62

2.3. Milletvekili ve Senatör Adaylarının Belirlenmesi	66
2.4. Kars'ta 1960-1980 Arası Dönemde Yapılan Seçimler.....	70
2.5. TBMM'de Kars Parlamentelerine Ait İstatistikler	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

27 MAYIS SONRASI KARS PARLAMENTELERİ

3.1. 1960-1980 Arası Dönemde Kars Senatörleri ve Milletvekilleri.....	81
3.1.1. 1960-1980 Yılları Arası Kars Senatörleri.....	81
3.1.1.1. Sırrı Atalay.....	81
3.1.1.1.1. Sırrı Atalay'ın Biyografisi	81
3.1.1.1.2. Sırrı Atalay'ın Senato Çalışmaları	82
3.1.1.2. Turgut Göle.....	84
3.1.1.2.1. Turgut Göle'nin Biyografisi	84
3.1.1.2.2. Turgut Göle'nin Senato Çalışmaları.....	85
3.1.1.3. Mehmet Hazer.....	86
3.1.1.3.1. Mehmet Hazer'in Biyografisi	86
3.1.1.3.2. Mehmet Hazer'in Senato Çalışmaları.....	87
3.1.1.4. Yusuf Ziya Ayrım	89
3.1.1.4.1. Yusuf Ziya Ayrım'ın Biyografisi	89
3.1.1.4.2. Yusuf Ziya Ayrım'ın Senato Çalışmaları	90
3.1.1.5. Muzaffer Şamiloğlu.....	92
3.1.1.5.1. Muzaffer Şamiloğlu'nun Biyografisi	92
3.1.1.5.2. Muzaffer Şamiloğlu'nun Senato Çalışmaları.....	93
3.1.1.6. Halim Dursunoğlu	94
3.1.1.6.1. Halim Dursunoğlu'nun Biyografisi.....	94
3.1.1.6.2. Halim Dursunoğlu'nun Senato Çalışmaları	95
3.1.1.7. Halis Soylu.....	95
3.1.1.8.1. Halis Soylu'nun Biyografisi	95
3.1.1.8.2. Halis Soylu'nun Senato Çalışmaları.....	96
3.1.2. 1960-1980 Yılları Arası Kars Milletvekilleri	97
3.1.2.1. Ali Sırrı Öktem.....	97
3.1.2.1.1. Ali Sırrı Öktem'in Biyografisi	97
3.1.2.1.2. Ali Sırrı Öktem'in Meclis Çalışmaları	97

3.1.2.2. Bahtiyar Vural.....	100
3.1.2.2.1. Bahtiyar Vural'ın Biyografisi	100
3.1.2.2.2. Bahtiyar Vural'ın Meclis Çalışmaları.....	100
3.1.2.3. Hasan Erdoğan	102
3.1.2.3.1. Hasan Erdoğan'ın Biyografisi.....	102
3.1.2.3.2. Hasan Erdoğan'ın Meclis Çalışmaları	102
3.1.2.4. Mustafa Kemal Güven.....	106
3.1.2.4.1. Mustafa Kemal Güven'in Biyografisi	106
3.1.2.4.2. Mustafa Kemal Güven'in Meclis Çalışmaları	107
3.1.2.5. Mustafa Kemal Kaya.....	109
3.1.2.5.1. Mustafa Kemal Kaya'nın Biyografisi.....	109
3.1.2.5.2. Mustafa Kemal Kaya'nın Meclis Çalışmaları.....	110
3.1.2.6. Kemal Okyay	111
3.1.2.6.1. Kemal Okyay'ın Biyografisi	111
3.1.2.6.2. Kemal Okyay'ın Meclis Çalışmaları	111
3.1.2.7. Latif Aküzüm	117
3.1.2.7.1. Latif Aküzüm'ün Biyografisi.....	117
3.1.2.7.2. Latif Aküzüm'ün Meclis Çalışmaları.....	118
3.1.2.8. Necmettin Akan	119
3.1.2.8.1. Necmettin Akan'ın Biyografisi	119
3.1.2.8.2. Necmettin Akan'ın Meclis Çalışmaları	119
3.1.2.9. Rıza Yalçın	120
3.1.2.9.1. Rıza Yalçın'ın Biyografisi	120
3.1.2.9.2. Rıza Yalçın'ın Meclis Çalışmaları	120
3.1.2.10. Abbas Ali Çetin.....	126
3.1.2.10.1. Abbas Ali Çetin'in Biyografisi	126
3.1.2.10.2. Abbas Ali Çetin'in Meclis Çalışmaları.....	126
3.1.2.11. Fatma Sevinç Fikri Düşünsel	129
3.1.2.11.1. Fatma Sevinç Fikri Düşünsel'in Biyografisi.....	129
3.1.2.11.2. Fatma Sevinç Fikri Düşünsel'in Meclis Çalışmaları.....	129
3.1.2.12. Ali Cengiz Ekinci	133
3.1.2.12.1. Ali Cengiz Ekinci'nin Biyografisi.....	133
3.1.2.12.2. Ali Cengiz Ekinci'nin Meclis Çalışmaları.....	133

3.1.2.13. Adil Kurtel	135
3.1.2.13.1. Adil Kurtel'in Biyografisi	135
3.1.2.13.2. Adil Kurtel'in Meclis Çalışmaları	135
3.1.2.14. Celal Nuri Koç	138
3.1.2.14.1. Celal Nuri Koç'un Biyografisi	138
3.1.2.14.2. Celal Nuri Koç'un Meclis Çalışmaları	139
3.1.2.15. Muzaffer Şamiloğlu	140
3.1.2.15.1. Muzaffer Şamiloğlu'nun Biyografisi	140
3.1.2.15.2. Muzaffer Şamiloğlu'nun Meclis Çalışmaları	140
3.1.2.16. Turgut Göle	145
3.1.2.16.1. Turgut Göle'nin Biyografisi	145
3.1.2.16.2. Turgut Göle'nin Meclis Çalışmaları	145
3.1.2.17. Osman Yeltekin	146
3.1.2.17.1. Osman Yeltekin'in Biyografisi	146
3.1.2.17.2. Osman Yeltekin'in Meclis Çalışmaları	146
3.1.2.18. İsmail Hakkı Alaca	147
3.1.2.18.1. İsmail Hakkı Alaca'nın Biyografisi	147
3.1.2.18.2. İsmail Hakkı Alaca'nın Meclis Çalışmaları	147
3.1.2.19. Musa Doğan	149
3.1.2.19.1. Musa Doğan'ın Biyografisi	149
3.1.2.19.2. Musa Doğan'ın Meclis Çalışmaları	150
3.1.2.20. Turgut Artaç	155
3.1.2.20.1. Turgut Artaç'ın Biyografisi	155
3.1.2.20.2. Turgut Artaç'ın Meclis Çalışmaları	155
3.1.2.21. Veyis Koçulu	159
3.1.2.21.1. Veyis Koçulu'nun Biyografisi	159
3.1.2.21.2. Veyis Koçulu'nun Meclis Çalışmaları	160
3.1.2.22. Ali Doğan Araslı	162
3.1.2.22.1. Ali Doğan Araslı'nın Biyografisi	162
3.1.2.22.2. Ali Doğan Araslı'nın Meclis Çalışmaları	163
3.1.2.23. Abdulkerim Doğru	168
3.1.2.23.1. Abdulkerim Doğru'nun Biyografisi	168
3.1.2.23.2. Abdulkerim Doğru'nun Meclis Çalışmaları	168

3.1.2.24. Cemil Ünal.....	169
3.1.2.24.1. Cemil Ünal'ın Biyografisi.....	169
3.1.2.24.2. Cemil Ünal'ın Meclis Çalışmaları.....	170
3.1.2.25. Davut Aksu	172
3.1.2.25.1. Davut Aksu'nun Biyografisi	172
3.1.2.25.2. Davut Aksu'nun Meclis Çalışmaları	172
3.1.2.26. Hasan Yıldırım	175
3.1.2.26.1. Hasan Yıldırım'ın Biyografisi.....	175
3.1.2.26.2. Hasan Yıldırım'ın Meclis Çalışmaları.....	175
3.1.2.27. Yasin Bozkurt	180
3.1.2.27.1. Yasin Bozkurt'un Biyografisi	180
3.1.2.27.2. Yasin Bozkurt'un Meclis Çalışmaları	181
3.1.2.28. Bahri Dağdaş.....	182
3.1.2.28.1. Bahri Dağdaş'ın Biyografisi	182
3.1.2.28.2. Bahri Dağdaş'ın Meclis Çalışmaları	183
3.1.2.29. Hidayet Çelebi.....	187
3.1.2.29.1. Hidayet Çelebi'nin Biyografisi	187
3.1.2.29.2. Hidayet Çelebi'nin Meclis Çalışmaları	187
3.1.2.30. İsmet Atalay	190
3.1.2.30.1. İsmet Atalay'ın Biyografisi.....	190
3.1.2.30.2. İsmet Atalay'ın Meclis Çalışmaları.....	191
SONUÇ.....	196
KAYNAKLAR.....	203

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
TBMM KARS MİLLETVEKİLLERİ VE SENATÖRLERİNİN MECLİS
FAALİYETLERİ (1961-1980)
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Ayhan ÜNAYDIN
Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
2024 – VIII + 211

ÖZET

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen darbe sonrası, Türkiye yoluna 1961 Anayasası ile devam etmiştir. 1961 Anayasası ile çift meclisli bir yapı ortaya çıkmıştır. 12 Eylül 1980’de gerçekleşen darbeye kadar da bu çift meclisli yapı sürmüştür. Bu bağlamda bu süre zarfında Kars’ı temsilen Ankara’ya gönderilen milletvekili ve senatörler olmuştur. Çalışmada 1960 darbesinden 1980 yılına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne seçilen Kars senatör ve milletvekillerinin özgeçmişleri TBMM albümü ve meclis arşivi incelenmiştir. 1961-1980 dönemi siyasi partilerin oy oranları, Kars’tan seçilen parlamenterler ile bu parlamenterlerin demografik özellikleri, katıldıkları seçimler ve yasama faaliyetleri ortaya konulmuştur. Kars parlamenterlerinin Türkiye genelinde ve Kars özelinde yaptıkları çalışmalarda, onları seçen seçmenlerin sorunlarını çözme ve meclis gündemine taşınan sorunların çözümünün ne kadar takipçisi olabildikleri değerlendirilmiştir. Ayrıca bakanlıklar nezdinde seçim bölgesi başta olmak üzere ülkenin gelişimi ve kalkınmasına ne kadar katkı verdikleri irdelenmiştir.

Çalışmada betimsel ve tarihsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Kitaplar, anılar ile makaleler, tezler, arşiv belgeleri ve dönemin yerel gazetelerinden faydalanılmıştır. Milletvekillerinin faaliyetleri incelenirken TBMM meclis tutanakları ve TBMM arşivinden elde edilen belgeler esas alınmıştır. Araştırma konusu olan parlamenterler; seçim dönemleri dikkate alınarak sıralanmış, dönemleri içerisinde ise alfabetik sıraya göre incelenmiştir. Konular kişi bazında tasnif edilmiş ve milletvekillerinin çalışmaları aktarılırken konu içerisinde kronolojik sıra dikkate alınmıştır.

1961-1980 arası dönemde TBMM’de görev yapan Kars vekil ve senatörlerinden bazıları meclis kuruluna hitap etmeleri, verdikleri yazılı ve sözlü soru önergeleri ve

kanun teklifleri ile faal bir siyaset izlemişlerdir. Bu dönemde bazı parlamenterler ise hiç söz almayarak ve önerge sunmadan sadece oylamalar sırasında tabiri caizse el kaldırıp, indirerek pasif bir siyaset izlemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kars, Kars Milletvekilleri, Kars Senatörleri, Cumhuriyet Senatosu, Millet Meclisi.

KAFKAS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT
ASSEMBLY ACTIVITIES OF KARS PARLIAMENTARIANS AND SENATORS
OF THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY (1961-1980)
A THESIS FOR THE DEGREE OF MASTER

Ayhan ÜNAYDIN
Assoc. Prof. Atıl Cem ÇİÇEK
2024 – VIII + 211

ABSTRACT

After the coup which has been done on 27 May 1960, Turkey has proceeded on its way with the 1961 Constitution. A double structural assembly has been occurred by the 1961 Constitution. This double structural assembly has kept on going until the coup which has been occurred on 12 September 1980. And during this period there have been some parliamentarians and senators who represented Kars in the assembly which is located in Ankara. The autobiographies of the senators and parliamentarians of Kars who have been elected to the The Grand National Assembly from the 1960's military coup to 1980, albums of the assembly and the archives have been examined. The vote rates of political parties of 1961-1980, the chosen parliamentarians and their demographic characteristics, the elections that they participated and their legislation activities have been introduced. The works that they made generally in Turkey and specifically in Kars, solving the problems of their voters, how the parliamentarians follow the problems in the assembly has been evaluated too. And also their support to their polling district and to the development and growth of the country by ministries has been considered.

In this study descriptive and historical research methods were used. Books, memories and articles, thesis and archive documents and also the local newspapers of the period have been used in the study. While the activities of the parliamentarians were examined, the documents which have been obtained from the assembly archives and parliamentary minutes have been taken as a basis. The parliamentarians which are the research object have been argued according to the period that they have been elected and they have been examined in an alphabetical order of their terms. The subjects have been classified personal based and while citing the works of parliamentaries, the chronological order has been taken into account.

In 1960-1980, some of the Kars Parliamentaries who served in the assembly acted in an industrious policy by making speeches in the assembly, written or oral questions and legislative proposals. But some of them acted in a passive policy just like only raising their hands and never made a speech in the assembly and never gave a proposal.

Keywords: Kars, Kars Parliamentarians, Kars Senators, Republic Senate, National Assembly

ÖNSÖZ

TBMM Kars Milletvekilleri ve Senatörlerinin Meclis Faaliyetleri (1961-1980) adlı tez çalışmasında, Türkiye'nin 1960 darbesi öncesi nasıl bir süreçten geçtiği ve 1960 yılından itibaren 1980 yılında meydana gelen darbe sürecine ülkenin ne şekilde sürüklendiği, Kars ilinde bu sürecin ne şekilde yaşandığı ve seçilen siyasilerin meclis çatısı altında hangi faaliyetlerde bulunduğu üzerinde durulmuştur. Tezde Cumhuriyet ve demokrasi tarihinin önemli bir kilometre taşını oluşturan 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ve sonrasında kurulan Milli Birlik Komitesi yönetimi, karşılaşılan sorunlar ele alınmıştır. Demokrasiye geri dönüş çalışmaları; 1961 seçimleri, bu seçimlerden sonra kurulan koalisyon hükümetleri ile birlikte Kars milletvekilleri ve senatörlerinin TBMM çatısı altında gerçekleştirdikleri çalışmalar incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında kaynak sağlama ve yorumlama konusunda desteğini esirgemeyen danışman hocam, Doç.Dr. Atıl Cem ÇİÇEK'e, tezin yazım aşamasında ve tashihinde katkılarını esirgemeyen yeğenim Rabia Ferihan YANIK'a ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan aileme şükranlarımı sunarım.

Ayhan ÜNAYDIN

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	Adalet Partisi
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BP	Birlik Partisi
c.	Cilt
CENTO	Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP	Demokrat Parti (1946-1960 Dönemi)
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GP	Güven Partisi
HP	Hürriyet Partisi
IMF	Uluslararası Para Fonu
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
MBK	Milli Birlik Komitesi
MC	Milliyetçi Cephe Hükümeti
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MM	Millet Meclisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
Mv.	Milletvekili
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
Ord.	Ordinaryüs

Prof.	Profesör
s.	Sayfa
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Köylü Partisi
TL	Türk Lirası
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
YTP	Yeni Türkiye Partisi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1960-1980 Yılları Arasında Kars İl Nüfusu.....	63
Tablo 2. 1921 -2023 tarihleri (TBMM 1 -27. Dönemler Arası) Meclis Çalışma İstatistikleri.....	75
Tablo 3. 23.04.1920-25.05.1960 Arası Dönemini Kapsayan 11 Döneme Ait İstatistikler.....	76
Tablo 4. 25.10.1961-12.09.1980 Arası Dönemini Kapsayan (Millet Meclisi) 5 Döneme Ait İstatistikler.....	77
Tablo 5. 24.11.1983-23.04.2023 Arası Dönemini Kapsayan 11 Döneme Ait İstatistikler.....	78
Tablo 6. 26.10.1961-26.10.1971 Arası Dönemini Kapsayan Cumhuriyet Senatosu 10 Yasama Yılına Ait İstatistikler.....	79
Tablo 7. 01.11.1971-19.08.1980 Arası Dönemini Kapsayan Cumhuriyet Senatosu 9 Yasama Yılına Ait İstatistikler.....	80

GİRİŞ

1961 Anayasasının 1. maddesinde “Türkiye devleti bir Cumhuriyettir.” 2. Maddesinde “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir”¹ şeklinde ifade edilmektedir. Bu iki maddeden ilkinde söz edilen Cumhuriyet kavramı, *milletin egemenliği kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığıyla kullandığı yönetim biçimidir*. Demokrasi ise bu yönetim şeklinin mekanizmasıdır. Buna göre cumhuriyet ile birlikte demokrasinin de doğru biçimde işleyişi halkın seçim sistemine doğru biçimde katılması ile mümkündür. Seçim kavramı; küçük ya da büyük bir topluluğun, temsilci ve yöneticilerini oyları ile belirlemeleri olarak tanımlanabilir. Seçim; mesleki, idari ya da siyasal nitelikte olabilir. Siyasal nitelikli seçimler de yerel ya da genel olmak üzere başlıca iki gruptan oluşur. Yasama meclisi üyeliklerinde meydana gelen boşalmalar ara seçimlerle doldurulur. İkinci meclis durumundaki senatoların üçte birinin dönüşümlü olarak yenilenmesine kısmi seçim denir.²

Yerel meclislerin ve parlamentoların doğduğu tarihlerden bu yana seçim, temsili demokrasinin en temel kurumlarından biri olmuştur. Birey ve yurttaşların kamu işlerinin yönetimine katılması ve iktidarlarında onayına dayanarak meşruluk kazanması esas olarak bu yolla sağlanır. Ancak demokratik bir toplumun varlığı yalnız seçim mekanizmasının işlemesine değil, bütün temel hak ve özgürlüklerin, özgürlükçü bir yarışma ortamında gerçekleşmesine bağlıdır. Bu açıdan, bazı otoriter rejimlerde görülen tek adaylı ya da tek partili seçimler çoğulcu demokrasilerin benimsediği seçim anlayışının dışında kalır. Birden çok seçeneğin sunulmadığı durumlarda yapılan oylamalar, demokratik bir katılım sayılmaz; var olan otoriter iktidarın kendisini biçimsel olarak onaylatması anlamına gelir. Çoğulcu demokrasilerde siyasal partilerin ortaya çıkmasından bu yana seçim işlemi yönetici ve temsilcilerin belirlenmesinden öteye birbirinden farklı vaatler ve faaliyet programları arasında tercih yapma anlamı da kazanmıştır.³

¹ <http://www.resmigazete.gov.tr>, Sayı : 10816, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 31 Mayıs 1961 (18 Ocak 2019)

² “Seçim”, Ana Britannica Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 24, Ana Yayıncılık, 1994, s.270.

³ “Demokrasi”, Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 5, Sabah Gazetesi Yayınları, 1992, s.152.

Demokrasinin en önemli ögelerinden biri olan seçim kavramından hareketle çalışmamızda; 1961 yılından 1980 yılına kadar gerçekleştirilmiş 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 genel seçimleri, Türkiye geneli ve Kars yereli ele alınacaktır. Çalışmanın konusundan da anlaşılacağı üzere Kars ili milletvekilleri ve senatörlerinin parlamento çatısı altında; meclis konuşmaları, takrirler, söylevler, kanun teklifleri ve gündem dışı konuşmaları çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. İncelenecek olan genel seçimlerin sonuçlarına göre; Türkiye’de ortaya çıkan durum ve ülke genelinde olası sonuçları ele alınarak seçimlerle ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır. Tez konusunun seçilmesindeki temel sebep, bu dönemde (1961-1980 yılları arası) Kars Milletvekilleri ve Senatörleri ile ilgili olarak herhangi bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bu çalışmanın sonuçlanmasından sonra yerel anlamda Kars ilinin, büyük ölçekte ise Türkiye’nin yakın dönem tarihine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Türkiye’de 1923 yılında cumhuriyetin ilanı ile başlayan halkın yönetime katılma süreci 1960 yılında yapılan 27 Mayıs Darbesi ile akamete uğramış, müteakip yeni bir anayasa ve siyasal düzenle yola devam edilmiştir. Bu süreç 1971 yılında yaşanan 12 Mart Muhtırası ile bir askeri vesayet düzenine evrilmiştir. 12 Eylül 1980 tarihine kadar koalisyon hükümetleri ve siyasi çalkantılar ile devam eden süreç bir kez daha askeri darbe ile sekteye uğramıştır. Bu süreç içerisinde araştırmanın hipotezleri, Türkiye’de 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 genel seçimleri ile 1961 -1979 yılları arasında 8 kez yapılan Cumhuriyet Senatosu seçimleri sonunda partilerin durumu nasıldır? Hangi parti kaç milletvekili çıkarmıştır? Yapılan seçimler sonucu Kars’ta kimler milletvekili ve senatör olmuşlardır? Milletvekili ve senatör seçilen kişilerin biyografileri verilerek mecliste hangi faaliyetlerde bulunmuşlardır? Bu dönemde askeri vesayetinin mevcut siyasal düzen üzerindeki etkileri neler olmuştur? Siyasal kurumların fikir ve faaliyetleri nasıl şekillenmiştir? Türk demokrasisini ikinci bir darbeye hangi olaylar götürmüştür? 1960 darbesi sonrasında 1980 yılına kadar kurulmuş olan hükümetlerin Türkiye’de ve Kars’ta hangi icraatları olmuştur? Kars parlamenterlerinin Türkiye’nin ve seçim bölgeleri olan Kars ilinin sorunlarının çözümlenmesi maksadıyla hangi önerileri getirdikleri ve bu önerilerin ne kadarının çözümlenebildiği? şeklindeki sorular olmuştur.

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli,

“geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımı olup araştırmaya konu olan birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır, değişkenleri herhangi bir şekilde değiştirme veya etkileme çabası gösterilemez”⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Bu maksatla birlikte konunun ortaya konabilmesi için arşiv belgelerine başvurulmuştur. Çalışma hazırlanırken “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi Milletvekili Hal Tercümeleri*” (özgeçmiş kâğıtları), “*TBMM Kütüphanesi*”, “*TBMM Milletvekilleri Albümü*”, “*TBMM Zabıt Cerideleri*”, “*TBMM Tutanak Dergileri*” ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivindeki konumuzu ilgilendiren belgelerin elden geçirilmesi ile başlanmış ve çalışmamıza yararlı olacağını düşündüğümüz belgeler toplanarak sayısal ortamda kayıt altına alınmıştır. Öte yandan Türkiye’de çalışmamız kapsamındaki dönemi etkileyen yıllarda yayın hayatında olan ulusal gazete arşivleri incelenmiş ve bu dönemlerde Kars ilinde yayınlanmış yerel gazeteler incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızı yaparken bazı güçlükler ile karşılaşmıştır. Çalışmanın sınırlılıklarından ilki olarak karşımıza veri bulma gücü çıkmıştır. Kars ilinde hizmet veren İl Halk Kütüphanesinde bulunan gazete arşivinin sel baskını nedeniyle zarar görmüş olması nedeniyle bu durumdan kurtarılabilmiş olan gazete nüshaları incelenmiştir. Söz konusu arşivin oldukça yetersiz kalması nedeniyle Ankara’da bulunan Milli Kütüphane arşivinde bulunan Kars iline ait yerel gazetelere ait arşiv incelenerek daha detaylı bilgilere ulaşılmaya çalışılarak bu eksikliğin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın bir diğer sınırlılığını ise çalışmaya konu olan parlamenterlerin pek çoğunun hayatta olmaması ve bu kişilerin yakınlarına da ulaşamaması nedeniyle geçmişte yaşanan olayların doğruluğunun kontrol edilememesi oluşturmaktadır. Çalışmada çeşitli yazarların basılmış kitapları, makaleleri ve bunun yanında Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının internet sitesinde hizmet vermekte olan “Tez Merkezinde” erişime açılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri de incelenmiştir. Ayrıca çalışmamızda kullanılmak üzere internette yayın yapmakta olan bazı web sitelerinin de konuya ilişkin içerikleri incelenerek atıf yapılmıştır. Çalışmaya konu dönemde Büyük Millet Meclisinde Kars ilini temsil eden parlamenterlerin basına verdikleri röportaj veya mülakatlar da taranarak çalışmamıza eklenmiştir. Milletvekili genel seçimleri ile Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri ile ilgili olarak Türkiye İstatistik Kurumunun yayınlamış

⁴ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2012, s.77.

olduğu istatistiki verilerden olabildiğince yararlanılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamıza yön veren bilgiler, bölümlerin konu başlıklarına göre sınıflandırılarak bilginin kendi içinde daha tutarlı olmasına zen gösterilmiştir. Tez hazırlanırken çalışmanın hangi kaynakları esas aldığını ve hangi kaynaklardan beslendiğini göstermek okuyuculara bilgi vermek amacı ile sık sık dipnot verilmesine zen gösterilmiştir. Dipnotların kullanımı ve başlıkların numaralandırılması vs. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından hazırlanmış olan tez yazım kılavuzuna göre oluşturulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1960-1980 ASKERİ DARBELERİ ARASI DÖNEM

1.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

Türkiye’de çok partili döneme geçiş için bir deneme yapılacağına ilişkin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bir Amerika Birleşik Devletleri (ABD) seyahati sonrasında, 19 Mayıs 1945 tarihinde Gençlik ve Spor Bayramı’ndaki hitabında değinmiştir. Bu açıklama üzerine Cumhuriyet Halk Partisinden (CHP) dört milletvekili, bu açıklamadan da aldıkları cesaretle, 7 Haziran 1945 tarihinde partide daha çok demokratikleşme ve ıslahat yapılması amacıyla dörtlü tahrir denem raporunu CHP başkanlığına sunmuşlardır. Bu rapor CHP Meclis grubunda görüşüldükten sonra reddedilmiştir. Ardından bu raporu sunan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ardından Refik Koraltan partiden ihraç edilmişlerdir. Bu karar üzerine önergeyi veren dördüncü kişi olan Celal Bayar önce milletvekilliğinden sonra CHP’den istifa etmiştir.⁵ 7 Ocak 1946 tarihinde bu dört kişi tarafından Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. Partinin genel başkanlığına Bayar, parti sözcülüğüne ise Menderes getirilmiştir. DP’nin kuruluşundan sonra CHP, 1947 yılında yapılması gereken genel seçimleri bu partinin seçimlere hazır olamayacağı düşüncesiyle 1946 tarihine çekmiştir.⁶ 1946 seçimleri açık oy, gizli sayım yöntemi ile yapılmış neticede CHP 397, DP 61 ve Bağımsızlar 7 milletvekili çıkarmıştır.⁷ DP 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılacak olan seçimlere kadar mecliste muhalefet görevini yürütmüştür. DP, bu tarihte yapılan genel seçimde 416 milletvekili çıkarmış ve iktidara gelmiştir. Bu seçimde CHP 69, Millet Partisi (MP) ve Bağımsızlar ise 1’er milletvekili ile mecliste temsil edilme imkânı bulmuşlardır.

Bayar, 20 Mayıs 1950 tarihinde iktidarda bulunan DP’nin meclisteki çoğunluğunu da arkasına alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, hükümeti kurma görevini Menderes’e vermiştir. Menderes bu görevlendirme sonunda hem

⁵ Süleyman Kocabaş, **27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yolda Yeşilhisar-Kayseri Olayları**, İstanbul, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık, 2010, s.13.

⁶ Talip Kabadayı, Dilşen İnce Erdoğan, Hüseyin Üreten ve Gülay Gündeay, **Başbakan Adnan Menderes’in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi**, Aydın, Adnan Menderes Üniv. Yay., 2012, s.17.

⁷ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (10.12.2018)

Başbakanlık hem de parti genel başkanlığı görevlerini üzerine almıştır.⁸ Bu dönemde Menderes hükümeti önemli icraatlara imza atmıştır. 25 Haziran 1950 tarihinde Kore Savaşı'nın başlaması nedeniyle Birleşmiş Milletlerin çağrısı üzerine Türkiye, Güney Kore'ye yardımcı olmak için 4500 kişilik askeri bir birliği Birleşmiş Milletler emrine vermiştir.⁹ Türkiye, Kore savaşında ABD'ye verdiği destek neticesi ile kutuplaşan dünya düzeninde 15 Eylül 1951 tarihinde Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) kabul edilmiş, 18 Şubat 1952'de meclisin onayladığı antlaşma ile resmen NATO'ya katılmıştır.

Menderes iktidarı ilk olarak köylüye ve tarıma büyük destek vermiştir. Köylerde makineleşme artmış 1950-1960 arasında Türkiye'deki traktör sayısı 4 binden 44 bine, ekili alan 10.5 milyon hektardan 23.5 milyon hektara, üretilen hububat miktarı 8.2 milyon tondan 13 milyon tona çıkmıştır. Buna paralel olarak da ürün miktarında ve gelirlerde büyük artış kaydedilmiştir.¹⁰ Menderesin ilk döneminde yaşanan bu refahın diğer bir sebebi, İkinci Dünya Savaşı'ı sonrasında kullanılmayan altın ve döviz stokları ile ABD tarafından yapılan Marshall yardımlarıdır. Bu dönemde altyapıya önemli yatırımlar yapılmıştır. Yapılan bu altyapı yatırımlarının getirisinin uzun dönemlere yayılması sonucunda ülkede fon kaynağı açısından sıkıntılar meydana gelmiştir. 1950-1954 arası Kore Savaşı'nın etkisi ile ihracatta önemli ilerlemeler kaydeden Türkiye, savaşın sona ermesi ile birlikte uluslararası piyasada özellikle tarım ürünlerine olan talebin azalması nedeniyle ihracatta önemli ölçüde düşme yaşamıştır. Dış ülkelere alınan makine ve teçhizatın yedek parçaya ihtiyaç duyması nedeniyle bu malzemelerin yurtdışından ithal edilmesi gerekliliği yüzünden döviz kriziyle karşılaşmıştır. Türkiye'nin dış borçlarında borç ertelemesine gidilmiş ve borçlar bir ödeme planına bağlanmıştır. Bu dönemde 350 milyon dolarlık dış kredi kullanılmış, bunun 75 milyon doları Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OECD) ve 25 milyon doları Uluslararası Para Fonu (IMF) ve geri kalanı da ABD'den karşılanmıştır. Bu dönemde ekonomik göstergelerin kötüye gitmesi enflasyonun da yukarı doğru hareket etmesine neden olmuştur. Hayat pahalılığı olabildiğine artmıştır. Dolar cinsinden ithalatın düşmesi ve dış baskılar nedeniyle 1958'de dolar,

⁸ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phenix Yayıncılık, 2004, s.178.

⁹ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2004, s.33.

¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderesin Dramı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2017, s.218.

Türk Lirası (TL) karşısında 2.2 kat değerlenmiş ve fiili bir devalüasyon olmuştur. Fiyatların artması neticesinde piyasada uzun kuyruklar oluşmaya başlamış ve karaborsacılık ortaya çıkmıştır.¹¹

Türkiye'nin bu dönemde karşılaştığı sorunlardan biri de tarımda makineleşme neticesinde köyde yaşayıp işsiz kalan insanların sanayileşmenin de etkisi ile hızla köylerini boşaltıp akın akın şehirlere göçmeleri ve bunun neticesinde gecekondulaşmanın hızla artması olmuştur.¹² 16 Haziran 1950 tarihinde ezanın Türkçe okunması uygulaması kaldırılmış, Arapça okunmasına başlanmıştır. Bu karar DP'ye büyük çapta oy kazandırmış olmasına rağmen ordu içinde Atatürk inkılaplarından laiklik ilkesinden taviz verme olarak algılanarak ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur. Orduda rahatsızlık yaratan diğer bir durum da okullardaki din eğitiminin ailelerin kararına bırakılması ve ülke genelindeki İmam Hatip Okulları'nın sayısının artırılması olmuştur.¹³

8 Ağustos 1951 tarihinde Halkevleri devletleştirilmiştir. 1954 genel seçimlerinden sonra ise kapatılmıştır.¹⁴ Bu karar CHP ile DP arasında gerilimin artmasına neden olmuştur. Özellikle 27 Mayıs 1960 tarihine kadar CHP genel başkanı İnönü ile DP genel başkanı Menderes arasında yaşanan karşılıklı suçlamalar ve atışmalar kamuoyunun da gerilmesine neden olmuştur. Şubat 1954'te Köy Enstitüleri önce klasik öğretmen okullarına dönüştürülmüş ardından ise tamamen kapatılmıştır. 1954 genel seçimlerinin ardından ise CHP'nin birinci parti olduğu Malatya ili ikiye ayrılarak Adıyaman ilçesi il statüsüne getirilmiş, Kastamonu'ya bağlı Abana Kazası ise köy yapılmıştır.¹⁵ 30 Haziran 1954 tarihinde DP'li milletvekillerinin oyları ile kabul edilen bir yasayla Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) genel başkanı Osman Bölükbaşının memleketi Kırşehir il statüsünden çıkarılmış ve Nevşehir adında bir il kurulmuştur. Kırşehir ise ilçe olarak Nevşehir'e bağlanmıştır.¹⁶ Bu gelişmeler üzerine Bölükbaşı ve CHP genel sekreteri Kasım Gülek'in gösteri yürüyüş kanununa muhalefetten tutuklanmaları ortamı iyice germiştir. 1954 yılı genel seçimlerinde DP

¹¹ Kabadayı, İnce, Üreten ve Gündeay, **Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi**, s.87.

¹² Aydemir, **Menderesin Dramı**, s.225.

¹³ Kocabaş, **27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yolda Yeşilhisar-Kayseri Olayları**, s.24.

¹⁴ Aydemir, **Menderesin Dramı**, s.198.

¹⁵ Şükran Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, İstanbul, İleri Yayınları, 2005, s.32.

¹⁶ Ensar Yılmaz, "1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları", **e-Journal of New World Sciences Academy**, Sayı: 5, (2010), s.549.

503, CHP 31, CMP 5, bağımsızlar 2 milletvekili çıkarmıştır. ¹⁷

1955 yılında Kıbrıs'ta önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kıbrıslı Rumlar, Birleşmiş Milletlerin aldığı "Milletlerin kendi kaderini tayin hakkı" kararı üzerine bir kilisede toplanarak 1878'den beri fiili olarak İngiliz yönetiminde olan Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını istemişlerdir. İngiltere buradaki egemenliğini kaybetmemek için 6 Eylül 1955 tarihinde Londra'da Türkiye'nin ve Yunanistan'ın katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Aynı tarihte Kıbrıs'taki Türklere destek vermek için İstanbul'da da Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti tarafından bir gösteri düzenlenmiştir. Bu gösteri sırasında bazı gazetelerde çıkan Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı haberi halkı galeyana getirmiş, İstanbul ve İzmir'de yaşayan Rum kökenli vatandaşların evleri ve işyerleri yağmalanmıştır. Bu olaylar sonucunda İstanbul'da ki Rumlar Yunanistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. 6-7 Eylül olayları, Londra'da, Kıbrıs konusunu görüşen Türk tarafını uluslararası alanda zor duruma sokmuştur. 6-7 Eylül olayları üzerine sıkıyönetim ilan edilmiştir. ¹⁸

1957 yılında yapılan genel seçimlerde DP'nin oy oranı %47.7'ye düşmüş 424 milletvekili çıkarmıştır. CHP 178, CMP 4 ve Hürriyet Partisi (HP) 4 milletvekilliği kazanmışlardır. ¹⁹ 1958 yılında CMP ile Türkiye Köylü Partisi (TKP) birleşmişlerdir. Bu birleşme kadar önemli bir birleşmede, HP'nin CHP'ye katılmasıyla gerçekleşmiştir. DP, bu partilerin birleşerek kendileri karşısında güçlü bir Muhalif Cephe oluşturdukları düşüncesiyle Vatan Cephesini kurmuştur. DP'nin il ve ilçe teşkilatları ile gençlik kollarını bir araya getiren oluşuma katılanların isimleri radyolardan yayınlanmış ve vatansever oldukları belirtilerek katılımında bulunmayanlar üzerinde ise siyasi baskılar oluşturulmuştur. Vatan Cephesinin kuruluşundaki amaç, güçlenen muhalefete karşı gövde gösterisi yapmaktır. Böylece toplum kutuplaştırılmış ve toplumsal birliği bozacak sonuçlar doğurmuştur. ²⁰

Vatan Cephesinin ilan edilmesi üzerine 12 Ocak 1959 tarihinde CHP kurultayında "İlk Hedefler Beyannamesi" kabul edilmiş buradaki kararlar 1961 Anayasasında

¹⁷ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (10.12.2018)

¹⁸ Rasim Ekşi, **Yassıada Çılgılığı**, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s.40.

¹⁹ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (10.12.2018)

²⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Cilt 5, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002, s.187.

kendine yer bulmuştur. Bu hedefler şöyle sıralanabilir:²¹

1. Eşit muamele,
2. İkinci Meclis (Senato)
3. Anayasa Mahkemesi
4. Yüksek Yargıçlar Kurulu,
5. Memurlar Kanunu'nun değişmesi (memurların mahkemeye başvuru hakkı),
6. Basın Hürriyeti,
7. Üniversitelerin Özerkliği
8. Sosyal güvenlik ve sosyal adalet esaslarının anayasal güvenceye alınması (grev, toplu sözleşme hakkı sendikalar gibi kuruluşlar)
9. Seçim güvenliğinin sağlanması

DP'nin uygulamaları Kemalist rejime tehdit oluşturabileceği algısını oluşturmuş, bu da aydınlar ile üniversite öğretim elemanlarının tepkilerine neden olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen gazete kapatmalar, iktidar ile muhalefet ve iktidar ile basın arasındaki gerilimi iyice tırmandırmıştır. Bu gerilimin tırmanmasındaki en büyük faktör ise İnönü ile Menderes arasındaki karşılıklı kışkırtıcı konuşmalardır. Menderes Hükümetine karşı bu dönemde tepkiler ve bu tepkiler neticesinde yaşanan olaylar şu şekildedir: 1950 sonrası ordu içinde oluşan yığılmalar, yığılmaları gidermek için yapılan tasfiyeler ve maaş düşüklüğü, ordu içindeki huzursuzluğun kaynağını oluşturmaktadır. Siyasetteki gerginlikler, sokak eylemleri ve ekonomideki kötüye gidiş ordudaki huzursuzluğun daha da artmasında rol oynamıştır.²²

16 Ocak 1958 tarihinde Dokuz Subay Olayı gerçekleşmiştir. Bu olay, asker siyaset ilişkilerinde bir kırılma noktası olmuştur. Aralık 1957 tarihinde 1. Ordu temsil bürosunda görevli Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu, merkez komutanı Tümgeneral Kazım Demirkan'a bazı subayların gizli bir örgüt kurarak darbe planladıklarına dair bir ihbarda bulunmuştur. Konu ile İstanbul Emniyeti ve İçişleri Bakanlığı doğrudan ilgilenmiş, bu durum mecliste sert tartışmalara neden olmuştur. Sonuçta bu dokuz subay, askeri mahkemede yargılanmış ve beraat etmişlerdir. İhbarı yapan Samet Kuşçu ise ordudan uzaklaştırılmıştır. Bu olay ordu içinde bulunan darbe yanlılarını

²¹ Aydemir, **Menderesin Dramı**, s.277.

²² Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.20.

cesaretlendirmiştir.²³

18 Nisan 1960 “TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife Salahiyetleri Kanunu” kabul edilmiş, bu kanun ile meclis içerisinde seçilen 15 kişilik bir komisyona muhalefet ve basın faaliyetlerini soruşturup ortada bir suç unsuru tespit etmeleri halinde suçluların yargılanmalarını isteme hakkı verilmiştir. Ayrıca bu komisyona gazete ve dergi kapatma yetkisi verilmiştir. Bu kanunun çıkması, iktidara karşı olan tepkileri tepe noktasına çıkarmıştır.²⁴ Bu komisyon muhalif olarak nitelendirilen basının iktidara eleştirilerini sertleştirilmesi nedeniyle kurulmuştur. 1955-1960 yılları arasında kapsayan bu döneme kadar basın mensuplarının yargılanmaları amacıyla 2300 dava açılmış ve bu yargılamalar sonucunda 867 gazetecinin mahkûmiyetine karar verilmiştir. Buna karşı sokak olayları ve gösteriler yoğun biçimde artmıştır. 28 Nisan 1960'ta İstanbul Üniversitesi'nde iktidar karşıtı gösteriler gerçekleşmiştir. Bu gösterilerin ana nedeni Salahiyet Kanunu'dur. Bu olaylarda göstericilerin üzerine ateş edilmesi emri verilmiştir.²⁵ İstanbul Üniversitesi olaylarının hemen akabinde 5 Mayıs 1960'ta Ankara'da geçen 555K olayı meydana gelmiştir. 555K, beş mayısta saat beşte Kızılay'da buluşalım anlamına gelmekte olan bir şifre olup bu olayda DP aleyhine gösteriler yapılmıştır. Bu gösteri sırasında sıkıyönetimde görevli bazı subayların göstericilere göz yummaları ve yardımcı olmaları ordu ile DP ilişkilerini onarılamayacak bir noktaya taşımıştır. Bu olaylar sonrasında yeniden sıkıyönetim ilan edilmiştir.²⁶ 19 Mayıs 1960'ta ise resmi törenler sıkıyönetim komutanlığınca yasaklanmıştır. 21 Mayıs günü Menderes'in konuğu olan Hindistan Başbakanı Nehru'yu karşılamak için Harp Okulu öğrencileri görevlendirilmişlerdir. Karşılama sonrası halk tarafından gerçekleştirilen gösterilere Harp Okulu öğrencileri de katılmış ve Kızılay'a doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Harp Okulu öğrencileri dışında gösteriye pek çok subay da katılım sağlamıştır.²⁷

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbeye sebep olan olayların belki de en önemlisi iktidar ile muhalefet arasındaki çekişmeler olmuştur. Bu olaylara örnek olarak 17 Şubat-24 Mart 1960 arasında Kayseri ilinin Yeşilhisar ilçesinde gerçekleşen olaylar gösterilebilir. Yapılan yerel seçimlerde Belediye Başkanlığının

²³ Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, s.44.

²⁴ Orhan Koloğlu, **Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayıncılık, 2006, s.126.

²⁵ Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, s.91.

²⁶ Aydemir, **Menderesin Dramı**, s.368.

²⁷ Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.175.

CHP'den DP'ye geçmesinin ardından ilçede gerilim tırmanırken iki partinin ilçe başkanları arasında çıkan bir tartışma nedeniyle CHP ilçe başkanının, DP ilçe başkanını silahla yaralaması ilçede istenmeyen olayların yaşanmasına neden olmuştur. İlçede bazı konut ve işyerlerinin camlarının kırılması nedeniyle tutuklanan ve daha sonra serbest bırakılan CHP'li bir vatandaşın karakolda işkence gördüğünü söylemesi üzerine halkın galeyana gelerek hükümet konağını basması sonucu üzücü olaylar meydana gelmiştir. Hükümet konağı taşlanmış, Yeşilhisar savcısı dövülmüş, araçlar tahrip edilmiştir. Bu olaylar karşısında kalabalığı dağıtmak için polis havaya ateş açmış ve 56 kişi tutuklanarak cezaevine konulmuştur. CHP genel başkanı İnönü kongre için geldiği Kayseri'den Yeşilhisar ilçesine gitmek istemiş fakat ilk olarak Kayseri girişinde treni durdurularak akşam saatlerine kadar bekletildikten sonra şehre girmesine izin verilmiştir. Ertesi gün ise İnönü Ankara'ya dönerken Yeşilhisar'a uğramak istemiş asker tarafından yola kurulan barikat ile ilçeye girmesi engellenmiştir.²⁸ Bu olaylar halk arasında kutuplaşmalara, İnönü ve Menderes arasında ise söz düellosuna sebep olmuştur.

27 Mayıs 1960 Darbesinin gerçekleşmesine neden olan bazı dış etmenlerde mevcuttur. Bu nedenlerden biri Kıbrıs meselesi ve bu konuda Türk tarafının tutumu ve 6-7 Eylül olaylarının gerçekleşmesidir. İkinci bir dış neden 1955 yılında Endonezya'nın Bandung şehrinde yapılan ve çoğu Müslüman olan 28 ülkenin katılımıyla gerçekleşen toplantıda bağlantısız (tarafsız) ülkelerin ortaya çıkmasıdır. Türkiye de bu ülkelerle ekonomik ve kültürel işbirliği yapma kararı almış buda batı ve doğu blokundaki ülkeleri tedbir alma yoluna itmiştir.²⁹ Türk hükümeti alternatif ortaklık arayışlarına girmiş ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine (SSCB) diplomatik ziyaret planları yapılarak işbirliği yapma yolları aranmıştır. Menderesin SSCB'yi ziyaret etme girişimi dönemin Amerikan gazetelerinde "Türklerin Sosyalizm Hevesi" şeklinde nitelendirilerek eleştirilmiş ve ABD'de hoşnutsuzluğa yol açtığı iddia edilmiştir. Nitekim bu görüşü savunanlar darbe sonrası Amerika'nın DP döneminde vermediği yardımları, 27 Mayısçılara yaptığını belirtmişlerdir.³⁰

27 Mayıs Askeri Darbesi öncesi, hükümet darbenin yapılacağına dönük çeşitli uyarılar almıştır. 12 Mayıs 1960 tarihinde kendisini Ahmet isminde Astsubay

²⁸ Kocabaş, **27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yolda Yeşilhisar-Kayseri Olayları**, s.41.

²⁹ Ekşi, **Yassıada Çılgılığı**, s.44.

³⁰ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Antalya, Ufuk Matbaası, 2006, s.47.

Kıdemli Başçavuş olarak tanıtılan birinden Bayar'a, isyan çıkarılacağından bahsetmekte olan bir mektup gelmiştir. Mektupta, Ankara'da bazı subay ve astsubaylar tarafından darbe planları yapıldığı ve Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı'nın da bu işin içinde olduğu ve acilen tedbir alınması gerektiğinden söz edilmektedir.³¹ Yine başka bir ihbar mektubunda (bu mektup Zafer Gazetesi başyazarı ve milletvekili Bahadır Dülger'e gönderilmiştir) kimliğinin açıklanmasını istemeyen bir kişi darbe girişiminde bulunacak kişilerin kim olduğunu ve darbe planlarını anlatacağını belirtmiştir. Dokuz subay olayında mağdur edilen Samet Kuşçu'nun akıbetine uğramak istemeyen bu subay gerekli koruma hakkı verilmesi halinde aynı gazeteye 615712 rakamı ile bir şifre konulması halinde bildiği her şeyi anlatacağını yazmıştır. Darbeden 12 gün önce gelen bu mektupta ayrıca darbenin 10-15 güne kadar yapılacağı belirtilmektedir. Ancak bu mektup da daha önce gelen ihbar mektubu gibi ciddiye alınmamıştır.³²

3 Mayıs 1960 tarihinde darbenin liderliğini üstlenecek olan Cemal Gürsel, dönemin Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e ordunun görüş ve temennilerini bildiren bir mektup vermiş fakat bu mektup Adnan Menderes ile paylaşıldıktan sonra Bayar'a verilmemiştir. Bu mektupta, ülkenin içinde bulunduğu durumdan çıkmak için Cumhurbaşkanı'nın görevinden alınması, yerine Menderes'in geçmesi, kabinede değişiklikler yapılması ve antidemokratik uygulamalara son verilerek tutuklu gazeteci ve öğrencilerin serbest bırakılması istenmiştir. Belki de darbeyi engelleyecek bu mektup da dikkate alınmamış ve darbe göz göre göre gelmiştir.³³

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içinde bulunan bir grup subay tarafından 23 Mayıs 1960 tarihinde yapılan toplantıda sadece birliklerin durumu değerlendirilmiş, 25-26 Mayıs gecesi müdahale kararı alınmıştır. Müdahaleyi yapacak grubun başında bulunan en üst düzey subay Tümgeneral Cemal Madanoğlu'dur. Madanoğlu bu toplantıda kuvvet komutanları ile görüşüp Bayar'a gitmelerini ve ordunun alarma geçmesini böylece hükümetin istifa etmesini sağlamayı teklif etmiş fakat bu öneri kabul görmemiştir.³⁴ Üzerinde anlaşma sağlanamayan bir başka konu da darbenin yönetileceği merkez üzerine olmuş, harp okulu ve ele geçirilmesi planlanan sıkıyönetim komutanlığı arasında seçim yapılamamıştır. Alınan kararların

³¹ Ekşi, **Yassıada Çılgılığı**, s.28.

³² Ekşi, **Yassıada Çılgılığı**, s.32.

³³ Aydemir, **Menderesin Dramı**, s.389.

³⁴ Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.181.

İstanbul'daki gruba iletilmesi için Kurmay Albay Muzaffer Yurdakular görevlendirilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Darbenin planlanan zamanda yapılması ertelenir ise “*Washington ’daki Dünder Seyhan ’ın oğlu ikmale kalmış*” diye bir parola belirlenmiştir. Aynı gün İstanbul aranarak bu parola ile harekâtın ertelendiği bildirilmiştir.³⁵

26 Mayıs 1960'ta Ankara'ya dönen Muzaffer Yurdakular, İstanbul'da bulunan Kurmay Yarbay Orhan Kabibay'ı arayarak şu mesajı vermiştir: “Emekli Sandığı'ndan istediğin 2740 lirayı aldım, 10 lirasını kestiler. 2730 lira kaldı. Eskişehir'deki havacı arkadaşın da parasını aldım ama bildiremiyorum. Onu da sen hallediver” mesajı şu anlama gelmektedir: “*26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece saat 4'te başlaması gereken harekât saat 3'e alındı. Eskişehir'deki Menderes'i siz halledin.*”³⁶

27 Mayıs 1960'ta İstanbul'da saat 3'te askeri harekât başlamış, Ankara'dan harekât ile ilgili bilgi alınmadığından ilk bildiri saat 4.36'da TRT İstanbul Radyo'su ele geçirilerek okunmuştur. Bildiride silahlı kuvvetlerin idareyi ele aldığı, bütün vatandaşların silahlı kuvvetlerle işbirliği içinde olması gerektiği ve sokağa çıkma yasağı konulduğu belirtilmiştir. Bildirinin sonunda demokratik rejimin kısa zamanda tesis edileceğine de yer verilmiştir.³⁷ Bu bildirinin okunduğu sıralarda Ankara'da henüz Çankaya köşkü ele geçirilememiştir. 05.25'de köşk harekâtı devam ederken Radyoevine gönderilen Kurmay Albay Alpaslan Türkeş tarafından darbe bildirisi okunmuştur. TSK'nın iç hizmet kanunundan hareketle yapılan darbenin gerekçesi ise bildiriye şu şekilde yansımıştır:³⁸

“Dikkat... Dikkat... Muhterem vatandaşlar,

Radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz silahlı kuvvetlerinizin sesi bir dakika sonra sizlere hitap edecektir.

Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla, Türk silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır.

³⁵ Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, s.170.

³⁶ Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.188.

³⁷ Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.199.

³⁸ Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, İstanbul, Afa Yayınları, 1989, s.319.

Bu harekete Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkar bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun, her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde, aynı milletin aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmekten birbirlerine karşı hürmetle, anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silahlı Kuvvetlerine sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamiyle riayetti. Büyük Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyoruz:

Düşüncelerimiz, yurtta sulh, cihanda sulhtur. Türkiye dahilinde bütün garnizonlardaki garnizon komutanları o yerin mülki ve askeri idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetini sağlayacaklardır."

Bu bildiri ile ülkenin içinde bulunduğu durumdan, kardeş kavgasına son vermek ve partiler arası uzlaşmaz tutumun sona ermesi adına darbenin yapıldığı ancak en kısa sürede demokratik seçimlerin yapılacağı açıklanmıştır. Bildiride yapılan NATO ve Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) vurgusu ile askeri darbeye karşı oluşacak herhangi bir dış müdahalenin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi TSK içindeki 27 düşük rütbeli subay tarafından yapılmıştır. Bu durum orduda emir komuta zincirinin bozulmasına neden olmuştur. Bu sıkıntının giderilmesi için 27

Mayıs 1960 tarihinde emekli olmak üzere izinde olan Orgeneral Cemal Gürsel İzmir'den getirilerek darbe yönetiminin başına geçirilmiştir.³⁹ Darbe sonucu Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'da tutuklanmıştır. Bunun dışında DP kadrolarının büyük bölümü tutuklanırken Kütahya'da tutuklanan Başbakan Menderes Ankara'ya getirilmiştir. Menderes dışında Bayar ve bakanlar kurulu üyeleri tutuklanarak Yassıada'da yargılanmışlardır.⁴⁰ Yassıada ki yargılamaların sonunda 47 kişi beraat ederken 14 kişi idam cezasına, 30 kişi ömür boyu hapis cezasına ve 303 kişi de 4 yıl ile 20 yıl arasında hapis cezasına çaptırılmışlardır.⁴¹

1.2. Milli Birlik Komitesi

27 Mayıs 1960 darbesini yapan TSK mensupları bu tarihten itibaren ülkede yönetimi ele almışlar ve cuntaya da Milli Birlik Komitesi (MBK) adını vermişlerdir. MBK darbe sırasında Ankara ve İstanbul Komitelerinden oluşmakta iken daha sonra bu iki komite birleşmiştir.⁴² Komitenin kuruluşunda darbeye kimin katıldığı ve ne kadar katkı verdiği gibi sorunlar vardır. Darbeye direkt olarak katılanların belirlenmesi için 8 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonda Ankara grubunu temsilen darbeci subaylardan; Ekrem Acuner, Suphi Karaman, Sami Küçük, Sezai Okan ve Alpaslan Türkeş bulunurken, İstanbul grubunu temsilen Orhan Kabibay ve Ahmet Yıldız yer almıştır. Bu komisyonun belirlediği 38 Subaydan (2'si Orgeneral, 2'si Tümgeneral, 1'i Tuğgeneral, 9'u Albay, 6'sı Yarbay, 11'i Binbaşı ve 7'si Yüzbaşı) oluşan komite Geçici Anayasa'nın 9. maddesi gereğince TBMM'nin görevlerini yürütmeyi üzerine almıştır.⁴³

28 Mayıs 1960 tarihinde yapılan darbe bildirisinde belirtildiği üzere en kısa sürede yeni anayasanın hazırlanması ve genel seçimlere gidilebilmesi için İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerden konuya vakıf öğretim üyelerince bir anayasa komisyonu teşkil edilmiştir.⁴⁴ 28 Mayıs'ta yapılan bir toplantıda komite üyelerinin her biri kendi adaylarını belirleyerek, bir hükümet kurulması için çalışmaya başlamışlardır. Hükümet, MBK'nın 27 no'lu tebliği ile ilan edilmiştir. Bu tebliğe göre Başbakanlığı Org. Gürsel üzerine almıştır. Oluşturulan 17 bakanlıktan

³⁹ Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.199.

⁴⁰ Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, s.210.

⁴¹ Ekşi, **Yassıada Çılgığı**, s.71.

⁴² Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, s.226.

⁴³ Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.269.

⁴⁴ Aydemir, **Menderesin Dramı**, s. 448.

Ulaştırma Bakanlığı'na Tuğgeneral Sıtkı Ulay ve İçişleri Bakanlığı'na Tümgeneral Muharrem Kızıloğlu getirilmiş olup diğer bakanlıklara ise herhangi bir partiye üyeliği bulunmayan 15 sivil atanmıştır.⁴⁵

1 Haziran'da yapılan MBK toplantısında yeni bir anayasa yapılmasının gerekliliği savunulmuştur. Hazırlanan 25 maddelik anayasa tasarısı, toplantıda 2 maddenin daha eklenmesi ile 27 maddeye çıkarılarak kabul edilmiştir. Bu geçici anayasanın 9. maddesinde “*Milli Birlik Komitesi, genel seçimlerle kurulacak meclisin vazifeye başlamasıyla infisah eder*” diyerek MBK'nın görevinin ne zaman sona ereceğini belirtmiştir. 1. maddede ise “*TBMM'nin Teşkilatı Esasiye Kanununa göre sahip olduğu bütün hak ve yetkiler, bu süre içinde, Milli Birlik Komitesine aittir*” denmektedir. 23. maddede ise 1924 Anayasası'nın 4-7, 9-25, 27-36, 38-40. maddeleri ile 41. maddesinin 2. ve 3. fıkrası ile 42-50, 52, 61-67, 95, 102 ve 104. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁶

38 kişiden oluşan MBK 10 Eylül 1960 tarihinde komite üyesi Tuğgeneral İrfan Baştuğ'un İstanbul'dan Ankara'ya giderken geçirdiği trafik kazasında hayatını kaybetmesi nedeniyle 37 kişiye düşmüştür.⁴⁷ İhtilalden bir süre sonra MBK içinde fikri bölünmeler olmuştur. Komite; Radikaller, Demokratlar ve CHP'liler olmak üzere 3 kutupta toplanmıştır. Radikaller, darbe komitesinin görevde 4 yıl süre ile kalmasını ve bu süreç içerisinde Atatürk devrimlerinin neticeye ulaştırılmasını savunmuşlardır. Devrimlerin neticeye ulaşabilmesi için reformlar yapılmasını böylelikle batılı ülkelerle aradaki gelişmişlik farkının kapatılabileceğini savunmuşlardır. Demokratlar olarak adlandırılan grupta ise darbenin kansız olması, Anayasanın hazırlanması ve genel seçimlerin yapılarak bir an önce demokratik düzene geçilmesi görüşü hakimdir. Ataklı, Tunçkanat ve Çelebi'den oluşan grup ise iktidarın CHP'ye devredilmesinden yana tavır takınmışlardır.⁴⁸

28 Mayıs 1960 tarihinde Anayasa çalışmaları yapmak üzere görevlendirilen Bilim Kurulu'nun çalışmalarını bitirememesi nedeniyle Gürsel, CHP'den ayrılarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) rektörü olan Turhan Feyzioğlu'nu görevlendirmiştir. İnönü, Feyzioğlu'na bir mektup göndererek bir ekip oluşturmasını

⁴⁵ Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.256.

⁴⁶ Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.267.

⁴⁷ Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, s.276.

⁴⁸ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, Kil Yayınları, 2015, s.163.

ve Kurucu Meclis Anayasası çalışmalarını yapmasını istemiştir. Bu çalışma çok kısa bir süre sonra kasım ayı başında sona ermiştir. Bu süreç içinde Gürsel, yapılacak seçimlerden sonra kendisinin cumhurbaşkanı seçilebilmesi için İnönü'nün cumhurbaşkanı adayı olmaması ve kendisine destek verilmesi için görüşmeler yapmıştır. Yeni hazırlanan anayasa taslağının MBK'da kabul edilmesi için gereken 5'te 4 oranında kabul oyu alınmasının radikal grup tarafından engelleneceğinin bilinmesi nedeniyle, bu grubun tasfiye edilmesi gündeme gelmiştir.⁴⁹ 13 Kasım 1960'ta Gürsel tarafından 1. MBK'nın feshedildiği açıklanmıştır. Aynı gün 14 MBK üyesi gözüaltına alınmış ve daha sonra çeşitli görevlerle yurtdışında 2 yıl süre ile görevlendirilmişlerdir. Bu 14 üyenin ayrılmasından sonra geriye kalan 23 üye ile birlikte 2. MBK kurulmuştur. Bu komitede 15 Ekim 1961 seçimleri sonrasında 25 Ekim 1961 tarihindeki TBMM'nin 12. dönem yasama faaliyetlerine başlamasına kadar çalışmalarına devam etmiştir.⁵⁰

1.3. 1961 Anayasası ve Çift Meclis Sistemi

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesini yapanlarca ilk iş olarak 13 numaralı tebliğ ile 28 Mayıs 1960 günü başkanlığını İstanbul Üniversitesinden Ordinaryus Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın yaptığı 10 üyeden oluşan bir anayasa komisyonu oluşturulmuştur. Ankara'da görevlendirilen bu komisyona daha sonra Ankara Üniversitesinden 3 akademisyen daha katılarak anayasa taslağı hazırlamak üzere çalışmalara başlamışlardır.⁵¹

MBK, İstanbul Bilim Kurulunun çalışması ile yetinmeyerek başka bir anayasa taslağı hazırlamak üzere Ankara Üniversitesi akademisyenlerinden oluşan bir grubu da görevlendirmiştir.⁵² Hazırlanan bu iki anayasa çalışmasının, karşılaştırılarak daha iyi bir anayasaya dönüştürülmesi planlanmıştır. İstanbul Bilim Kurulu yeni anayasaya katkı olması amacıyla çeşitli kurumlara Haziran ayının 20'sine kadar cevaplandırılmak üzere anketler göndermiş, gelen cevapların azlığından dolayı süreyi Temmuz ayının ilk haftasına kadar uzatmışlardır. Bu süre sonunda gelen 400

⁴⁹ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s.190.

⁵⁰ Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, s.368.

⁵¹ Özkan Tikveş, **Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku**, İzmir, 9 Eylül Ün. Hukuk Fak. Yayını, 1982, s.152.

⁵² Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul, İstanbul Ün. Yayınları, 1982, s.130.

civarındaki anket kurulan alt komisyonlarca değerlendirilmiştir. Komisyonlarda üzerinde en fazla tartışma yaşanan konu çift meclis sistemi ve senatoya seçilecek üyelerin korporatif (meslekçi) temsilci olması üzerine olmuştur.⁵³ Bu ciddi tartışmalar ve ihtilaflardan sonra oluşturulan anayasa taslağı 18 Ekim 1960'da Milli Birlik Komitesine sunulmuştur. Taslak görüşmeleri sırasında komisyon üyelerinden bazıları taslaktaki bazı maddeler üzerinde çekincelerini belirtmişlerdir. Bu anayasa taslağı daha sonra basın yoluyla kamuoyunda tartışılmıştır. Anayasa taslağının çok uzun, ayrıntılı, anlaşılabilir ve karmaşık olduğu ileri sürülmüştür. Bunun üzerine Gürsel anayasanın kurucu meclis tarafından hazırlanması üzerinde durmuş ve neticede kurucu meclisin çalışmaları sonucunda halkoylamasına sunularak anayasa metnine son hali verilmiştir.⁵⁴

Gürsel, 31 Ekim 1960'ta kurucu meclisin temel yasasını hazırlamak için Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nu görevlendirmiştir. Feyzioğlu kurucu meclis kurulu adında akademisyenlerden oluşan bir kurul ile çalışmaya başlamıştır. Tasarı 21 Kasım'da Gürsel'e sunulmuştur.⁵⁵ Tasarıda meclis, Milli Birlik ve Temsilciler Meclisi olarak 2 bölümden oluşmaktadır. Milli Birlik, MBK'nin doğal üyeleri olan 23 kişiden oluşurken temsilciler meclisinin üye sayısı 262 olarak saptanmıştır. Bu üyelikler DP dışındaki siyasal partilerden 70, üniversitelerden 12, basından 12, gençlik örgütlerinden 6, sendikalardan 6, tarım kesiminden 8, esnaf örgütlerinden 6, öğretmen örgütlerinden 6, barolardan 6, odalardan 8, yargı organlarından 12, illerden gelen 82 üye ile bu üyelerin seçeceği hiçbir partiye üye olmayan bağımsız siyasetçilerden 10, dernek adaylarından seçilecek 8 ve devlet başkanının seçeceği 10 kişilik bir kontenjandan oluşması öngörülmüştür.⁵⁶

Tasarı Gürsel tarafından Bakanlar Kuruluna getirilmiş ve yapılan görüşme sonrasında siyasi partilere ayrılan kontenjan 70'den 50'ye düşürülmüş, Bakanlar Kurulu'nun Temsilciler Meclisi'nin doğal üyeleri olmaları kabul edilmiştir. Bunun dışında yargı temsilcileri 12'den 4'e, üniversite temsilcileri 12'den 8'e, gençlik örgütleri temsilcileri 6'dan 3'e indirilirken tarım kesiminden temsilciler 8'den 12'ye, devlet başkanı tarafından atanacak temsilci sayısı 10'dan 20'ye çıkarılmıştır. Bu

⁵³ Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara, Liberte Yayınları, 2003, s.86.

⁵⁴ Münici Kapani, **Anayasa Ön Tasarısı Üzerinde Bazı Düşünceler**, Forum Dergisi, 15 Kasım 1960, Yıl: 7, Cilt: 13, Sayı: 159, s.7

⁵⁵ Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s.131.

⁵⁶ Feridun Server, **Anayasa ve Siyasi Belgeler**, İstanbul, Büyük Kervan Matbaası, 1962, s.99.

tasarı 7 Aralık 1960'ta MBK'da görüşüldükten sonra alınan kararla parti temsilcilerine verilen kontenjanlar değiştirilmiştir. CHP'den 3 üyenin alınarak CKMP verilmesi ile CHP 46, CKMP'ne 28 üyelik tanınırken il temsilcilerinin sayısı 82'den 92'ye çıkarılmıştır. 7 Aralık 1960'da MBK'da kabul edilen ve 13 Aralık 1960'ta kabul edilen 157 sayılı "Kurucu Meclis" yasasıyla birlikte 158 sayılı Temsilciler Meclisi yasalarıyla Temsilciler Meclisi'nin üye sayısı 256 olarak belirlenmiştir. Bu 256 üye dışında MBK üyeleri ve MBK üyesi bakanlar hariç, Bakanlar Kurulu'nun diğer üyeleri Temsilciler Meclisi'nin doğal üyeleri olarak kabul edilmiştir.⁵⁷ Kurucu Meclis çalışmalarını en geç 27 Mayıs 1961 tarihinde bitirmekle yükümlü olmuş; yeni anayasayı, yeni seçim kanununu ve öteki yasaları hazırlamakla görevlendirilmiştir. 6 Ocak 1961'de çalışmaya başlayan Kurucu Meclis böylece 224 gün sonra MBK'dan yasama yetkisini alarak meclise vermiştir.

9 Ocak 1961 tarihinde Kurucu Meclis toplanarak 241 oyla Kazım Orbay'ı meclis başkanlığına getirmiştir. Mecliste Anayasa Komisyonu ve Seçim Komisyonu olmak üzere 2 alt komisyon kurulmuştur. Anayasa Komisyonu İstanbul grubunun hazırladığı Anayasa metnini asıl metin, Ankara grubunun hazırladığı metni ise yardımcı metin olarak kabul etmiştir.⁵⁸ 200 madde olan İstanbul tasarısı komisyondaki inceleme neticesinde 169 maddeye indirilmiştir. Üzerinde çalışmalar yapılan metin son düzenlemelerle birlikte 157 asıl, 2 ek ve 11 geçici madde ile 9 Mart 1961 tarihinde bitirilerek meclise sunulmuştur. Anayasa tasarısı üzerinde 4 Mayıs 1961'de Temsilciler Meclisi çalışmasını tamamlayarak MBK'ya göndermiştir.⁵⁹ MBK Anayasa taslağı üzerindeki çalışmalarını 14 Mayıs 1961'de tamamlamıştır.⁶⁰ MBK 42 madde üzerinde değişiklik yapmıştır. Ardından Temsilciler Meclisi'ne gelen düzeltilmiş maddelerden 27'si kabul edilirken 15 madde kabul görmemiştir. Üzerinde anlaşma sağlanamayan maddeler için iki meclisten karma bir komisyon oluşturulmuştur. Karma komisyonda ilk olarak 10 madde üzerinde, ardından anlaşma sağlanamayan 5 madde üzerinde yeniden

⁵⁷ <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10682.pdf>, **Temsilciler Meclisi**, 16 Aralık 1960 (18 Ocak 2019)

⁵⁸ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c001/tm__00001002.pdf (19 Ocak 2019)

⁵⁹ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c004/tm__00004060.pdf (19 Ocak 2019)

⁶⁰ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c006/mbk__00006085.pdf (19 Ocak 2019)

görüşme yapılarak anlaşma yoluna gidilmiştir.⁶¹ Bu anayasanın en önemli maddelerinden biride “*Anayasa ile seçim yasası en geç 29 Ekim 1961’de tamamlanacaktır*” kararıdır.

9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halkoylamasında %81.05 katılım gerçekleşmiş, %38.5 hayır, %61.5 evet oyu ile 1961 Anayasası halk tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu gelişmenin ardından 15 Ekim 1961 tarihinde genel seçim kararı alınmıştır. Bu seçimin ardından sivil yönetime geçiş gerçekleştirilmiştir.⁶² 1961 Anayasası 6 kısımdan ve toplam 157 maddeden oluşmaktadır. I. kısım genel esaslar, II. kısım temel hak ve ödevler, III. kısım Cumhuriyetin temel kuruluşu ile ilgili hükümler, IV. kısım çeşitli hükümler, V. kısım geçici hükümler ve VI. kısım son hükümler adını taşımaktadır.⁶³

Türkiye’de 1961 Anayasası, sosyal devlet ilkesinin ilk kez kabul edildiği anayasa olmuştur. Sosyal hak ve ödevler hakkındaki hükümler ilk kez sistematik olarak 1961 Anayasasında yer almış olup, bu 1961 Anayasasının önemli bir yeniliği olmuştur.⁶⁴ Bu anayasadaki bir diğer yenilik ise yasaları yorumlama yetkisi meclisten alınarak yeni kurulan Anayasa Mahkemesine verilmiştir.⁶⁵ 1961 Anayasa’sı ile yürütme görevi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’na verilmiştir. Cumhurbaşkanı Anayasaya göre “*40 yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim görmüş kişiler arasından TBMM üyeleri tarafından gizli oyla ve 2/3 çoğunluğun oyu ile 7 yıllık süre için seçilir*” maddesi yer almıştır. 1961 anayasası ile bir kişinin 2 defa arka arkaya Cumhurbaşkanı seçilmesi yasaklanmıştır.⁶⁶ 1961 Anayasası ile Başbakanca TBMM dışından bakan atama yetkisi verilmiştir. Diğer bir yenilik seçim dönemlerinde Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanlık’larına bağımsız üyeler atanmasıdır. TBMM seçimlerinin yenilenmesine eğer Cumhurbaşkanı karar vermiş ise tüm bakanlar kurulunun çekilmesi ve Başbakanca TBMM dışından yukarıda sayılan bakanlar atanırken diğer bakanlıklara TBMM’de bulunan partilerin temsil oranları dikkate

⁶¹ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c006/tm__00006074.pdf (19 Ocak 2019)

⁶² <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2096/201004706.pdf?...1...> (19 Ocak 2019)

⁶³ <http://resmigazete.gov.tr/default.aspx>, 20 Temmuz 1961, Sayı 10859 (20 Ocak 2019)

⁶⁴ Mehmet Akad, **Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasasının 10. Maddesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984, s.28.

⁶⁵ Şeref Gözübüyük, Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.166.

⁶⁶ Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, s.91.

alınarak atama yapılması öngörülmüştür.⁶⁷

Bu Anayasa ile üniversiteler ve TRT'ye özerklik verilmiştir. MBK üyeleri Cumhuriyet Senatosunda ömür boyu üyelik hakkı kazanmışlar, Genelkurmay Başkanlığına bağlanmış, üyelerinin yarısını sivil, diğer yarısını da askerlerin oluşturduğu Milli Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur.⁶⁸ Millet Meclisinde bir hükümet 3 kez güvenoyu alamayarak düşer ise Başbakan'a Cumhurbaşkanı'dan seçimlerin yenilenmesini isteme hakkı getirilmiştir.⁶⁹

1961 Anayasa'sında *yargı yetkisinin Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağını* belirtmiştir. Mahkemelerin görev ve yetkileri ayrıntılı bir şekilde düzenlenerek Hakim teminatı ve mahkemelerin bağımsızlığını teminat altına almıştır. Hakim teminatı için hakimlerin sadece Hakimler Yüksek Kurulu'nda yargılanabilecekleri ve yine atama, yer değiştirme, emeklilik gibi özlük haklarını bu kurulun düzenleyebileceğini belirtmiştir. Bu anayasa ile Yüksek Hakimler Kurulu kurulmuştur. Anayasa Mahkemesine yüce divan sıfatıyla yargılama görevi de verilmiştir.⁷⁰

1961 Anayasası ile çift meclis sistemi getirilmiştir. Bu anayasa ile egemenliğin kullanılması tek bir organa değil birden çok organa verilmiştir. Yasama yetkisi TBMM'nindir. Bu yetki Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi olarak iki kanada ayrılmış meclisler tarafından kullanılabilir. Millet Meclisi yeni anayasa ile genel ve nispi temsil yöntemi sonucu üyeleri halk tarafından seçilecek olup üyelerin seçiminde 30 yaş ve okuryazar olma şartı konulmuştur. Meclis seçimlerinin 450 milletvekili için 4 yılda bir yapılması öngörülmüştür.⁷¹

Cumhuriyet Senatosuna üye olmak için ise 3 yöntem bulunmaktadır. Bunlar Tabii Senatörlük, Kontenjan Senatörlüğü ve Genel Oyla Seçilen Senatörlüktür. MBK üyeleri ve eski cumhurbaşkanları senatonun tabii üyeleridirler ve üyelikleri ömür boyudur. Bir senatörün kendi isteği ile ya da herhangi bir siyasi partiye üye olduğu takdirde senato üyeliği son bulacaktır. Kontenjan Senatörleri ise Cumhurbaşkanı'nca seçilen 15 kişilik üyeyi ifade etmektedir. Cumhurbaşkanı kontenjan üyelerinden en

⁶⁷ <http://resmigazete.gov.tr/default.aspx>, 20 Temmuz 1961, Sayı 10859, Madde 109, (20 Ocak 2019)

⁶⁸ Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, s.103.

⁶⁹ <http://resmigazete.gov.tr/default.aspx>, 20 Temmuz 1961, Sayı 10859, Madde 120-121, (20 Ocak 2019)

⁷⁰ Gözübüyük, Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, s.202.

⁷¹ <http://resmigazete.gov.tr/default.aspx>, 20 Temmuz 1961, Sayı 10859, Madde 63, (20 Ocak 2019)

az 5'ini bağımsız kişilerden seçmek zorundadır ve seçilen kişilerin bilgi ve deneyiminden yararlanmak esastır. Genel seçimle gelen senatörler ise halk tarafından seçilen 150 kişilik kontenjandan oluşmaktadır. Bu kişilerin yükseköğrenim görmüş olma zorunluluğuna ek olarak 40 yaş ve üzerinde bulunmaları da zorunludur. Cumhuriyet Senatosu üyeleri altı yıl için seçilmekte ve her iki yılda bir üye sayısının üçte birinin yeniden seçilmesi gerekmektedir. 1961 Anayasası'nın geçici 10. maddesine göre 1961 genel seçimlerinden 2 yıl ve 4 yıl sonra yapılacak senato yenileme seçimlerine katılacak olan üyeler kura ile belirlenmiştir. Böylece seçimlere katılacak senatörler A, B ve C grubu illerinin temsilcileri olmak üzere 3 gruba ayrılmışlardır. Genel oyla gelen senatörlerin seçiminde çoğunluk yöntemi ile seçim esası uygulanmaktadır.⁷²

Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde A, B ve C grubu iller olmak üzere 3 seçim çevresine bölünmüştür. Her grupta seçim sonucunda toplam 50 üye seçilmektedir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi nüfus olarak büyük şehirler kendi içlerinde ayrıca seçim bölgelerine bölünmüşlerdir. Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçim çevreleri ve seçtikleri üye sayısı şu şekildedir:

“A Grubu İlleri: Adıyaman (1), Aydın (3), Bilecik (1), Bolu (2), Çankırı (1), Çorum (2), Edirne (1), Gaziantep (2), İçel (2), İzmir (6), Kastamonu (2), Kırklareli (1), Kırşehir (1), Malatya (2), Konya (5), Manisa (4), K. Maraş (2), Nevşehir (1), Ordu (3), Sinop (1), Sivas (4), Zonguldak (3).

B Grubu İlleri: Adana (4), Afyonkarahisar (3), Ankara (7), Bingöl (1), Bursa (4), Denizli (2), Diyarbakır (2), Eskişehir (2), Giresun (2), Gümüşhane (1), Kayseri (3), Kocaeli (2), Muğla (2), Niğde (2), Sakarya (2), Tekirdağ (2), Trabzon (3), Tunceli (1), Urfa (2), Uşak (1).

C Grubu İlleri: Ağrı (1), Amasya (1), Antalya (2), Artvin (1), Balıkesir(4), Bitlis (1), Burdur (1), Çanakkale (2), Erzincan (4), Erzurum (3), Hakkari(1), Hatay (2), Isparta (1), İstanbul (10), Kars (3), Kütahya (2), Mardin (2), Muş (1), Rize (1), Samsun (4), Siirt (1), Tokat (2), Van (1), Yozgat (2).”⁷³

⁷² Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s.254.

⁷³ Tunca Özgişi, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012, s.78

İki meclisin yasama ve denetleme görevlerinde kural olarak ayrı çalışmalarını gerekse de, bu görevleri beraberce yürütmektedirler. İstisnai olarak cumhurbaşkanı seçimi, sıkıyönetim oylaması, yüce divana gönderilme, silahlı kuvvetlerin yurtdışında görevlendirilmesi, karma komisyon raporlarının görüşülmesi ve TBMM içtüzüğünün yapılması gibi konularda birleşik toplantı gerçekleştirmektedirler.⁷⁴

Yasa ve yasa önerileri ilk olarak Millet Meclisi'nde ardından Cumhuriyet Senatosu'nda görüşülmektedir. İki meclisin uyuşmazlık yaşamaması durumunda son söz Millet Meclisi'nin olmaktadır. Bütçe Kanunu ise ilk olarak Cumhuriyet Senatosu'nda sonra Millet Meclisinde görüşülerek karara bağlanmaktadır. Gensoru ve hükümete güven ve güvensizlik oyu verme yetkisi yalnızca Millet Meclisi'ne verilmiştir. Parlamentolar arası görüş ayrılığında, bir karma komisyon kurulması ve bu komisyonda çıkan uzlaşma metni üzerinde Millet Meclisi'nin son sözü söylemesi prensip olarak kabul edilmiştir.⁷⁵

1.4. 1961-1980 Arası Faaliyet Gösteren Siyasi Partiler

Siyasi partiler; bir ülkedeki siyasi iktidarı ele geçirmek ya da hiç olmazsa iktidara ortak olmak amacıyla örgütlenmiş insan toplulukları olarak tanımlanabilir. Siyasi partiler, geniş halk kitlelerinin desteğini arkalarına alarak bir ülkede iktidarı ele geçirmeye, iktidarda ise bunu sürdürmeye çalışan ve bu şekilde siyaset belirleme ve belirlenen hedefleri gerçekleştirme amacı güden örgütsel yapılara sahip siyasi topluluklardır. Türk siyasi hayatında ilk olarak 1859 yılından itibaren fırka, cemiyet daha sonra parti adı altında pek çok siyasal örgüt kurulmuştur. Türkiye'de 1960 Askeri Darbesi ile kısa bir ara verilen demokrasiye 1961 seçimleri ile kaldığı yerden devam edilmiş ve 1980 Askeri Darbesi ile siyasi partilerin faaliyetlerinin geçici bir süre durdurulması ile demokrasi tekrar sekteye uğratılmıştır. Bu iki askeri darbe süreci ile kesilen demokrasi sürecinde faaliyet gösteren siyasi partiler şu şekildedir.

1.4.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) kuruluşuna 4-11 Eylül 1919 tarihinde yapılan Sivas Kongresi ile ülkenin ulusal birliğini ve kurtuluşunu sağlama amacıyla kurulup bu tarihte Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilen milli

⁷⁴ Tikveş, **Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku**, s.171.

⁷⁵ Özgişi, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, s.93.

cemiyetler temel oluşturmuştur. 9 Eylül 1923 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Atatürk başkanlığında, İçişleri bakanlığına verilen bir dilekçe ile “Halk Fırkası” adıyla kurulmuştur. Partinin adı 1924 yılında “Cumhuriyet Halk Fırkası”, 1935 yılında ise bugünkü adı olan “Cumhuriyet Halk Partisi” olarak değiştirilmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti başkanı olan Atatürk, 8 Nisan 1923 tarihinde 9 maddelik bir seçim bildirgesi yayınlamış olup bu seçim bildirgesi daha sonra kurulacak olan halk fırkasının tüzüğünü oluşturmuştur.⁷⁶ CHP’nin logosu kırmızı zemin üzerinde altı ok ile temsil edilmektedir. Bu altı ok Atatürk ilkelerinden: Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık ilkelerini simgelemektedir.

CHP, çok partili sisteme geçinceye kadar TBMM’de tek parti olarak varlığını sürdürmüş olsa da parti içerisinde farklı görüşlerde olan milletvekilleri var olmuşlardır. Bu farklı düşüncelere sahip milletvekilleri parti içinde gruplaşmalara neden olmuşlardır. Meclisin ilk döneminde bu gruplar, CHP içerisinde birinci ve ikinci grup olarak adlandırılmışlardır. Birinci gruptaki milletvekilleri kendilerini daha çok reformist ve devrimci dünya görüşüne mensup olarak görürken, ikinci grubun muhafazakâr ve popülist yaklaşımda olduğu görüşünü benimsemiş oldukları kabul edilmektedir. CHP’nin birinci grubun görüşleri doğrultusunda devam ettiğinin, ikinci grubun ise CHP’den ayrılarak ilerleyen yıllarda sağ kesimin temsilcisi olacak partilerin çekirdeğini oluşturdukları varsayılmaktadır.⁷⁷

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren CHP’nin ilk dönemlerinde sanayileşme adımları ile ülkenin kalkınmasına öncelik verilerek batılı devletlerin yakalanması yoluna gidilmiştir. Bu dönemde özel sektörün yeterli sermayesinin olmaması nedeniyle devletçilik ilkesi benimsenerek, sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleştirilmesi amaçlanmış özel sektörde sermaye birikiminin oluşması ile birlikte özel sermayenin teşvik edilerek ileriki yıllarda sanayileşmesinin özel sektör eliyle devam ettirilmesi hedeflenmiştir.⁷⁸

CHP 1950 yılına kadar ülkede kentleşme, eğitim ve ekonomi adına çok önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Ülkenin topyekûn kalkınması yanında hukuk alanında da

⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1983, s.83.

⁷⁷ <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (23 Şubat 2024)

⁷⁸ Bünyamin Bezci, “Cumhuriyet Halk Partisi”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.132.

çok önemli adımlar atmıştır. 2. Dünya Savaşı sırasında CHP Hükümetinin büyük çabalar sonucunda Türkiye Cumhuriyetini savaş dışında tutabilmesi ise büyük bir başarı olmuştur. Bu dönemde dış politikada denge politikası güdülmüştür. 1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimler neticesinde ise iktidar DP'ye devredilmiştir. 1950-1960 yılları arasında muhalefet görevi üstlenilmiş, bu dönemde CHP lideri İnönü ile DP lideri ve Başbakan Menderes arasındaki siyasi anlaşmazlıklar döneme damgasını vurmuştur. Bu çekişmeler ile birlikte ekonomideki kötüye gidiş, iç ve dış politikada alınan yanlış kararlar askeri darbenin gerekçelerini oluşturmuş ve nihayet 27 Mayıs 1960 tarihinde darbe gerçekleştirilmiştir. 1960 ve 1980 Askeri Darbeleri ile 12 Mart 1971'deki Askeri Müdahale dönemi ile birlikte Türk demokrasisi üç kez yara almıştır. Bu dönemde CHP kendisini yoksul, ezilen ve emekçi kesimin temsilcisi olarak görmüş ve siyasi söylemlerini de bu çizgiye oturtmuştur. Bu söylemin gereği olarak CHP'nin işçilerin ve köylünün sorunları; toprak reformu, sosyal sigorta ve sosyal yardım, sendikalaşma vb. problemleri kanunla düzenleme yolunda aldığı tedbirler CHP'nin sol siyaset adına attığı adımlar olmuştur. Bu dönemde ortanın solu söylemi CHP'lilerin kendi ideolojilerini; Türkiye İşçi Partisinin (TİP) sağında, DP'nin ise solunda yer aldığını söyleyerek "ortanın solu" kavramını Türk siyasal hayatına kazandırmışlardır.⁷⁹

12 Eylül 1980 Darbesi'nin ardından kapatılan CHP, 1992 yılında kapatılan partilerin yeniden açılabilmesi amacıyla çıkarılan bir kanun ile birlikte 9 Eylül 1992 tarihinde yeniden siyaset arenasına dönüş yapmıştır.⁸⁰ Bu dönem itibari ile CHP yeni sol anlayışını gündeme getirmiştir. Bu anlayışa göre "*sadece paylaşan değil aynı zamanda üreten bir ekonomi*" hedefi ile sürdürülebilir kalkınma hedeflenmiştir. 1994 yılında yapılan kongrede ise "*Türkiye'nin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal sorunlarına çağdaş sosyal demokrasinin ilkeleri ve değerleri*" ile Türkiye'nin kendine özgü koşulları çerçevesinde somut öneriler getirilmesi parti programına alınmıştır.⁸¹

Kuruluşundan günümüze kadar CHP'nin genel başkanlıklarını; 1938 yılına kadar Atatürk, 1972 yılına kadar İnönü, 1980 yılına kadar Ecevit yapmıştır. Daha sonra sırasıyla Deniz Baykal, Hikmet Çetin, Altan Öymen, Kemal Kılıçdaroğlu ve Özgür

⁷⁹ <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (23 Şubat 2024)

⁸⁰ <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi> (20 Ocak 2019)

⁸¹ <https://chp.org.tr/chp-tarihi> (23 Şubat 2024)

Özel bu görevi yürütmüşlerdir.⁸² CHP 1983, 1987 ve 1991 yıllarında yapılan genel seçimler dışındaki diğer tüm genel seçimlere katılmıştır. CHP, askeri darbe yılları dışında sadece 1999 genel seçimlerinde %8.7 oy oranı ile %10'luk seçim barajını aşamadığından milletvekili çıkaramamıştır.⁸³

CHP içerisinde pek çok parti ortaya çıkmıştır. Bunlar; *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, *DP*, *Güven Partisi*, *Cumhuriyetçi Parti* ve 12 Eylül 1980'den sonra kurulan *Halkçı Parti*, *Sosyal Demokrat Parti* ve *Demokratik Sol Partidir*.

1.4.2. Adalet Partisi (AP)

27 Mayıs 1960 Darbesiyle DP kapatılmış ve bu partide siyaset yapan kişilerin başka bir isimle parti kurması ve siyasi yaşamlarını devam ettirmeleri MBK tarafından istenmemiştir. Darbe sonrası yeni anayasanın yapılması ve ardından seçimlerle birlikte bir an önce çok partili siyasal yaşamın devam etmesi istenmektedir. 1961 yılında siyasi faaliyetlerin serbest bırakılması üzerine DP'nin seçmen kitlesini kendi tarafına çekmek isteyen siyasi partiler kurulmuştur. Bu süreçte 11 Şubat 1961 tarihinde Adalet Partisi (AP) kurulmuştur. Partinin kurucu genel başkanı Ragıp Gümüşpala olmuştur. 1960 darbesinden sonra üç ay genelkurmay başkanlığı görevini yürütmüş olan Gümüşpala, MBK üyeleriyle görüş farklılıkları bulunduğundan emekliliğini istemiştir. Gümüşpala'nın asker kökenli olmasından dolayı MBK üzerinde, kurulacak olan partinin DP'nin devamı olmadığı intibasını yaratmak için genel başkanlığa getirilmesinin uygun olacağı düşünüldüğü için bu göreve getirilmiştir. Böylece genel başkan parti için MBK'ya karşı bir kalkan görevi üstlenmiştir. AP'nin kuruluşunda eski DP'li milletvekillerinin (Mehmet Urgancıoğlu, Kamran Evliyaoğlu) yanı sıra eski Köylü Millet Partisinden (Tahsin Demiray, Ethem Menemencioğlu ve Muhtar Yazır) milletvekilleri ve TSK'dan emekliye zorlanmış askerler (Gümüşpala, Nemci Öktem ve Şinasi Osma) yer almıştır.⁸⁴

AP'nin programında “*özel girişim ve serbest piyasanın hakim olması*”, “*karma ekonomik sistem*” gibi DP'nin de programında bulunan ekonomik anlayış devam ettirilmiştir. 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan Anayasa referandumunda bir kısım

⁸² Bezci, *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*, s.132.

⁸³ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20 Ocak 2019)

⁸⁴ Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.23.

AP'liler evet oyu vereceklerini belirtirken, bir kısım AP'liler ise “*hayır demekte, hayır vardır*” diyerek referanduma üstü örtülü olarak hayır oyu kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. 1961 seçimlerinin hemen öncesinde AP'de bir kısım siyasiler, partinin CKMP ile diğer bir kısım siyasiler ise YTP ile birleşerek seçime gitmek istemişlerdir. Parti içinde bulunan asker kökenli siyasiler ise seçimin kazanılması için herhangi bir partiyle birleşmesine ihtiyaç olmadığını partilerinin tek başına seçimlere girdiğinde şansının daha yüksek olacağını savunmuşlardır. Nitekim bu seçimlere AP tek başına girmiş ve %34,7 oy oranı ile CHP'nin %36,7 oy oranına karşılık ikinci parti olmuştur. 1961 yılında CHP ve AP Türkiye'de ilk kez koalisyon hükümeti kurmuşlardır. Hükümette 11 bakanlık alan AP'de genel başkan Gümüşpala koalisyon hükümetinde görev almamıştır.⁸⁵

CHP ve AP hükümetinin desteği ile Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Yaklaşık altı ay süren koalisyon hükümeti AP'lilerin, DP üyelerine af çıkarılmasını istemeleri nedeniyle ve bu önerinin CHP tarafından reddedilmesi sonucunda hükümette güven bunalımı çıkmış ve Başbakan İnönü'nün istifası ile koalisyon hükümeti sona ermiştir. 1964 yılına gelindiğinde ise genel başkan Gümüşpala'nın vefat etmesi nedeniyle genel başkanlık koltuğu boşalmış, yeni genel başkan seçilmesi için yapılan kongrede Süleyman Demirel genel başkan seçilmiştir. AP Demirel'in genel başkanlığında girdiği ilk seçim olan 1965 genel seçimlerinde 241 milletvekili çıkararak büyük bir zafer kazanmıştır. AP tek başına iktidara gelerek hükümeti kurmuş, parti içerisinde Saadettin Bilgiç Başbakan Yardımcısı olarak kabinde yer almak isterken, Demirel partideki gücünü sağlamlaştırmak adına Bilgiç'e kabinde yer vermemiştir. Ancak Bilgiç taraftarı milletvekilleri yine de hükümete güvenoyu vererek parti içerisinde bir kriz yaşanmasının önüne geçmişlerdir.⁸⁶

2 Şubat 1966 tarihinde tedavi için ABD'de bulunan Cumhurbaşkanı Gürsel, durumunun ağırlaşması üzerine 26 Mart'ta Türkiye'ye getirilmiş ve sağlık heyetinin verdiği karar ile görevini yerine getiremez raporu verilince cumhurbaşkanlığı görevi sona ermiştir. 14 Eylül 1966 tarihinde ise vefat etmiştir.⁸⁷ Cumhurbaşkanlığı seçimi için AP'nin önerisi ve CHP'nin de desteği ile mevcut genelkurmay başkanı Cevdet

⁸⁵ Hüseyin Kurt, “Adalet Partisi”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.221.

⁸⁶ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s.83.

⁸⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Cemal_Gürsel (25 Şubat 2024)

Sunay'ın önce emekli olması ardından ise cumhurbaşkanı seçilmesi ile süreç sonlandırılmıştır. 1966 yılında AP büyük kongresinde Bilgiç'inde desteğini alan Demirel yeniden genel başkanlığa seçilerek parti içindeki konumunu iyice sağlamlaştırmıştır.⁸⁸ 1966 yılı sonrasında iktidar; artan kamu yatırımları, ekonominin büyümesi ve enflasyonun kontrol altına alınması ile kamuoyu desteğini arkasına almıştır. 1969 seçimlerinin sonrasında ise AP son kez tek başına iktidara gelmiştir. Bir önceki hükümette Bilgiç ve ekibine yer veren Demirel yeni kurulan hükümette Bilgiç ve destekçilerine görev vermemiştir. Demirel bu hükümette daha çok kendi destekçilerine görev vermiştir. Hükümet içinde oluşan bu tablo parti içerisinde Demirel'e karşı muhalefetin güçlenmesine neden olurken bu dönemde parti disiplin kurulunca partiden ihraçlar başlamış, neticede bu ihraçları protesto eden 72 milletvekili Demirel'e bu yaptırımını eleştiren bir uyarı yazısı göndermişlerdir. Bu yazıyı dikkate almayan Demirel'e karşı partinin genel idare kurulunda görevli 8 siyasi görevlerinden istifa etmişlerdir.⁸⁹ 11 Şubat 1970'deki bütçe oylamasında ise bütçe yasası parti içi muhaliflerinde red oyu vermesi ile kabul edilmeyince, Demirel hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. Cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini yeniden Demirel'e vermiş, Bilgiç'in öncülüğünü yaptığı partideki 41'ler olarak adlandırılan siyasilerden dördünün güven oylamasında evet oyu vermesi ile hükümet yeniden kurulabilmiştir. 18 Aralık 1970 tarihinde ise AP içindeki muhalifler partiden ayrılarak DP'yi kurmuşlardır. Bu dönemde parti içinde toprak sahipleri, küçük esnaf ve zanaatkarlar ile Anadolu eşrafı ağırlıkta iken sanayiciler giderek güçlenmeye başlamış ve ekonomi politikalarında etkili olmaya başlamışlardır. Bu durum diğer kesimlerde rahatsızlık oluşturmuş ve böylece parti tabanını kaybetmeye başlamıştır.

90

1971 yılına gelindiğinde AP istifalarla mecliste çoğunluğunu kaybetmiş ve 12 Mart 1971 Muhtırası ile hükümet istifa etmiştir. 1973 yılında yapılan genel seçimlerde ise %29,8 ile AP ikinci parti olmuştur. 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtından sonra hükümetin büyük ortağı olan CHP'nin genel başkanı Ecevit'in Kıbrıs zaferinden faydalanmak için bir erken seçime gidilmesi için hükümetin istifasını sunması sonrasında AP, MSP, CGP ve MHP tarafından I. Milliyetçi Cephe

⁸⁸ Çağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericilik*, Ankara, İmge Yayınevi, 1993, s.156.

⁸⁹ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi; 1950'den Günümüze*, Ankara, İmge Kitabevi, 2013, s. 112.

⁹⁰ Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, s.34.

hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde ABD'nin Kıbrıs Harekâtı nedeniyle Türkiye ekonomik ambargo uygulaması ile karşı karşıya kalmıştır. Hükümet, işçi ve işveren kesimini mutlu etmek için verdiği vaatlerin büyük bölümünü yerine getirememiştir. 1977 seçimlerine bu şartlar altında gidilmiştir. CHP birinci parti olurken bu seçimlerden AP ikinci parti olarak çıkmıştır. 1977 seçimleri sonrasında II. MC hükümeti AP, MSP ve MHP'nin katılımıyla kurulmuştur.⁹¹ Bu koalisyon hükümeti 1977 yılı sonuna kadar görev yaparken, CHP, AP içindeki 11 milletvekiline kuracakları hükümette bakanlık vereceklerine ikna ederek AP'den istifa ettirmeleriyle II. MC hükümeti düşmüştür. 11 Milletvekilinin istifası ile sonuçlanan olayların gerçekleştiği motelin isminden dolayı bu olaya siyasi tarihte "Güneş Motel" olayı denmiştir. 1978 yılında ülkede siyasi çekişmelerden doğan gerilim ve ekonomik çöküntünün ardından iyice tırmanan terör olayları ve toplumsal şiddet, grevler ve işyeri işgalleri sonunda 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi yapılmış ve faaliyetleri durdurulan tüm partiler gibi AP'de kapatılmıştır.⁹²

AP faaliyet gösterdiği 1961'den 1980 Askeri Darbesine kadar beş genel seçime katılmış ve bunların ikisinden (1965-1969 seçimleri) birinci parti olarak çıkmıştır. AP, 1961'de %34.8 oy oranı ile 158 milletvekili, 1965'te %52.9 oy oranı ile 240 milletvekili, 1969'da %46.6 oy oranı ile 256 milletvekili, 1973 %29.8 oy oranı ile 149 milletvekili ve 1977'de %36.9 oy oranı ile 189 milletvekili çıkarmıştır.⁹³

1.4.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) temelleri 20 Temmuz 1948 tarihinde Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında kurulmuş olan MP'ne kadar gitmektedir. MP, 27 Haziran 1954 tarihinde "*Dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet*" olduğu gerekçesi ile Ankara Sulh Hukuk Mahkemesince kapatılmıştır.⁹⁴ 9 Şubat 1954'te MP kurucularından biri olan Osman Bölükbaşı tarafından CMP adı altında yeniden kurulmuştur. 1954 yılında gerçekleştirilen genel seçimlere CHP ile ittifak yaparak girmiş Kırşehir ilinde çoğunluğun oyunu alarak genel başkan Bölükbaşı ile birlikte beş milletvekili çıkarabilmiştir. 1957 seçimlerinde ise %7,19 oy oranı ile 4

⁹¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Milliyetçi_Cephe_hükümetleri (25 Şubat 2024)

⁹² Cengiz Sunay, "Demokrat Parti, Çok Partili Demokrasiye Geçiş", Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.167.

⁹³ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20 Ocak 2019)

⁹⁴ Turgay Uzun, "Milliyetçi Hareket Partisi", Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.238.

milletvekili çıkarmıştır.⁹⁵ Mayıs 1952’de TKP ile birleşerek CKMP adını almıştır. 6 Şubat 1960 tarihinde ise TKP CKMP’den ayrılmıştır. 1960 Darbesinden sonra yapılan genel seçimlerde CKMP’den 54 milletvekili meclise girmiştir. 13 Haziran 1962’de genel başkan Bölükbaşı parti içinde yaşanan gerginlikler nedeniyle bir grup milletvekiliyle birlikte partisinden istifa ederek ayrılmış ve MP’ni tekrar kurmuştur.⁹⁶

23 Şubat 1964 tarihinde yapılan CKMP kongresinde Alpaslan Türkeş yanlısı “*Milliyetçi-Türkçü*” eğilimleri ağır basan bir grup oluşmuş ve bu kongrede Ahmet Oğuz genel başkan seçilmiştir. Alpaslan Türkeş ve MBK’dan uzaklaştırılan 14 üye farklı zamanlarda CKMP’ye katılmış böylece Türkeş parti içinde güçlü bir konuma yükselmiştir. Nihayet Oğuz’un, Türkeş’i partiyi ele geçirmekle suçlayarak istifa etmesinin ardından, yapılan kongrede Türkeş genel başkanlığına seçilmiştir.⁹⁷ 1965 yılı sonunda yayınlanan “9 Işık” adlı kitapta partinin ideolojik ilkeleri olarak “*Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlakçılık, Toplumculuk, İlimcilik, Hürriyetçilik, Köycülük, Gelişmecilik ve Sanayicilik, Teknikçilik*” belirlenmiştir. Parti 1967 kongresi sonrasında gençlere yönelik çalışmalarını sıklaştırmış ve sol görüş karşısında bir anti-komünist cephe oluşturmaya çalışılmıştır. 8-9 Şubat 1969 tarihlerinde yapılan kongrede partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiştir.⁹⁸ CKMP, 1961 seçimlerinde %14 oy oranı ile 54 ve 1965 seçimlerinde %2.2 oy oranı ile 11 milletvekili çıkarmıştır.⁹⁹

1.4.4. Yeni Türkiye Partisi (YTP)

Yeni Türkiye Partisi (YTP), 27 Mayıs 1960 darbesinin akabinde kapatılan DP’nin siyasi mirasının paylaşılması adına 13 Şubat 1961 tarihinde Ekrem Alican ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. YTP’ kurulduktan sonra en büyük çabası DP’nin boşta kalan seçmen kitlesini kendi yanına çekme çabası olmuştur. Bu partiyi kuran siyasiler Menderes döneminde ona muhalif olan kişiler olmalarına rağmen, DP’nin mirasına talip olmaları ironiktir. Zaten bu durumdan dolayı da ilerleyen dönemde yapılan seçimlerde DP kitlesini kendi yanlarına çekme konusunda AP kadar başarılı

⁹⁵ https://tr.wikipedia.org/wiki/Cumhuriyetçi_Köylü_Millet_Partisi (26 Şubat 2024)

⁹⁶ Uzun, “*Milliyetçi Hareket Partisi*”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, s.242.

⁹⁷ https://www.mhp.org.tr/htmldocs/basbug/hayati/mhp/basbugumuzun_hayati.html (20 Ocak 2019)

⁹⁸ Aydın, Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.84.

⁹⁹ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20 Ocak 2019)

olamamışlardır. 6 Şubat 1961 tarihli Akşam gazetesinde yayımlanmış bir haberde YTP'ye katılacak olan üyelerin taşıması gereken nitelikler konusunda şunlar söylenmiştir: “*Sabık başbakan Menderes tarafından veto edilmiş olmak, DP idarecileri ile mücadele etmiş olmak, DP'lilerin tutumunu beğenmeyerek bir kenara çekilmiş olmak veya adaylığını koymamış olmak*” şeklindedir.¹⁰⁰ Bu haber YTP tarafından ileri sürülmemiş, tamamen asparagas bir haber olmasına rağmen YTP'nin yapılan genel seçimlerde yeterince başarılı olmaması konusunda bir etkisinin olduğu da kuşku götürmez bir gerçektir. Bu konuda YTP'nin kurucu kadrosunun DP iktidarı zamanında muhalif parti olarak kurulan HP üyeleri olması ve YTP'nin genel merkez binasının da HP'nin eski genel merkez binası olması, kamuoyunda YTP'nin DP'nin devamı olan bir parti olmadığı düşüncesini desteklemiştir.¹⁰¹

1961 genel seçimleri ile ilgili çalışmalarında Ekrem Alican diğer siyasi partilere çatmak yolunu tutmamış sadece kendi partisinin programını ve ülke sorunları üzerindeki görüşlerini paylaşmıştır. Bu propaganda faaliyetini “*memleketimizde demokratik siyasi rejimin uygulanması dolayısıyla partiler arasında doğacak olan tartışma ve mücadelenin kaybettireceği zaman ve imkânlar büyük milli hedeflerimiz olan medeni batı âlemi düzeyine ulaşma çalışmalarından israf edilmiş zaman ve imkânlar*”¹⁰² olarak ifade etmiştir. YTP'nin seçim döneminde üstünde en çok durduğu konu “dinamik bir ekonomik kalkınmadır.” Bu amaçla yeni iş sahalarının açılması, tarım sektörünün kalkındırılmasını partinin ilk amaçları arasındadır. YTP özellikle toprak reformu, köylüye ihtiyaç duyduğu sulama, gübre ve tohum desteğinin verilmesi, teknik zirai imkânların planlı bir şekilde çiftçinin emrine verilmesi gerektiği, toprağı olmayan çiftçiye hazine arazilerinin verilmesi gibi vaatlerde bulunmuştur. Bu vaatlerin genel başkan Alican liderliğindeki YTP'nin 1961 seçimlerinde doğu illerinde önemli oranda oy almasında rolü olmuştur.¹⁰³

1962 yılında kurulan İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümetinde yer alan YTP bu hükümette Alican'ın başbakan yardımcısı olduğu kabinede 6 bakanlık almıştır. 1963 yılında yapılan yerel seçimlerde %6,5 oranında oy alarak 1961 genel seçimlerine

¹⁰⁰ Melek Çolak, “Yeni Türkiye Partisi, Kuşku Demokratlar”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.211.

¹⁰¹ Erdoğan Günel, **Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)**, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2009, s. 168.

¹⁰² Çolak, “Yeni Türkiye Partisi, Kuşku Demokratlar”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, s.213.

¹⁰³ Aydın, Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.84.

göre 7,2 puanlık bir kayıp yaşayınca YTP koalisyon hükümetinden çekilmiştir. 1965 genel seçimlerinde 450 sandalyeli parlamentoya 19 milletvekili sokan YTP, Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında kurulan hükümette yer almış ve 4 bakanlık ile kabinede yer bulmuştur. 1965 genel seçimlerinde uygulanan milli bakiye sistemi nedeniyle ayakta kalan parti 1969 seçimlerinde bu sistemin kaldırılması nedeniyle mecliste önceki dönemler kadar milletvekilliği kazanamamıştır. 1966 yılında partinin genel başkanlığına İrfan Aksu seçilmiş, YTP'deki kan kaybı nedeniyle 1968'de Yusuf Azizoğlu ve 1969 seçimlerindeki başarısızlıktan sonra 1970'te ise Tahsin Banguoğlu genel başkanlığa gelmiştir. Siyasi arenada etkinliğini iyice kaybeden YTP 18 Mart 1973 yılında yapılan kongre ile kendini fesih ederek AP'ne katılma kararı almıştır. Böylece Türkiye siyasetindeki hayatını noktalamıştır.¹⁰⁴ YTP'nin katıldığı genel seçimlerde aldığı oy oranları ve çıkardığı milletvekili sayıları ise şöyle olmuştur: 1961 seçimlerinde %13.7 oy oranı ile 65, 1965 seçimlerinde %3.7 oy oranı ile 19, 1969 seçimlerinde %2.2 oy oranı ile 6 milletvekili çıkarmıştır.¹⁰⁵

1.4.5. Millet Partisi (MP)

Millet Partisi (MP), 20 Temmuz 1948 tarihinde DP içindeki çekişmeler ve partinin CHP hükümetine karşı yeterli muhalefet yapamamasını gerekçe göstererek bu partiden istifa eden milletvekilleriyle kurulmuştur. Partinin genel başkanlığına Yusuf Hikmet Bayur getirilerek siyasi faaliyetlerine başlamıştır.¹⁰⁶ Partinin fahri genel başkanı olarak Çakmak seçilmiştir.¹⁰⁷ 1950 yılında yapılan genel seçimlerde %4,6 oy alan MP meclise sadece 1 milletvekili sokabilmiştir. Bu milletvekili daha sonra partide genel başkanlık yapacak olan Kırşehir milletvekili Bölükbaşı'dır. MP 1951 yılında yapılan ara seçimlerde ise oy oranını %8'e çıkarmasına rağmen herhangi bir seçim çevresinde milletvekili çıkaramamıştır.

MP 1950 yılında yapılan yerel seçimlerde 28 ilde aday göstermiş ve bu adaylar 4 ilde belediye başkanlığını kazanmayı başarırken, ülke genelinde 6 ilçe ve 1 nahiyede de belediye başkanlığı kazanmışlardır. MP'nin genel başkanlıklarına 1951 yılında Mustafa Kentli, 1952 yılında Enis Akaygen seçilmiştir. Partinin 1952 yılında

¹⁰⁴ Çolak, "Yeni Türkiye Partisi, Kuşukulu Demokratlar", Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, s.217.

¹⁰⁵ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20 Ocak 2019)

¹⁰⁶ [https://tr.wikipedia.org/wiki/Millet_Partisi_\(1948\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Millet_Partisi_(1948)) (26 Şubat 2024)

¹⁰⁷ Millet Partisi Tüzüğü, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr>, (20 Ocak 2019)

gerçekleştirilen 3. Kongresinde Atatürk'ün kabrini ziyaret ederek çiçek bırakılmasını reddeden bir grup ile parti içinde yaşanan anlaşmazlık sonucu eski genel başkan Bayur partisini irtica ve gericilikle suçlayarak istifa etmiştir. Bu istifanın sonrasında Bayur'un iddialarını ihbar sayan Ankara 3. Sulh Hukuk Mahkemesince parti, 27 Haziran 1954 tarihinde “*dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet olduğu*”¹⁰⁸ gerekçesi ile kapatılmıştır. Bu parti Bölükbaşı'nın genel başkanlığında 9 Şubat 1954 tarihinde CMP adı altında yeniden açılmıştır. 1954 genel seçimlerinde Kırşehir'den 5 milletvekili çıkarmıştır. Bu seçimlerden sonra 30 Haziran 1954 tarihinde hükümetin aldığı bir karar ile Kırşehir ilçe statüsüne getirilmiştir. Bu kararın alınmasındaki temel gaye Nevşehir ilinde DP'ye verilen oylar ile Kırşehir'deki oyların etkisiz hale getirilip bu yöredeki oylar ile sadece DP'nin milletvekili çıkarabilmesinin önünü açabilmektir. 1957 genel seçimlerinde ise CMP oyların %7,19 unu alarak 1957 seçimleri öncesinde gelen tepkiler nedeniyle tekrar il yapılan Kırşehir'den 4 milletvekili çıkarmıştır. 1958 yılında ise parti TKP ile birleşerek CKMP adını almıştır. 1962 yılında ise Bölükbaşı parti içinde yaşanan CHP ile koalisyon hükümeti kurup kurmama tartışmaları içinde koalisyona girmeme taraftarı bir grup milletvekili ile partisinden istifa ederek 13 Haziran tarihinde MP'ni yeniden kurmuştur.¹⁰⁹

1965 genel seçimlerinde %6,16 oy oranına ulaşan MP meclise 31 milletvekili gönderme başarısı elde etmiş, 1969 genel seçimlerinde ise 6 milletvekilliğini %3,22 oy oranı ile kazanabilmiştir. Bölükbaşı'nın 1972 yılında siyaseti bırakması üzerine genel başkanlık görevine 1973 yılında eski genelkurmay başkanı Cemal Tural seçilmiştir. Tural'ın başkanlığında girilen 1973 genel seçimlerinde MP herhangi bir seçim çevresinde milletvekili çıkaramayarak başarısız olmuştur. 1975 yılında ise parti genel başkanlığına Celal Kargılı seçilmiştir.¹¹⁰ MP 1972 yılından sonra oldukça sönük bir siyaset tarzını benimsemiş ve 12 Eylül darbesinden sonra kapatılmıştır. Parti 1948 yılında kuruluşu itibariyle ekonomik özgürlüğün liberal politikalarla gerçekleştirilebileceğini savunmuş milliyetçi, muhafazakâr ve halkçı bir politika gütmüştür. Parti ilerleyen süreçte ve değişen tüm genel başkanlar zamanında Türk

¹⁰⁸ Hikmet Özdemir, **Siyasal Tarih (1950–1960)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995, s.52.

¹⁰⁹ Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, Geçiş Yayınları, 1974, s.346.

¹¹⁰ Günal, **Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)**, s.168.

milliyetçiliğini savunan çizgiden dışarıya çıkmamıştır.¹¹¹ 1992 yılında ise MP Aykut Edibali başkanlığında yeniden kurulmuş, 1991 yılındaki genel seçimlerde 3 milletvekilliği kazanma başarısı göstermiş ve halen siyasi faaliyetlerini devam ettiren bir partidir.¹¹² MP 1965 yılında yapılan genel seçimlerde %6.3 oy oranıyla 31 milletvekilliği, 1969 genel seçimlerinde ise %3.2 oranıyla meclise 6 milletvekili sokabilmiştir.¹¹³

1.4.6. Türkiye İşçi Partisi (TİP)

Türkiye İşçi Partisi (TİP), 13 Şubat 1961 tarihinde Türkiye’de örgütlenmiş 12 sendikanın temsilcilerinin bir araya gelmesi ile kurulmuştur. Partinin ilk hedefi ülkedeki işçi ve emekçi kesiminin oylarını alarak meclise girmek ve sonucunda işçi kesiminin sorunlarına bir çözüm bulmaktır. Partinin ilk genel başkanı Avni Erakalın’dır.¹¹⁴ TİP’in kuruluşunun ardından partinin ilk basın açıklamasında “*ezilen işçi sınıfının haklarını korumak, sosyal güvenliğin temini ve grev hakkının tanıyıp tanıtılması*”¹¹⁵ amaç olarak belirlenmiştir. TİP 1961 seçimlerine ülke genelinde en az 15 ilde örgütlenme şartını yerine getiremediği için katılamamıştır. Bu süreçte genel başkan Erakalın milletvekili olmak için partisinden istifa ederek, YTP’ye katılınca TİP yeni başkan arayışına girmiştir. Bu süreçte sendika temsilcileri tarafından kurulan TİP’e Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu destek vermemiş üstelik bu durumun üstüne Türkiye Çalışanlar Partisi (TÇP) adı altında bir oluşuma ön ayak olmuştur. Tüm bu süreç içerisinde TİP, Mehmet Ali Aybar’ı 8 Şubat 1962’de genel başkan seçerek partinin başına getirmiştir. Aybar’ın partinin başına geçmesi ile birlikte TİP gerçek bir sosyalist işçi partisi hüviyetine bürünmüştür.¹¹⁶

1961 yılında İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde işten çıkarmaların olması ve buna karşı yapılan protesto ve grev gibi eylemlerle birlikte TİP işçi kesimi arasında giderek güçlenmeye başlamıştır. TİP’in güç kazanmasına neden olan bir başka süreç 1968 yılında Fransa’da başlayan ve tüm Avrupa ülkelerine yayılan öğrenci eylemleri,

¹¹¹ Alihan Limoncuoğlu, **Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948)**, Akademik Hassasiyetler, Cilt 5, Sayı 10, 28.12.2018, s.151.

¹¹² <https://www.milletpartisi.org.tr/> (25 Şubat 2024)

¹¹³ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20 Ocak 2019)

¹¹⁴ Sadun Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s.32.

¹¹⁵ Artun Ünsal, **Umuttan Yalnızlığa: Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**, İstanbul, Yurt Yayınları, 2002, s.81.

¹¹⁶ Gökân Atılğan, “Türkiye İşçi Partisi”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.346.

üniversite reformu yapılmasını isteyen öğrenci kesimi tarafından Türkiye’de boykotlar, üniversite işgalleri ve sokak gösterileri gibi öğrenci hareketlerine neden olmuştur. Öğrenci hareketleri zamanla toplumda ezilen yoksul ve özellikle topraksız köylü kesimince de destek bulmaya başlamış bu şekilde antiemperyalist bir akımın toplumda karşılık bulması ile sonuçlanmıştır. Bu yıllarda Marksist ve sosyalist yazarların eserlerinin Türkçeye çevrilerek toplum içinde hızlıca dolaştığı yıllar olmuştur. Aybar’ın partinin başına geçmesinden sonra ilk olarak parti tüzüğünde değişikliğe gidilmiş parti tüzüğünün 2, 3 ve 53. Maddeleri Aybar’ın kendisi tarafından yazılmıştır. Partinin tüzüğünde “*Türkiye işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış emekçi sınıf ve tabakalarının kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatı*”¹¹⁷ olduğu söylenmektedir. Partinin amacı ise “*insanın insan tarafından sömürülmesine son vermek, emekçileri yurt işlerinde söz ve karar sahibi kılmak, Türkiye’yi bağımsız, tam demokratik, hürriyet ve eşitlik içinde yaşanan bir ülke haline getirmek*” olarak belirtilmiştir.¹¹⁸ TİP’in işçi sınıfını kazanabilmek için yürüttüğü faaliyetlerden biride 13 Şubat 1967 tarihinde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (DİSK) kuruluşuna ön ayak olmasıdır.¹¹⁹

TİP’in 1. Büyük Kongresinde Mihri Belli’nin liderliğindeki bir grup eski TKP’li ve onları destekleyen sosyalist aydınlar ile TİP yönetiminde bulunan Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren’in öncülüğünü yaptığı grup arasında sert tartışmalar meydana gelmiştir. Bu tartışma sürecinde ilk grup “*Türkiye’de henüz kapitalizmin gelişmiş olmadığını bunun için önce kapitalizme özgü toplum sınıflarının gelişmesi gerektiği, bunun aydınlar ve askerler öncülüğünde hareket edecek bir milli cephenin başarabileceğini ve böylece ülkenin emperyalizmin boyunduruğundan kurtarılabilceğini ardından da bir işçi devrimiyle sosyalizme geçilebileceğini*”¹²⁰ savunmuşlardır. Aybar’ın başında bulunduğu grup ise “*ülkede azda olsa kapitalizmin bulunduğunu ve demokratik devrim aşamasında belli bir yol alındığından, işçi sınıfı öncülüğünde tüm emekçi sınıfların el ele vererek kapitalizme karşı mücadele vererek emperyalizmi yenebilecek bir sosyalist iktidar tarafından bu görevin*

¹¹⁷ Mehmet Ali Aybar, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi 1**, İstanbul: BDS Yayınları, 1988, s.215.

¹¹⁸ Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, turkiyeiscipartisi.org/?SX=_pdf.php&PDF=_dokuman/_tip_tuzuk_1964.pdf, s.5. (25 Şubat 2024).

¹¹⁹ Atılğan, **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, s.356.

¹²⁰ Atılğan, **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, s.358.

sonuçlandırılabilirliğini”¹²¹ öne sürmüşlerdir. Bu kongre ile birlikte TİP içerisindeki kutuplaşmalar gün yüzüne çıkmıştır. Bu kutuplaşmanın sonucunda parti içinde bulunan TKP kökenli 200 muhalif başta Mihri Belli olmak üzere partiden ihraç edilmişlerdir. 1968’de ise parti içindeki bölünme devam etmiştir. Genel başkan Aybar ve partinin diğer liderlerinden Aren, Boran ile Sargın arasındaki fikir ayrılıkları SSCB’nin 1968 yılında Çekoslovakya’yı işgal etmesi ile görünür hale gelmiştir.¹²²

Aybar işgal sonrası Sovyet tipi Sosyalizme ve Marksizm’e eleştirilerini yönelterek Marksizm’in Türkiye’yi açıklamaya yetecek bir kuram olmadığını, Türkiye’nin kendine özgü bir sosyalist program oluşturması gerektiğini savunmuştur. Öte yandan Boran ise partinin klasik Marksist çizgide kalması gerektiğini savunmuştur. Bu kongrede Aybar’a karşı parti içinde Aren ve Çetin Altan öncülüğünde bir muhalif oluşuma gidilerek, Aybar’ın genel başkanlıktan ayrılması için mücadeleye girilmiştir. Bu çalışmalar karşısında Aybar ise 1969 genel seçimlerinde TİP’in oylarını önemli ölçüde arttırarak parti içindeki gücünü pekiştirip ardından muhalifleri tasfiye etmeyi planlamıştır. TİP, 1969 seçimlerinde istediği oyları alamayınca Aybar genel başkanlıktan istifa etmiştir.¹²³

15 Kasım 1969’da genel başkanlığa Mehmet Ali Arslan getirilmiş ama başkanlığı parti içerisinde kendisine yeterli güven duyulmaması nedeniyle sadece 1 ay 1 hafta sürmüştür. Bu süreçte partinin genel başkanlığına Şaban Yıldız geçmiştir. Aybar 1971 yılına gelindiğinde parti üyeliğinden de istifa etmiştir. TİP’in 4. büyük kongresinde ise Boran partinin genel başkanlığına seçilmiştir. Bu kongrede “*Sosyalist Devrim*” tezi partinin resmi görüşü haline getirilmiştir. Kongrede “*ülkedeki Türk ve Kürt sosyalistlerin TİP içerisinde omuz omuza çalışmaları gerektiği*”¹²⁴ karara bağlanmış, bu karar nedeniyle parti 11 Haziran 1971’de açılan dava sonucu Anayasa Mahkemesince kapatılmıştır.¹²⁵

TİP 1965 genel seçimlerinde %3 oy oranı ile 15 milletvekilini meclise sokarken bu

¹²¹ Atılğan, **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, s.358.

¹²² [https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_%C4%B0%C5%9F%C3%A7i_Partisi_\(1961\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_%C4%B0%C5%9F%C3%A7i_Partisi_(1961)) (25 Şubat 2024)

¹²³ Mustafa Şener, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 357.

¹²⁴ Atılğan, **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, s.361

¹²⁵ Atılğan, **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, s.361.

dönemde mecliste grup kurma için bir partinin en az 10 milletvekilinin olması gerektiğinden tarihinde ilk kez parlamentoda grup kurma başarısı göstermiştir. TİP 1969 seçimlerinde ise %2.7 oy oranı ile 2 milletvekili çıkarmıştır.¹²⁶

1.4.7. Güven Partisi (GP)

Güven Partisi (GP), 12 Mayıs 1967 tarihinde Turhan Feyzioğlu'nun başkanlığında CHP'den istifa etmiş olan 45 senatör ve milletvekilinin öncülüğünde kurulmuştur. GP'nin CHP'den kopuşunda bu partinin eksenini "ortanın soluna" kaydırması nedeniyle parti içinde bulunan ve solda kalmak isteyen parlamenterlerin istekleri etkili olmuştur.¹²⁷

GP programında "*Temel Görüşler*" şeklinde parti prensiplerine yer verilmiştir. Bu prensipler aslında Atatürk ilkeleri ile birebir aynıdır. Temel görüşlerde özellikle milliyetçilik ilkesi üzerinde durulmaktadır. İkinci olarak halkçılık ilkesi ele alınmış bu çerçevede demokrasi, eşitlik ve sınıf mücadelesinin reddi programa dâhil edilmiştir. Cumhuriyetçilik ilkesi diğer devlet sistemlerine karşı bu rejimden kesinlikle vazgeçilmeyeceği belirtilmektedir. Laiklik ilkesi ise din ve vicdan özgürlüğü şekliyle ele alınmaktadır. Partinin ekonomik görüşü ise devletçilik ilkesi ile örtüşmektedir.¹²⁸

GP 1971 yılında YTP ve MP'nin önemli ölçüde seçmen kaybettiği bir dönemde bu partiler ile birleşerek daha büyük bir seçmen kitlesine hitap etmek için Milliyetçi cepheyi oluşturmuşlardır. 17 Ocak 1971 tarihinde olağan üstü kongre kararı alınmış bu kongre sonunda MP ve GP birleşmiştir. Daha sonra YTP ile birleşme çalışmaları bu parti içindeki bir grubun muhalefeti nedeniyle gerçekleşmemiştir.¹²⁹ Fakat YTP'den istifa eden genel başkan Tahsin Banguoğlu ve genel başkan vekili Süreyya Tanay, eski Kars milletvekili Sevinç Düşünsel ve birkaç YTP'li, GP'ne katılmışlardır. GP 2. olağanüstü kongresinde MC'yi oluşturduklarından partinin ismini Milli Güven Partisi (MGP) olarak değiştirmiştir. Partinin 3. olağan genel kurulunda ise Cumhuriyetçi Parti'nin katılımıyla ismi Cumhuriyetçi Güven Partisi

¹²⁶ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20 Ocak 2019)

¹²⁷ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.156.

¹²⁸ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1987, s. 321.

¹²⁹ Gürcan Bozkır, "Cumhuriyetçi Güven Partisi, Ara Dönemlerin Partisi", Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.292.

(CGP)olarak değiştirilmiştir.¹³⁰

Parti; GP adıyla katıldığı 1969 genel seçimlerinde %6.6 oranı ile 15 milletvekili, CGP adıyla katıldığı 1973 genel seçimlerinde %5.3 oy oranı ile 13 milletvekili ve 1977 genel seçimlerinde %1.9 oy oranı ile 3 milletvekili çıkarmıştır.¹³¹ GP, 1970 yılından 1980 yılına kadar kurulan hükümetlerin tamamında, hükümetin küçük ortağı olarak görev alarak kabinede temsil edilmiştir. MGP, Van senatörü Ferit Melen 22 Mayıs 1972 ile 7 Nisan 1973 tarihleri arasında başbakanlık yapmıştır.¹³² Parti, 16 Ekim 1981’de MGK tarafından kapatılmıştır.¹³³

1.4.8. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

CKMP, 1969 seçimleri öncesinde yurtdışına sürgüne gönderilen MBK üyelerinin yurda dönmesi ve CKMP’ne katılmaları neticesinde milliyetçi bir çizgiye yaklaşmıştır. 8 Şubat 1969 tarihinde Adana il kongresinde partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiştir. MHP genel başkanı Türkeş’in “*Tanrı Dağı kadar Türk, Hıra Dağı kadar Müslüman*” sloganı partinin İslami referansları, Türk milliyetçiliği ile harmanlayan bir anlayışa sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.¹³⁴

1968 yılından itibaren Avrupa’da sol hareketlerin ivme kazanması Türkiye’de de sol hareketin gelişmesine neden olmuş, bu dönemde birçok radikal sol örgüt faaliyet göstermeye başlamış ve bunların birçoğu da şiddet eylemleri ile seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Bu durum karşısında MHP kendisine antikomünist ve devletçi bir nitelik kazandırmak için sol hareketin karşısına çıkmıştır. Üniversitelerde, eskiyen yapının reforme edilmesini talep eden öğrenci grupları tarafından sonunda şiddet olayları içeren eylemler yapılmıştır. Bu olayların ülkenin her tarafına yayılması nedeniyle 12 Mart 1971 tarihinde TSK, hükümete muhtıra vererek, anarşiyi sonlandıracak güçlü bir hükümetin kurulmasını istemiştir. Bu istekler karşılanmaz ise silahlı kuvvetlerin yönetime el koyacağı ifade edilmiştir.¹³⁵

¹³⁰ Orhan Tokatlı, **Güvercinli Yıllar**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2004, s.14.

¹³¹ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>

¹³² Tokatlı, **Güvercinli Yıllar**, s.13

¹³³ Bozkır, “Cumhuriyetçi Güven Partisi, Ara Dönemlerin Partisi, s.310.

¹³⁴ Turgay Uzun, “Milliyetçi Hareket Partisi”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.237.

¹³⁵ Turhan Feyzioğlu, **Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket**, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2000, s.59.

1973 yılı seçimlerine kadar askeri müdahale nedeniyle parti başkanı olmayan politikacıların kurduğu koalisyon hükümetleri görev yapmıştır. Siyasal partiler ancak 1973 seçimleriyle müdahalenin etkilerini üzerlerinden atabilmişlerdir. Bu seçimlerde MHP'nin milletvekili sayısı 3 olmuştur. 1975 yılına gelinirken MHP genel başkanı Türkeş'in Diyarbakır konuşmasını engellemek isteyenlerin çıkardığı olayların benzeri Gerede'de Ecevit'e yönelik de gerçekleşmiş, bu olaylar sonunda solcular ve sağcılar birbirini suçlamıştır. Sonuçta ülke genelinde bir cepheleşme oluşmuştur. Şehirlerde, üniversitelerde solcular ve sağcılar tarafından kurtarılmış bölgeler oluşturulmuş, terör olayları şiddetlenmiştir. Ülkeye egemen olan bu kaos ve terör ortamında 1977 seçimlerine gidilmiş MHP 16 milletvekilini meclise sokmayı başarmıştır. 1977 yılında hükümeti kurma görevi Demirel'e verilmiş, 21 Temmuz 1977'de MSP ve MHP'nin koalisyon ortağı olarak AP hükümeti kurmuştur. Bu hükümette Türkeş başbakan yardımcılığı ve devlet bakanlığı görevine getirilmiştir. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin ardından faaliyet gösteren tüm partiler gibi MHP de 16 Ekim 1981'de MGK tarafından kapatılmıştır.¹³⁶ MHP'liler tarafından 7 Temmuz 1983'te Muhafazakâr Parti kurulmuştur. Bu partinin 30 Kasım 1985'teki kongresinde ismi Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirilmiş, 24 Ocak 1993'te gerçekleşen MÇP 4. Olağanüstü kongresinde partinin adı MHP olarak değiştirilmiştir.¹³⁷

MHP'de bizzat Türkeş'in kaleme aldığı Ahlakçılık, Endüstricilik-Teknikçilik, Gelişmecilik, Halkçılık, İlimcilik, Köycülük, Milliyetçilik, Toplumculuk ve Ülkücülük, şeklinde ifade edilen dokuz ışık ideolojisi ile toplumun ve devletin her alanında ana problemlerini bir tanıma oturtmuş ve çözüm yolları önerilmiştir.¹³⁸

1.4.9. Birlik Partisi (BP)

27 Mayıs Askeri Darbesinin ardından kabul edilen 1961 anayasasının laik bir görünüm kazanması için Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) yeniden yapılandırılmak istenmiştir. Bu amaçla DİB içerisinde mezhepler müdürlüğünün açılmak istenmesi üzerine meclis komisyonu kurulmuştur. Komisyon çalışmaları sırasında kamuoyunda ve basında çeşitli tartışmalar çıkmış, bazı yazarların Alevi kökenli vatandaşlara

¹³⁶ Kırçak, *Türkiye'de Gericilik*, s.156.

¹³⁷ Uzun, *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*, s.262.

¹³⁸ https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/program/mhp/mhp_tarihcesi.html (21 Ocak 2019)

hakarete varan cümleler kurmaları, hatta Alevileri yok saymaları nedeniyle Ankara Üniversitesinde öğrenim gören bir grup Alevi kökenli öğrenci Ankara’da bu yaklaşıma ilişkin bir bildiri yayımlamak istemişlerdir. Fakat öğrenciler kendi aralarında Türk ve Kürt kavramlarının kullanılıp kullanılmaması konusunda anlaşamayınca bu bildiriye, toplanan elli kadar öğrenciden sadece dördü imza koyabilmiş ve böylece bildiriye yayımlanmışlardır. Bu bildiri sonrasında 4 öğrenci Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından Çankaya köşkünde kabul edilmişlerdir. Bildiriye yayımlayan 4 öğrenciden birisi Mustafa Timisi olup 1969 yılında Birlik Partisinin (BP) başına geçmiştir. Çankaya köşkünde Gürsel ile görüşen öğrenciler örgütlenme konusunda cumhurbaşkanı tarafından yüreklendirilmişlerdir. Bu görüşmede, kapalı olan Hacı Bektaşî Velinin türbesinin açılması için Gürsel’den yardım istemişler ve bu talepleri kapalı olan türbenin müze haline getirilerek açılması ile kabul edilmiştir. Bu kanun tasarısı nedeniyle örgütlenmeye başlayan aleviler daha sonra siyasi olarak kazanımlarda bulunmak üzere BP’ni kurmuşlardır.¹³⁹

5-16 Haziran 1966 tarihleri arasında Muğla iline bağlı Köyceğiz İlçesi Ortaca kasabasında mezhep ayrılığı ve arazi ihtilafı nedeniyle çıkan gerginlik sonrasında alevi kökenli bir kadının kaçırılarak tecavüze uğraması sonrasında büyük olaylar çıkmış ve bu olaylar nihayetinde mezhep çatışmasına dönüşmüştür.¹⁴⁰ Yaşanan olayların sebebinin ve sebep olanların ortaya çıkarılması olayla ilgili gerekli tedbirlerin alınmasını isteyen Alevi kökenli vatandaşlar mecliste sırasıyla AP, CHP ve TİP’e başvuru yapmışlar, fakat talepleri meclis gündemine getirilmemiştir. Konu ile ilgili meclis soruşturması açılması kabul edilmeyince kendileri bir siyasi oluşum içerisine gitme yoluna başvurmuşlardır, partinin kuruluşundan sonra bazı Alevi aydınlar bu partiye girme konusuna mesafeli yaklaşmışlardır. 1958 yılında adı “9 Subay” olayına karışmış ardından emekli edilmiş bir general olan Hasan Tahsin Berkman’ın genel başkanlığında 17 Kasım 1966 tarihinde BP kurulmuştur. Berkman’ın başkanlığındaki parti bu dönemde sağ ideolojiye yakın liberal bir politika izlemiş ve aynı zamanda partilerinin ülke genelinde örgütlenmesini tamamlamaya çalışmışlardır.¹⁴¹

Berkman döneminde parti “*Türkçülük*” ifadesi ile milliyetçi bir çizgiye

¹³⁹ Bülent Bingöl, **Türk Siyasal Yaşamında Birlik Partisi**, İzmir, DEÜ YL. Tezi 2008, s.75.

¹⁴⁰ Milliyet Gazetesi, 14 Haziran 1966, yıl 17, sayı 6663

¹⁴¹ Turan, **Türk Devrim Tarihi**, s.146.

yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Partinin tüzük ve programını yazan Cemal Özbey partinin amacını “sınıflar arasındaki menfaat çatışmalarını gidererek, milli birlik ve beraberliği sağlayarak imtiyazsız, sınıfsız ve farksız bir Türk toplumu yaratma özlemi içindedir”¹⁴² diye ifade etmektedir. Genel başkan Berkman’ın partinin örgütlendiği İstanbul ve Ankara şehirleri dışında bulunan yerlerde örgüt çalışmalarına katılmaması ile birlikte partiyi ordudaki alışkanlıklarla yönetmeye devam etmesi, sosyal yönünün zayıf olması ve az konuşması parti içinde rahatsızlığa neden olmuştur. Bu nedenle parti içinde kendisine karşı bir muhalif kanat oluşturularak genel başkanlıktan ayrılması için bir gayret içinde olunmuştur. Bu şartlar altında genel başkan Berkman 1967 yılında görevinden alınmış ve yerine genel başkan olarak 1 Nisan 1967 tarihinde Hüseyin Balan getirilmiştir.¹⁴³

Balan 1963 yılında MP’den milletvekili seçilmiştir. Ortaca olaylarının parlamentoya taşınarak meclis soruşturması açılmasını isteyerek adını duyurmuştur. Fakat bu girişimi MP lideri Bölükbaşı ve mühendislik fakültesinden arkadaşı olan Demirel’in tepkisi ile karşılaşmış bundan dolayı önergesini geri çekmiştir. İlerleyen dönemde Elbistan’da meydana gelen olaylar nedeniyle meclis önergesi vererek Alevilerin yaşadığı sorunlara dikkat çekmiştir. BP genel başkanlığında girdiği 1969 yılı genel seçimlerinde partisi 8 milletvekili çıkarmış ve seçim sonrası MP’den istifa eden 2 milletvekilinin partiye katılması ile birlikte BP mecliste grup kurma başarısı göstermiştir. BP, 1969 seçimlerinde Türkçü söylemlerde bulunması nedeniyle seçmen kitlesinin çoğunluğunu Kürt seçmenlerin oluşturduğu Tunceli’de varlık gösterememiştir. BP’de genel başkan bu seçimlerde partisinin bazı köklü partilerden (YTP, MP ve TİP) daha yüksek oy aldıklarını belirterek başarılı olduklarını ima etmesine rağmen partinin eski genel sekreteri ve muhalif kesimin sözcüsü Cemal Özbey ise partisini başarısızlıkla suçlamıştır.¹⁴⁴

BP’nin 2. Büyük kongresi 23 Kasım 1969 tarihinde yapılmış bu kongrede genel başkanlığa Timisi seçilmiştir. Timisi açıklamalarında partisinin bir Alevi partisi olmadığını, partisine bu yaftanın yapıştırılmasından rahatsızlık duyduğunu sık sık dile getirmiştir. BP genel başkanı Timisi “biz mezhepçi değil, Atatürkçüyüz” diyerek partisinin kapılarının aydınlara açık olduğunu söyleyerek aydınları partisine çekmeye

¹⁴² Cemal Özbey, **Uyarmalar: Birlik Partisi’nin 3. Kuruluş Yıldönümü Münasebetiyle Birlik Partililerle Bir Konuşma, Birlik Yolu**, Ankara, Atatürk Yolu Dizisi; No:3, 1969, s.10.

¹⁴³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_Birlik_Partisi (26 Şubat 2024)

¹⁴⁴ Aydın, Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.157.

çalışmıştır. Timisi Ankara’da Tuzluçayır semtinde bir gecekonduda oturduğunu ve hükümet nezdinde gecekondulaştırma konusunda adım atılmaya kadar da burada oturacağını ifade ederek ülkedeki gecekondulaştırma ve çarpık kentleşmeye dikkat çekmiştir. Timisi’nin “*ezilen ve yoksul halktan, haksızlığa uğrayan halktan*”¹⁴⁵ sık sık söz etmesi de partinin sol söylemlerle hareket edeceğine işaret etmiştir.

Timisi 1970 yılından 1976 yılına kadar yapılan 5 kongrenin tümünde çoğunluğun oylarını alarak genel başkanlığını sürdürmüştür. Bu kongrelerden 28 Kasım 1971’deki 3. Kongrede partinin ismi Türkiye Birlik Partisi (TBP) olarak değiştirilmiştir. TBP, 1973 yılında %1.1 ve 1977 yılında %0.4 oy oranı ile bu yıllarda gerçekleştirilen genel seçimlerde herhangi bir varlık gösteremeyerek başarısız olmuştur. Bu seçimlerden 1973 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde sadece genel başkan Mustafa Timisi milletvekili olarak meclise seçilebilmiştir.¹⁴⁶ TBP, 12 Eylül 1980 Darbesinden sonra MGK tarafından kapatılmıştır.

1.4.10. Demokratik Parti (DP)

DP’nin kuruluş süreci 29 Kasım 1964 tarihinde yapılan AP 2. Büyük Kongresinde partinin genel başkanlığına aday olan Demirel ile Bilgiç arasında gerçekleşen genel başkanlık yarışına dayanmaktadır. Demirel’in seçimden zaferle çıkması, Bilgiç’in genel başkan yardımcısı olarak girdiği seçimi kaybetmesi ile birlikte büyük bir hayal kırıklığı yaşamasına neden olmuştur. Bilgiç, parti içinde kendisini destekleyenlerle birlikte Demirel’e karşı parti içinde sert muhalefet yapılmasına neden olmuş bu süreç DP’nin kuruluşuna zemin hazırlamıştır.¹⁴⁷ 1968 yılında gerçekleştirilen AP’nin büyük kongresinde, Bilgiç ve ekibi Demirel’e rağmen DP’lilere siyasi af çıkarılması gerektiği ile ilgili bir karar çıkartmışlardır. Ardından bu karar ile ilgili meclise kanun teklifi verilmiş ve teklif 1969 yılında CHP’nin desteği ile kanunlaşmak üzere Cumhuriyet Senatosuna sunulmuştur. Bu teklifin senatodan geçerek yasalaşmaması için ordu ve Sunay, Demirel’i uyarılmışlardır. Bu uyarı neticesinde Demirel, partideki ağırlığını kullanarak af kanununun 1969 seçimleri sonrasında bırakılmasını sağlayabilmiştir. 22 Aralık 1969 tarihinde İstanbul’da 2 gencin öldürülmesi sonrasında yaşanan olaylar ile ilgili başbakan Demirel, hakkında açılan gensoru

¹⁴⁵ Mete Kaan Kaynar, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, Ankara, İmge Kitapevi, 2007, s.145.

¹⁴⁶ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20 Ocak 2019)

¹⁴⁷ Hüseyin Çavuşoğlu, **Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Parti (1970-1980)**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, YL Tezi, 2005, s.33.

önergesinin görüşülmesi sırasında AP sözcüsü tarafından söz alarak, söz alan kişilerin konuşma sürelerinin 20 dakika ile sınırlandırılması için önerge vermiştir. Bu önerge AP oyları ile kabul edilmiş olmasına rağmen 34 AP milletvekili hayır oyu kullanmışlardır.¹⁴⁸ Bu olay nedeniyle AP içinde parti disiplinini bozdukları gerekçesiyle Demirel karşıtı milletvekillerinden 5'i partiden ihraç edilmiştir. İhraç olayından sora Demirel partide tek adamlılıkla suçlanmış, 72 AP'li milletvekili ve senatör disiplin kararının iptal edilmesi istemiyle Demirel'e bir muhtıra vermişlerdir.¹⁴⁹

Bu muhtıra sonrası yapılan 1970 yılı bütçe görüşmeleri öncesi 72'ler grubu olarak adlandırılan muhalif grup Demirel'den muhtıradaki belirtilen isteklerinin yerine getirilmesini istemişler ve bu istek Demirel tarafından reddedilmiştir. 1970 yılı bütçesine CHP ile birlikte red oyu kullanan 41 AP'li milletvekili hükümetin düşmesine neden olmuşlardır.¹⁵⁰ Hükümetin düşmesi nedeniyle cumhurbaşkanı Sunay hükümet kurma görevini tekrar Demirel'e vermiştir. Bu süreç üzerine red oyu veren milletvekilleri parti disiplin kuruluna sevk edilmiş ve çeşitli cezalar verilmesi sağlanmıştır. Demirel tarafından yeniden kurulan hükümete bu milletvekillerinden 4'ü evet oyu verirken, geri kalan milletvekilleri çekimser kalmayı tercih etmişlerdir. AP'li milletvekillerinin çekimser kalması nedeniyle açılan parti disiplin soruşturması sonrasında ise 26 milletvekili partiden ihraç edilmişlerdir.¹⁵¹

AP'den ihraç edilen 26 milletvekili yeni parti kurma çalışmalarına girişmişlerdir. Bu amaçla AP'li Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli önce meclis başkanlığından ardından AP'den istifa etmiştir. Partinin kuruluşundan hemen önce AP'nin taşra teşkilatlarında yoğun bir istifa süreci gerçekleşmiştir.¹⁵² DP'nin 18 Aralık 1970'te kurulması ile birlikte AP'den ayrılan 35 milletvekili, 5 senatör ve 5 belediye başkanı bu partiye katılmışlardır. Demokratik Partinin kuruluşu sonrası ilk kurucular meclisi toplantısında Bozbeyli genel başkanlığa getirilmiştir. DP'nin kuruluşu sırasında Bayar'ın verdiği destek ve partinin kuruluşundan sonra DP lideri merhum Menderes'in çocuklarından Mutlu ve Aydın Menderes'in partiye katılması DP'nin

¹⁴⁸ Çavuşoğlu, **Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Parti (1970-1980)**, s.1.

¹⁴⁹ Kurt, **Adalet Partisi**, s.227.

¹⁵⁰ Nevzat Ülger, **Türkiye'de Siyaset ve İktisat**, İstanbul, Batı Yayın-Dağıtım, 2004, s.125.

¹⁵¹ Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, s.34.

¹⁵² Kurt, **Adalet Partisi**, s.227.

doğal olarak mirasçısı olduğu ve onların yolunu izleyeceklerini göstermiştir.¹⁵³ DP tüzüğünde partinin kuruluş amacı şöyledir: “*Milli birlik ve beraberliği korumak, demokratik hukuk düzeni içinde milli hâkimiyeti geliştirmek, ferdin ailenin ve toplumun tam bir hürriyet ve refah içerisinde yaşamasını temin etmek, sosyal adalet, milliyetçilik ve köycülük ile milli bünyeye uygun ıslahatçılığı, Türkiye'nin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmasını Türk kültürünün rehberliği altında gerçekleştirmek*”¹⁵⁴ şeklinde ifade edilmiştir. Parti programında ekonomi ile ilgili: “*Ülkenin kapalı ekonomi sisteminden kurtulması sanayileşmede önceliğin ihracatı artırıcı ve ithalatı azaltıcı mahiyette olanlara verilmesi yabancı sermayeden yararlanılması*”¹⁵⁵ şeklinde dile getirilmiştir.

DP'nin kuruluşundan sonra genel başkan Bozbeyli, partilerinin “Demokratik Sağ” olarak solun karşısında bir siyaset yürüteceğini dile getirmiştir. DP kalkınmanın hedeflerinin “*işsizliğin önlenmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması, sosyal adaletin tahakkuk ettirilmesi ve refahın artması*”¹⁵⁶ olarak açıklamıştır. 12 Mart 1971 tarihinde TSK tarafından verilen muhtıra sonrasında AP hükümeti istifa etmiştir. DP hükümetin demokratik olamayan yollarla düşürüldüğünü, bunun seçim yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiğini söyleyerek muhtıraya karşı olduklarını belirtmişlerdir. Muhtıra sonrası kurulan I. Nihat Erim hükümetine DP girmeme kararı almış, hükümet programını da eleştirerek, kurulan hükümetin güven oylamasında hayır oyu kullanmışlardır. I. Erim hükümeti 7 Aralık 1971 tarihinde teknokrat kökenli 11 bakanın istifa etmesi ile düşmüştür. Erim ikinci kez hükümet kurmak üzere cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilmiştir. 11 Aralık 1971 tarihinde kurulan II. Erim hükümetinin programına DP tarafından güvenoyu verilmemiş ve DP bu hükümette de yer almama karar almıştır. 10 Nisan 1972 tarihinde DP Sakarya milletvekili Vedat Önsal'ın başbakan hakkında verdiği gensoru önergesinin mecliste reddedilmesine rağmen 17 Nisan'da hükümet istifa etmiştir.¹⁵⁷

Erim hükümetinin istifası sonrasında cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü Suat Hayri Ürgüplü hükümeti kurma ile görevlendirildi. Ürgüplü tarafından

¹⁵³ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi; 1950'den Günümüze**, s.172.

¹⁵⁴ Demokratik Parti Tüzüğü, 1970, md.2, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/8d90969c-95cb-4b35-9855-eb9e41828a86> (20 Ocak 2019)

¹⁵⁵ Murat Karataş, **Türk Siyasal Hayatında Demokratik Parti 1970-1980**, Tokat, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Doktora Tezi, 2018, s.62.

¹⁵⁶ Cevat Önder, **Demokratik Parti**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.65.

¹⁵⁷ https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html (26 Şubat 2024)

kurulacak hükümette yer almayı isteyen DP'ye görüşmelerin ardından 3 bakanlık verilmiş, oluşturulan kabine Ürgüplü tarafından cumhurbaşkanına sunulmuş fakat kabinede yer alan bazı isimlerin değiştirilmesinin istenmesi nedeniyle bu hükümet kurulamamıştır. Bu gelişme sonrasında hükümet kurma görevi Van Senatörü Ferit Melen'e verilmiştir. DP bu hükümette yer almayacağını açıklamış hükümet programının oylamasında ise çekimser kalarak oy kullanmamıştır. 7 Nisan 1973 tarihine kadar görev yapan Melen hükümeti, Sunay'ın görev süresinin dolması ve yeni cumhurbaşkanı olarak Fahri Korutürk'ün seçilmesi ile son bulmuştur. Korutürk yeni hükümeti kurma görevini Naim Talu'ya vermiştir. Hükümet kurma çalışmaları sırasında CHP ve AP bu hükümette yer almayacaklarını belirtmişlerdir. Talu hükümeti 26 Nisan 1973'te meclisten güvenoyu alarak çalışmaya başlamış, DP bu hükümete güven oylamasında hayır oyu kullanmıştır. Talu hükümeti 1973 genel seçimlerine kadar görevine devam etmiş, seçim sonunda yeni hükümetin kurulabilmesi adına istifasını sunmuş, fakat 4 Şubat 1974 tarihinde kurulan CHP-MSP hükümetine kadar görevine devam etmiştir.¹⁵⁸ 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde oyların %11.9'unu alarak, meclise 45 milletvekili sokan DP 18 Eylül 1974 tarihine kadar görev yapan bu hükümetin güven oylamasında yine hayır oyu kullanmıştır.¹⁵⁹

31 Mart 1975 tarihinde AP, MSP, CGP ve MHP tarafından I. Milliyetçi Cephe hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetin kuruluşuna kadar çeşitli hükümet kurma denemeleri yapılmış fakat neticeye ulaşılamamıştır. Yaklaşık 7 ay süren hükümetin kurulamaması nedeniyle ülkede buhran oluşmuştur. Hükümetin kuruluşu sırasında I. MC hükümetinin mecliste çoğunluğu bulunmadığından, DP içindeki bir kısım milletvekilleri hükümetçe ikna edilerek güven oylamasında hükümet programı lehinde oy kullanmaları sağlanmıştır. Bu milletvekillerinden 9'u Bilgiç liderliğinde DP'den istifa ederek AP'ye geçmişlerdir. DP ise güven oylamasına hayır oyu vermiştir. I. MC hükümeti 5 Haziran 1977 seçimlerine kadar iktidarda kalmıştır.

1977 seçimlerinde %1.9 oy alarak sadece 1 milletvekili çıkarak DP kuruluşundan beri görev alan tüm hükümetlerde yer almayarak ve kurulan hükümetlerin programlarına hayır oyu kullanarak seçmen kitlesinde bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Son olarak partiden 9 milletvekilinin istifa ederek AP'ye geçmesi ile

¹⁵⁸ Burhan Karaca, **Prof. Dr. Necmettin Erbakan**, İstanbul, Asalet yayınları, 2018, s.76

¹⁵⁹ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20 Ocak 2019)

birlikte DP çöküş sürecine girmiştir.¹⁶⁰ 1977 yılında alınan seçim başarısızlığı neticesinde genel başkan Bozbeyli görevinden istifa etmiş, yerine genel başkan olarak Faruk Sükan geçmiştir. Sükan'ın genel başkanlığa getirilmesi çözülme sürecinin önüne geçememiştir. 1979 yılında gerçekleştirilen Cumhuriyet Senatosu seçimlerine teşkilatlanmadaki eksiklikler yüzünden katılamayan DP, 4 Mayıs 1980'de 4. büyük kongresini yapmıştır. Bu kongrede partinin fesih edilmesi veya AP'ye katılması oylanmış, 404 delegeden 401'inin oyu ile partinin fesih edilerek, mal varlığının Kızılay'a devredilmesi yönünde karar alınmıştır.¹⁶¹

1.4.11. Milli Nizam (MNP) ve Milli Selamet Partisi (MSP)

Milli Nizam Partisi (MNP), 26 Ocak 1970 tarihinde Necmettin Erbakan başkanlığında kurulmuştur. Parti kurulmadan önce Erbakan ve AP içinden birkaç senatör İslami özellikleri ağır basan bir parti kurma girişiminde bulunmuşlardır. Bu partinin kuruluşu 1969 seçimlerine yetişmeyince Erbakan AP'den aday olmak için başvurmuş fakat bu başvuru Demirel tarafından veto edilmiştir. Bu durum karşısında Erbakan ve parti kurmak için çalışan arkadaşları çeşitli seçim çevrelerinden bağımsız olarak seçimlere girmişler fakat bu seçimler neticesinde sadece Erbakan milletvekili olarak Konya'dan meclise girebilmiştir.¹⁶²

Seçim sonunda kurulan parti yıllarca oy potansiyeli yüksek olan dindar kesimin oylarını kendinde toplamak için çalışmıştır. MNP'nin programında özel sektörün geliştirilmesi, yatırımların az gelişmiş yörelere kaydırılması, israfın önlenmesi, topraktan en fazla yararı sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesi gibi vaatleri bulunmaktadır. MNP piyasa ekonomisine, faize ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) karşı, devletçi ve ağır sanayi yatırımlarına ağırlık veren bir siyaset gütmüştür.¹⁶³ Bu politika daha sonraki yıllarda Erbakan ve bu gelenekten gelen partilerin programlarında "Milli Görüş" adı altında yer bulmuştur. Ülkede politik kamplaşmaların ve sol-sağ arasındaki çatışmaların artması nedeniyle 12 Mart 1971 Muhtırasından sonra Anayasa Mahkemesince 20 Mayıs 1971 tarihinde MNP kapatılmıştır. Partinin kapatılma gerekçesi olarak Milli Nizam Marşı, okullarda din dersinin zorunlu hale getirilmesinin istenmesi ve şeriat propagandası gibi öğeler

¹⁶⁰ Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, s.57.

¹⁶¹ Tokatlı, *Güvercinli Yıllar*, s.217.

¹⁶² Kırçak, *Türkiye'de Gericilik*, s.156.

¹⁶³ Aydın, Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, s.198.

gerekçe olarak gösterilmiştir.¹⁶⁴

MNP'nin kapatılmasından sonra 11 Ekim 1972 tarihinde bir kesim siyasetçi tarafından Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur. Partinin kuruluşunda Erbakan yer almamıştır. Bunun nedeni olarak MNP'nin kapatılması nedeniyle daha temkinli bir politika izlenmesi gösterilebilir. Parti kuruluşunu hızlı bir şekilde tamamlamış 1. olağan kongresini 21 Ocak 1973 tarihinde gerçekleştirmiştir. Genel başkanlığa Süleyman Arif Emre getirilerek, 1973 seçimlerine katılmanın önündeki engeller kaldırılmıştır. 1973'de yapılan genel seçimlerde %11.8 oy oranı ile meclise 48 milletvekili sokmayı başarmışlardır. Seçimlerden sonra 20 Ekim 1973 tarihinde MSP genel idare kurulu yaptığı toplantı sonrası Erbakan'ı parti genel başkanlığına getirmiştir.¹⁶⁵

26 Ocak 1974 tarihinde MSP, CHP ile koalisyon hükümeti kurmuş bu hükümette Erbakan başbakan yardımcılığına getirilmiştir. 1974 yılında yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Ecevit'in kamuoyunda oluşan olumlu havadan yararlanarak bir erken seçime gidilmesi düşüncesinde olduğu günlerde, bir yurt dışı seyahatine giderken başbakan vekilliğini Erbakan'a bırakmaması nedeniyle çıkan kriz sonrasında MSP hükümetten çekilmiştir.¹⁶⁶ MSP, AP, MHP ve CGP ile 1. MC hükümetine girmiş 1977 yılında yapılan seçimlerden sonra ise kurulan 2. MC hükümetinde koalisyon ortağı olarak yer almıştır. MSP 1977 yılında yapılan seçimlerde %8.6 oy oranı ile 24 milletvekili çıkarmıştır. 12 Eylül Darbesine kadar siyasi yaşamını sürdüren MSP bu darbe ile kapatılmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Fahrettin Poyraz, "Milli Nizam Partisinden Ak Partiye", Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.317.

¹⁶⁵ Doğan Duman, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 1999, s.70.

¹⁶⁶ Tokatlı, **Güvercinli Yıllar**, s.22.

¹⁶⁷ Poyraz, "Milli Nizam Partisinden Ak Partiye", s.318.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE VE KARS'TA 1960-1980 ARASI DÖNEMDE SİYASİ, EKONOMİK, SOSYAL DURUM VE SEÇİMLER

2.1. Türkiye'de 1960-1980 Arası Dönemde Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Durum

15 Ekim 1961 tarihinde darbe sonrası ilk genel seçimler yapılmıştır. Bu seçimler sonrasında CHP oyların %36.7'sini alırken, kendilerini DP'nin mirasçısı olarak kabul eden AP %34.8, CKMP %13.9 ve YTP %13.7 oy oranına ulaşmışlardır.¹⁶⁸ CHP'nin elde ettiği oy oranının düşüklüğü, MBK'da rahatsızlığa yol açmış bazı subaylar seçimin iptal edilmesini ve siyasi partilerin yasaklanmasını istemişlerdir. Bu durum karşısında Gürsel ve İnönü seçimlerin iptal edilmesinin ciddi sorunlara neden olacağına askerleri ikna etmişlerdir. MBK'da bulunan askerler bazı isteklerini (Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi, partilerin 27 Mayıs harekâtını eleştirmemeleri, DP'lilerin affi meselesinin gündeme getirilmemesi ve üniversitelerden uzaklaştırılan 147 akademisyenin üniversitelere geri dönmelerinin istenmemesi) Gürsel'e bildirmişlerdir. Bu isteklerden '147'lerin affi' dışındakiler "21 Ekim Protokolü" adı altında parti başkanlarınca kabul edilmişlerdir.¹⁶⁹ Bu şartlar altında Türkiye, askerlerin isteği ile tarihinde ilk kez AP ve CHP tarafından kurulan, başbakanlığını İnönü'nün yaptığı koalisyon hükümeti ile yönetilmeye başlamıştır.¹⁷⁰

26 Ekim 1961 tarihinde toplanan meclis, askeri kanadın da tehditleri nedeniyle Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nin ortak oturumunda ilk turda Gürsel'i Cumhurbaşkanlığına seçmiştir. İktidarda bulunan koalisyon hükümeti döneminde ayrıca 147 akademisyenin üniversitelere dönmesi, DPT'nin ilk beş yıllık planı yapması ve Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş yasasının çıkartılması gibi gelişmeler yaşanmıştır.¹⁷¹ 9 Şubat 1962 tarihinde Silahlı Kuvvetler Birliği'ne bağlı bir grup subay 27 Mayıs'ın amacına ulaşmadığını bu nedenle 28 Şubat'ta yeni bir darbe yapılmasını kararlaştırmışlar ve ordunun üst kademesinin de desteğini almışlardır. Bu darbe girişimini öğrenen hükümet 20 Şubat 1962 tarihinde bu girişimi engellemek için Silahlı Kuvvetler Birliği'ni atama ve gözaltılarla tasfiye etmiştir.

¹⁶⁸ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20.01.2019)

¹⁶⁹ Talat Aydemir, **Hatıratım**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.2020, s.82.

¹⁷⁰ Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, s.34.

¹⁷¹ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul, Bilgi Üniv. Yayınları, 2019, s.154.

Tasfiye kararının ardından Albay Talat Aydemir, 22 Şubat'ta emrinde bulunan Harp Okulu ve birçok askeri birliği harekete geçirerek bir darbe girişiminde bulunmuştur. İnönü'nün ve Gürsel'in manevraları ve Aydemir'in girişimden vazgeçtiği takdirde bir seferliğine affedileceğine dair verdikleri söz sonrasında hükümet yanlısı askeri birliklerin kontrolü tekrar eline almasıyla darbe girişimi sonuçsuz kalmıştır.¹⁷²

30 Nisan 1962 tarihinde çıkarılan bir yasa ile Aydemir ve darbeye karışanlar affedilmiştir. Af görüşmeleri sırasında AP'lilerin, DP'lilerin affı konusunda koalisyon ortağı olan CHP'liler ile tartışmaları ve İnönü'nün DP'lilerin af kapsamına alınmasına direnmesi nedeniyle koalisyon hükümeti sona ermiştir.¹⁷³ Aydemir emekli olduktan sonra 20 Mayıs 1963'te Harp Okulu ve Zırhlı Birlikler Taburu'nu arkasına alarak yeni bir darbe girişiminde daha bulunmuş ancak hükümetin darbeden önceden haberinin olması ve askeri birliklerin darbeyi desteklememesi nedeniyle bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. Darbeye katılan 151 emekli veya muvazzaf subay ile 1500 Harp Okulu öğrencisi tutuklanmıştır.¹⁷⁴ Askeri mahkemede yargılanan Aydemir başta olmak üzere Fethi Gürcan ve 5 arkadaşı ölüm cezası ile cezalandırılmış, sadece Aydemir ve Gürcan idam edilmişlerdir. Beraat eden Harp Okulu öğrencilerinin ise okul ile ilişkileri kesilmiştir. Gürsel'in 2 Haziran 1962 tarihinde İnönü'ye hükümeti kurma görevini vermesinden 25 gün sonra CHP, YTP ve CKMP'nin katılımıyla 25 Haziran 1962 tarihinde yeni bir koalisyon hükümeti (II. İnönü hükümeti) kurulmuştur.¹⁷⁵ II. İnönü hükümeti döneminde iş hayatını düzenleyen grev, lokavt ve sendikalar kanunu kabul edilerek 24 Temmuz 1963 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1963 yılında DPT tarafından hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967 dönemi) mecliste kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına göre ilk amaç, milli gelirdeki artışların mümkün olduğunca yatırımlara aktarılması olmuştur. Bu plana göre tarım, sanayi dengesinin kurulması bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması, cari açığın azaltılması, ihracatın artırılması ve işsizliğin azaltılması, enflasyonun kontrol altına alınması ve yerli imalat sanayinin desteklenmesi planlanmıştır. Bu dönemdeki en

¹⁷² Murat Talu, **Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri Ve Yargılanmasının Türk Kamuoyuna Yansımaları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2022, s.60.

¹⁷³ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.116.

¹⁷⁴ http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/gDRMc1vz_x2B_ltk6rs4OIYOJw_x3D__x3D_, 21 Mayıs 1963 (04.03.2019)

¹⁷⁵ Kamil Öztürk, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak Yayınları, 1968, s.515.

önemli gelişmelerden biride AET ile Türkiye arasında Türkiye'nin refah seviyesi ve ekonomik gücünü arttırmak suretiyle gümrük birliğini sağlamak için Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıdır.¹⁷⁶

27 Mayıs'tan sonra ilk yerel seçimler, 17 Kasım 1963'te yapılmıştır. Bu seçimde AP 45.48, CHP 36.22, YTP 6.51, CKMP 3.06, MP 3.09 oranında oy almışlardır.¹⁷⁷ Yerel seçim sonuçlarının ardından büyük miktarda oy kaybına uğrayan YTP ve CKMP hükümetten çekilme kararı almışlardır. Hükümetin düşmesi sonrasında yeni hükümet kuruluncaya kadar geçen sürede çıkan bir sorun da Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs'ta 1960 Zürih Anlaşması'na göre beş bölgede Rumların ve Türklerin ayrı ayrı belediye teşkilatları bulunması gerekirken, bu karar Kıbrıs'lı Rum Cumhurbaşkanı'nın askıya alınmıştır. Bu durum karşısında Kıbrıs'ta çatışmalar başlamıştır. Bu çatışmaları sona erdirmek için TSK tarafından 24-25 Aralık 1963'te Kıbrıs'a sınırlı müdahalede bulunulmuştur.¹⁷⁸ İnönü, mecliste bulunan 25 bağımsız milletvekilinin desteğini alarak 25 Aralık 1963 tarihinde azınlık hükümeti kurmuştur.¹⁷⁹ Kıbrıs olayları 1964 yılında da şiddet olaylarının artması ile devam etmiş, 15 Ocak 1964 tarihinde Londra Konferansı toplanmış ve bu toplantı sonrasında Kıbrıs'ta Birleşmiş Milletler (BM) Barış Gücü konuşlanmasına karar verilmiştir. Bu gelişmelere rağmen Yunan kuvvetleri adaya çıkmış, yer yer Türk tarafını ablukaya almıştır. Türk tarafı gelişmeleri uluslararası arenada çok sert biçimde eleştirirken İnönü "yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu dünyada yerini alır" sözünü ederek adaya bir müdahale olabileceği tehdidinde bulunmuştur. 1964 yılında Rum Milli Muhafız Kuvvetleri'nin Kıbrıs'ın kuzey batısında Türk nüfusunu tamamen kuşatma altına alması nedeniyle 7 Ağustos 1964 tarihinde Güzelyurt bölgesindeki Rum mevzileri bombalanmıştır. Bu olaylar karşısında Makarios hükümeti Türk tarafının bütün koşullarını kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁰ İnönü Hükümetleri döneminde AET ile imzalanan antlaşma ile içte ve dışta bir saygınlık kazanılmıştır.¹⁸¹ Ayrıca bu dönemde ekonomi alanında belirgin iyileşmeler görülmüştür. Beş yıllık kalkınma planında %32 olarak öngörülen yatırım payı %23 oranında gerçekleşmiştir. 1961 yılında İzmit Petrol Rafinerisi

¹⁷⁶ Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, "1945-1965 Dönemi", Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s.518.

¹⁷⁷ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20.01.2019)

¹⁷⁸ Gönlübol, Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, "1945-1965 Dönemi", s.372.

¹⁷⁹ Öztürk, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**, s.549.

¹⁸⁰ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.123.

¹⁸¹ Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, İstanbul, Gün Yayınları, 1968, s.318.

(İPRAŞ), 1965'te Ereğli Demir ve Çelik Fabrikası ve Petkim, Türkiye'nin ağır sanayi tesisleri olarak hizmete alınmıştır. 1963 yılında ilk kez yurtdışına işçi gönderilmiş (1961 yılında Federal Almanya ile yapılan antlaşma) bu işçilerin 1964 yılından itibaren ülkeye döviz göndermeleri bütçe görüşmelerinde olumlu etki yapmıştır.¹⁸²

1965 yılı bütçe görüşmelerinde azınlık hükümetinin bütçe tasarısı kabul edilmediğinden İnönü istifasını vermiştir. İnönü'nün istifası sonrasında AP, MP, CKMP ve YTP'den oluşan bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Sekiz ay süren bu hükümet 1965 seçimlerine kadar seçime hazırlık hükümeti gibi çalışmıştır.¹⁸³ 10 Ekim 1965 tarihinde genel seçimler yapılmış neticede AP 52.87, CHP 28.75, MP 6.26, YTP 3.72, TİP 2.97 ve CKMP 2.24 oranında oy almışlardır.¹⁸⁴ Demirel'in başkanlığındaki AP çıkardığı 240 milletvekili ile tek başına iktidara gelmiştir. Demirel'in cumhurbaşkanına sunduğu kabine 27 Ekim 1965'te onaylanmıştır.¹⁸⁵ 1965 yılının önemli gelişmelerinden birisi de Gürsel'in sağlık sorunları nedeniyle cumhurbaşkanlığından ayrılması olmuştur. 28 Mart 1966 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde meclisten 461 oy alan Sunay 5. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. I. Demirel hükümeti döneminde ABD'ye ait U2 uçaklarının Türk hava sahasında uçuşları yasaklanmıştır.¹⁸⁶ Ayrıca önemli bir afyon üreticisi olan Türkiye'ye, ABD tarafından üretimi kısıması ve mevcut üretimini de ABD denetiminde yapması yönünde baskılar yapılmıştır. Türkiye bu dönemde ikinci bir Kıbrıs krizi daha yaşamıştır. Yunanistan'daki albaylar cuntasının desteklediği emekli bir albay komutasındaki Yunan birlikleri ve Rumların Kıbrıs'ta yeniden şiddet eylemlerine başlaması Türkiye ile Yunanistan arasında kriz çıkarmıştır. TBMM hükümete orduyu kullanma yetkisi vermiştir. Rumların Geçitkale ve Boğaziçi Köylerini işgal etmesi nedeniyle Yunanistan'a nota verilmiştir. NATO temsilcisi ve ABD özel temsilcisinin araya girmesi ile Yunanistan'ın askerlerini adadan çekmesi ile kriz geçici olarak sona ermiştir. Bu kriz sonrasında Türkiye, Kıbrıs'a çıkartma

¹⁸² Birsen Ersel, "Türkiyeden Yurt Dışına İşçi Göçü Akımı ve Ortaya Çıkardığı Sosyal Politika Sorunları", "Kentleşme Göç ve Yoksulluk", Ed. Ahmet Alpay Dikmen, Ankara, İmaj Yay., 2002, s.55.

¹⁸³ Öztürk, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**, s.581.

¹⁸⁴ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20.01.2019)

¹⁸⁵ Öztürk, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**, s.609.

¹⁸⁶ Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, s.294.

yapacak gemi ve uçak birliklerinde¹⁸⁷ bulunan eksiklikleri hızlı bir şekilde giderme yoluna gitmiştir.¹⁸⁸

I. Demirel hükümeti ekonomi alanında batılı devletlerde aradığı desteği bulamayınca SSCB ve Arap ülkelerine yönelik önemli anlaşmalar yapmıştır. Bu çerçevede özellikle Sovyet kredi ve teknik desteğiyle İskenderun demir-çelik fabrikaları, İzmir Aliağa petrol rafinerisi, Seydişehir alüminyum ve sülfürik asit tesislerinin temeli atılmıştır.¹⁸⁹ 1964 yılında kurulan TRT, 1968 yılında ilk televizyon deneme yayımına başlamıştır. Özel sermayeli imalat sanayii alanında 1966 yılında Koç grubu tarafından Bursa'da Otosan kurularak Anadolu marka otomobili 1967'de imal etmeye başlamıştır.¹⁹⁰ Oyak-Reno yine otomobil üretimine başlamıştır. Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme politikası güdülmüştür. 1965-1969 yılları arasında büyüme hızı %7 gibi rekor bir seviyeye çıkarken enflasyon 1968 yılında % 3.2'ye gerilemiştir. 1966 yılında Keban Barajının temeli atılmıştır. Bu çerçevede sınai üretimin ve hizmet sektörünün ekonomi içindeki payının artması ile doğru orantılı olarak köyden kente göçte hızlanmaya başlamıştır.¹⁹¹

2 Haziran 1968 tarihinde yapılan yerel seçimler ile senato üçte bir yenileme seçimlerinde de AP 46.8 oranında oy ile birinci çıkmıştır. Bu seçimlerde AP 38 senatör çıkarırken CHP 13, GP ve MP 1'er senatör çıkarmışlardır. Bu dönemde Türkiye sürekli bir seçim ortamında kalmıştır. 1969 yılında yapılan genel seçimlerde AP 46.55 oy oranı ile 256 Mv. CHP 27.37 oy oranı ile 143 Mv. çıkarmıştır. Bu seçimlerde MGP 6.58, MP 3.28, MHP 3.02, BP 2.8, TİP 2.68 ve YTP 2.28 oranında oy almışlardır.¹⁹² Seçimlerin ardından Sunay, hükümeti kurma görevini Demirel'e vermiştir. II. Demirel hükümeti 12 Kasım 1969 tarihinde meclisten güvenoyu alarak göreve başlamıştır.¹⁹³ 1967-1972 dönemini kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe konmuştur. Plana göre bu dönemde toplam yatırımların % 22.4'ünün doğrudan imalat sanayisine yapılması öngörülmüştür. Yatırımların imalat sanayisine yapılması neticesinde 1969-1970 döneminde sosyal sigortalar kapsamındaki işçi

¹⁸⁷ Çatışma bölgesine askeri birlik, hafif silah ve paraşütle atlama yapacak personel taşıyan kabin içi basıncı olmayan uçaklar.

¹⁸⁸ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.148.

¹⁸⁹ Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, s.329.

¹⁹⁰ Ülger, **Türkiye'de Siyaset ve İktisat**, s. 120.

¹⁹¹ İbrahim Balcıoğlu, **Sosyal ve Psikolojik Açından Göç**, İstanbul, Elit Kültür Yayınları, 2007, s.15.

¹⁹² <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20.01.2019)

¹⁹³ Mükremin Kocataşkın, **TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1998, s.271.

sayısı % 17.4 oranında artarak 1.258.000 kişiye ulaşmıştır. Bu değişim aynı zamanda kentleşme oranlarında da kendini göstermiş 1970 yılında kentleşme oranı %33'e ulaşmıştır. Sanayileşme Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) eliyle gerçekleştirilmektedir. KİT'lerin finansmanı ve kuruluşlarında ise yüksek faizli dış borçlanma yapılması ekonomideki dengeleri sarsmaya başlamıştır. II. Kalkınma Planı döneminde ithal ikameci sanayi politikası nedeniyle vergi iadesi, orta vadeli kredi, geliştirme ve teşvik fonları gibi ihracatın teşvik edilmesi için çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır. Bu teşvik tedbirleri 1970'lerde kötüye kullanılmış bu çerçevede hayali ihracat, hayali yatırım gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Ekonomide kötüye gidiş nedeniyle bu dönemde "emlak vergisi" ve perakende esnafına "işletme vergisi" getirilmiştir.¹⁹⁴ 10 Ağustos 1970'te ise Türk lirasının değeri %66 oranında düşürülmüş ve buna bağlı olarak faiz oranlarında yükselme meydana gelmiştir.¹⁹⁵ Bozulan mali tablo ilk olarak sanayi üretiminde düşüşü ve arkasından işsizlik oranlarında artışı beraberinde getirirken, hükümet bu durumdan çıkış yolu bulmak için dış borç arayışlarına girişmiştir. Giderek artan ekonomik sıkıntılar sokak hareketlerinin artmasına yol açmıştır.

11 Şubat 1970'te yapılan bütçe görüşmelerinde AP'de bulunan muhalif kanattan 41 milletvekilinin bütçeye ret oyu vermeleri nedeniyle bütçe kanunu mecliste onaylanamamış, bunun neticesinde Demirel cumhurbaşkanına hükümetin istifasını sunmuştur. Sunay ise hükümeti kurma görevini tekrar Demirel'e vermiştir. Demirel 3 Mart 1970 tarihinde 41 muhalif vekilin güven oylamasına katılmaması ile meclisten güvenoyu alarak III. Demirel hükümetini kurmuştur.¹⁹⁶ 41 muhalif milletvekili ise 18 Aralık 1970'te Bozbeyle başkanlığında DP'yi kurmuşlardır.

30 Temmuz 1968 tarihinde Akdeniz'de bulunan ABD'ye bağlı 6. Filoya karşı İstanbul'da düzenlenen gösteriler sırasında 2 kişinin ölümüyle başlayan şiddet sarmalı şu olaylarla devam etmiştir:

- Deniz Gezmiş ve arkadaşları tarafından "Samsun'dan Ankara'ya tam bağımsızlık için Mustafa Kemal yürüyüşü",¹⁹⁷

¹⁹⁴ Ülger, **Türkiye'de Siyaset ve İktisat**, s.123.

¹⁹⁵ Hilal Karavar Öz, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Üçüncü Büyük Devalüasyonu 10 Ağustos 1970 Kararları ve Etkileri**, Mediterranean Journal of Humanities, Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2018, s.380.

¹⁹⁶ Kocataşkın, **TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, s.281.

¹⁹⁷ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.162.

- ABD Büyükelçisi Komer'in Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) makam arabasının yakılması,¹⁹⁸
- İstanbul Üniversitesi öğrencisi Taylan Özgür'ün Beyazıt'ta öldürülmesi,¹⁹⁹
- Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi Necdet Güçlü'nün öldürülmesi,²⁰⁰
- İstanbul'da gerçekleşen büyük işçi gösterileri²⁰¹,
- İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi'nin ve Marmara vapurunun kundaklanması olayı gerçekleşmiştir.²⁰²

12 Mart 1971 tarihinde ise TSK'nın 3 maddeden oluşan bir muhtıra vermesi üzerine Demirel hükümeti istifa etmiştir. 12 Mart Muhtırası sonrasında Meclis'teki partilerin hükümet kurmalarına izin verilmemiştir. Bu dönemde "partiler üstü" hükümetler aracılığıyla ülke yaklaşık üç yıl yönetilmiştir.²⁰³ Bu ara rejim döneminde sırasıyla görev yapan hükümetler: 26 Mart 1971-11 Aralık 1971 arası I. Erim hükümeti, 11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972 arası II. Erim hükümeti, 22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973 arası Melen hükümeti ve 15 Nisan 1973-26 Ocak 1974 arası Talu hükümetidir.²⁰⁴

Erim tarafından kurulan hükümet programında bu dönemde çeşitli reformlar yapılacağı belirtilmiştir. Bu reformlar toprak, eğitim, hukuk, yönetim ve enerji alanlarında hayata geçirilecekti.²⁰⁵ İktidara gelen Erim hükümetinin ilk icraatlarından biri ABD yanlısı bir dış politika izlenmesi ve bu doğrultuda Türkiye'de afyon üretiminin yasaklanması olmuştur. Bu dönemde Çin Halk Cumhuriyeti resmen tanınarak diplomatik ilişki kurulmuştur. Erim hükümetinde Prof. Dr. Türkan Akyol Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak yer almıştır. Akyol Türkiye'de bakanlık yapan ilk kadın olmuştur. Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı Heybeliada Ruhban Okulu özel eğitim kurumlarını yasaklayan kanun çerçevesinde kapatılmıştır.²⁰⁶ Türkiye, Ekim 1971'de ilk büyük uluslararası spor organizasyonuna ev sahipliği yapmıştır. Bu kapsamda VI. Akdeniz Oyunları İzmir'de yapılmıştır.²⁰⁷ 3 Aralık

¹⁹⁸ Ülger, **Türkiye'de Siyaset ve İktisat**, s. 120.

¹⁹⁹ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.167.

²⁰⁰ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.196.

²⁰¹ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s.140.

²⁰² Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.196.

²⁰³ Ergun Aydınoglu, **Türkiye Solu (1960-1980)**, İstanbul, Versus Yayınları, 2011, s.281.

²⁰⁴ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s.142.

²⁰⁵ Kocataşkın, **TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, s.289.

²⁰⁶ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.220-223.

²⁰⁷ Edip Öncü, **1971 İzmir Akdeniz Oyunları: Büyük İmtihan**, Cilt : 18, Sayı: Spor Tarihi Özel sayı, 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spormetre/issue/54362/723911>

1971'de hükümet programında yer alan reformların gerçekleştirilememesi, 12 Mart'ın yarattığı bunalımın devam etmesi ve aydın çevrelerin küstürüldüğünü gerekçe göstererek kabineden 11 bakanın istifa etmesi nedeniyle hükümet düşmüştür.

11 Aralık 1971 tarihinde Erim tarafından II. Erim hükümeti kurulmuştur.²⁰⁸ Askeri Yargıtay 10 Ocak 1972'de Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'a idam cezası vermiştir. İdam kararları TBMM'de 238 kabul, 53 ret oyu ile onanmıştır. Bu idamların infazını engellemek için Mahir Çayan ve bir grup arkadaşı 26 Mart 1972'de Ordu'da görevli üç İngiliz askerini kaçırmışlardır.²⁰⁹ 30 Mart tarihine kadar eylemlerine devam eden 11 kişiden 10'u güvenlik güçlerince öldürülürken çatışmadan yalnızca Ertuğrul Kürkçü yaralı olarak kurtulmuştur. İdam kararları 6 Mayıs 1972'de uygulanmıştır. Erim hükümeti 16 Nisan 1972'de istifa etmiştir.

Sunay, 15 Mayıs 1972'de hükümeti kurma görevini Melen'e vermiştir. Melen hükümeti 5 Haziran tarihinde meclisten güvenoyu alarak göreve başlamıştır²¹⁰. Melen hükümeti döneminde muhtıra sonrası koyulan sıkıyönetim devam etmiştir. 1972-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir. Bu hükümet döneminde ülkede petrol arama ve çıkarma yetkisi Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına verilmiştir. 6 Nisan 1973 tarihinde emekli Orgeneral Korutürk CHP, AP ve CGP'nin desteği ile on beşinci turda cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.²¹¹ Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle teamüllere uygun olarak Melen hükümeti istifa etmiştir.

12 Nisan 1973'te hükümeti kurmak üzere Talu görevlendirilmiştir.²¹² Talu hükümeti Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kuruluş kanununu çıkarmıştır. DGM'ler 30 Eylül 1973'te faaliyetlerine başlamıştır. Talu hükümeti döneminde Türk lirası %5.5 oranında devalüe edilmiştir. Bu dönemde enflasyon %20.5'e yükselmiştir.²¹³ Talu hükümeti döneminde Çukurova, Cumhuriyet, Dicle ve Anadolu üniversiteleri kurulmuştur. 14 Ekim 1973'te genel seçim yapılması kararı bu hükümet döneminde alınmıştır. Sıkıyönetimin devam ettiği bu dönemde işçi sendikaları tarafından Türkiye'de yoğun grev ortamına girilmiştir.

²⁰⁸ Kocataşkın, *TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, s.303.

²⁰⁹ Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, s.304.

²¹⁰ Kocataşkın, *TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, s.315.

²¹¹ Ülger, *Türkiye'de Siyaset ve İktisat*, s. 183.

²¹² Kocataşkın, *TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, s.325.

²¹³ Ülger, *Türkiye'de Siyaset ve İktisat*, s. 126.

1973 yılında yapılan genel seçimlerde CHP 33.3, AP 29.8, MSP 11.8, DP 11.9, CGP 5.3, MHP 3.4, TBP 1.1 ve MP 0.6 oranında oy almışlardır.²¹⁴ CHP 185 ve AP 149 milletvekili çıkarırken CHP bu seçimlerde 25, AP 22 senatör çıkarmıştır. 12 Ocak 1974 tarihine kadar Demirel, Ecevit ve Talu hükümet kurma girişimlerinde bulunsa da bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Ecevit, MSP lideri ile anlaşarak koalisyon hükümetini kurmuştur.²¹⁵ Genel seçimlerden iki ay sonra yapılan yerel seçimlerde CHP, Türkiye genelinde 30 belediye başkanlığı kazanmıştır. AP 22, MSP 3, DP 1 ve Bağımsızlar ise 8 ilde belediye başkanlığı kazanmışlardır.

Koalisyon hükümetinde ilk çatlak 1974'te çıkarılan genel af kanunun kapsamındaki anlaşmazlık üzerine çıkmıştır.²¹⁶ Hükümet ortaklarının arasındaki bir diğer anlaşmazlık konusu da ekonomi politikası konusunda olmuştur. MSP devlet eliyle ağır sanayi hamlesine girişmek isterken, CHP küçük ve orta boy işletmelere dayanan bir sanayi politikası üzerinde duruyordu. Koalisyon hükümeti arasındaki anlaşmazlıklar gittikçe artarken 1974 yılının yaz aylarına doğru Kıbrıs'ta Yunanistan'daki cunta yönetiminin desteğiyle bir darbe yapılmış, bu darbe sonunda Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak isteyen Nikos Sampson başkanlığında bir darbe yönetimi kurulmuştur. Darbe günü yapılan Milli Güvenlik Kurulu ve Bakanlar Kurulu toplantılarında durum değerlendirilmesinde bulunmuştur. Bu değerlendirme sonucu, Kıbrıs'ta ki darbenin Albaylar Cuntası tarafından yapıldığı ve ENOSİS ilan edilerek adanın Yunanistan'a bağlanacağı görüşüne varılarak, 11 Şubat 1959 tarihli Zürih ve 9 Şubat 1959 tarihli Londra antlaşmalarına dayanarak garantör devlet olarak Türkiye'nin Kıbrıs'a 20 Temmuz 1974'te askeri müdahalede bulunması kararı alınmıştır.²¹⁷ 17 Temmuz tarihinde Ecevit, İngiliz yetkililerle görüşmek için Londra'ya gitmiştir. Görüşmelerde, Kıbrıs'a İngiltere ile Türkiye'nin ortak müdahalede bulunması ya da Türkiye'nin yalnız harekete girişmesi durumunda, Kıbrıs'taki İngiliz üslerinden yararlanılması önerisinde bulunulmuştur. Bu iki öneri de reddedilmiştir. Bu sırada, Londra'ya gelen ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in yardımcısı Joseph Sisco, Ecevit'e ABD'nin kesinlikle müdahaleyi kabul etmeyeceğini, Atina ile Ankara arasında arabuluculuk yapabileceğini bildirerek

²¹⁴ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20.01.2019)

²¹⁵ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s.148.

²¹⁶ Aydınoglu, **Türkiye Solu (1960-1980)**, s.335.

²¹⁷ Gönübol, Kürkcüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, s.571.

Atina'ya geçmiştir.²¹⁸

Ecevit, 19 Temmuz'da Ankara'ya dönmüştür; aynı gün Atina'dan gelen Sisco'nun, somut bir çözüm getirmemesi üzerine, 20 Temmuz 1974'te, Türk Ordusu Girne kıyılarına çıkarma harekâtı başlatmış ve bu harekât başarıya ulaşmıştır. Hareket sırasında 15 bin kişiden oluşan Rum muhafız birlikleri, Kıbrıs'taki Yunan alayı ile Lefkoşa yakınlarında işbirliği yaparak Türk Alayı'nı kuşatmak istemiş ancak başarı sağlayamamışlardır. 20 Temmuz gecesinden 21 Temmuz sabahına kadar süren harekât Mersin'den gelen asker, araç-gereçlerle büyük ölçüde Türk Ordusu'nun lehine dönmüştür. 21 Temmuz akşamı, Beşparmak dağlarındaki Rum mevzileri imha edilmiştir. Harekâtın ikinci gününde stratejik öneminden dolayı, Lefkoşa Havaalanı'nı almak isteyen Türk birlikleriyle BM Barış Gücü arasında çatışma olasılığı baş göstermiştir. Türk tarafının uyarısıyla bu durumun önüne geçilmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 21-22 Temmuz'da aldığı ateşkes kararına uyulması çağrısını kabul eden Türk Hükümeti, harekâtı durdurma kararı almıştır. 25 Temmuz 1974'te, Türk Dışişleri Bakanı Turan Güneş ile Yunan Dışişleri Bakanı Yorgos Mavros, İngiliz Dışişleri Bakanı James Callaghan Cenevre'de görüşme masasına oturmuşlardır.²¹⁹

30 Temmuz'da, BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararını onaylayan üç garantör devlet, 8 Ağustos'ta yeniden bir araya gelme ve BM Barış Gücü tarafından oluşturulacak bir tampon bölgenin her iki yanına yerleştirilecek Türk ve Yunan askeri güçlerinin durumunun görüşülmesi konusunda anlaşmıştır. İkinci tur görüşmelerde bir sonuç alınamayınca Türkiye ikinci askeri harekâtı başlatmıştır. 13 Ağustos'ta Türk birlikleri tekrar ilerlemeye başlamıştır. Türk birlikleri 14 Ağustos'ta başkent Lefkoşa'ya, 15 Ağustos'ta Lefke ve Magosa'ya girmişlerdir. Harekât sonunda doğuda Magosa'ya batıda Lefke'ye varılarak Türk tarafının sınırları çizilmiştir. Barış Harekâtı sonrasında Türk birlikleri buldukları stratejik konumu sağlamlaştırmak için Magosa-Lefkoşa-Erenköy hattına doğru ilerleyerek amaçlarına ulaşmışlardır. Harekât, BM Güvenlik Konseyi'nin de ateşkes çağrısına uyularak durdurulmuştur. İki harekât sonucunda, adanın % 38.5'i Türk kuvvetlerinin denetimine girmiştir.²²⁰ Bu harekât sonrasında Yunanistan ile herhangi bir anlaşma imzalanmamıştır.

²¹⁸ Tokatlı, **Güvercinli Yıllar**, s.34.

²¹⁹ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.258.

²²⁰ Tokatlı, **Güvercinli Yıllar**, s.34

Uluslararası camia Türkiye'nin askerlerini çekmesini istemesine rağmen bu istek reddedilmiştir. Askeri harekât sonrası Türkiye'de afyon ekiminin yeniden serbest bırakılması Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri bozmuştur. ABD bu dönemde Türkiye'ye verilecek dış borç ve kredileri durdurmuş ayrıca Türkiye'ye kısmi bir ambargo kararı almıştır.²²¹

1974 yılında dünya genelinde petrol fiyatlarının dört kat artması Türkiye'de de ciddi bir ekonomik bunalıma neden olmuştur.²²² Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başarı ile bitirilmesini oya dönüştürmek isteyen Ecevit, 18 Eylül 1974'te hükümetin istifasını açıklamıştır. Bunun üzerine hükümeti kurma görevi Korutürk tarafından Sadi Irmak'a verilmiştir. Hiçbir parti ile koalisyon kuramayan Irmak mecliste de güvenoyu alamamıştır. Buna rağmen Irmak hükümeti 31 Mart 1975 tarihine kadar görevini sürdürmüştür.²²³

31 Mart 1975 tarihinde Demirel tarafından hükümet kurma denemeleri başarılı olmuş ve AP, MSP, CGP ve MHP I. MC hükümetini kurmuşlardır.²²⁴ I. MC hükümeti dönemi Çankaya köşkü ile anlaşmazlıklar, sokak olaylarının neden olduğu kargaşa ortamı ve bu ortama MSP ile MHP'nin gençlik yapılanmalarının aktif katılımı nedeniyle doğan sorunlarla geçmiştir. Bu sorunlara ek olarak Başbakan Demirel'in yeğeni Yahya Demirel'in hayali ihracat nedeniyle suçlanarak yargılanması da hükümeti yıpratmıştır. I. MC hükümeti döneminde DGM'ler kapatılmıştır. 1975 yılında yapılan senato yenileme seçimlerinde AP 27, CHP 25 ve MSP 2 senatör çıkarmışlardır. 1974 yılında çıkarılan af sonrasında sağ ve sol kesimde bulunan örgütler tekrardan faaliyet göstermeye başlamışlardır. Özellikle üniversitelerde ve sokaklarda sağ ve sol kesimin neden olduğu çatışma ortamı yeniden başlamıştır. 1 Mayıs 1977'de Taksim Meydanı'nda yapılan kutlamalarda kimliği belirsiz kişilerce halk üzerine ateş açılmıştır. Bu ateş sonrasında çeşitli nedenlerle 36 kişi hayatını kaybetmiştir.²²⁵ Böyle bir ortamda Demirel koalisyon ortaklarının da desteğini alarak 5 Haziran 1977 tarihinde erken seçim kararı almıştır. Seçim döneminde de bu çatışmaların önüne geçilememiştir. Yer yer partililer çatışmış, Demirel ve Ecevit başta olmak üzere parti liderlerine ve konvoylarına saldırılar gerçekleştirilmiştir. Bu

²²¹ Gönlübol, Kürüçüoğlu, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s.383.

²²² Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s.154.

²²³ Bozkır, "Cumhuriyetçi Güven Partisi, Ara Dönemlerin Partisi", s.308.

²²⁴ Kocataşkın, *TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, s.353.

²²⁵ Suat Parlar, *Kontrgerilla Kışkırtıcılığı Türkiye*, İstanbul, Memphisto Yayıncılık, 1997, s.651.

seçimlerde CHP %41.39 oy oranı ile 213, AP %36.89 oy oranı ile 189, MSP %8.57 oy oranı ile 24, MHP %6.42 oy oranı ile 6, CGP %1.87 oy oranı ile 3, DP %1.85 oy oranı ile 1 milletvekilini meclise sokmayı başarmışlardır.²²⁶ Senato yenileme seçimlerinde ise CHP 28, AP 21 ve MSP 1 senatör çıkarmışlardır. Teamül gereği en fazla oyu alan CHP hükümeti kurmakla görevlendirilmiş, Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti meclisten güvenoyu alamamıştır. Demirel AP, MHP ve MSP'nin katılımıyla 21 Temmuz 1977'de II. Milliyetçi Cephe hükümetini kurmuştur. II. MC hükümetinin ömrü pek uzun olmamıştır. AP'den 11 milletvekilinin istifası sonrası verilen gensoru üzerine hükümet 31 Aralık 1977'de düşmüştür.²²⁷ Ecevit AP'den ayrılan 11 milletvekilinin hepsine bakanlık vererek (Güneş Motel Olayı) hükümete girmelerini sağlamış ayrıca DP ve CGP'li üyelerinde oyunu alarak 5 Ocak 1978 tarihinde III. Ecevit hükümetini kurmuştur.²²⁸

III. Ecevit hükümeti döneminde ekonomik sıkıntılar devam etmiştir. Döviz kıtlığı ve KİT'lerin zararları nedeniyle bütçede açıklar verilmiş, pek çok malın ithalatı yapılamadığı için piyasada bu ürünlerin bulunmasında sıkıntı yaşanmıştır. Başta petrol ürünleri olmak üzere sigara, kahve, şeker, deterjan, ampul, bazı içki türleri, margarin ve et ürünlerinin bulunmasında sıkıntı çekildiğinden bu ürünler karne ile halka verilmeye başlanmıştır. Bu hükümet döneminde üç kere kur ayarlaması yapılmış 1977'de 17.50 lira olan 1 ABD doları hükümet istifa ettiğinde 47,5 lira olmuştur.²²⁹ Koalisyon ortakları arasında çıkan bunalımlar yanında derinleşen ekonomik sıkıntılar ve katliamlara varan şiddet olayları hükümeti giderek zor bir duruma sokmuştur. Bu dönemde meydana gelen bazı şiddet ve cinayet olayları şöyle sıralanabilir:²³⁰

- İstanbul Üniversitesi Beyazıt kampüsünde 7 öğrencinin hayatını kaybetmesi,
- 24 Mart 1978'de Ankara Cumhuriyet Savcısı Doğan Öz'ün öldürülmesi,
- 17 Nisan 1978'de Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu'nun öldürülmesi ve ardından Malatya'da çıkan olaylar nedeniyle 8 kişinin ölümü,

²²⁶ <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20.01.2019)

²²⁷ Kocataşkın, **TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, s.373.

²²⁸ İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C.6, Ankara, TBMM Başkanlığı Yayınları, 2013, s.5391.

²²⁹ Ülger, **Türkiye'de Siyaset ve İktisat**, İstanbul, Batı Yayın-Dağıtım, 2004, s.182.

²³⁰ Parlar, **Kontrgerilla Kışkırcısında Türkiye**, s.663. ; Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.295. ; Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.296. ; Parlar, **Kontrgerilla Kışkırcısında Türkiye**, s.673.

- 100 kişinin yaralanması olayı,
- 4 Eylül 1978'de Sivas'ta Alevi mahallesinde 1 kişinin öldürülmesi sonrasında çıkan olaylarda 12 kişinin ölümü, 100'den fazla kişinin yaralanması ve 1000 işyerinin tahrip edilmesi,
 - 8 Ekim 1978'de Ankara Bahçelievlerde TİP üyesi 7 gencin öldürülmesi,
 - 1978 ve 1979'da üniversite hocalarına dönük saldırılarda Doç. Server Tanilli, Doç. Bedrettin Cömert, Prof. Bedri Karafakioğlu, Prof. Fikret Ünsal, Prof. Ümit Doğanay ve Doç. Necdet Bulut uğradıkları saldırı sonucunda çeşitli tarihlerde hayatlarını kaybetmişlerdir.
 - 16 Aralık 1978'de bir sinemada toplanan ülkücüler üzerine bomba atılması nedeniyle çıkan olaylarda alevi ve solcuların yaşadığı mahallelere yapılan saldırılarda 111 kişi öldürülmüş, 1000'i aşkın kişi yaralanmıştır. Tarihte Maraş katliamı olarak geçen bu olaydan sonra alevi kökenli vatandaşlar başka illere göç etmişlerdir. 13 ilde bu olaylar nedeniyle sıkıyönetim ilan edilmiştir.
 - 1 Şubat 1979'da gazeteci Abdi İpekçi silahlı saldırı sonucu yaşamını yitirmiştir.
 - 28 Eylül 1979'da Adana Emniyet müdürü Cevat Yurdakul ve 2 Ekim'de AP Kars senatör adayı Salim Dursunoğlu öldürülmüşlerdir.
 - Terör olayları sonrasında ölümlerde sayı 1978'de 1000'i, 1979 yılında ise 1500'ü bulmuştur.

5 Haziran 1979 tarihinde Sosyal Güvenlik Bakanı Hilmi İşgüzar hakkında Bağkur ve SSK'yı zarara uğrattığı gerekçesi ile verilen gensoru önergesi kabul edilirken bakan istifa etmiştir. Bu istifa ile mecliste hükümeti destekleyen 223, desteklemeyen 222 milletvekili kalmıştır. 16 Hazirandan sonra Gaziantep Milletvekili Ahmet Karahan CHP'den istifa ederek AP'ye katılmıştır. Bunun ardından Bakan Alirıza Septioğlu ve Bağımsız milletvekili Cemalettin İnkaya AP'ye katılmışlardır. Böylece hükümet arkasında bulunan meclis desteğini kaybetmiştir. Hükümet, derin ekonomik bunalım, asayiş sorunları ve istifalar sonrasında 14 Ekim 1979'da 5 ilde (Edirne, Konya, Manisa, Muğla ve Aydın) açık bulunan milletvekilliği seçimlerinde bütün milletvekillerini AP'nin kazanması ve senato üçte bir yenileme seçimlerinde senatörlerin çoğunluğunu (AP 33, CHP 12, MSP 4, MHP 1) AP'nin kazanması

neticesinde istifa etmiştir.²³¹ 12 Kasım 1979'da Demirel, MSP ve MHP'nin desteğiyle bir azınlık hükümeti kurmuştur.

Demirel hükümeti iktidara geldiğinde ekonomik sorunlar ve sokak olayları ile karşı karşıya kalmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde hükümet meşhur 24 Ocak kararlarını almıştır. Buna göre; 1 ABD doları 47.5 liradan 70 liraya çıkarılmıştır.²³² İkinci tedbir kamuya personel alımı durdurulmuştur. KİT'lerin zararlarının hazineden karşılanmayarak kendi öz kaynaklarından karşılanması yoluna gidilmesi ve toplu sözleşmelerde sıkı pazarlıkla işçiye en az miktarda ücret verilmesi ayrıca ihracatın teşvik edilmesi planlanmıştır. 6 Nisan 1980'de Korutürk'ün görev süresinin dolması nedeniyle cumhurbaşkanının kim olacağı konusunda yeni bir kriz ortaya çıkmıştır. Mecliste yapılan 112 oturumda AP adayı emekli orgeneral Faik Türün ve CHP adayı Muhsin Batur'dan hiçbirisi cumhurbaşkanı seçilememiştir. Bu dönemde edebiyatçı Ümit Kaftancıoğlu, MHP Genel Başkan yardımcısı Gün Sazak ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) eski başkanı Kemal Türkler öldürülmüşlerdir.²³³ Bu dönemde terör olaylarının ve ekonomik krizin devam etmesi nedeniyle 1980 yılının mart ayında TSK üç kişilik bir komisyonla sorunların çözüm yolları üzerine bir rapor hazırlamıştır. Genelkurmay Başkanlığına sunulan bu rapor neticesinde darbe yapmak üzere genelkurmay ikinci başkanına hazırlık yapılması talimatı verilmiştir. Darbeye hazırlık olarak "Bayrak Harekâtı" planı 16 Haziran 1980'de Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları tarafından ayrıntıları ile görüşülerek darbe günü olarak 11 Temmuz tarihi belirlenmiştir. Ancak Demirel hükümetinin yeniden güvenoyu alması nedeniyle tarih Eylül başına ertelenmiştir.²³⁴ 19 Temmuz 1980 tarihinde 32. ve 33. Hükümetlerde Başbakan olarak görev yapmış olan Erim bir suikast sonucu yaşamını yitirmiştir.²³⁵

11 Eylül 1980 tarihinde Ankara'da zırhlı birlikler çeşitli yerlere konuşlanmaya başladığı sıralarda yapılan darbe dedikodularına NATO tarafından yapılan Anvil Express tatbikatı gerekçe olarak gösterilmiştir. 11 Eylül tarihinde Ankara Kızılay'a bombalı pankartlar asılmıştır ve bu bombalar art arda patlamıştır. Akşamüstü tüm

²³¹ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s.154.s

²³² Ülger, **Türkiye'de Siyaset ve İktisat**, s. 183.

²³³ Aydınoglu, **Türkiye Solu (1960-1980)**, s.370.

²³⁴ Aydın, Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, s.312.

²³⁵ [https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/O4MKpPtNhO1q_x2B_Tlm4JWMZA_x3D__x3D_\(10.10.2023\)](https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/O4MKpPtNhO1q_x2B_Tlm4JWMZA_x3D__x3D_(10.10.2023))

sıkıyönetim polis şefleri bir araya getirilerek toplantı yapılmıştır. Bu durumdan şüphelenen Demirel olayı soruşturmuş fakat bir bilgiye ulaşamamıştır. 12 Eylül 1980’de sabah saat 4’te askeri harekât başlamıştır. Askeri birlikler politikacıların evleri ve direniş sergilenebilecek noktaları kontrol altına almışlardır. Darbe sonrası parlamento ve hükümet fesih edilmiş, siyasal partiler kapatılmıştır. Her türlü siyasal, kültürel ve sosyal faaliyetler yasaklanmıştır. Müdahaleye dayanak olarak ordu iç hizmet kanununun 35. maddesi gösterilmiştir. Müdahalenin gerekçesi olarak ülkenin yaşadığı ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunların yanı sıra giderek artan anarşi, terör faaliyetleri ve bölücülük hareketleri gösterilmiştir. Orgeneral Kenan Evren; Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi parti başkanlarına bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Evren, Türkiye’de yasama ve yürütme faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere bir konsey kurulduğunu, “Milli Güvenlik Konseyi (MGK)” adıyla anılacak konseyin Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarından oluşturulduğunu belirtmiştir.²³⁶

2.2. Kars’ta 1960-1980 Arası Dönemde Sosyal ve Ekonomik Duruma Genel Bir Bakış

Kars ili 1960-1980 yılları arasında merkez ilçe dışında 15 ilçeye sahiptir. Bu ilçeler: “Akyaka, Aralık, Ardahan, Arpaçay, Çıldır, Digor, Göle, Hanak, Iğdır, Kağızman, Posof, Sarıkamış, Selim, Susuz ve Tuzluca” ilçeleridir. Toplam nüfus 1960 yılında 543.600 iken 1980 yılında 700.238 olmuştur.²³⁷ Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere Kars merkez ilçenin nüfusu ise genel nüfus sayımlarına göre 1960 yılında 32.141 iken 1980’de 58.799’a çıkmıştır. Bu dönemde Kars il merkezi nüfusunda daimi bir artış yaşanırken il geneli nüfusu 1975 yılına kadar sürekli artarken, 1980 yılı genel nüfus sayımında azalmıştır. Kars merkezde 1960-1980 arası dönemde nüfus artışında yaşanan ekonomik gelişmeler, sosyal alanda sağlanan değişimler ve ildeki doğurganlık oranının yüksekliği ve bu dönemde Karadeniz bölgesinden bu yöreye gelen göçler önemli bir unsur olmuştur.²³⁸

²³⁶ Ülger, **Türkiye’de Siyaset ve İktisat**, s.142.

²³⁷ **Genel Nüfus Sayımları**, <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul> (28 Mart 2019)

²³⁸ Demir, **Kars Kent Coğrafyası**, s.128.

Tablo 1. 1960-1980 Yılları Arasında Kars İl Nüfusu

	1960	1965	1970	1975	1980
Merkez	32.141	41.376	53.338	54.892	58.799
İl Geneli	543.600	606.313	660.018	707.398	700.238
İl Merkezi Nüfus Artış Hızı	3.02	28.7	29	2.9	7.1
İl Geneli Nüfus Artış Hızı	11.4	11.5	8.9	0.72	-1.01

Kaynak: TÜİK. *Genel Nüfus Sayımları*. Erişim: 28 Mart 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>.

Kars'ta sosyal dayanışma örneklerine şu örnekler verilebilir; 27 Mayıs Darbesi sonrasında belediye başkanlığı görevine getirilen Yarbay Hikmet Aksöyek, 9 Haziran 1960'ta belediye kasasında para bulunmadığından, Valilik görevini yürüten Albay Tavap Terzi'nin de gayretleri ile 5000 lira borç bulunarak asker aileleri ve işçilere bayram harçlığı şeklinde ödeme yapılmıştır.²³⁹ Bu dönemde ülke genelinde hazineye yardım kampanyası başlatılmış Kars'ta vatandaşlar kendi aralarında topladıkları 1164 lira, 1 küçük altın, 72 alyans, 6 yüzük, 4 altın lira ve 2 yarımlik beşi bir yerde hazineye yardımda bulunmuşlardır.²⁴⁰ 15 Haziran 1960 tarihinde belediyede çalışmakta olan 20 kişi işlerini yapmadıkları gerekçesi ile işten çıkarılmışlardır. 13 Ağustos 1974 tarihinde Kıbrıs'ta gerçekleştirilen 2. Harekât sırasında Donanma ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na Kars'ta 6.070.000 lira toplanarak destek verilmiştir.²⁴¹ Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Kars kütüğüne kayıtlı 122 asker çeşitli görevlerle savaşta bulunmuştur.²⁴²

Kars ilinde yaşanan ekonomik gelişmeleri şöyle sıralayabiliriz; 10 Nisan 1961 tarihinde Kars, Erzurum yolu güzergahını değiştirecek olan karayolunun temeli atılmıştır. 30 Ağustos 1962'de bitirilmesi düşünülen yol ile Kars'tan Erzurum'a gitmek için 220 km'lik Sarıkamış-Karaurgan-Horasan güzergahı kullanılırken, yeni yapılan karayolu ile 200 km. olan Sarıkamış-Karakurt-Horasan yolu kullanılmaya başlanacaktır.²⁴³ Rus işgali sırasında Kars'ta yapılan demiryolu hattının ülkenin diğer

²³⁹ **Bugün Gazetesi**, 09 Haziran 1960, sayı: 669.

²⁴⁰ **Bugün Gazetesi**, 12 Eylül 1960, sayı: 762.

²⁴¹ **Hürriyet Gazetesi**, 17 Ağustos 1977, sayı: 6671

²⁴² Gökhan Baday, **1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kars-Ardahan Kıbrıs Şehitleri ile Gazileri**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.73.

²⁴³ **Bugün Gazetesi**, 14 Temmuz 1961, sayı : 998.

hatları ile genişliğinin aynı olmaması nedeniyle Kars'tan yola çıkan bir tren ilk olarak Sarıkamış'a gidiyor, buradan Horasan'a kadar dar bir hat ile ulaştıktan sonra Horasan'da başka bir hat ile ülkenin içine doğru devam ediyordu. Bu sorun Horasan ile Sarıkamış arasında 1961 yılında yapılan standart yeni bir demiryolu hattı ile çözülmüştür.²⁴⁴ 14 Şubat 1963 tarihinde Kars'ta daha çok mahalli konular, folklor, müzik ve sanat konularında yayın yapacak olan Radyoevi faaliyetlerine başlamıştır.²⁴⁵ Kars'ta kültür alanında önemli bir eksikliği dolduracak olan müze 20 Aralık 1964 tarihinde, tarihi 12 Havariler Kilisesi'nin onarımı sonrasında hizmet vermeye başlamıştır.²⁴⁶ 1968 yılında Kars, hükümet tarafından kalkınmada birinci derece öncelikli yöre statüsüne kavuşmuştur. Bu karar sonrasında Kars'ta önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir.²⁴⁷ 1969 yılında Süt Endüstrisi kurumuna ait Kars Süt Fabrikası Demirel tarafından açılarak üretime başlamıştır. Süt fabrikasının açılışı için Kars'a gelen Demirel, Kars Çimento Fabrikası, Hükümet Konağı ve Çıldır Hidroelektrik Santralinin de temelini atmıştır.²⁴⁸ Temeli atılan tesislerden çimento fabrikası 1976 yılında hizmete açılmıştır.²⁴⁹ 1970 yılında Kayalar Patoz imalathanesi, 1972 yılında Kars Et Kombinası, 1974 yılında Kars Yem Fabrikası, 1977'de Ardahan Et-Süt Kombinası ve Kars Organize Sanayi Bölgesi, 1978'de Serhat ve Kars Un Fabrikaları kurulmuştur.²⁵⁰ 1977 yılında Kars havaalanı küçük tip alan olarak ihale edilmiştir. 1981'de bu proje tadil edilmiş olup alanın temeli 1984 yılında atılmış ve 1988 yılında işletmeye alınmıştır.²⁵¹ 1978 yılında ise Sarıkamış'ta Sümerbank tarafından işletilmek üzere ayakkabı fabrikasının temeli atılmıştır. 1973 yılında ise Kars ve çevresinde televizyon yayınlarının izlenmesi için TV kulesi kurulmuştur.²⁵² 1977 yılında Haluk Berksan tarafından Kars'ta 1956 yılında yapılan ilk imar planı revize edilerek 2. İmar planı yapılmıştır. Bu imar planı ile şehirde yapılacak olan

²⁴⁴ **Ekinci Gazetesi**, 30 Ağustos 1961, Sayı:2928.

²⁴⁵ **Bugün Gazetesi**, 20 Şubat 1963, sayı:1178.

²⁴⁶ **Kars Eli Dergisi**, Ocak 1965, sayı:6 s.8.

²⁴⁷ Kars Valiliği, **2002 Kars Yılı**, s.118.

²⁴⁸ **Milliyet Gazetesi**, 25 Temmuz 1969, s.9.

²⁴⁹ Mucip Demir, **Kars Kent Coğrafyası**, Kars, Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları 2014, s.330.

²⁵⁰ **Kars Ticaret ve Sanayi Odası Rehberi**, İldeki Sanayi Kuruluşları, 1988, s.99.

²⁵¹ **Milliyet Gazetesi**, 5 Eylül 1988,

²⁵² Aslan, Ural, **Kars Tarihi 1960-1980**, s.170.

binalarda kat yüksekliği 4'e çıkarılmıştır.²⁵³

Kars ilinde doğal afetler gerçekleşmiştir. 4 Eylül 1962 tarihinde Kars'a bağlı Iğdır ve Tuzluca ilçelerinde 5.3 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremde 1 kişi hayatını kaybederken, 22 kişi de yaralanmıştır.²⁵⁴ Bu depremler dışında 22 Mart 1972 tarihinde 4.7 büyüklüğünde aynı bölgede bir deprem daha meydana gelmiştir. Bu depremde 4 kişi yaralanırken 100'den fazla konut ağır hasar almıştır.²⁵⁵ 25 Mart 1975 tarihinde ise merkez üssü Susuz olan bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremde 2 kişi hayatını kaybederken 26 kişi yaralanmış ve 762 konut ağır hasar almıştır. 25 Mart 1976 tarihinde bu kez Ardahan'da 5.0 büyüklüğünde deprem meydana gelmiş 4 kişi hayatını kaybederken 300'den fazla konut oturulamayacak hale gelmiştir.²⁵⁶ 29 Ekim 1962 tarihinde Kars'ta elim bir olay yaşanmıştır. Cumhuriyet bayramı kutlamaları esnasında resmigeçit töreni yapan bir tankın kontrolden çıkarak töreni izleyen ilkokul öğrencilerinin içine dalması sonucu olay anında 3 öğrenci hayatını kaybetmiştir. 4'ü ağır olmak üzere 10 öğrenci ve 1 öğretmen de yaralanmıştır.²⁵⁷

Kars ilinde gerçekleşen önemli nüfus hareketleri ise şöyledir; 6 Ağustos 1964 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Kars ili kütüğüne kayıtlı bulunup toplu olarak Rusya'ya göç eden 2328 Malakan Rus, Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır. Malakanlar bu tarihten sonra da başta ABD olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmişlerdir.²⁵⁸ Kars'ta 1878'den beri yaşamakta olan Malakanlar, Kars kültürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kars'ta değirmencilikle uğraşmış patates ve ayçiçeği tarımını ilk kez yapmışlardır. Bölgede süt ürünlerinin işlenmesi ve daha sonra korunması, arıcılık, sabun yapımı gibi pek çok faaliyeti yörede bulunan

²⁵³ Ali Altunsoy, **Kentsel Tarihi Çevre Koruma** (Kars Üzerine Bir İnceleme), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s.54.

²⁵⁴ Nebahat Oran Aslan, Selçuk Ural, **Kars Tarihi 1960-1980**, Kars, Sonçağ Yayıncılık, 2018, s.46.

²⁵⁵ Aslan, Ural, **Kars Tarihi 1960-1980**, s.47.

²⁵⁶ Aslan, Ural, **Kars Tarihi 1960-1980**, s.47.

²⁵⁷ **Milliyet Gazetesi**, 30 Ekim 1962

²⁵⁸ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Bakanlar Kurulu Kararı**, 30-18-1-2/06.08.1964/ 170-46-1,

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/OnIzlemeVeSiparisAyarlama.aspx?ItemId=198714&Hash=F4E8E912E5D80011B23636B4CBC9CB45694DB14DDBC6DF3B346786AB44FC6D28&Mi=0>

Türlere öğretmişlerdir.²⁵⁹ Türkiye’de 1963 yılında yurtdışına ilk işçi kafilesinin gönderilmesinin ardından Avrupa ülkelerine gitmek üzere Kars’tan 1973 yılına kadar 12892 kişi işçi bulma kurumuna başvurmuş bu tarihe kadar toplam 6539 kişi yurtdışına işçi olarak gönderilmiştir.²⁶⁰

13 Ağustos 1974 tarihinde Kıbrıs’ta gerçekleştirilen 2. Harekât sırasında Donanma ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı’na Kars’ta 6.070.000 lira toplanarak destek verilmiştir.²⁶¹ Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Kars kütüğüne kayıtlı 122 asker çeşitli görevlerle savaşta bulunmuştur.²⁶²

1980 yılı öncesinde tüm Türkiye’de artan şiddet olaylarına paralel olarak Kars’ta da şiddet olayları artma eğilimine girmiştir. İl’de 1978 yılında 14 kişi, 1979 yılında 17 kişi, 1980 yılında 21 kişi olmak üzere toplam 52 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olayların bazıları şöyledir. 4 Mart 1979 tarihinde MHP Kars eski merkez ilçe başkanı Celal Civan öldürülmüştür. 13 Temmuz 1979 tarihinde Kars AP İl Başkanı Medet Alibeyoğlu öldürülmüştür. 3 Mayıs 1980’de Aşık Murat Çobanoğlu’nun kahvehanesinin taranması sonucu Haşim Günal öldürülmüştür. 2 Ekim 1979’da Göle’de AP senatör adayı Salim Dursunoğlu öldürülmüştür.²⁶³ 4 Aralık 1979’de Ardahan’da AP Hanak İlçe Başkanı Muhibbi Işık öldürülmüştür.²⁶⁴

24 Mayıs 1980 tarihinde AP lideri Demirel Kars Kalesine kızıl bayrak çekildiği ve Ardahan ile Iğdır’dan insanların göç etmeye başladığını iddia etmiştir. Demirel bu iddiasını Kars senatörü Ziya Ayrım’ın konuşmasına dayandırmıştır. Bu dönemde Kars kalesi asker tarafından korunmaktadır. Kars senatörü Ziya Ayrım konu ile ilgili TRT’ye verdiği demeçte kalede bayrak olmadığını söylediğini, “kızıl bayrak çekildi” şeklinde bir açıklamasının olmadığını belirtmiştir.²⁶⁵

2.3. Milletvekili ve Senatör Adaylarının Belirlenmesi

24.05.1961 tarihinde kabul edilen, 30 Mayıs 1961 tarih ve 10815 sayılı resmi

²⁵⁹ Bayram Akça, Sinan Kıyanç, **Malakan’ların Anadolu’daki İzleri**, Muğla Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, Sayı 39, Bahar 2017, s.22.

²⁶⁰ Aslan, Ural, **Kars Tarihi 1960-1980**, s.36.

²⁶¹ **Hür yurt Gazetesi**, 17 Ağustos 1977, sayı: 6671

²⁶² Gökhan Baday, **1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kars-Ardahan Kıbrıs Şehitleri ile Gazileri**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.73.

²⁶³ https://ardahanihl.meb.k12.tr/icerikler/salim-dusunoglu_4028266.html (15 Ocak 2024)

²⁶⁴ **Milliyet Gazetesi**, 22 Temmuz 1980, s. 6.

²⁶⁵ **Milliyet Gazetesi**, 23 Temmuz 1980,

gazetede yayınlanmış olan 304 nolu “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi” kanununun Adaylık başlıklı 7. Maddesinde “Seçilme yeterliliğine sahip her vatandaş, Cumhuriyet Senatosu üyeliğine adaylığını koyabilir. Siyasi partilerin genel merkezlerindeki yetkili organlarında bu partilerin teşkilatı bulunan seçim çevreleri için o çevrenin seçebileceği Cumhuriyet Senatosu üyeliği sayısı kadar aday gösterebilirler.”²⁶⁶ Bu hükümden de anlaşılacağı üzere siyasi partilerin cumhuriyet senatosu adaylarını partilerinin yetkili kurulları aracılığı ile belirleyebilecekleri fakat bu seçim işleminin ne şekilde gerçekleştirileceği konusunda bir hüküm getirilmemiştir.

25.05.1961 tarihinde kabul edilen ve 30 Mayıs 1961 tarihinde 10815 sayılı resmi gazetede yayınlanmış olan 306 numaralı “Milletvekili Seçimi Kanunu” Seçim öncesi işlemleri başlıklı II. Bölümünün 10. Maddesinde “seçilme yeterliliğine sahip her vatandaş milletvekilliğine adaylığını koyabilir. Siyasi partilerin genel merkezlerindeki yetkili organları bu partilerin teşkilatı bulunan seçim çevrelerinde aday gösterebilirler. Şu kadarki siyasi partilerin seçime katılabilmeleri için kendi tüzüklerine göre ilk genel kurul toplantılarını yapmış olmaları ve en az on beş ilde altı aydan beri il ve ilçe teşkilatı kurmuş bulunmaları ve bu on beş ilin her birinde o çevrenin çıkaracağı sayıda aday göstermeleri gerekir.”²⁶⁷

Siyasi partilerin adaylarını tespit etmeleri başlıklı 15. Maddesi “Siyasi partiler aday listelerini ve adaylarının listedeki sıralarını kendi tüzükleri gereğince seçim çevrelerinde demokratik usuller dairesinde yapacakları yoklamalarla, oy verme gününden önceki 35’inci gün tespit ederler. Siyasi partilerin merkezlerindeki yetkili organları tarafından aday tespit edilebilmesi ve bu adayların listedeki sıralarının tayini, tüzüklerinde bu yetkinin bulunmasına veya genel kongrelerce bu hususta karar verilmiş olmasına bağlıdır. Ancak bu suretle tespit edilecek merkez adaylarının sayısı hiçbir suretle o siyasi partinin seçime katıldığı illerde göstereceği adaylar toplamının yüzde onunu geçemez”²⁶⁸ şeklindedir.

Yukarıdaki hükümden anlaşılacağı üzere milletvekili adaylarının seçimi konusunda siyasi partiler kesin bir kurala bağlanmamış partilerin kendi tüzükleri çerçevesinde adaylarını belirleme konusunda bir serbestiye sahip olmuşlardır. 1961 Anayasasında

²⁶⁶ <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10815.pdf> (11.09.2023)

²⁶⁷ <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10815.pdf> (11.09.2023)

²⁶⁸ <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10815.pdf> (11.09.2023)

yer alan Millet Meclisine Milletvekili ve Cumhuriyet Senatosuna senatör seçilme yeterliliği ile ilgili maddeler yer almaktadır. Bunlar Anayasanın 68. maddesi “otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir” ifadelerini içerirken, 72. maddesinde ise “kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış bulunan ve milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk, Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilir” şeklindeki ifadeleri içermektedir. Bu maddeler ile milletvekili ve senatör seçilme yeterliliği açıklığa kavuşturulmuştur.²⁶⁹

1965 yılından sonra ise siyasi partiler milletvekili ve senatör adaylarını; 13 Temmuz 1965 tarihli 648 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu ve 1961 Anayasasının 68. Maddesinde belirtilen kurallar çerçevesinde belirlemektedirler. Bu dönemde siyasi partiler aşağıda anlatılan yöntemlerden bazıları veya birkaçını aday belirleme yöntemi olarak kullanmışlardır.²⁷⁰ 648 Sayılı Siyasi Partiler Kanununun yedinci bölümünde “Adayların Tespiti” başlığı altında 29. Maddede *önseçim ile siyasi partilerin TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde gösterecekleri adaylar her seçim çevresinde parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir önseçimle tespit edilir. Bu husustaki esaslar Cumhuriyet Senatosu üyeleri ve Milletvekili Seçimi kanunlarında belirtilir.*²⁷¹

Madde 30’da ise il yoklamaları ile adayların belirlenebileceği belirtilmektedir. Bu maddede “*Siyasi partiler TBMM üyelikleri için yapılacak seçimlerde gösterecekleri adayları parti tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerinin katılımıyla seçim kurullarının denetiminde yapılacak bir öz seçim sonucunda belirlerler.*²⁷² Madde 31’de ise merkez yoklamasından bahsedilmiştir. Bu maddede *Siyasi partilerin TBMM üyelikleri seçimleri için kanun gereğince gösterecekleri adayların yüzde beşi parti tüzüğüne göre merkez karar organı veya merkez yönetim organı veyahut merkez yoklama kurulunca tespit edilir.*²⁷³ Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı üzere milletvekili ve senatör adaylarının seçimi parti içinde demokratik yöntemlerle belirlenmektedir. Ancak, 648 sayılı kanunun 29. Maddesi 26. 05. 1973 tarih ve 1783 sayılı yasa ile değiştirilmiş ve partilerin aday belirleme yöntemleri kendi tüzük ve yönetmeliklerine bırakılmış ve bir nebze olsa parti içi

²⁶⁹ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> (11.09.2023)

²⁷⁰ https://www.kanunum.com/Kanun/648/SIYASI-PARTILER-KANUNU_XXCID4332 (11.09.2023)

²⁷¹ https://www.kanunum.com/Kanun/648/SIYASI-PARTILER-KANUNU_XXCID4332 (11.09.2023)

²⁷² https://www.kanunum.com/Kanun/648/SIYASI-PARTILER-KANUNU_XXCID4332 (11.09.2023)

²⁷³ https://www.kanunum.com/Kanun/648/SIYASI-PARTILER-KANUNU_XXCID4332 (11.09.2023)

demokrasinin, partinin lideri ve diğer önde gelenlerinin önceliklerine bırakıldığı ifade edilebilir.²⁷⁴

Çalışmamızın geçtiği 1960-1980 arası dönemde Kars geneli milletvekili ve senatör seçimlerinde ise partilerce gösterilen adaylar içerisinde Kars ilinin ileri gelen ailelerine mensup adayların bulunduğu böylece bu adayların dahil oldukları gruplardan gelen oylar ile seçimi kolayca kazanmayı düşündükleri görülmüştür. TBMM'nin kuruluşundan günümüze değin akrabalık ilişkileri bulunan pek çok aday gösterilmiş ve bunlardan bazıları bu yolda başarılı olmuşlardır. Kars ili genelinde CHP'den 9, 10 ve 11. Dönem Kars milletvekilliği ile 1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu üyeliği yapan Sırrı Atalay ile aynı aileden 16. Dönem Kars, 20. Dönem Ardahan ve 22. Dönem İstanbul Milletvekilliği yapan İsmet Atalay, 24, 25, 26 ve 27. Dönemde Adalet ve Kalkınma partisinden Ardahan Milletvekili olarak seçilen Orhan Atalay akraba olup,²⁷⁵ Orhan Atalay aynı zamanda Sırrı Atalay'ın torunudur.²⁷⁶

7 Haziran 1964 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu üyeliğine Adalet Partisinden seçilmiş olup 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan yenileme seçimlerinde tekrar aynı partiden Kars senatörü olarak Cumhuriyet Senatosuna seçilmiştir. Yusuf Ziya Ayrım'ın oğlu Şamil Ayrım; 20. Dönem Doğru Yol Partisi (DYP)'den İğdır ve 21. Dönem Anavatan Partisi (ANAP) İstanbul ve 27. ile 28. Dönem Adalet ve Kalkınma Partisinden (AKP) İstanbul milletvekili seçilmiştir.²⁷⁷

Latif Aküzüm; TBMM 9. dönem CHP, ardından 12, 13. ve 14. Dönem AP Kars milletvekilliği yapmıştır. Aküzüm, ANAP'den 17, 18. ve 21. Dönem Kars ile 20. Dönemde Ankara milletvekilliği, 30 Mart 1989 - 23 Haziran 1991 tarihleri arasında Turizm Bakanlığı yapmış olan İlhan Aküzüm'ün babasıdır.²⁷⁸

2 Ekim 1979 tarihinde Göle ilçesinde saldırıya uğrayarak hayatını kaybeden AP Kars senatör adayı Salim Dursunoğlu daha sonra yerine aday olarak gösterilip 1979 senato seçimlerinde Kars senatörü olarak seçilerek görev yapan Halim Dursunoğlu'nun

²⁷⁴ https://hukukdergi.ebyu.edu.tr/wp-content/uploads/2015/10/2006_X_2_6.pdf

²⁷⁵ Çelik Gülşen, Türk Siyasal Hayatında Sırrı ATALAY: Siyasi Görüşleri ve Faaliyetleri üzerine bir inceleme, Y.lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi Lisansüstü eğitim Enstitüsü, Ardahan, 2020

²⁷⁶ https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhan_Atalay (11.09.2023)

²⁷⁷ <https://www.akparti.org.tr/tbmm/yonetim/milletvekillerimiz/%C4%B1stanbul?17055//%C5%9Eamil-AYRIM> (12.09.2023)

²⁷⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/İlhan_Aküzüm (12.09.2023)

abisidir.²⁷⁹

13 Temmuz 1979 tarihinde Kars Adalet Partisi İl Başkanı iken uğradığı saldırı sonucu hayatını kaybeden Medet Alibeyoğlu, 1999 yılından 2009 yılına kadar Kars Belediye Başkanlığı görevini yürüten Naif Alibeyoğlu'nun babasıdır. Naif Alibeyoğlu 12 Haziran 2011 tarihinde yapılan 24. dönem milletvekili genel seçiminde Cumhuriyet Halk Partisi Kars 1.sıra Milletvekili adayı olmuş ancak seçilememiştir.²⁸⁰

Hidayet Çelebi, 16. dönem Adalet Partisi Kars Milletvekilliği yapmıştır.²⁸¹ 1970-1977 tarihleri arasında DP'den²⁸² Kars Belediye Başkanlığı görevini yürüten Turan Çelebi'nin kardeşidir.²⁸³

2.4. Kars'ta 1960-1980 Arası Dönemde Yapılan Seçimler

27 Mayıs Darbesi sonrasında tüm ülkede olduğu gibi Kars'ta da askeri birlikler yönetime el koymuştur. Kars garnizon komutanı Albay Tavap Terzi MBK bildirisine göre idareyi ele almış ve halka hitaben bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğde genel olarak sokağa çıkma yasağı uygulanacağı, ikinci bir emre kadar yolcu taşınmasının men edildiği, okulların kapatıldığı, eczane ve fırınların açık olacağı, halkın bundan sonra çıkacak tebliğlere harfiyen uyması istenmiştir.²⁸⁴ 3 Haziran 1960'ta yayınlanan bildiriye Belediye Meclisi, Belediye Encümeni, Vilayet Meclisi ve Encümeni, Belediye ve Özel İdarelere bağlı işletmelerin idare meclisleri ve muhtarlıklar lağv edilmiştir. Kars belediye reisliğinin de bu tebliğ ile Yarbay Hikmet Aksöyek tarafından yürütüleceği bildirilmiştir.²⁸⁵ Askeri Vali Terzi'den sonra MBK tarafından 10 Haziran 1960 tarihinde Kars valiliğine İzmir vali yardımcısı Necdet Basat atanmıştır. Aynı tarihte Basat uçakla Kars'a gelerek görevine başlamıştır.²⁸⁶

9 Temmuz 1961 tarihinde gerçekleştirilen Anayasa referandumu sonuçlarına göre Kars'ta % 93 oranında (139808) evet oyu, %7 oranında (9538) hayır oyu çıkmıştır.

²⁷⁹ <https://www.ardahanhaber.com.tr/halil-ibrahim-dursunoglu-kimdir/14984/> (15 Ocak 2024)

²⁸⁰ https://tr.wikipedia.org/wiki/Naif_Alibeyoğlu (12.09.2023)

²⁸¹ https://www.hurriyetvefatilani.net/hidayet-celebi-vefat-ilani-v_24039 (12.09.2023)

²⁸² https://tr.wikipedia.org/wiki/Kars%27ta_1968_T%C3%BCrkiye_yerel_se%C3%A7imleri (12.09.2023)

²⁸³ <http://www.belediyelerkonusuyor.com/eskibaskanlar/45/Kars-Belediyesi> (12.09.2023)

²⁸⁴ **Bugün Gazetesi**, 27 Mayıs 1960, sayı: 662.

²⁸⁵ **Bugün Gazetesi**, 03 Haziran 1960, sayı: 667.

²⁸⁶ **Bugün Gazetesi**, 15 Haziran 1960, sayı : 673.

Böylece Kars halkı yeni anayasayı onaylamıştır.²⁸⁷ 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçim sonuçlarına göre ise Kars'ta CHP 83.306 oy alarak 4 milletvekili, YTP 53.365 oy alarak 3 milletvekili ve AP 38.115 oy alarak 2 milletvekili çıkarmışlardır. Bu tarihte yapılan senato seçimlerinde ise CHP'den Sırrı Atalay, Turgut Göle ve Mehmet Hazer Kars senatörü olarak parlamentoya seçilmişlerdir. 1961 genel seçimleri ile birlikte nispi temsil sisteminin etkisiyle Kars'ta ilk kez CHP dışında başka partilerde milletvekili çıkarabilmişlerdir.²⁸⁸ Bu seçimlerde CHP'den Bahtiyar Vural, Hasan Erdoğan, Kemal Güven ve Kemal Okyay meclise girerken, YTP'den Kemal Kaya, Rıza Yalçın ve Sırrı Öktem ile AP'den Latif Aküzüm ve Necmeddin Akan milletvekili seçilmişlerdir.²⁸⁹

27 Mayıs Darbesinden sonra yapılan ilk yerel seçimlere kadar Kars belediye başkanlığı askeri idare tarafından vekâleten idare edilmiştir. 17 Kasım 1963 tarihinde yapılan yerel seçimlerde Kars belediye başkanlığını CHP'den Arif Taşçı kazanmıştır. Kars ile birlikte Posof, Hanak, Çıldır, Kağızman, Başköy ve Susuz belediye Başkanlıklarını da CHP kazanmıştır. AP, Iğdır, Ardahan ve Arpaçay belediye başkanlıklarını kazanırken, YTP Göle ve Digor belediye başkanlıklarını, bağımsız adaylar ise Sarıkamış ve Tuzluca belediye başkanlıklarını kazanmışlardır.²⁹⁰ 7 Haziran 1964 senato üçte bir yenileme seçimlerinde Kars'tan CHP 2, AP 1 senatör çıkarmışlardır. CHP'de Sırrı Atalay ve Turgut Göle yeniden senatör seçilirken AP'den Yusuf Ziya Ayrım ilk kez senatör olmuştur.²⁹¹ 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimlerde AP 4, CHP 3, YTP 1 ve TİP 1 milletvekili çıkarmışlardır. AP'den Abbas Çetin, Celal Nuri Koç, Latif Aküzüm ve Yusuf Erengüç milletvekili seçilirken CHP'den Turgut Göle, Muzaffer Şamiloğlu ve Osman Yeltekin, YTP'den Cengiz Ekinci ve TİP'ten Adil Kurtel milletvekili seçilmişlerdir.²⁹²

2 Haziran 1968 tarihinde ülke genelinde yerel seçimler gerçekleştirilmiştir. Yapılan yerel seçim sonuçlarına göre Kars'ta belediye başkanlığını CHP'den Arif Taşçı tekrar kazanırken Kars genelinde; CHP 6, AP 8 ve GP 1 belediye başkanlığı

²⁸⁷ **Bugün Gazetesi**, 11 Temmuz 1961, sayı : 995.

²⁸⁸ **1923-2011 Milletvekili Seçimleri**, <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (20 Ocak 2019)

²⁸⁹ **TBMM Albümü 1920-2010**, Cilt 2 (1950-2010), Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, s.804.

²⁹⁰ **Ekinci Gazetesi**, 18 Kasım 1963, sayı : 3568.

²⁹¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)"** Cilt : 1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998, s.307.

²⁹² **Ekinci Gazetesi**, 11 Ekim 1965, sayı : 4122.

kazanmışlardır.²⁹³ 12 Ekim 1969 tarihinde yapılan genel seçimlerde ise Kars'ta AP 5, CHP 4 milletvekili çıkarmıştır. AP'den Latif Aküzüm, Musa Doğan, Kemal Kaya, Veyis Koçulu ve İsmail Hakkı Alaca milletvekili olurken CHP Kemal Güven, Kemal Okyay, Osman Yeltekin ve Turgut Artaç'ı milletvekili olarak TBMM'ye göndermişlerdir.²⁹⁴

1 Ağustos 1971 tarihinde ülke genelinde yerel seçimler yapılmıştır. Bu seçimde Kars belediye başkanlığını DP'den Turan Çelebi kazanmıştır.²⁹⁵ 14 Ekim 1973 tarihinde ülke genelinde milletvekili ve kısmi senato seçimleri yapılmıştır. Milletvekili seçimlerinde Kars'tan CHP 5, AP 1, MSP 1 ve DP 1 milletvekili çıkarmıştır. Bu seçimlerde Kars 1961'den bu yana mecliste 9 milletvekili ile temsil edilirken bu seçimden sonra milletvekili sayısı 8'e inmiştir. 14 Ekim seçimlerinde CHP'den Davut Aksu, Kemal Güven, Kemal Okyay, Doğan Araslı ve Hasan Yıldırım milletvekili seçilirken, AP'den Cemil Ünal, DP'den Yasin Bozkurt ve MSP'den Abdülkerim Doğru milletvekili seçilmişlerdir.²⁹⁶ 14 Ekim tarihinde yapılan senato seçimlerinde ise CHP'den Muzaffer Şamiloğlu ve Sırrı Atalay, AP'den Yusuf Ziya Ayrım Kars senatörü olarak parlamentoya gitmeye hak kazanmışlardır.²⁹⁷ 14 Ekim'deki genel seçimlerin akabinde 9 Aralık 1973 tarihinde yerel seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde Kars belediye başkanlığını AP'den Turan Çelebi kazanmıştır. Yapılan yerel seçimlerde ilçelerde CHP 7, AP 7 ve DP 1 belediye başkanlığı kazanmıştır.²⁹⁸

Türkiye'de 5 Haziran 1977 tarihinde genel seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde de meclise 8 milletvekili gönderen Kars'ta CHP 5, AP 2 ve MSP 1 milletvekili çıkarmışlardır. CHP'den Doğan Araslı, Kemal Güven, Hasan Yıldırım, Turgut Artaç ve İsmail Atalay milletvekili seçilirken, AP'den Bahri Dağdaş ve Hidayet Çelebi, MSP'den Abdülkerim Doğru milletvekili seçilmişlerdir.²⁹⁹ 11 Aralık 1977 tarihinde gerçekleşen yerel seçimlerde ise CHP'den 7069 oy alan Muzaffer Selçuk belediye

²⁹³ **Ekinci Gazetesi**, 4 Haziran 1968, sayı : 4909.

²⁹⁴ **Ekinci Gazetesi**, 15 Ekim 1969, sayı : 5205.

²⁹⁵ **Milliyet Gazetesi**, 2 Ağustos 1971, sayı: 8528.

²⁹⁶ **Hüryurt Gazetesi**, 17 Ekim 1973, sayı: 6425.

²⁹⁷ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)"**, s.307.

²⁹⁸ **Hüryurt Gazetesi**, 10 Aralık 1973, sayı: 6468.

²⁹⁹ **Serhat Kars Gazetesi**, 6 Haziran 1977, sayı : 67.

başkanı seçilirken AP adayı Turan Çelebi 4779 oy ile seçimi kaybetmiştir.³⁰⁰ 1980 askeri darbesi öncesinde yapılan son seçimler 14 Ekim 1979 tarihinde gerçekleştirilen senato seçimleri olmuştur. Kars'ta bu seçimlerde CHP'den Sırrı Atalay ve Halis Soylu, AP'den ise Halim Dursunoğlu senatör seçilmiştir.³⁰¹ 12 Eylül 1980 tarihinde TSK tarafından yapılan askeri darbe sonrası 15 Ekim 1980'de ülke genelinde tüm siyasi partilerin faaliyetleri yasaklanmıştır. Belediye başkanı muzaffer Selçuk TSK'nın tüm ülkede yönetimi ele alması nedeniyle yerini TSK tarafından atanan Arif Taşçı'ya devretmiştir. Taşçı 17 Ekim 1980'de göreve başlayıp 21 Kasım 1981 tarihinde bu görevinden istifa etmiştir. Bu istifa sonrası İçişleri bakanlığı emriyle belediye başkanlığına Emekli Hava Albay Sabri Koç getirilmiştir.³⁰²

2.5. TBMM'de Kars Parlamenterlerine Ait İstatistikler

TBMM'de 1921-2023 yılları arasında 27. dönem Millet Meclisi ve Millet Meclisinin 12-16. dönemleri arasında denk gelen 19. Yasama yılında Cumhuriyet Senatosu görev yapmıştır. Aşağıda Kars milletvekilleri ve Cumhuriyet Senatosu üyelerinin meclis çalışmalarına ait istatistiki bilgiler çıkarılmış olup, her dönemin sonunda o dönemde görev yapmış olan milletvekilleri ve senatörlerin sayısına bölünerek ortalama alınmıştır. Bu istatistiki bilgilere bakacak olursak Cumhuriyet Senatosu üyeleri en yüksek ortalamayı 10. yasama yılında sağlamışlardır. Milletvekilleri ise en yüksek ortalamaya TBMM'nin 27. döneminde çıkmışlardır. Cumhuriyet Senatosunda 10. yasama yılı ile birlikte en yüksek ortalamalar; 4. yasama yılında 29,3 ve 8. yasama yılında 23,3'lük ortalama yakalanmıştır. Millet meclisinde 27. dönemde yakalanan istatistiklere en fazla 51,3 ile 24. dönemde ve 50,3 ile 26. dönemde yaklaşmıştır.

TBMM'de Cumhuriyet Senatosu üyeleri en düşük ortalamaya 19. yasama yılında sahip olurken, Millet Meclisindeki milletvekilleri en düşük ortalamaya 25. dönemde sahip olmuşlardır. Cumhuriyet Senatosu üyelerinin 19. yasama yılındaki üye başına sadece 1 ortalamasını, 17. dönemdeki 1,6 ve 18. dönemdeki 2,3'lük en düşük ortalamaların olduğu dönemlerdir. Millet meclisinde ise 25. dönemde hiçbir

³⁰⁰ Serhat Kars Gazetesi, 12 Aralık 1977, sayı : 220.

³⁰¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)"** Cilt : 2, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1999, s.693.

³⁰² Eski Belediye Başkanları, <http://www.kars.bel.tr/icerik-detay/eski-belediye-baskanlarimiz/137> (25 Mart 2019)

istatistiki bilgi yer almazken 5. dönem yasama çalışmalarında 0,125 ve 6. dönemdeki 0,7'lik ortalama görülmüştür.

Yukarıdaki istatistiki bilgileri inceleyecek olursak Millet Meclisinde 25. dönemde hiçbir istatistiki bilgiye rastlamamızın nedeni olarak 25. dönemin 23.06.2015-01.10.2015 tarihleri arasında yalnızca 3 ay 7 günlük bir süre devam etmesi ve yeni bir seçim ile bu dönemin sona ermesidir. Yine bu dönemin millet meclisinin yaz tatili nedeniyle kapalı olmasına bağlayabiliriz.

TBMM üyeler bazında inceleyecek olursak; Cumhuriyet Senatosu üyesi Sırrı Atalay 135 çalışma ile Cumhuriyet Senatosunda Kars ilini temsilen en aktif siyasetçi olarak görülmektedir.³⁰³ Cumhuriyet Senatosunda Kars ili adına en aktif ikinci siyasetçi ise 37 çalışma ile Mehmet Hazer'dir. Sırrı Atalay Millet meclisinde de 450 çalışma ile yine Kars ilinin en aktif siyasetçisi olarak görülmektedir.³⁰⁴ Sırrı Atalay'dan sonra; 378 eylem ile Mehmet Hazer, 349 eylem ile Ayhan Bilgen, 158 eylem ile Ömer Kuşhan, 125 eylem ile Mahmut Alınak ve 99 eylem ile Ahmet Arslan bu siyasetleri izlemiştir.³⁰⁵

Kars milletvekillerinin meclis çalışmalarına dönemsel olarak göz atılacak olursa; 27. dönem milletvekili Ayhan Bilgen 244 çalışma ile ilk sırada yer alırken 17. dönemde 158 çalışma ile Ömer Kuşhan bir dönemde en fazla çalışma yapan ikinci milletvekili olmuştur. 18. dönemde Mahmut Alınak 124 çalışma ile 26. dönemde yine Ayhan Bilgen 105 çalışma ve 24. dönemde Mülkiye Birtane 97 çalışma ile dönemsel bazda en fazla çalışma yürüten Kars milletvekilleri olmuşlardır.³⁰⁶ Cumhuriyet Senatosunda ise yasama yılları itibariyle Sırrı Atalay 7. yasama yılındaki 47 çalışma ile ilk sırada yer alırken Mehmet Hazer 7. yasama yılı ve Sırrı Atalay 15. yasama yılında 12 çalışma ile sonraki en fazla çalışmayı ortaya koyan senatörler olmuşlardır.³⁰⁷

³⁰³ [https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=CUMHUR%DDYET%20SENATOSU%20KARS%20%DCYES%DD&v_detay=uye\(12.09.2023\)](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=CUMHUR%DDYET%20SENATOSU%20KARS%20%DCYES%DD&v_detay=uye(12.09.2023))

³⁰⁴ [https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=SIRRI%20ATALAY&v_sb=KARS&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=\(12.09.2023\)](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=SIRRI%20ATALAY&v_sb=KARS&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=(12.09.2023))

³⁰⁵ [https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=KARS&v_detay=uye\(12.09.2023\)](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=KARS&v_detay=uye(12.09.2023))

³⁰⁶ [https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=KARS&v_detay=uye\(12.09.2023\)](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=KARS&v_detay=uye(12.09.2023))

³⁰⁷ [https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=CUMHUR%DDYET%20SENATOSU%20KARS%20%DCYES%DD&v_detay=uye\(12.09.2023\)](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=CUMHUR%DDYET%20SENATOSU%20KARS%20%DCYES%DD&v_detay=uye(12.09.2023))

Tablo 2. 1921 -2023 tarihleri (TBMM 1 -27. Dönemler Arası) Meclis Çalışma İstatistikleri

No	Ana Başlık	Adet
1	Açıklamalar	250
2	Açıklamalar ve Sataşmalara İlişkin Konuşmalar	1
3	Beyanat Ve Nutuklar	2
4	Denetim	59
5	Geçen Tutanak Hakkında Konuşmalar	1
6	Genel Görüşme Önergeleri	2
7	Gündem Dışı Konuşmalar	92
8	İstizah Takrirleri	2
9	Kanun Teklifleri	2
10	Komisyonlar	1
11	Meclis Araştırması Önergeleri	8
12	Oturum Başkanlarının Konuşmaları	1
13	Önergeler	86
14	Sataşmalara İlişkin Konuşmalar	33
15	Seçimler	1
16	Söylevler	2
17	Söz Alanlar	2634
18	Sözlü Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar	27
19	Sözlü Soru Önergeleri Ve Cevapları	1
20	Sualler İstizahlar Ve Bunlara Verilen Cevaplar	1
21	Tahriri Sualler Ve Bunlara Verilen Cevaplar	17
22	Takrirler (Önergeler)	12
23	Teklifler	55
24	Teklifler (Görüşülenler)	1
25	Üyelerle İlgili İşler	37
26	Yazılı Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar	136
27	Yazılı Soru Önergeleri Ve Cevapları	17
28	Yazılı Soruya Çevrilen Sözlü Soru Önergeler	206

Kaynak: https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=KARS&v_detay=baslik

(13.09.2023)

Tablo 3. 23.04.1920-25.05.1960 Arası Dönemini Kapsayan 11 Döneme Ait İstatistikler

No	Ana Başlık	Yasama Dönemleri										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Açıklamalar											
2	Açıklamalar ve Sataşmalara İlişkin Konuşmalar											
3	Beyanat Ve Nutuklar									2		
4	Denetim											
5	Geçen Tutanak Hakkında Konuşmalar											
6	Genel Görüşme Önergeleri											
7	Gündem Dışı Konuşmalar											
8	İstizah Takrirleri											
9	Kanun Teklifleri											
10	Komasyonlar											
11	Meclis Araştırması Önergeleri											
12	Oturum Başkanlarının Konuşmaları											
13	Önergeler								3			
14	Sataşmalara İlişkin Konuşmalar											
15	Seçimler				1							
16	Söylevler				2							
17	Söz Alanlar	49	32	28	5		7	16	105	159	190	136
18	Sözlü Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar								2			
19	Sözlü Soru Önergeleri Ve Cevapları											
20	Sualler İstizahlar Ve Bunlara Verilen Cevaplar		1									
21	Tahriri Sualler Ve Bunlara Verilen Cevaplar									15		2
22	Takrirler (Önergeler)	3	2							4	2	1
23	Teklifler	5	3	1	2				5	9	1	4
24	Teklifler (Görüşülenler)											
25	Üyelerle İlgili İşler					1			1			
26	Yazılı Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
27	Yazılı Soru Önergeleri Ve Cevapları											
28	Yazılı Soruya Çevrilen Sözlü Soru Önergeler											
Ortalama		19	19	4,8	2	0,125	0,7	2	11,6	18,9	19,3	11,91

Kaynak : https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 (13.09.2023)

Tablo 4. 25.10.1961-12.09.1980 Arası Dönemini Kapsayan (Millet Meclisi) 5 Döneme Ait İstatistikler

No	Ana Başlık	Dönemler				
		12	13	14	15	16
1	Açıklamalar					
2	Açıklamalar ve Sataşmalara İlişkin Konuşmalar					
3	Beyanat Ve Nutuklar					
4	Denetim					
5	Geçen Tutanak Hakkında Konuşmalar					
6	Genel Görüşme Önergeleri					
7	Gündem Dışı Konuşmalar					
8	İstizah Takrirleri					
9	Kanun Teklifleri					
10	Komisyonlar					
11	Meclis Araştırması Önergeleri					
12	Oturum Başkanlarının Konuşmaları		1			
13	Önergeler	10	1			
14	Sataşmalara İlişkin Konuşmalar					
15	Seçimler					
16	Söylevler					
17	Söz Alanlar	109	127	125	100	55
18	Sözlü Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar		1			
19	Sözlü Soru Önergeleri Ve Cevapları					
20	Sualler İstizahlar Ve Bunlara Verilen Cevaplar					
21	Tahriri Sualler Ve Bunlara Verilen Cevaplar					
22	Takrirler (Önergeler)					
23	Teklifler	11	4			
24	Teklifler (Görüşülenler)					
25	Üyelerle İlgili İşler	4				
26	Yazılı Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar	2	38	24	42	30
27	Yazılı Soru Önergeleri Ve Cevapları					
28	Yazılı Soruya Çevrilen Sözlü Soru Önergeler					
Ortalama		15,11	19,11	16,55	17,75	10,62

Kaynak : https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 (13.09.2023)

Tablo 5. 24.11.1983-23.04.2023 Arası Dönemini Kapsayan 11 Döneme Ait İstatistikler

No	Ana Başlık	Yasama Dönemleri										
		17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
1	Açıklamalar								1		12	237
2	Açıklamalar ve Sataşmalara İlişkin Konuşmalar						1					
3	Beyanat Ve Nutuklar											
4	Denetim							3	48		6	2
5	Geçen Tutanak Hakkında Konuşmalar	1										
6	Genel Görüşme Önergeleri		2									
7	Gündem Dışı Konuşmalar	14	14	6	12		17	8	13		6	2
8	İstizah Takrirleri											
9	Kanun Teklifleri											
10	Komisyonlar										1	
11	Meclis Araştırması Önergeleri	1	3	1		1	2					
12	Oturum Başkanlarının Konuşmaları											
13	Önergeler	3	11	3	8		16		4			
14	Sataşmalara İlişkin Konuşmalar								5		21	7
15	Seçimler											
16	Söylevler											
17	Söz Alanlar	171	64	23	34	4	58	19	65		105	48
18	Sözlü Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar	11	5				8					
19	Sözlü Soru Önergeleri Ve Cevapları								1			
20	Sualler İstizahlar Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
21	Tahriri Sualler Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
22	Takrirler (Önergeler)											
23	Teklifler		1	1	1							
24	Teklifler (Görüşülenler)								1			
25	Üyelerle İlgili İşler	5	8	5	5		7					
26	Yazılı Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
27	Yazılı Soru Önergeleri Ve Cevapları								17			
28	Yazılı Soruya Çevrilen Sözlü Soru Önergeler	13	89	7	6		21	70				
Ortalama		36,5	32,83	9,2	16,5	1,6	43,3	33,3	51,3	-	50,3	98,6

Kaynak : https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 (13.09.2023)

Tablo 6. 26.10.1961-26.10.1971 Arası Dönemini Kapsayan Cumhuriyet Senatosu 10 Yasama Yılına Ait İstatistikler

No	Ana Başlık	Yasama Dönemleri										
		Birleşik Toplantı	Cumhuriyet Senatosu Yasama Yılları									
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Açıklamalar											
2	Açıklamalar ve Sataşmalara İlişkin Konuşmalar											
3	Beyanat Ve Nutuklar											
4	Denetim											
5	Geçen Tutanak Hakkında Konuşmalar											
6	Genel Görüşme Önergeleri											
7	Gündem Dışı Konuşmalar											
8	İstizah Takrirleri											
9	Kanun Teklifleri											
10	Komisyonlar											
11	Meclis Araştırması Önergeleri											
12	Oturum Başkanlarının Konuşmaları											
13	Önergeler	7	2			1		2	1	2		
14	Sataşmalara İlişkin Konuşmalar											
15	Seçimler											
16	Söylevler											
17	Söz Alanlar	8	40	62	40	85	44	46	62	67	64	205
18	Sözlü Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
19	Sözlü Soru Önergeleri Ve Cevapları											
20	Sualler İstizahlar Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
21	Tahriri Sualler Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
22	Takrirler (Önergeler)											
23	Teklifler			3	1	2				1		
24	Teklifler (Görüşülenler)											
25	Üyelerle İlgili İşler											
26	Yazılı Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
27	Yazılı Soru Önergeleri Ve Cevapları											
28	Yazılı Soruya Çevrilen Sözlü Soru Önergeleri											
Ortalama			14	21,6	13,6	29,3	14,6	16	21	23,3	21,3	68,33

Kaynak : https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_derjisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 (13.09.2023)

Tablo 7. 01.11.1971-19.08.1980 Arası Dönemini Kapsayan Cumhuriyet Senatosu 9 Yasama Yılına Ait İstatistikler

No	Ana Başlık	Cumhuriyet Senatosu Yasama Yılları										
		11	12	13	14	15	16	17	18	19		
1	Açıklamalar											
2	Açıklamalar ve Sataşmalara İlişkin Konuşmalar											
3	Beyanat Ve Nutuklar											
4	Denetim											
5	Geçen Tutanak Hakkında Konuşmalar											
6	Genel Görüşme Önergeleri											
7	Gündem Dışı Konuşmalar											
8	İstizah Takrirleri											
9	Kanun Teklifleri											
10	Komisyonlar											
11	Meclis Araştırması Önergeleri											
12	Oturum Başkanlarının Konuşmaları											
13	Önergeler											
14	Sataşmalara İlişkin Konuşmalar											
15	Seçimler											
16	Söylevler											
17	Söz Alanlar	36	55	19	21	23	15	5	7	3		
18	Sözlü Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
19	Sözlü Soru Önergeleri Ve Cevapları											
20	Sualler İstizahlar Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
21	Tahriri Sualler Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
22	Takrirler (Önergeler)											
23	Teklifler											
24	Teklifler (Görüşülenler)											
25	Üyelerle İlgili İşler											
26	Yazılı Soru Önergeleri Ve Bunlara Verilen Cevaplar											
27	Yazılı Soru Önergeleri Ve Cevapları											
28	Yazılı Soruya Çevrilen Sözlü Soru Önergeler											
Ortalama		12	18,3	6,3	7	7,6	5	1,6	2,3	1		

Kaynak : https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_derjisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 (13.09.2023)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

27 MAYIS SONRASI KARS PARLAMENTERLERİ

3.1. 1960-1980 Arası Dönemde Kars Senatörleri ve Milletvekilleri

1960-1980 yılları arasında yapılan 5 genel seçim neticesinde Kars'tan 30 kişi milletvekilliği yaparken, Cumhuriyet Senatosu için yapılan 4 seçimde 7 kişi Kars'tan Cumhuriyet Senatosu üyeliği yapmışlardır. Bu milletvekillerinden 1'i 4 dönem milletvekilliği yaparken, 2 kişi 3 dönem, 6 kişi ise 2 dönem milletvekilliği görevini yürütmüşlerdir. 1961 yılında yapılan Cumhuriyet Senatosu seçim sonuçlarına göre Kars'a ayrılan 3 kontenjan için yapılan ilk seçimleri CHP kazanarak Sırrı Atalay, Turgut Göle ve Mehmet Hazer'i senatoya göndermiştir. 1964, 1973 ve 1979 yıllarında yapılan senato üçte bir yenileme seçimlerinde ise Sırrı Atalay 3 kez daha Kars Senatörü olarak parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. Sırrı Atalay dışında bu seçimlerde Mehmet Hazer 2 kez seçilirken, Yusuf Ziya Ayrım 2. ve 3. dönemde 2 kez seçilmiştir. Bunlar dışında Muzaffer Şamiloğlu, Halis Soylu ve Halim Dursunoğlu bir dönem senatörlük yapmışlardır. 1960-1980 arasında yapılan seçimlerde Turgut Göle ve Muzaffer Şamiloğlu ayrı dönemlerde olmak üzere hem senatörlük hem de milletvekilliği görevlerini yürütmüşlerdir.¹

3.1.1. 1960-1980 Yılları Arası Kars Senatörleri

3.1.1.1. Sırrı Atalay

3.1.1.1.1. Sırrı Atalay'ın Biyografisi

Sırrı Atalay, 1919'da Erzurum'un Pasinler ilçesinde doğmuştur. Babası Abbas Bey, annesi Ayşe Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini Kars'ta tamamlayan Atalay 1939 yılında liseden, 1942 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından Ankara stajyer hakim adaylığına atanmıştır. Askerlik görevini 1942 ile 1945 yılları arasında yedek subay olarak İzmir'de yapmıştır. Adalet Bakanlığı kadrolarında Ankara ve İzmir'de görev yaptıktan sonra

¹ https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=KARS&v_detay=uye (09 Nisan 2019)

Lice Cumhuriyet Savcı Yardımcılığına atanmıştır. Kısa bir süre bakanlık merkezinde çalışmıştır ve 31 Ekim 1947’de Kiğı Hakim yardımcılığına getirilmiştir. 14 Mayıs 1950’de yapılan 9. dönem Milletvekili genel seçimlerinde CHP’den Kars Milletvekili olmuştur. 10. ve 11. dönemlerde de Kars’tan tekrar milletvekili seçilmiştir. Aynı zamanda CHP Genel İdare Kurulu Üyeliği, Meclis Grubu Başkanvekilliği ve Parti Meclisi Üyeliğinde bulunan Atalay 11. dönem seçimlerinde hükümete hakaret ettiği suçlamasıyla hakkında dava açılmış ve yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir. Ancak yeniden seçilmesi nedeniyle yargılanması dönem sonuna bırakılmıştır. Nisan 1960’ta aldığı hapis cezası ile hakkında açılmış bulunan 40’ı aşkın dava da 27 Mayıs Darbesi ile düşmüştür. 27 Mayıs 1960 tarihini izleyen yıllarda Türkiye Eğitim Derneği Kolejinde psikoloji ve felsefe öğretmenliği yapmıştır.²

MBK tarafından yeni anayasa ve seçim kanunlarını hazırlamak üzere oluşturulan Temsilciler Meclisi’ne 6 Ocak 1961 tarihinde Kars ili üyesi olarak katılmıştır. Anayasanın kabul edilmesinden sonra 15 Ekim 1961 tarihinde CHP’den Cumhuriyet Senatosu Kars ili üyeliğine seçilmiştir. 6 Kasım 1963’te yapılan Başkanlık Divanı seçimlerinde Cumhuriyet Senatosu Başkanvekilliğine getirilmiştir. Bu görevi 19 Kasım 1970’e kadar sürdürmüştür. Aynı zamanda NATO Parlamenterler Birliği ve Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu Karma Parlamento Komisyonu Türk Grubu üyesi olarak görev yapmıştır. 7 Haziran 1964 seçimlerinde Kars’tan tekrar senatör seçilmiş ve 28. Hükümette 12 Aralık 1964-20 Şubat 1965 tarihleri arasında Adalet Bakanı olarak görev yapmıştır. 16 Haziran 1977’de Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına seçilen Atalay Cumhurbaşkanı Korutürk’ün sağlık nedeniyle görevinden ayrılması nedeniyle bir süre Cumhurbaşkanlığına vekaleten bakmıştır. Evli ve bir çocuk babası olan Atalay, 9 Ağustos 1985 tarihinde hayatını kaybetmiştir.³

3.1.1.1.2. Sırrı Atalay’ın Senato Çalışmaları

Sırrı Atalay, Cumhuriyet Senatosunda görev yaptığı 4 dönemde toplam 404 kez söz almış, 10 önerge, 2 genel görüşme önergesi, 1 kanun teklifi vermiştir. Bu dönemde

² TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 4, 1960-1983, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, s.1695.

³ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi** “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri” (1961-1964), s.309.

çeşitli bakanlıklara ve başbakanlığa cevaplamaları için 82 adet yazılı soru sormuştur. Atalay'ın bu dönemde 31 adet de demeç ve söylevi bulunmaktadır. Senatoda yaptığı 404 konuşma ile Eskişehir senatörü Ömer Ucuzal'dan sonra en çok konuşan üye olmuştur.⁴

Atalay, 21 Şubat 1964 tarihinde başbakan İnönü'ye yapılan silahlı saldırı sonrası hadiseyi tel'in ve geçmiş olsun demecinde bulunmuştur.⁵ Atalay ve arkadaşları, "Doğu Anadolu'nun kalkınması konusunda bir genel görüşme açılmasına dair" önerge vermiştir.⁶ "1961 yılında Kars, Erzurum ve Ağrı illerinde muhtaç durumda olan halka dağıtılan yemelik ve yemlik hububat bedellerinin terkinin hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle"⁷ Atalay dağıtılan bu ürünlerin bedelini ödemeyenlere getirilmek istenen af dolayısıyla, borçlarını zamanında ödeyenlerin haksızlığa uğrayacağı düşüncesi ile bu kişilerin ödedikleri meblağında iade edilmesini teklif etmiştir. Atalay'ın "Doğu Anadolu'da, kuraklık sebebiyle husule gelen hayvan yemi ve insan yiyeceği darlığı konusunda mahallinde tetkikler yapmak üzere Cumhuriyet Senatosundan beş kişilik bir heyet seçilmesi hakkındaki"⁸ önergesi kabul edilmiştir.

Atalay 1963 yılında 51 arkadaşı ile birlikte "Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu kurulması hakkında"⁹ kanun teklifi vermiştir. Bu dönemde Atalay çeşitli bakanlıklara cevaplamaları istemiyle çeşitli sorular sormuştur. Bu sorulardan biri "1972 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığına yöneltilen; Kars ili ve ilçelerinde gençlik ve sporla ilgili yapılan yatırımlar, başlayan işler nelerdir" sorusudur.¹⁰ Gençlik ve Spor Bakanlığı bu soruya Bakan Adnan Karaküçük imzası ile şu şekilde yazılı cevap vermiştir:

"1. Kars ili ve ilçelerine 1972 yılı sonuna kadar aşağıdaki yatırımlar yapılmıştır.

a) Sarıkamış kayak evi teleski tesisatı (1963) 544.430,50

b) Sarıkamış kayakevi onarımı (1963) 98.742,70

c) Sarıkamış kayakevi su isalesi (1964) 84.442,70

d) Sarıkamış elektrojen grubu binası ve bekçi kulübesi (1964) 32.683,17

e) Sarıkamış kayakevi elektrojen grubu ve tel eski binaları 14.195,68

⁴ Sırrı Atalay, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (05 Nisan 2019)

⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 3. Dönem, Cilt 19, 46. Birleşim, 21 Şubat 1964, s.64.

⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 10. Dönem, Cilt 64, 49. Birleşim, 09 Mart 1971, s.310.

⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 7. Dönem, Cilt 47, 59. Birleşim, 04 Temmuz 1968, s.365.

⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, Cilt 1, 19. Birleşim, 04 Ocak 1962, s.267.

⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem, Cilt 11, 59. Birleşim, 16 Mart 1963, s.2.

¹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 12. Dönem, Cilt 7, 12. Birleşim, 14 Aralık 1972, s.367.

- f) Kars stadyum tel örgü ve koşu pisti inşaatı (1963) 208 .05,15
g) Kapalı spor salonu (Manastır binası) parke döşeme işi (1966) 27.
598,99
h) Buz hokeyi sahası (1967) 9.357,73
ı) Kayak evi, teleski tesisatı istasyon binaları onarımı (devam edivor).
40.903,11
Toplam 1.060.487,14 Lira".¹¹

Sırrı Atalay Cumhuriyet Senatosu'nda görev yaptığı dört dönem boyunca memleket meselelerine yerel ölçekte veya ülke genelinde oluşuna göre yaklaşmamıştır. Onun için büyük veya küçük iş olmamıştır. Bir gün Kars'ın Susuz ilçesinde bir çocuğun okuldan uzaklaştırılmasını¹² senatoya taşırken, diğer bir gün Türkiye genelinde açılacak olan üniversiteler ile ilgili bir konuyu senatoya taşıyabilmiştir.¹³ Bu özellikleri ile Kars ve Türkiye siyasetinde önemli izler bırakmıştır.

3.1.1.2. Turgut Göle

3.1.1.2.1. Turgut Göle'nin Biyografisi

1913 yılında Ardahan'ın Göle ilçesinde doğmuştur. Babası Celal Bey, Annesi Feryal Hanım'dır. İlk ve orta öğreniminden sonra 1934'te İstanbul Erkek Lisesini, 1937'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirmiştir. Bir süre Tekel İstanbul Başmüdürlüğü Satış Şubesi'nde memur olarak çalıştıktan sonra 26 Eylül 1939'da İçişleri Bakanlığı emrine geçmiştir. Ankara Valiliği Maiyet Memur Adaylığına atanmıştır. 27 Mayıs 1941'de Cebeci, 17 Aralık 1941'de Dikmen, 29 Temmuz 1942'de Yenice Bucak Müdürü olarak görevlendirilmiştir. 26 Aralık 1942'de Kaymakamlığa yükseltilerek Hafik, 27 Şubat 1944'de Çubuk Kaymakamlığına getirilmiştir. 15 Ağustos 1944'de eğitim seviyesini artırması için ABD'ye gönderilmiştir. İndiana Üniversitesi'nde idari bilimler üzerinde çalışma yaparak master derecesi almıştır. Türkiye'ye döndükten sonra 18 Mart 1948'de Gündoğmuş Kaymakamlığına atanmıştır. 23 Mart 1950'de Emniyet Genel Müdürlüğü'nde Şube Müdürlüğü görevine getirilmiştir. 24 Ağustos 1950'de Polis Koleji'nde öğretmen olarak görev yapmıştır. 15 Eylül 1950'den itibaren Polis Enstitüsü'nde Trafik Öğretmenliği yapmıştır. 9 Ekim 1953'te istifa ederek meslekten ayrılmıştır. Ankara

¹¹ TBMM Tutanak Dergisi, 12. Dönem, Cilt 8, 22. Birleşim, 31 Ocak 1973, s.227.

¹² TBMM Tutanak Dergisi, 16. Dönem, Cilt 29, 15. Birleşim, 21 Aralık 1976, s.297.

¹³ TBMM Tutanak Dergisi, 14. Dönem, Cilt 21, 44. Birleşim, 25 Mart 1975, s.362.

Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde verdiği fark sınavı ile avukatlığa başlamıştır.¹⁴

10 ve 11. dönemlerde CHP'den Kars Milletvekili seçilmiştir. TBMM'de 27 Mayıs 1960 Darbesine kadar milletvekilliğini yürütmüştür. Yeni Anayasa ve Seçim Kanununu hazırlamak üzere MBK tarafından 157 sayılı kanunla kurulan "Kurucu Meclis" in "Temsilciler Meclisi" kanadına CHP temsilcisi olarak 6 Ocak 1961'de katılmıştır. Yeni Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra TBMM 12. dönemi için 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimde CHP'den Cumhuriyet Senatosu Kars Üyeliğine seçilmiştir. Senato'da İçişleri Komisyonunda üye olarak görev yapmıştır. Ayrıca Avrupa Konseyi İstişari Meclisi Türk Grubu Üyesi olarak Konseyin 1961-1964 arası Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde yaptığı assamble ve komisyon toplantılarına katılmıştır. Genel Kurul'da 4 konuşma yapmıştır. 7 Haziran 1964'teki Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde üyeliği sona ermiştir. TBMM 13. dönemi için 10 Ekim 1965'deki seçimde üçüncü kez Kars Milletvekilliğine seçilmiştir. Bu görevi 12 Ekim 1969'a kadar yürütmüştür. Bu tarihten sonra Ankara'da serbest avukatlık yapmıştır. 13 Nisan 1972-1 Ağustos 1983 arası Türkiye Petrolleri A.O. Yönetim Kurulu Üyeliğinde bulunmuştur. Evli ve 2 çocuk babası olan Göle, 31 Ocak 2002'de hayatını kaybetmiştir.¹⁵

3.1.1.2.2. Turgut Göle'nin Senato Çalışmaları

Turgut Göle, Cumhuriyet Senatosunda görev yaptığı 1961-1964 yılları arasında toplam 4 kez söz almış, 2 önerge vermiş ve Ticaret Bakanlığının cevaplaması için 2 yazılı soru sormuştur. Göle'nin bu dönemlerde 2 adet de demeç ve söylevi bulunmaktadır.¹⁶

Göle, senatodaki 1. Dönemde “Doğudaki kuraklık hakkında hükümetin izahatı münasebetiyle”¹⁷, “Hükümetin, her 15 günde bir defa dış politika üzerinde açıklamalarda bulunması hakkında”¹⁸ ve “İğdır'ın maruz kaldığı yer sarsıntısı felaketine dair demeci münasebetiyle”¹⁹ söz almıştır. Yine bu dönemde “Başbakan

¹⁴ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 4, 1960-1983, s.1716.

¹⁵ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi** “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri” (1961-1964), s. 311.

¹⁶ **Turgut Göle**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (05 Nisan 2019)

¹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, 1. Dönem, Cilt 1, 20. Birleşim, 9 Ocak 1962, s.300.

¹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, 1. Dönem, Cilt 3, 49. Birleşim, 10 Nisan 1962, s.281.

¹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 1. Dönem, Cilt 4, 80. Birleşim, 6 Eylül 1962, s.512.

*İnönü'nün, CHP'nin 22 Ekim 1962 günü İstanbul il kongresinde söylediği nutka dair sözlü sorusu münasebetiyle*²⁰ söz almıştır. Göle, *“İğdır'da yer sarsıntısı nedeniyle meydana gelen durumu tespit ve İğdırlılara Cumhuriyet Senatosunun geçmiş olsun dileklerini iletmek üzere deprem bölgesine üç kişilik bir heyet gönderilmesine dair”*²¹ önerge vermiştir. Göle'nin senatoya verdiği diğer önerge ise *“Göle ve 3 arkadaşının yersarsıntısı felaketine maruz kalan İğdırlılara geçmiş olsun temennisiyle ölenlerin ailelerine taziyede ve yaralılara da acil şifalar dileğinde bulunulmasına dair”*²² önergesidir.

Göle, Cumhuriyet Senatosunda yukarıda söz aldığı, hükümetin her 15 günde bir defa, dış politika üzerinde açıklamalarda bulunması hakkında beyanatı ve İğdır'ın maruz kaldığı yersarsıntısı felaketine dair demeci bulunmaktadır. Göle'nin Ticaret Bakanlığına verdiği yazılı sorusuna; Ticaret Bakanlığı, Bakan İhsan Gürsan imzalı yazılı cevabı vermiştir. İlk soruda Göle, *“1 Haziran 1961 tarihinden itibaren Kars ve ilçelerine Et Balık Kurumu adına gönderilmiş veya tahsis edilmiş besicilik kredisine dair”* yazılı soru önergesi ve *“1 Haziran 1961 tarihinden itibaren Kars'tan veya civar yerlerden Rusya'ya ne miktarda hayvan ihracatı müsaadesi verildiği”*²³ şeklindeki soru önergesidir. Göle, 7 Haziran 1964 tarihine kadar senatörlük görevini yürütmüş olup bu tarihte yapılan senato üçte bir yenileme seçimlerinde tekrar seçilememiştir. Göle, 1965 yılında yapılan genel seçimlerde ise CHP'den üçüncü kez Kars milletvekili olarak seçilmiştir.

3.1.1.3. Mehmet Hazer

3.1.1.3.1. Mehmet Hazer'in Biyografisi

Mehmet Hazer 1917 yılında Kars'ın Vartanlı beldesinde doğmuştur. Babası Ali Ekber Bey, Annesi Gülebatum Hanım'dır. İlk ve ortaöğrenimden sonra 1935'te Kars Lisesi'ni ve 1940'da Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Bu arada 12 Kasım 1935 - 9 Kasım 1937 arası Arpaçay İlçesi Maliye Tahsil Müfettişliği ve Varidat Müdür Yardımcılığı, 1 Nisan 1938-29 Mart 1939 arası İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğünde aday memur olarak çalıştı. 1940-1942 yılları arasında askerlik

²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem, Cilt 7, 22. Birleşim, 25 Aralık 1962, s.495.

²¹ TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, Cilt 4, 80. Birleşim, 6 Eylül 1962, s.513.

²² TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, Cilt 4, 80. Birleşim, 6 Eylül 1962, s.512.

²³ TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, Cilt 3, 40. Birleşim, 27 Şubat 1962, s.62.

hizmetini yedek subay olarak yapmıştır. İçişleri Bakanlığına başvurusu üzerine Kurşunlu Kaymakamlığına atanmıştır. 13 Aralık 1946'da Kalan, 11 Mart 1947'de Lice, 31 Ağustos 1948'de Kemah, 30 Haziran 1949'da Patnos, 7 Ağustos 1950'de Besni, 2 Haziran 1952'de Akhisar Kaymakamı olarak görevlendirilmiştir. TBMM 10. dönemi için 2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimde CHP'den Kars Milletvekili seçilmiştir. Sonraki dönemde yeniden milletvekili seçilmiş ve bu görevi 27 Mayıs 1960 tarihine kadar yürütmüştür. Yeni Anayasa ve Seçim Kanunu hazırlamak üzere 157 sayılı kanunla kurulan "Kurucu Meclis" in "Temsilciler Meclisi" kanadına CHP temsilcisi olarak 6 Ocak 1961'de katılmıştır. Yeni Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra TBMM 12. dönemi için 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimde CHP'den Cumhuriyet Senatosu Kars Üyeliğine seçilmiştir. 7 Haziran 1964'teki üçte bir yenileme seçiminde tekrar seçilmekle üyeliğini 14 Ekim 1973'e kadar sürdürmüştür.²⁴

1972'de partisinden istifa ederek 4 Eylül 1972'de kurulan CP'nin kurucuları arasında yer almıştır. Bu partinin 3 Mart 1973'te CGP'ne katılması ile CGP'li olmuştur. Senato'da Bayındırlık ve Ulaştırma Komisyonunda önce başkan sonra üye, 1968'den itibaren de Milli Eğitim Komisyonunda üye olarak çalışmıştır. Ayrıca Avrupa Konseyi İstişari Meclisi Türk Grubu üyesi olarak konseyin 1966-1972 arası Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde yaptığı assamble ve komisyon toplantılarına katılmıştır. 14 Ekim 1973'teki üçte bir yenileme seçiminde üyeliği sona ermiştir.²⁵ 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetlerin ülke yönetimine el koymasında, yasama ve yürütme gücünü üstlenen MGK tarafından 29 Haziran 1981'de kabul edilen 2485 sayılı "Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun" a göre kurulan Danışma Meclisi'ne Milli Güvenlik Konseyince üye seçilerek 15 Ekim 1981'de Meclise katılmıştır. Yeni Anayasa hükmüne göre kurulan TBMM'nin göreve başladığı 6 Aralık 1983'e kadar bu mecliste görev yapmıştır. Evli ve 1 çocuk babası olan Hazer, 25 Aralık 1987'de hayatını kaybetmiştir.

3.1.1.3.2. Mehmet Hazer'in Senato Çalışmaları

Mehmet Hazer, Cumhuriyet Senatosunda görev yaptığı 1. ve 2. dönemde toplam 277

²⁴ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi** "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri" (1961-1964), s.313.

²⁵ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 4, 1960-1983, s.1716.

kez söz almış, 3 kanun teklifi, 1 sözlü soru önergesi, 10 yazılı soru önergesi ve 5 araştırma önergesi vermiştir. Hazer'in 23 adet söylev ve demeci bulunmaktadır.²⁶

*“Doğu Anadolu'da kuraklık sebebiyle husule gelen hayvan yemi ve insan yiyeceği darlığı konusunda mahallinde tetkikler yapmak üzere Cumhuriyet Senatosundan beş kişilik bir heyet seçilmesi hakkında”*²⁷ önerge vermiştir. Hazer'in, *“Kars'ın Susuz ilçesi Kazım Karabekir Öğretmen Okulundaki 200 öğrencinin yedikleri et nedeniyle zehirlenmeleri olayı ve sebeplerinin ortaya çıkarılması hakkında muhtelif ihtimaller üzerinde durarak, bu konuda hükümetin bir açıklama yapması lüzumuna dair”* demecini Devlet Bakanı Sadık Tekin Müftüoğlu şu şekilde cevaplamıştır:

*“Sayın Başkan, Sayın senatörler; Sayın Hazer'in temas ettiği mevzu hakkında Sağlık Bakanlığının dört mütehassıs elemanı derhal vaka mahaline hareket etmişlerdir. Ayrıca bunlara Atatürk Üniversitesinden gerekli yetkili kişiler de iltihak etmek suretiyle halen mahallinde gereken tetkikatı yapmaktadırlar. Tetkikatın neticesine göre her türlü tedbir alınacaktır. Arz ederim.”*²⁸

Aras ırmağının taşması neticesi sellerin yaptığı tahribat ve bu sorunun giderilmesine dönük olarak ne gibi tedbirler alınması gerektiğine dair demecine ve Devlet Bakanı Sadık Tekin Müftüoğlu şu yanıtı vermiştir:

“... Gelelim Arpaçayı meselesine: Bu hususta Sayın Enerji Bakanı arkadaşım detaylı malumatı önümüzdeki celseler, kendisine konuşmanızı iletteceğim, vereceklerdir. Hatırimda kaldığı kadarı ile mesele Sayın Hazer'de ifade ettiği gibi, Çayın bir kısmının Rus hudutları içinde, SSCB hudutları içerisinde geçmesi münasebetiyle iki Devlet arasında hariciye yönünden de birtakım temasların ve bazı protokol icabı hususların yerine getirilmesi icabettiği için hakikaten bir gecikme olmuştur. Bu Birinci Beş Yıllık Planda planlanan işlerin bugünkü Hükümet tarafından İkinci Beş Yıllık Planda ele alınmadığından veya bunların inkâr edilmesinden mütevellit değildir. İradesinin dışında ortaya çıkan hususların halli yönünden, olmuşsa, bir gecikme olmuştur. Bu husustaki detaylı malûmatı

²⁶ Mehmet Hazer, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (08 Nisan 2019)

²⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, Cilt 1, 19. Birleşim, 4 Ocak 1962, s.267.

²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 7. Dönem, Cilt 44, 14. Birleşim, 21 Aralık 1967, s.466.

Sayın Enerji Bakanına götüreceğim, huzurunuzda ifade edeceklerdir. Hakikat bundan ibarettir. Saygılarımı sunarım."²⁹

Hazer, Kars ve çevresindeki hayvan yemi sıkıntısı ve yem sevkiyatı hakkında Cumhuriyet Senatosu araştırması açılmasına dair önerge vermiştir.³⁰ Kars'ta kardan mahsur kalan iki ilçenin yolunun açılmasına dair genel kurulda söz almıştır.

"Sayın Başkan, değerli arkadaşlarım, mahalli bir hadise dolayısıyla gündem dışı konuşmayı pek arzulayan arkadaşlarınızdan değilim, ama Kars'ta bir müddetten beri iki ilçemiz, kelimenin tam şümüllü ve manasıyla kapalı haldedir. Yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaç maddeleri sıkıntısı baş göstermiştir.

...Hükümetten istirham ediyorum; Posof - Ardahan, Çıldır - Arpaçay arasında kapanan bu yollar elde mevcut bulunan teknik vasıtalarla kısa zamanda açmak mümkündür. Halkın çok sıkıntı çektiğini aldığımız malûmattan öğrenmiş bulunuyoruz.

...Hükümetten ricamız, bu yolların açılması için mevcut imkanlarla, yeni imkanlar istemiyoruz, Karayollarının elinde bulunan imkanlarla bir alaka gösterebilir. Mesela, bir tek maddede, şekerde bugün 50 kuruşluk bir zam Posofta asgari 2 liralık bir inikas yapmaktadır. Mevcut imkânlar müsait değildir. Bu hava şartlarına imkânsızlıklar mütalaa edilerek fiyatlar artırılmaktadır. Özet olarak arz ediyorum: Hükümet elindeki imkân ve vasıtalarla bu yolları açılabilir. Biran evvel açılması da mümkündür. Bunu istirham için huzurunuzda çıktım. Teşekkür ederim."³¹ Mehmet Hazer senatörlük yaptığı 2 dönem boyunca oldukça yoğun bir tempoda görev yapmış olmasına rağmen yukarıdaki meclis konuşmasında da belirttiği üzere yerel sorunları pek fazla ülke ve senato gündemine getirmemiştir.

3.1.1.4. Yusuf Ziya Ayrım

3.1.1.4.1. Yusuf Ziya Ayrım'ın Biyografisi

1920 yılında Iğdır'ın Tuzluca ilçesinde doğmuştur. Babası Şamil Bey, Annesi Kızhanım Hanım'dır. İlk ve orta öğreniminden sonra 1941'de Kars Lisesini, 1946'da

²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, Cilt 53, 59. Birleşim, 09 Mayıs 1969, s.342.

³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, Cilt 54, 8. Birleşim, 20 Kasım 1969, s.380.

³¹ TBMM Tutanak Dergisi, 6. Dönem, Cilt 39, 35. Birleşim, 16 Şubat 1967, s.3.

Ankara Ziraat Fakültesi'ni bitirmiştir. 29 Temmuz 1946'da Kars İl Ziraat Müdürlüğü'nde stajyer Yüksek Ziraat Mühendisi olarak görev almıştır. 1 Kasım 1946 ile 31 Ekim 1947 arasında yedek subay olarak askerlik görevini yerine getirmiştir. 23 Şubat 1953'te Devlet Üretme Çiftlikleri Iğdır Müdürlüğü Döner Sermaye İşletmesi'nde görevlendirilmiştir. 18 Eylül 1957'de 11. dönem milletvekili seçimine katılmak üzere görevinden çekildi ise de aday listesine giremediğinden 15 Ekim 1957'de eski görevine yeniden atanmıştır. 18 Haziran 1960'da Genel Müdürlük Merkez Teşkilatına alınmış 17 Ekim 1962'de Muş Teknik Ziraat Müdürlüğüne getirilmiştir.³²

Cumhuriyet Senatosunun 7 Haziran 1964'te yapılan üçte bir yenileme seçiminde AP'den Kars üyeliğine seçilmiştir. 14 Ekim 1973'teki üçte bir yenileme seçiminde tekrar seçilmekle üyeliğini 14 Ekim 1979 seçimine kadar korumuştur. Senato'da Tarım, Orman, Köyişleri komisyonlarında üye ve başkan, son olarak Bütçe ve Plan Komisyonunda üye olarak yer almıştır. Ayrıca 25-30 Nisan 1966'da Batı Berlin Senatosu'na çağrılı olarak resmi ziyarette bulunan senato heyetine katılmıştır. 1968-1970 Başkanlık Divanı seçimlerinde İdare Amirliğine getirilmiştir. 14 Ekim 1979'daki üçte bir yenileme seçiminde üyeliği sona ermiştir. Senato'dan ayrıldıktan sonra 14 Şubat 1980'de PTT Genel Müdürlüğü Yönetim Kurulu Üyeliğine atanmıştır. 1 Aralık 1980'e kadar bu görevi yerine getirmiştir. Evli ve 3 çocuğu bulunan Ayırım, 3 Aralık 2011 tarihinde hayatını kaybetmiştir.³³

3.1.1.4.2. Yusuf Ziya Ayırım'ın Senato Çalışmaları

Yusuf Ziya Ayırım, Cumhuriyet Senatosu'nda görev yaptığı 2 dönemde toplam 63 kez söz almış, 6 yazılı soru önergesi vermiştir. Ayırım'ın 1 adet söylev ve demeci bulunmaktadır.³⁴ *“Doğu bölgelerinde devam etmekte bulunan şiddetli kış münasebetiyle yiyecek, yakacak ve bir, iki ay sonra başlaması kuvvetle muhtemel bulunan hayvan yemi sıkıntılarının giderilmesi hususunda hükümetin gerekli tedbirleri almasına dair”* demeç vermiştir.³⁵ Ayırım, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanınca cevaplanması amacıyla *“Kars'ın Iğdır ve Aralık ilçesi Aras kıyısı*

³² Çoker, **Türk Parlamento Tarihi** “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri” (1961-1964), s.603.

³³ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 4, 1960-1983, s.1735.

³⁴ **Yusuf Ziya Ayırım**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (09 Nisan 2019)

³⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, 7. Dönem, Cilt 44, 23. Birleşim, 30 Ocak 1968, s.864.

köylerini ilkbahar Aras nehri fezeyanından korumak için ne düşünülmektedir? Aras kıyısına hangi yıl evsafa uygun bir sedde yapılacaktır?”³⁶ şeklindeki sorusuna Bakan Sabit Osman Avcı şu şekilde cevap vermiştir:

“İğdir ovası taşkın korunması için mevcut ve takriben 45 Km. uzunluğundaki seddelerin hasar gören kısımları bakım ve onarım faaliyetleri meyanında ihya edilecek ve ovaya şamil taşkın korunması planlama çalışmaları ise 1969 yılı sonuna kadar ikmal edilmiş olacaktır. Bu çalışmaların ikmalini mütaakip, projenin tadili inşa ve rantabl bulunacak ünitelerinin bütçe imkanları muvacehesinde peyderpey inşaatları cihetine gidilecektir. Şeddelerin tamiri, 1969 yılı içinde tamamlanmış olacaktır. Halen çalışmalar devam etmektedir.

....

Arpaçay Barajı İkinci Beş Yıllık Planla teklif edilen projeler arasında yer almakta olup, inşaatına 1970 yılında başlanılması ve 1973 yılında tamamlanması programlaştırılmış bulunmaktadır. Arz ederim. Saygılarımla.”³⁷

Ayırım, “kuraklık sebebiyle çift hayvanlarını elden çıkarmak zorunda kalan doğu bölgesi çiftçilerine traktör verilmesi için gerekli plasmanın biran evvel gönderilmesine dair”³⁸ genel kurulda söz almış olup bunun dışında “Kars ili köylerinin su sıkıntısına dair”³⁹ sözlü sorusu münasebetiyle, “İğdir, Tuzluca ve Kağızman ilçelerine yapılan konutlara dair”⁴⁰ İmar ve İskan Bakanlığı’na sözlü sorusu, “Doğu Bölgesinde çekilen yakacak sıkıntısı ve alınması gereken tedbirler konusunda”⁴¹ gündem dışı demeci bulunmaktadır.

Genel kurulda bölge ile ilgili söz aldığı bazı konuşmalar şunlardır: “Kars ilinde dolu ve sel zararına maruz kalan köylere dair”⁴² gündem dışı demeci, “Doğu Anadolu'daki hayvan yemi sıkıntısı ve verilecek krediler hakkında”⁴³ gündem dışı

³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, Cilt 54, 10. Birleşim, 25 Kasım 1969, s.406.

³⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, Cilt 54, 10. Birleşim, 25 Kasım 1969, s.407.

³⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, Cilt 57, 53. Birleşim, 24 Mart 1970, s.468.

³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 11. Dönem, Cilt 1, 20. Birleşim, 11 Ocak 1972, s.373.

⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 11. Dönem, Cilt 1, 24. Birleşim, 25 Ocak 1972, s.546.

⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, 11. Dönem, Cilt 3, 35. Birleşim, 22 Şubat 1972, s.429.

⁴² TBMM Tutanak Dergisi, 11. Dönem, Cilt 6, 84. Birleşim, 19 Eylül 1972, s.84.

⁴³ TBMM Tutanak Dergisi, 13. Dönem, Cilt 14, 39. Birleşim, 21 Mart 1974, s.45.

demeci, “İğdir pamuk üreticisinin karşılaştığı güçlükler konusunda”⁴⁴ gündem dışı demeci, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti arasında, sınırdaki Arpaçay (Ahuryan) Nehrinde baraj inşası ve baraj gölünün teşekkülü konusunda işbirliğine dair anlaşmanın onaylanmasının uygun bulunduğu hakkında kanun tasarısı münasebetiyle”⁴⁵ konuşması, “Kars ili ve ilçelerinde vukubulan anarşik olaylara dair”⁴⁶ gündem dışı demeci.

Ayırım, yukarıdaki demeçlerinde de görüldüğü üzere senatoda görev yaptığı dönemde, özellikle yerel sorunların üzerinde durmuş ve bu sorunların giderilmesi hususunun yakın takipçisi olmuştur.

3.1.1.5. Muzaffer Şamiloğlu

3.1.1.5.1. Muzaffer Şamiloğlu'nun Biyografisi

Muzaffer Şamiloğlu, 1924 yılında Kars'ın Susuz ilçesi Kızıroğlu köyünde doğmuştur. Babası Yunus Bey, Annesi Cevahir Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimden sonra 1943'te Kars Lisesini, 1949'da Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. 26 Nisan 1951'de hâkim adayı olarak Erzurum Adliyesinde görev almıştır. Adaylığını 16 Mayıs 1952'den itibaren Kars'ta sürdürmüştür. 23 Şubat 1953'te Kocaeli Cumhuriyet Savcı Yardımcılığına atanmıştır. 6 Eylül 1954'te Diyadin, 31 Ekim 1955'te Of Cumhuriyet Savcı Yardımcısı, 20 Haziran 1957'de Pasinler Hâkim Yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. 5 Eylül 1957'de istifa suretiyle hâkimlikten ayrılmıştır. 15 Ekim 1957'den itibaren Kars'ta serbest avukat olarak çalışmaya başlamıştır. CHP'de politikaya girerek 1957-1965 arası İl Yönetim Kurulu üyeliği, İl Haysiyet Divanı ve Belediye Meclisi Başkanlığı yapmıştır.⁴⁷

10 Ekim 1965'teki TBMM 13. dönem genel seçiminde CHP'den Kars Milletvekili seçilmiştir. 14 Ekim 1973'te yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde yine CHP'den Kars üyeliğine seçilmiştir. Senato'da Karma Dilekçe, Tarım Orman Köyişleri ile Bütçe ve Plan komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır. Avrupa Konseyi Parlamento Asamblesi Türk Grubu Üyesi olarak Asambenin 1975-

⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 14. Dönem, Cilt 18, 22. Birleşim, 23 Ocak 1975, s.547.

⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 14. Dönem, Cilt 22, 69. Birleşim, 26 Haziran 1975, s.550.

⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 17. Dönem, Cilt 37, 59. Birleşim, 23 Mayıs 1978, s.540.

⁴⁷ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi** “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri” (1966-1980), s.331.

1977'de Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde yaptığı 27. dönem toplantılarına katılmıştır. 14 Ekim 1979'daki üçte bir yenileme seçiminde üyeliği sona ermiştir. Evli ve 4 çocuğu bulunan Şamiloğlu, 28 Mart 2011 tarihinde hayatını kaybetmiştir.⁴⁸

3.1.1.5.2. Muzaffer Şamiloğlu'nun Senato Çalışmaları

Şamiloğlu, Cumhuriyet Senatosunda görev yaptığı 14 Ekim 1973'ten 14 Ekim 1979 tarihine kadar 8 kez söz almış, 8 kez de çeşitli bakanlıklara cevaplamaları isteğiyle yazılı soru önergesi vermiştir.⁴⁹

Şamiloğlu, Jandarmanın Kars ilçe ve köylerindeki Anayasa dışı tutum ve davranışları hakkında gündem dışı söz almıştır. Bu konuşması şöyledir:

“... Jandarma Kars merkez, Susuz ve Kağızman ilçelerine bağlı köylerde, hatta Ağrı ve Erzincan illerinde, yurttaşlarımızın etnik yapı ve özelliklerini araştırmakta ve tespit etmektedir. Örneğin; Kars merkez Maksutçuk Köyünde ikamet etmekte olan 900 nüfusun 100'ü Yerli, 700'ü Terekeme, 100'ü Rus asıllı olarak

... Hükümeti ve ilgili bakanı bu konudaki sorumluluklarını ve ödevlerini yerine getirmeleri yönünde uyarıyorum...”⁵⁰

Bu konuşma dışında Şamiloğlu seçim bölgesi olan Kars ile ilgili genel kurulda söz aldığı diğer demecinde *“Kars'ta hayvancılık ve hayvansal ürünler hakkında Hükümetin tutum ve davranışları'na”⁵¹* değinmiştir.

Şamiloğlu senatoda görev yaptığı bir dönem boyunca Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na; *“1977-1978 kış mevsimi için Kars iline tahsis edilen kömür miktarı ile bunun ne kadarının yakacak sahiplerine verildiğine dair”⁵²* soru önergesi vermiştir. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığına; *“1976-1977 yıllarında Kars ili süt üreticilerine ne kadar süt avansı gönderildiğine ve Kars Süt Fabrikasının kar ve zarar miktarının ne olduğuna dair”⁵³* soru önergesi vermiştir.

Köyişleri ve Kooperatifler Bakanından, *“1977 yılında YSE Müdürlüğünce Kars ilinin*

⁴⁸ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 4, 1960-1983, s.1735.

⁴⁹ Muzaffer Şamiloğlu, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (09 Nisan 2019)

⁵⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 15. Dönem, Cilt 27, 52. Birleşim, 06 Nisan 1976, s.342.

⁵¹ TBMM Tutanak Dergisi, 16. Dönem, Cilt 33, 85. Birleşim, 11 Ekim 1977, s.353.

⁵² TBMM Tutanak Dergisi, 17. Dönem, Cilt 34, 11. Birleşim, 27 Aralık 1977, s.449.

⁵³ TBMM Tutanak Dergisi, 17. Dönem, Cilt 34, 11. Birleşim, 27 Aralık 1977, s.449.

hangi köylerine ne miktarda yol yapıp açıldığına dair”⁵⁴ soru önergesi vermiştir. Sanayi ve Teknoloji Bakanından cevaplaması istemiyle; “Kars ili Çimento Fabrikasına dair” soru önergesi, “Kars ilinin Organize Sanayi bölgesi inşaatına dair” soru önergesi bulunmaktadır.⁵⁵ Sanayi Bakanı Orhan Alp imzasıyla verilen cevapta;

“Kars Çimento Fabrikasının 1977 yılında ürettiği çimento miktarı ve üretilen çimentoların kimlere verildiğine dair listeler ekli olarak sunulmuştur. Adı geçen fabrika 1977 yılında 62 805 712,74 TL. zarar etmiştir. Bilgilerinize arz ederim.”⁵⁶ ve “Kars Organze Sanayi Bölgesinin, Kars Ticaret ve Sanayi Odası, Özel İdare ve Kars Belediyesi müteşebbis teşekkülünce gerçekleştirilmek üzere ele alınmış ve gerekli yer seçimi etütleri ilgili kuruluşlarında katıldığı heyetlerle yaptırılmış ve bu incelemeler sonucu Kars'ta bir organize sanayi bölgesinin kurulması sonucuna varılmıştır. Konu, Bakanlığımızın 4.9.1975 tarih ve V/4-28245 sayılı yazısı ile Yüksek Planlama Kuruluna intikal ettirilmiştir. Mezkur kurul, 7.11.1975 tarih ve 153 sayılı raporu ile Kars vilayeti merkezinde Organize sanayi bölgesinin kurulması uygun görüşü ile Bakanlar Kuruluna arzına karar vermiştir”⁵⁷ ifadeleri yer almaktadır.

Şamiloğlu'nun senatodaki demeçleri ve soru önergelerine bakılacak olursa Kars ilinin sorunlarını senato gündemine yoğun bir şekilde taşıdığı görülmektedir.

3.1.1.6. Halim Dursunoğlu

3.1.1.6.1. Halim Dursunoğlu'nun Biyografisi

Halim Dursunoğlu, 1948 yılında Ardahan'ın Yalnızçam Bucağı Dedegül köyünde doğmuştur. Babası Laçın Bey, Annesi Fatma Hanım'dır. İlk ve orta öğreniminden sonra 1966'da Kars Lisesini, 1970'te İstanbul Işık Mühendislik ve Mimarlık Özel Yüksek Okulu İnşaat Bölümü'nü bitirmiştir. Bir süre serbest çalıştıktan sonra 29 Mart 1972 ile 30 Eylül 1973 arasında yedek subay olarak askerlik görevini yapmıştır.

⁵⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 17. Yasama Yılı, Cilt 37, 32. Birleşim, 24 Şubat 1978, s.1.

⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 17. Dönem, Cilt 34, 11. Birleşim, 27 Aralık 1977, s.449.

⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 17. Dönem, Cilt 37, 39. Birleşim, 16 Mart 1978, s.101.

⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 17. Dönem, Cilt 34, 14. Birleşim, 05 Ocak 1978, s.547.

10 Mayıs 1976'da Köy Hizmetleri Yol, Su ve Elektrik İdaresi (YSE) Genel Müdürlüğü Erzurum 13. Bölge Müdürlüğünde İçme Suları Yapı Mühendisliğine atanmıştır. 18 Ekim 1977'de Kars YSE İl Müdürü, 24 Nisan 1978'de Isparta YSE İl Müdürlüğünde Yapı Mühendisi, 29 Mayıs 1978'de Erzurum 13. Bölgede Yol Yapım Mühendisi olarak görevlendirilmiştir. 2 Ekim 1979'da bu görevden istifa etmiştir.⁵⁸

14 Ekim 1979'da yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde AP'den Kars Üyeliğine seçilmiştir. Senato'da Bayındırlık, Ulaştırma, İmar ve İskan Komisyonunda üye olarak görev yapmıştır. 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetlerin ülke yönetimine el koymasında yasama ve yürütme gücünü üstlenen Milli Güvenlik Konseyi tarafından yasama meclislerinin kapatılması ile üyeliği sona erdi. Senato'dan ayrıldıktan sonra herhangi bir iş ve politika ile meşgul olmadı. Evli ve 4 çocuğu bulunan⁵⁹ Dursunoğlu 2020 yılında hayatını kaybetmiştir.⁶⁰

3.1.1.6.2. Halim Dursunoğlu'nun Senato Çalışmaları

Dursunoğlu, Cumhuriyet Senatosunda görev yaptığı 14 Ekim 1979'dan 12 Eylül 1980 tarihine kadar herhangi bir şekilde söz almamış, soru önergesi ve demeç vermemiştir.⁶¹

3.1.1.7. Halis Soylu

3.1.1.8.1. Halis Soylu'nun Biyografisi

Halis Soylu, 1929 yılında Ardahan'ın Hanak ilçesi Baştoklu köyünde doğmuştur. Babası Dursun Bey ve Annesi Mahinur Hanım'dır. İlk ve orta öğreniminden sonra 1948'de Ankara Lisesini ve 1954'te Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirmiştir. 26 Temmuz 1954'te aynı üniversitede asistan olarak göreve başlamıştır. 30 Nisan 1958'de genel cerrahi asistanlığına atanmıştır. 31 Mayıs 1958 ile 30 Kasım 1959 tarihleri arasında askerlik görevini Tabip Asteğmen olarak yapmıştır. Askerlik sonrası Ardahan Sağlık Merkezi Tabibi olarak görevlendirilmiştir. 1 Ağustos 1964'te Ardahan Devlet Hastanesi Operatörlüğü'nde görevlendirilmiştir. 30 Nisan 1979'da

⁵⁸ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi** "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri" (1966-1980), s.695.

⁵⁹ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 4, 1960-1983, s.1778.

⁶⁰ <https://www.ardahanhaber.com.tr/ardahanli-senator-vefat-etti/17551/> (14 Ocak 2024)

⁶¹ **Halim Dursunoğlu**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (10 Nisan 2019)

İstanbul Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Genel Şirürji Uzmanlığına atanmıştır.⁶²

14 Ekim 1979'da yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde CHP'den Kars üyeliğine seçilmiştir. Senato'da Sosyal İşler Komisyonunda üye olarak çalışmıştır. 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetlerin ülke yönetimine el koymasında yasama ve yürütme gücünü üstlenen MGK tarafından yasama meclislerinin kapatılması ile üyeliği sona ermiştir. 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra oluşan siyasi ortamda 25 Mayıs 1983'te kurulan Halkçı Parti'de (HP) yer almıştır. TBMM 17. dönemi için 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimde HP'den Kars Milletvekili seçilmiştir. Dönem sonu 29 Kasım 1987'de meclisten ayrılmıştır. Sonraki yaşamında politika veya herhangi bir işle meşgul olmamıştır. Evli ve 2 çocuğu bulunan Soylu, 27 Mart 2016 tarihinde hayatını kaybetmiştir.⁶³

3.1.1.8.2. Halis Soylu'nun Senato Çalışmaları

Soylu, Cumhuriyet Senatosu'nda görev yaptığı 14 Ekim 1979'dan 12 Eylül 1980 tarihine kadar genel kurulda sadece 1 kez söz almıştır.⁶⁴ 1980 yılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Bütçe Kanunu tasarısı münasebetiyle söz alan Soylu;

“...Muhtelif yıllarda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına ayrılan paylara şöyle bir göz atarsak; 1950'de % 4,1, 1960'da % 5,3, 1976'da % 3,7, 1978'de % 3, 1979'da % 6,5, 1980'de % 4,4'tür. Buna karşılık birkaç yabancı devletten misal vermek istersek; Avustralya % 25,8, Yugoslavya % 21,3, Şili % 16,4'tür. Beğenmediğimiz Şili bile, bizimkinin dört katıdır. 1980 yılında Sağlık Bakanlığına ayrılan ödeneğin hepsi 31 milyar liradır. Bunun yataklı tedavi kurumlarına ayrılan kısmı ise, 2 milyar 426 milyon liradır. Sağlık Bakanlığına bağlı 56 bin 590 yatak vardır.

...

Bu kadar kötü şartlarda hekimlerimiz ve yardımcı sağlık personeli fedakarlıkla ve feragatla hizmet görmektedirler. Kendilerine teşekkürü

⁶² Çoker, **Türk Parlamento Tarihi** “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri” (1966-1980), s.695.

⁶³ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 4, 1960-1983, s.1778.

⁶⁴ **Halis Soylu**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (10 Nisan 2019)

bir borç bilirim.

....

Sağlık Bakanlığı bütçesinin milletimize, Sağlık Bakanlığı ve Bakanlığın değerli mensuplarına hayırlı, uğurlu olmasını temenni ederim.”⁶⁵

Bu cümleleri ile Soylu, sağlık bütçesinin yetersizliğinden ve sağlık personelinin özverili çalışmalarından bahsetmiştir.

3.1.2. 1960-1980 Yılları Arası Kars Milletvekilleri

3.1.2.1. Ali Sırrı Öktem

3.1.2.1.1. Ali Sırrı Öktem’in Biyografisi

1907 yılında Selanik’in Gevgili kazasında doğmuştur. Annesi Sabriye Hanım, Babası Hüseyin Bey’dir. Harp akademisinden mezun olan Öktem, sırasıyla 4. Tümen Komutanlığı, Genelkurmay Atom Biyoloji Dairesi Başkanlığı, Sofya ataşemiliteri, Tokyo Askeri İrtibat Heyeti Başkanı, Washington NATO nezdinde askeri temsil heyeti başkanlığı yapmıştır.⁶⁶ Tümgeneral rütbesi ile ordudan emekli olmuştur. Aynı zaman da bestekâr olan Öktem YTP’nin kurucuları arasındadır.⁶⁷ 12. dönemde YTP’den Kars milletvekili seçilmiştir. Evli ve 2 çocuğu bulunan Öktem, 11 Haziran 1977 tarihinde hayatını kaybetmiştir.⁶⁸

3.1.2.1.2. Ali Sırrı Öktem’in Meclis Çalışmaları

Öktem, Millet Meclisinde görev yaptığı 1. dönemde (1961-1965) genel kurulda 5 kez söz almış ve 1 kerede kanun teklifi vermiştir.⁶⁹ Öktem bu konuşmalarından dördünü bütçe görüşmeleri nedeniyle yapmıştır. 1962, 1963 ve 1964 yılı Milli Savunma Bakanlığı bütçesi münasebetiyle⁷⁰ ve “1965 yılı Bütçe Kanunu tasarısı” ve “Karma Bütçe Komisyonu Raporu” ile “1965 yılı Bütçe Kanunu tasarısında yapılan değişikliğe dair Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı tezkeresi ve Karma Bütçe

⁶⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt 45, 32. Birleşim, 07 Şubat 1980, s.458.

⁶⁶ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.804.

⁶⁷ Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı, 1967, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr> (22 Nisan 2019)

⁶⁸ Milliyet Gazetesi, 11 Haziran 1973, s.14.

⁶⁹ Ali Sırrı Öktem, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (22 Nisan 2019)

⁷⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem.

Komisyonu Raporu” ile “*Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle*” söz almıştır.⁷¹ Yerel konularla ilgili söz aldığı konuşmasında Doğu Anadolu’da yaşanan kıtlık durumunu incelemek üzere gönderilen kurulun verdiği rapor üzerine görüşlerini şöyle açıklamıştır:

“Günümüzün mühim konusu olan Doğudaki kuraklık yüzünden iaş ve hayvan yemi sıkıntısını gidermek için Hükümetimizce tedbirler alınmaya başlanması üzerine bu konu ilk defa grubumuzda görüşülmüş ve Hükümetçe alınan tedbirleri yerinde görmek, durumu incelemek Hükümetimize yardımcı olmak ve gerekirse uyararak maksadiyle Doğuya bir heyet gönderilmesi 2.1.1962 tarihinde Grubumuzca karar altına alınmıştır. Heyetimiz 16. 2. 1962 günü hareketle Erzurum, Kars, Ağrı; Erzurum, Erzincan ve Sivas illerini dolaşmış ve bu inceleme 13 gün sürmüştür.

Bizim arkamızdan, bilindiği üzere, T. B. M. M. inden ve muhtelif partilerden bir karma heyet de aynı maksatla yola çıkmıştır.

....

Her üç ilde de (Erzurum, Ağrı ve Kars) Hükümetçe alınan ve müspet tesir bırakan tedbirler şunlardır:

a) Şehir ve kasabaların ekmeklik ihtiyacı muayyen bir hadde göre tespit edilmişken kasaba ve şehirlere yakın köyler halkının, şehir fırınlarından ekmek tedarik etme zorlamaları görülmüş ve ofis de ihtiyacı karşılayacak nispette kontenjanlarını artırmıştır.

b) Köylü ekmeklik buğday talebetmiş, ofis de parası mukabilinde satmıştır. Yani, ofis şehirliden gayri köylü İhtiyacını da ilaveten tedarik ve tahsis etmiştir.

e) Nüfus başına ayda 10 kilo, dört ayda 40 kilo olmak üzere kredili buğday tahsis edilmiştir. Kış çıkıncaya kadar bu miktar kafi görülüyor. Fakat hasat mevsimine kadar yeterlik derecesi zihinlerde tereddüt yaratıyorsa da buna karşılık köylünün de büsbütün boş ve tedbirsiz olmadığı düşünülmemekte ve hasat mevsimine kadar ulaşacağı tahmin

⁷¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 40, 111. Birleşim, 21 Mayıs 1965, s.108.

edilmektedir.

d) Ofisçe ilaveten ileri tevzi merkezleri açılmış ve vatandaşın daha kolaylıkla ve kısa zamanda buğdayını alması temin edilmiştir.

e) Hayvan yemi sıkıntısını önlemek üzere ofis köylüye tahsis ettiği arpayı, miktar tesbit etmeden, parası mukabilinde satmıştır.

f) Demiryollarında % 90 tenzilat en tesirli olmuştur. Hayvan yemi rayici istikrarını muhafaza etmiş ve karaborsa önlenmiştir. Ancak bu tenzilatlı tarife Eylül - Ekim aylarında tatbik edilseydi çok daha iyi olacak ve bugün kış ortasında bu durum yaratılmayacak, vatandaş zarara girmeyecek, hayvanını yok pahasına satmayacak idi. Bu alınan tedbirlerle vatandaşın açlık tehlikesine karşı maruz kalmadan kışı çıkaracağına inanıyoruz.

....

Muhterem arkadaşlar, bu alman tedbirlerin hepsi muvakkattir ve mevsimlidir. Asıl dava bu durumu kökünden halletmek ve Hükümetimizi zaman zaman bu bölgenin imdadına yetişmekten kurtarmaktır. Bu da programımızda ısrarla durduğumuz gibi, zirai ekonomimize hayvancılığın çok mühim bir mevki işgal ettiği, kanaatindeyiz. Süratle artan nüfusumuzun ve hayvani maddeler istihkaklarının karşılanması aynı zamanda ihracat imkanlarının açılması ve ziraatte yaygın bir halde bulunan mevsim işsizliğinin azaltılması için hayvancılık ve hayvan mahsulleri sanayii önemle ele alınacak konulardır.

....

Şark bölgemizin kalkınması, halkının yaşama seviyesinin yükseltilmesi artık bir zaruret haline gelmiştir. Hürmetlerimizle.”⁷²

Öktem’in 4 arkadaşı ile birlikte meclise verdiği tek kanun teklifinde “7350 sayılı Kanuna geçici bir madde eklenmesi”⁷³ hususundadır. Kanun teklifinde “7350 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği 22.6.1959 tarihinden önce son hizmet zammı olarak emekliye ayrılmış olanların da mezkur kanun hükümlerinden

⁷² TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 2, 40. Birleşim, 31 Ocak 1962, s.184.

⁷³ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 4, 4. Birleşim, 12 Kasım 1962, s.80.

faydalanmalarını istemektedir.”⁷⁴ Kanun teklifi Millet Meclisinde reddedilmiştir.⁷⁵

3.1.2.2. Bahtiyar Vural

3.1.2.2.1. Bahtiyar Vural’ın Biyografisi

1914 yılında Ardahan’ın Çıldır ilçesinde doğmuştur. Annesi Tükezziban Hanım, Babası Ali Şeref Bey’dir. Hava Harp Okulunu bitiren Vural, Yükseköğrenimini California Üniversitesi’nde İnşaat Fakültesinde Yüksek Mühendislik alanında tamamlamıştır. Hava Kuvvetlerinde İnşaat Şubesi Müdürlüğü görevini yürütmüştür. İnşaat yüksek mühendisliği, NATO inşaat 1. Şube Müdürlüğü ve İnşaat Grup Başkan Muavinliği, Milli Savunma Vekaleti Mühendisliği, Serbest İnşaat Yüksek Mühendisliği, Ankara Mahkemeleri Teknik Bilirkişisi olarak görev yapmıştır. Hava Kuvvetlerinden Albay rütbesi ile emekli olmuştur. İyi derecede İngilizce ve az düzeyde Almanca bilmekte olan Vural, 12. dönemde CHP’den Kars Milletvekili seçilmiştir. Evli ve 3 çocuğu olan Vural 28 Mayıs 1986 tarihinde hayatını kaybetmiştir.⁷⁶

3.1.2.2.2. Bahtiyar Vural’ın Meclis Çalışmaları

Vural, Millet Meclisinde görev yaptığı 1. dönemde (1961-1965) genel kurulda 11 kez söz almıştır.⁷⁷ Vural mecliste çeşitli kanun tekliflerinin görüşülmesi sırasında söz almış ve bu teklifler hakkında görüşlerini belirtmiştir. “*Sinop Milletvekili Mahmut Alicanoğlu’nun, Adalet başkatip, icra memuru, zabıt katibi ve yardımcılarına tazminat verilmesi hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle*”⁷⁸ genel kurulda yaptığı konuşma şöyledir:

“Sinop Milletvekili Mahmut Alicanoğlu'nun, Adalet Başkatip, icra memuru, zabıt katibi ve yardımcılarına tazminat verilmesi hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle, veznedarlarla muavinlerinin de aynı camianın, aynı fedakar ve feragatkar mensupları olmaları bakımından bu kanun metnine sokulması bir şükran ve bir sistem borcumuzdur. Zira, her

⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 17, 91. Birleşim, 6 Haziran 1963, s.586.

⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 11, 73. Birleşim, 11 Haziran 1963, s.470.

⁷⁶ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.804.

⁷⁷ Bahtiyar Vural, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (22 Nisan 2019)

⁷⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 4, 75. Birleşim, 16 Nisan 1962, s.501.

müessesede veznedarlara kasa tazminatı verilir, Adliyede ise böyle bir şey yoktur. Bu sebeple bu tazminatı onlara da vermek borcumuzdur. Bilhassa para işlerindeki bazı hesap İhatalarından ödemelere de mecbur kalan ve akşamları Adliye memurlarının en sonunda işleri biten veznedar ve muavinlerini bu sebeple de desteklemek bir insanlık borcumuzdur. İşte bu düşünceleri temel tutarak Asım Eren arkadaşımınla birlikte bu teklifimizi sunduk. Kabulü ile büyük bir manevi kazancımız olacağına şüphem yoktur. Hürmetlerimle.”⁷⁹

Vural, 1. dönemde Ankara Milletvekili Hüseyin Ataman ve 5 arkadaşının, Anayasa ile müesses meşru nizamı, bertaraf etmeye matuf faaliyet ve cereyanlar hakkında bilgi edinmek üzere içtüzüğün 117. maddesi gereğince tahkikat icrasına dair önermeleri münasebetiyle söz almıştır.⁸⁰ Bu konuşma dışında “Emlak Alım Vergisi Kanunu tasarısı ile Nevşehir Milletvekili Ali Baran Numanoğlu ve 16 arkadaşının İşçi Sigortaları Kurumu Kanununun 20. maddesine bir bent eklenmesi hakkında kanun teklifi ve Maliye ve Plan komisyonları münasebetiyle”⁸¹, “Motorlu Kara Taşıtları Vergisi tasarısı ve Geçici Komisyon raporu münasebetiyle”⁸², “1963 yılı Bütçesi münasebetiyle”⁸³, “Balıkesir Milletvekili Mehmet Tiritioğlu ve 7 arkadaşının, 6785 sayılı İmar Kanununa geçici bir madde eklenmesi hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle”⁸⁴, “Balıkesir Milletvekili Fenni İslimyeli ve 2 arkadaşının TC Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri memur ve hizmetlilerine 100. yıldönümü ikramiyesi verilmesi hakkında kanun teklifi ile, Çankırı Milletvekili Rahmi İnceler'in, TC Ziraat Bankası memur ve müstahdemlerine ikramiye verilmesine dair kanun teklifi ve Ticaret ve Plan Komisyonları raporları münasebetiyle”⁸⁵, “Bayındırlık Bakanlığı 1964 yılı bütçesi münasebetiyle”⁸⁶, “Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkındaki Kanun tasarısı ile Cumhuriyet Senatosu İzmir Üyesi Ömer Lütfi Bozcalı ve 26 arkadaşının Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Ahmet Yıldız ve 24 arkadaşının, Konya Milletvekili İhsan Kabadayı ve 10 arkadaşının ve Erzurum Milletvekili Tahsin Telli'nin, Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında

⁷⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 4, 75. Birleşim, 16 Nisan 1962, s.501.

⁸⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 10, 21. Birleşim, 24 Aralık 1962, s.398.

⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 12, 45. Birleşim, 10 Şubat 1963, s.118.

⁸² TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 12, 45. Birleşim, 10 Şubat 1963, s.136.

⁸³ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 12, 49. Birleşim, 14 Şubat 1963, s.495.

⁸⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 17, 92. Birleşim, 07 Haziran 1963, s.651.

⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 24, 19. Birleşim, 25 Aralık 1963, s.10.

⁸⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 27, 61. Birleşim, 24 Şubat 1964, s.709.

*Kanun teklifleri ve Geçici Komisyon Raporu münasebetiyle*⁸⁷ ve “5434 Sayılı Emekli Sandığı Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu Kanuna bazı maddeler ile bazı fıkralar eklenmesi hakkında Kanun tasarısı ve Milli Savunma, Maliye ve Plan komisyonlarından 5 er üyeden kurulu Geçici Komisyon Raporu münasebetiyle”⁸⁸ söz almıştır. Vural TBMM’de görev yaptığı dönemde yerel sorunları genel kurula taşımamış daha çok ülke geneli ile ilgili konularda söz almıştır.

3.1.2.3. Hasan Erdoğan

3.1.2.3.1. Hasan Erdoğan’ın Biyografisi

1920’de Kars’ın Sarıkamış ilçesi Asboğa köyü’nde doğdu. Babası Süleyman Bey, Annesi Hamide Hanım’dır. İlk, orta ve lise öğrenimini Kars’ta yapmıştır. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’nden 1944’te mezun olmuştur.⁸⁹ 1944-1945 yılları arasında askerlik görevini yedek subay olarak yapmıştır. Askerlik görevi sonrasında Ankara Üniversitesi cerrahi klinikte ihtisasını tamamladıktan sonra Sümerbank Malatya ve Ereğli fabrikalarında görev yapmıştır. 1954 yılında Kars’tan CHP milletvekili seçilen Erdoğan 1957 ve 1961’de CHP’den Kars milletvekili seçilmiştir. Parlamento sonrasında Ağustos 1960’da Sümerbank Genel Müdürlüğü Sağlık Müfettişliği’ne, Ekim 1965’te SSK Ankara Yenışehir Dispanseri Hariciye Uzmanlığına atanmıştır. Burada 1973 yılına kadar görev yapmıştır. Şubat 1973’te Ankara Doğumevi Hariciye Uzmanlığına getirilen Erdoğan, 6 Temmuz 1981’de emekli olmuştur.⁹⁰ Evli ve 2 çocuğu bulunan Erdoğan, 5 Ocak 2008’de hayatını kaybetmiştir.⁹¹

3.1.2.3.2. Hasan Erdoğan’ın Meclis Çalışmaları

Erdoğan, Millet Meclisinde görev yaptığı 1. dönemde (1961-1965) genel kurulda İstanbul Milletvekili Suphi Baykam ve 69 arkadaşının tıp personelinin mukavele ile çalıştırılmasına dair kanun teklifinin, içtüzüğün 36. maddesine tevfikan gündeme alınmasına dair 1 önergesi bulunurken 4 teklif vermiş ve mecliste 34 kez söz

⁸⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 41, 116. Birleşim, 26 Mayıs 1965, s.76.

⁸⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 42, 137. Birleşim, 30 Haziran 1965,s.626.

⁸⁹ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.804.

⁹⁰ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – X. Dönem (1954-1957)**, C 2, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2000, s.494.

⁹¹ Zühtü Aslan, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XI. Dönem (1957-1960)**, C 3, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011, s.585.

almıştır.⁹²

Erdoğan seçim bölgesi olan Kars ili ve çevresini doğrudan ilgilendiren 3 konuda söz almıştır. Bunların ilkinde: *“Diyarbakır milletvekili Alp Doğan Şen'in yurdumuzun doğu bölgesinde husule gelen kuraklık dolayısıyla yapılmakta olan gerekli yardımın müşahede etmek ve hükümete icabedecek tavsiyelerde bulunmak üzere bir Araştırma Komisyonu teşkili hakkında Mardin Milletvekili Mehmet Ali Arıkan ve 14 arkadaşının, Doğu-Anadolu'da kuraklığın doğurduğu sıkıntılı durum hakkında Anayasanın 88. maddesinin son fıkrası gereğince araştırma yapılması için bir komisyon teşkiline dair önerileri münasebetiyle”* söz etmiştir.⁹³ İkinci söz alışı *“memleketimizin Doğu ve Güney Doğu bölgesinde köy, kasaba içme suları ile küçük sulama işlerinin tetkiki için kurulması kabul edilen Meclis Soruşturma Komisyonuna üye seçimi münasebetiyle”*⁹⁴ olmuştur. Söz aldığı üçüncü konu ise *“Doğu bölgesinde husule gelen kuraklık dolayısıyla (dolayısıyla) yapılmakta olan gerekli yardımın müşahede etmek ve Hükümete icabedecek tavsiyelerde bulunmak üzere bir Araştırma Komisyonu teşkili hakkında Mardin Milletvekili Mehmet Ali Arıkan ve 14 arkadaşının, Doğu Anadolu'da kuraklığın doğurduğu sıkıntılı durum hakkında Anayasanın 88. maddesinin son fıkrası gereğince araştırma yapılması için bir komisyon teşkiline dair önerileri münasebetiyle”*⁹⁵ gerçekleşmiştir.

Erdoğan günümüzde de Türkiye ve Uluslararası gündemi meşgul eden Ermeni meselesine yönelik şu ifadeleri kullanmıştır:

“Muhterem arkadaşlar, dış düşmanlarımızın tahriki ile bazı komşu memleketlerde bulunan Anadolu asıllı Ermenilerin memleketimiz aleyhinde bazı nümayişler yapmak istedikleri basına aksetmiş ve Yüksek Meclisimizin de malûmu olmuştur. Muhterem arkadaşlar, haklı olarak Lübnan Hükümeti Beyrut'ta yaşayan Ermenilerin, Ermenilerden ziyade onları tahrik eden Taşnak Cemiyetinin bu talebini yerine getirmemiştir. Bir komşu memleketin hükümetinin memleketimizin nazik durumunda bu şekilde hareket etmiş olmasını tasvib etmemek mümkün değildir. Buna rağmen, dış dünyaya bunu başka türlü aksettirmek ve bunun kendi

⁹² Hasan Erdoğan, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (25 Nisan 2019)

⁹³ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 1, 31. Birleşim, 10 Ocak 1962, s.630.

⁹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 14, 60. Birleşim, 20 Mart 1963, s.365.

⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 1, 31. Birleşim, 10 Ocak 1962, s.630.

lehlerine bilhassa Rumların tahrikiyle Anadolu'dan tehcir edilmiş, büyük zulümlere, felakete uğramış bir Ermeni kütlesini dışarda göstermek çabası içerisindeyler.

Arkadaşlar, bu mesele görüşülürken veya dışarda bunun tepkileri, münakaşaları olur-olurken, ister istemez Anadolu'ya bir göz atmak, Türk - Ermeni münasebetlerini gözden geçirmek mecburiyeti elbetteki hasıl olacaktır. Son asırlarda Anadolu'da yaşayan Ermenilerle Türklerin münasebetleri bazı kışkırtıcı cemiyetlerin de tesiriyle maalesef her iki topluluk için de memnuniyet verici olmamıştır. 1928 den 1876 ya 1900 e ve 1914 e kadar Anadolu'da; bilhassa Şarkta ve Cenubi Şarkideki Ermeniler hükümetlerimiz, Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde çok ağır tahriklere girişmişlerdir. Şunu bilhassa belirtmek için söz aldım.

Arkadaşlarım; dışardaki Ermeniler Türklerin Ermenilere yapmış oldukları zulmün 50 inci yıldönümünü kutlayacaklarmış. Maalesef bu yıldönümü Ermenilerin Türklere yapmış oldukları katliamların, faciaların da 50 nci yıldönümüdür arkadaşlar. Bu bizler için, Şarklılar için hüüzün vericidir. Biz Atatürk'ün çizdiği yoldan giden yeni Türk Devleti, bunları tarihe gömdük ve bunların yeniden alevlenmesini istemiyoruz. Fakat vatandaşlarımızın kalbinden silinmemiştir. 1914 ten 1918 e kadar Ermenilerin Şark cephesinde yapmış olduğu zulümler ve felaketler herkesin malûmudur. Rusya'da ihtilal çıkınca Rus ordularının inhilal etmesi üzerine Şarktaki Ermenilerin Van'da, Erzurum'da ve Kars'ta yapmış oldukları katliamlar tarihte, değil Ermenilerin, onlardan daha zalim insanların yüzlerini kızartacak adilikte, bayağılıkta, hunharlıktadır. Buna rağmen bu komiteciler sıkılmadan, utanmadan, Allah'tan korkmadan muhtelif saf insanları tahrik ederek memleketimiz aleyhine kışkırtmaya çalışmaktadırlar. Arkadaşlarım, yalnız Erzurum'da, Kars'ta ve Van'da Ermenilerin öldürmüş oldukları masum çocukların, kadınların hatıraları hala bugün, yarım asır geçmiş olmasına rağmen en acı hatıra olarak onların aileleri üzerinde tesirini göstermektedir.

Evet, Adana, Antep malûm. Binlerce insan camilere, samanlıklara, değirmenlere doldurularak, masum kadınlar, çocuklar hunharca

öldürülmüş, katledilmiştir. Fakat biz asil Türk Milleti, daima müsamaha etmesini bilen bir millet olarak bunu sineye çektik. Ümidederim ki, bu dışarıda bir kaç, temeli eskiye dayanan, hala devam eden Taşnak Cemiyetinin bir tahrikinden başka bir şey değildir. Haklı olarak Lübnan Hükümeti de bunu böyle kabul ederek bu şekilde tahriklere, memleketimiz aleyhindeki nümayişlere mani olmaya çalışmıştır. Bu arada bunun tepkisi, hiçbir şeyden haberi yokmuş zannedilen halkımız ve köylülerimiz üzerinde de tesirler icra etmektedir. Bilhassa bu vesile ile sözlerime son vermeden evvel memleketim olan Sarıkamış'tan Sayın Reiscumhura, Meclis Başkanına, bazı gazetelere ve Hükümete çekilen bir telin bendenize de çekilen bir örneğini okuyarak huzurunuzdan ayrılacağım. Safiyane olarak, ismini söylemeye lüzum görmeyeceğim bu köylülerin ne kadar tesir altında bulduklarını Yüksek Meclisinizin ittilaina arz etmeyi bir vesile biliyorum. Bir kaç köyün düşündükleri, bütün Şarkın, Ermenilerden zulüm gören Türk Köylüsünün düşündüğünün aynıdır. Huzurunuzda bunu okumayı bir vazife bilirim. Sarıkamış'ın bir köyünden bahsediyor, köyün ismini vermeyeceğim. «Biz Sarıkamış'ın köylüleri olarak ermeniler (Ermeniler) tarafından samanlıklarda yakılan, hamile kadınları süngülenen, körpe çocukları kapılara çivilenerek hunharca şehidedilen beldelerden birisine mensubuz. Rumların tahriki ile ermenileri (Ermenileri) kışkırtarak Kıbrıs meselesinde Dünyayı kendi lehlerine çevirmekte fayda ummaktadırlar. Türk Devleti Reisi, Başbakanı, Meclis Reisi olarak ermeniler (Ermeniler) tarafından şehidedilen Türk çocuklarının davalarına eğileceğinize inanmaktayız. İstanbul'da Patrikhane ve azınlıklar meselesine neşter vuracağınıza güvenimiz sonsuzdur. Sabanın peşinde koşan biz köylüler emeği ile kazandığı ekmeğini gayrimeşru olarak yazın adalarda kışın Beyoğlu'nda kanımızı sömüren Türk'ten gayri unsurları tesirsiz hale getirecek olan asil Türk kanının varlığımızda oluşunun güvenci ile yaşamaktayız. Hürmetlerimizle.» İşte arkadaşlarım, basit görünen, bir meseleden hiç anlamıyor zannedilen, cahil zannedilen, görgüsüz zannedilen, aslında öyle olmayan Anadolu'nun en ücra köşesinde bir köyde köylünün tepkisi budur. Bunu huzurunuzda arz etmeyi vazife

bildim. Hürmetlerimle.”⁹⁶

Erdoğan, TBMM 12. döneminde yukarıdaki konuşmaları dışında genelde bütçe kanunu ve ülkeyi ilgilendiren diğer konularda söz almıştır. “*İstanbul Milletvekili Suphi Baykam ve 69 arkadaşının Tıp personelinin mukavele ile çalıştırılmasına dair kanun teklifinin, İçtüzüğü’nün 36. maddesine tevfikân gündeme alınmasına dair*”⁹⁷ önergesi olan Erdoğan; “*Memurin Kanununun bazı maddeleri ile buna müzeyyel olan 1777 sayılı Kanunun 3. maddesini tadil eden 2919 sayılı Kanunun 4. maddesine bir fıkra eklenmesine dair*”⁹⁸ ve “*506 Sayılı Kanunun 118. maddesinin değiştirilmesine*”⁹⁹ yönelik tekliflerde bulunmuştur.

3.1.2.4. Mustafa Kemal Güven

3.1.2.4.1. Mustafa Kemal Güven’in Biyografisi

1921 yılında Erzincan’ın Karaağaç mahallesinde doğmuştur. Babası Ahmet Kadri Bey, Annesi Cemile Hanım’dır. İlkokulu Çıldır’da, orta ve lise öğrenimini Kars’ta tamamlamıştır. 1944’te Ankara Hukuk Fakültesi’nden mezun olmuştur. 24 Haziran 1944’te Kars’ta stajyer hâkimliğe başlamış, stajı bitmeden 1945 yılında askerlik görevine yedek subay olarak başlamıştır. 1947 yılında terhis olmuştur. Yarıda bıraktığı stajyer hâkimliği 25 Temmuz 1947’de tamamlamıştır. 1947’de Posof Cumhuriyet Savcı Yardımcılığı’na, 1948’de Kağızman Cumhuriyet Savcı Yardımcılığı’na, 1953’te Tuzluca Cumhuriyet Savcı Yardımcılığı’na atanmıştır. 1954 genel seçimlerinde CHP’den 10. Dönem Kars Milletvekili seçilmiştir. 11. Dönemde yine CHP’den Kars milletvekili seçilmiştir. 1960 Askeri darbesin sonra 1961’e kadar Türkiye Emlak Kredi Bankası Müdürler Kurulu Üyeliği yapmıştır.¹⁰⁰

Güven, 1961’de yapılan 12. (1. MM) dönem seçimlerinde 3. kez CHP’den Kars Milletvekilli seçilmiştir. Dönem sonunda yasama etkinliğine ara vererek 1965-1969 tarihleri arasında Türkiye Yem Sanayi Yönetim Kurulu Üyeliği’nde bulunmuştur. 1966’da Ankara Cumhuriyet Savcı Yardımcılığı’na atanmıştır. Bu görevde bulunduğu sırada 1969’da yapılan 14. (3. MM) dönem seçimlerine katılıp Kars’tan 4. kez

⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 38, 92. Birleşim, 21 Nisan 1965, s.232.

⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 10, 23. Birleşim, 28 Aralık 1962, s.485.

⁹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 15, 66. Birleşim, 03 Nisan 1963, s.131.

⁹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 39, 101. Birleşim, 11 Mayıs 1965, s.4.

¹⁰⁰ Aslan, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XI. Dönem (1957-1960)*, C 3, s.583.

Milletvekili seçilmiştir. Kars Milletvekilliğini 15. (4. MM) ve 16. (5. MM) dönemlerde de CHP’de sürdürmüştür. 1973-1977 tarihleri arasında iki kez TBMM Başkanlığı yapan Güven 12 Eylül 1980’de siyasal yaşamını noktalamıştır.¹⁰¹ 2 çocuğu olan Güven, 13 Temmuz 2013 tarihinde hayatını kaybetmiştir.¹⁰²

3.1.2.4.2. Mustafa Kemal Güven’in Meclis Çalışmaları

Güven, Millet Meclisinde görev yaptığı 1. dönemde (1961-1965) genel kurulda 5 kez söz alırken 1 önerge vermiştir. 3. dönemde 1 kez söz almıştır. 4. dönemde Meclis Başkanı seçilmesi nedeniyle bir teşekkür konuşması yapmış bunun dışında 2 kez söz alırken 2’de söylevi bulunmaktadır. Güven MM. 5 Dönemde hiç söz almazken, TBMM 13. Yasama yılında Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi tarafından yapılan birleşik toplantıda oturum başkanı olarak “*Evvelce ilan edilmiş olan sıkıyönetimin uzatılmasına ilişkin Başbakanlık tezkeresi vesilesiyle Kıbrıs olayları hakkındaki konuşması*”¹⁰³ bulunmaktadır.

Güven; MM. 1. dönemde “1962 yılı Tarım Bakanlığı bütçesi münasebetiyle”¹⁰⁴, “1963 yılı Ulaştırma Bakanlığı bütçesi münasebetiyle”¹⁰⁵, “1964 yılı Anayasa Mahkemesi Başkanlığı Bütçesi münasebetiyle”¹⁰⁶ ve “1965 yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Karma Bütçe Komisyonu Raporu ile 1965 yılı Bütçe Kanunu tasarısında yapılan değişikliğe dair Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı tezkeresi ve Karma Bütçe Komisyonu Raporu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçesi; Cumhuriyet Senatosu Bütçesi ve Millet Meclisi bütçeleri münasebetiyle”¹⁰⁷ genel kurulda söz almıştır. Bu dönemde ayrıca “*Cumhuriyet Senatosu Kars Üyesi Sırrı Atalay ve 51 arkadaşının, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu kurulmasına dair kanun teklifi ve Geçici Komisyon raporu münasebetiyle*”¹⁰⁸ söz almıştır.

MM. 3. dönemde yeniden milletvekili seçilen Güven “1970 yılı Danıştay Bütçesi

¹⁰¹ Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – X. Dönem (1954-1957)**, C 2, s.498.

¹⁰² **Kemal Güven Devlet Töreniyle Uğurlandı**, <http://www.milliyet.com.tr/kemal-guven-devlet-toreniyle-siyaset-1736126/> (25 Nisan 2019)

¹⁰³ **Mustafa Kemal Güven**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (25 Nisan 2019)

¹⁰⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 3, 55. Birleşim, 24 Şubat 1962, s.432.

¹⁰⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 14, 56. Birleşim, 21 Şubat 1963, s.38.

¹⁰⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 27, 57. Birleşim, 20 Şubat 1964, s.183.

¹⁰⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 39, 108. Birleşim, 18 Mayıs 1965, s.534.

¹⁰⁸ **Güven**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (25 Nisan 2019)

münasebetiyle” genel kurulda sadece 1 kez söz almıştır.¹⁰⁹ 4. dönemde “1977 yılı Millet Meclisi Bütçesi münasebetiyle”¹¹⁰ konuşurken, 24 Aralık 1975 tarihinde mecliste 280 oy ile salt çoğunluğu sağlayarak Millet Meclisi Başkanı seçilmesi nedeniyle şöylevinde:

“Sayın Başkan, değerli milletvekili arkadaşlarım; Anayasa ve İçtüzük doğrultusunda özgür iradenizle, beni tekrar Millet Meclisi Başkanlığına seçmek suretiyle gösterdiğiniz teveccüh ve teyit lütfunda bulunduğunuz güvenden dolayı teşekkür ve şükranlarımı sunuyorum.

Sayın milletvekilleri; tekrar seçildiğim görevin onurlu olduğu kadar, gerçekten güç ve ağır bir görev olduğunun bilinç ve idraki içerisindeyim. Üstelendiğim görevi layıkıyla yerine getirebilmem için, bundan evvelki yıllarda olduğu gibi, sayın parti genel başkanlarının, parti grup yöneticilerinin ve teker, teker tüm milletvekili arkadaşlarımın yardım, destek ve uyarılarına muhtaç olduğumu ifade etmeyi zorunlu sayıyorum. Yardım, uyarı ve yol gösterici tenkitlerinizi esirgemediğiniz sürece, gerek Genel Kurulda, gerekse Millet Meclisi yönetiminde başarılı ve uyumlu bir çalışma yöntemi saptayabiliriz. Bütün arkadaşlarımın huzur içerisinde çalışabilecekleri bir ortamın yaratılması hususunda görüş birliği içerisinde bulduklarını yakinen bildiğim için, kıymetli yardımlarını çalışmalarımızın her safhasında esirgemeyecekleri ümit ve inancı ile görevime başlıyorum.

Bu dönemde de çalışmalarına esas olacak ilke, Meclis içinde ve dışında Anayasa ve İçtüzüğün çizdiği sınırlar içerisinde, tam bir tarafsızlık ile görevimi yürütmek; demokratik yaşantımızın temel kuruluşu olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin itibarını her türlü düşünce ve kaygının üstünde tutarak onu korumak, en ufak ölçüde de olsa üzerine gölge düşürmemek başlıca görevim olacaktır. Bu konuda da bütün milletvekili arkadaşlarıma, anayasa kuruluşlarına, özgürlükçü demokrasiden yana olduğuna inandığım basınımıza ve tüm yurttaşlarımıza düşen görevler bulunduğunu, huzurunuzda geçirdiğimiz günlerin önem ve özelliklerini

¹⁰⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 5, 85. Birleşim, 22 Mayıs 1970, s.209.

¹¹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 24, 47. Birleşim, 17 Şubat 1977, s.177.

de göz önünde tutarak, bilhassa hatırlatmakta yarar görüyorum.

Sayın milletvekilleri, Meclis içinde ve dışında görevlerimizi yerine getirirken, çok özenli ve duyarlı hareket etmemiz gereğini önemle takdirlerinize sunuyorum. İlişkilerimizde daima karşılıklı sevgi ve saygıyı hakim kılmalıyız. Bu da ancak peşin hükümlere saplanmadan birbirimizi daha iyi tanımaya çalışmak, uygarca ilişkilerimizi artırmak ve geliştirmekle mümkün olabilir.

Değerli arkadaşlarım, Başkanınız olarak bu önerilerde bulunurken, bunların olanaklarını aramak ve sağlamak konusunda bana da birtakım görevlerin düştüğünü bilmekteyim. Bütün bu hususları da kapsayacak, aynı zamanda milletvekili arkadaşlarımın huzur içerisinde çalışmalarını, vatandaşlarla ilişkilerinde kolaylık ve rahatlık sağlanacak; Meclis çalışmalarını daha yararlı ve verimli bir düzeye ulaştıracak her türlü tedbirleri öngören önerileri, Başkanlık Divanı ve Danışma Kurulumuzda oluşturup en kısa zamanda onayınıza sunmak kararındayım.

Bu inanç ve düşüncelerle yeni çalışma yılının ülke ve ulusumuza hayırlı olmasını dilerim. Benim için büyük anlam taşıyan teveccüh ve güveninize 'her yönüyle layık olmaya çalışacağımı huzurlarınızda tekrar belirtir, hepimize yürek dolusu sevgi ve saygılar sunarım.'¹¹¹ Şeklinde meclise teşekkür etmiştir.

3.1.2.5. Mustafa Kemal Kaya

3.1.2.5.1. Mustafa Kemal Kaya'nın Biyografisi

1920 yılında Ardahan'ın Göle ilçesinde doğmuştur. Babası Asker Bey, Annesi Kıymet Hanım'dır. İlkokul'u Göle'de, ortaokul ve lise öğrenimini Kars'ta tamamlamıştır. 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Gököy, Ünye ve Nazilli Cumhuriyet Savcılığı görevlerinde bulunan Kaya, 1955 yılında bu görevinden istifa ederek Kars'ta serbest avukatlık yapmaya başlamıştır. 1961 yılında YTP'den Kars milletvekili seçilmiştir. 1969'da AP'den Kars milletvekili olarak ikinci kez parlamentoya girmiştir. 12. dönemde mecliste

¹¹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 14, 32. Birleşim, 24 Aralık 1975, s.261.

Adalet Komisyonunda görev yapmıştır. Evli ve 6 çocuk babası olan Kaya, 7 Şubat 1985 tarihinde hayatını kaybetmiştir.¹¹²

3.1.2.5.2. Mustafa Kemal Kaya'nın Meclis Çalışmaları

Kaya, Millet Meclisinde görev yaptığı 1. dönemde (1961-1965) genel kurulda 9 kez söz alırken, 2 önerge vermiştir. Kaya, görev yaptığı 3. dönemde 24 kez söz almıştır.¹¹³ TBMM 4. Yasama yılında Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi tarafından yapılan birleşik toplantıda Soruşturma Komisyonu sözcüsü olarak “*Eski Ticaret Bakanı Zeyyad Mandalinci hakkında Soruşturma Komisyonu raporu münasebetiyle*”¹¹⁴ konuşma yapmıştır.

Kaya, 1. dönemde dört arkadaşı ile birlikte “*İğdır ilçesinde vukubulan yer sarsıntısının vukua getirdiği hasar dolayısıyla Millet Meclisinin teessürlerinin İğdırlılara iblağı için telgraf çekilmesini ve durumu mahallinde görmek üzere beş kişilik bir heyetin seçilmesine dair*” önerge vermiştir.¹¹⁵ Kaya “*YTP Grubu Başkanvekili Recai İskenderoğlu'nun, partilerinden çekilen Kars Milletvekili Kemal Kaya'nın, YTP Kontenjanından Adalet Komisyonuna seçilmiş olması dolayısıyla bu komisyondan da çekilmiş sayılacağına dair önergesi münasebetiyle*”¹¹⁶ söz almıştır. Bu konuşma sırasında YTP'den 25 Aralık 1964 tarihinde istifası nedeniyle görevli olduğu Adalet komisyonundan da istifa etmesi gerektiği şeklinde mecliste şiddetli tartışmalar meydana gelmiştir. Kaya 16 Şubat 1965 tarihinde Adalet komisyonundan istifa ettiğine dair bir önergeyi meclis başkanlığına sunmuştur.¹¹⁷ 1. dönemde Kaya, bu çalışmaları dışında 1964 yılı Adalet Bakanlığı ve İmar ve İskan Bakanlığı bütçeleri münasebeti ile söz almıştır.

Kaya, Kars Milletvekilliği yaptığı 3. dönemde “*Çiftçilerin TC Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerine olan borçlarının taksitlendirilmesi hakkındaki kanun tasarısı münasebetiyle*”¹¹⁸ söz almıştır. “*13.7.1965 tarihli ve 647 sayılı Cezaların İnfazı hakkındaki Kanunda değişiklik yapılmasına dair kanun tasarısı ve Sinop*

¹¹² TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.804.

¹¹³ Mustafa Kemal Kaya, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (25 Nisan 2019)

¹¹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 6, 93. Birleşim, 1 Haziran 1970, s.41.

¹¹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 6, 113. Birleşim, 7 Eylül 1962, s.355.

¹¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 34, 37. Birleşim, 12 Ocak 1965, s.586.

¹¹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 36, 58. Birleşim, 16 Şubat 1965, s.162.

¹¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 3, 55. Birleşim, 24 Şubat 1962, s.432

Milletvekili Hilmi Biçer ile Kars Milletvekili İsmail Hakkı Alaca'nın, 647 sayılı Cezaların İnfazı hakkındaki Kanununun 4. maddesinin değiştirilmesine dair kanun teklifleri münasebetiyle" ¹¹⁹ genel kurulda söz almıştır. Kaya mecliste görev yaptığı 1. ve 3. dönemlerde daha çok çeşitli kanun teklifleri verilmesi ve bazı kurumların bütçe görüşmeleri konusunda söz almış olup, Kars ve yöresinin gelişmesi ve sorunları hususunda mecliste çalışma yapmamıştır. ¹²⁰

3.1.2.6. Kemal Okyay

3.1.2.6.1. Kemal Okyay'ın Biyografisi

1924 yılında Ardahan'da doğmuştur. Annesi Zöhre Hanım, Babası İbrahim Bey'dir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Serbest ticaretle uğraşmış, matbaa ve gazete sahipliği yapmıştır. Ardahan Ticaret ve Sanayi Odaları yönetim kurulu başkanlığı yapmıştır. MM. 1, 3. ve 4. dönemde Kars'tan CHP milletvekili olarak seçilmiştir. TBMM'de Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi karma bütçe komisyonunda sözcülük görevini üstlenmiştir. ¹²¹ Evli ve 5 çocuk babası olan Okyay, 10 Aralık 2015 tarihinde hayatını kaybetmiştir. ¹²²

3.1.2.6.2. Kemal Okyay'ın Meclis Çalışmaları

Okyay, MM. 1. dönemde 21 kez söz almış, 2 önerge vermiştir. 3. dönemde 6 yazılı soru önerge sunmuş, 7 kez söz almıştır. 4. dönemde 1 kez söz almış, 5 kez yazılı soru önergesi vermiştir. Okyay Karma bütçe komisyonu sözcüsü olarak da 4 kez söz almıştır. ¹²³ MM'de 1973-1977 yılları arasında Plan, Sanayi ve Teknoloji komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır. ¹²⁴

Okyay 1. dönemde *"Diyarbakır Milletvekili Alp Doğan Şen'in, yurdumuzun Doğu bölgesinde husule gelen kuraklık dolayısıyla yapılmakta olan gerekli yardımın durumunu tespit ve usul ve esaslarını müşahede etmek ve Hükümete icabedecek*

¹¹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 32, 42. Birleşim, 24 Ocak 1973, s.312.

¹²⁰ **Mustafa Kemal Kaya**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (25 Nisan 2019)

¹²¹ H. Emre Bağce, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 3, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, s.2004.

¹²² **Sabah Gazetesi**, 10 Aralık 2015.

¹²³ **Kemal Okyay**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (26 Nisan 2019)

¹²⁴ Bağce, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 1, s.314.

tavsiyelerde bulunmak üzere bir Araştırma Komisyonu teşkili hakkında, Mardin Milletvekili Mehmet Ali Arıkan ve 14 arkadaşının Doğu-Anadolu'da kuraklığın doğurduğu sıkıntılı durum hakkında, Anayasanın 88. maddesinin son fıkrası gereğince araştırma yapılması için bir komisyon teşkiline dair önergesi münasebetiyle”¹²⁵ söz almıştır. Yine 1. dönemde 6 arkadaşı ve cumhuriyet senatosu üyesi Sırrı Atalay ile 56 arkadaşının “Türkiye Süt Kurumu kurulmasına dair kanun teklifini görüşmek üzere Tarım, Ticaret, Maliye ve Bütçe Komisyonlarından seçilecek üçer üyeden bir geçici Komisyon kurulması”¹²⁶ hakkında meclise önerge vermiştir.

Okyay 3. dönemde bazı bakanlıklara seçim bölgesine ilişkin yazılı soru önergeleri vermiştir. “Ardahan Lisesinin öğretmen ihtiyacına ve pansiyon binasının tamamlanmasına dair sorusu ve Kars Kız Öğretmen Okulunda uygulanan giriş sınavına dair sorusuna”¹²⁷ Milli Eğitim Bakanı Orhan Oğuz yazılı cevap vermiştir. Bu sorulara ilişkin cevap şöyledir:

“Kars Milletvekili Sayın Kemal Okyay'ın, 23 . 11 . 1969 tarihli yazılı soru önergesi ile ilgili cevabımız. 1. Kars - Ardahan Lisesinde tedrisat başlangıcından 20 . 11 . 1969 tarihine kadar 126 saat; ders boş geçmiştir. 2. Ardahan Lisesinde halen 33 öğretmen mevcut olup, 19 öğretmene de ihtiyaç vardır. 3. Ardahan Lisesi müdürlüğü için Müracaat edenlerin durumları teker teker incelenmiş ve bunların içinden Kars Alpaslan Lisesi Tarih öğretmeni ve müdür yardımcısı Nizamettin Karatepe bu okula Müdür olarak tayin edilmiştir. 4. Bütün okullarımızın öğretmen ihtiyacının giderilmesi için gerekli hassasiyet gösterilmektedir. Ancak kur'a ile verilen bazı öğretmenlerin verildiği okullara gitmeyişi, mecburi hizmet borcu olmayan öğretmen adaylarının ihtiyacımız olan okullara gitmeye mecbur edilemeyişi, sağlık durumu veya eş durumu gibi zaruri nakillere gidilmesi sonucu bazı okullarımızın öğretmen ihtiyaçları karşılanamamıştır.

....

Ardahan Lisesinin 1969 - 1970 öğretim yılı ders dağıtım çizelgesi henüz

¹²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 1, 31. Birleşim, 10 Ocak 1962, s.632.

¹²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 10, 19. Birleşim, 19 Aralık 1962, s.321.

¹²⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 1, 12. Birleşim, 1 Aralık 1969, s.357.

gelmemiştir. Bu itibarla hangi branşlardan ne kadar öğretmene ihtiyaç bulunduğu kesin olarak yeni ders dağıtım çizelgesi alındıktan sonra belli olacaktır. İhtiyaç görülen branşlarda temin edilebildiği takdirde yeteri kadar öğretmen tayinine çalışılacaktır. Bir kısım derslerin kapatılması mümkün olmadığı takdirde yaz tatili içinde bu dersler için kurslar açılacaktır.

....

Ardahan merkezinde mahallen yapımına başlanan pansiyon binasının 1971 yılı yatırım programı ile tamamlanmasına çalışılacaktır.”

“1. 1969 - 1970 eğitim döneminde Kars Kız ilköğretmen Okulu sınavlarına katılan öğrencilerden test sınavlarını yalnız Kars Merkezi, Iğdır ve Arpaçay ilçeleri çok düşük oranda başardılar. Diğer 12 ilçenin öğrencilerinde başarı oranı çok küçük oldu. Kars Merkezi ile Iğdır ve Arpaçay ilçelerinde sınav komisyonlarının öğrencilere çok yardım yapıldığını ortaya koydu.” Bu diğer kazaların öğrenci velilerince şikayet konusu yapıldı.

Şikayetler Sayın Bakanlığınızca uygun bulunmuş. Kanaat velilerle aynı olduğu içinde İkinci sınavlara tüm öğrencilerin beş katının çağırılmasına emirler vermiştiniz. Ancak bizce bilinmiyen nedenlerle sınavlara sadece iki katı çağırıldı. Bakanlığınızın öğrencilerin beş katını ikinci sınavlara çağırma için verilen emri yerine getirilmiyerek, Kars Milli Eğitim Yönetim kadrosu diğer bölge çocuklarının haklarını zayi ettiler.

Artvin öğretmen okulunda, bu yıl alınan öğrencilerin sınavlarında da şu olay olmuştur. Test sınavları sonuçlarımda Kars Vilayeti öğrencilerinin başarı oranı yüksek olmuş, tahmine göre 500 den fazla öğrenci test sınavlarını kazanmıştır. Artvin - Rize Vilayetlerinde ise sınav sonuçları düşük olmuştur. Araya giren güçlü kişilerin etkisi ile sanıyoruz.

Artvin öğretmen Okuluna sınavı kazanamıyan Rize ve Artvin öğrencilerinden alınmak kaydıyla % 35 kontenjan tanındı ve bu kontenjandan istifade için çağırılan Artvin - Rize öğrencileri % 100 başarı sağladılar ve tamamı okula girebildiler. Bu iki olay karşısında :

1. Kars'taki olayda test sınavları neden iptal edilmemiştir? Bakanlığınızın tahkikat sonunda sınav komisyonlarından görevi kötüye kullananlar hakkında bir işlem yapılmamıştır. Beş katı öğrenciyi ikinci sınavlara çağırmak için verilen emriniz neden yerine getirilmemiştir?

2. Uygulamadaki bu haksızlıklara kurban edilen öğrenciler için her hangi bir yatılı okulun kontenjanı artırılarak veya başka tedbirler alınarak bir okutma çaresi yok mudur?

3. Kars'ta usulsüzlüğü tesbit edilmiş test sınavları iptal edilmez ve Bakanlığınız emirleri uygulanmaz iken, Artvin'de test sınavları neden iptal edilmiştir?

4. Kars'ta test sınavlarını kazananların beş katını ikinci sınavlara çağırma mevzuata aykırı düşmüş ise, Bu Artvin'de neden aykırı düşmemiştir?

5. Artvinli ve Rizeli öğrencilerden test sınavlarını başaramadıkları için sınava yeniden çağırılan öğrencilerin % 100 ü başarı sağlamaları ile Kars'tan sınava giden öğrencilerin test imtihanlarında başarı gösterdikleri halde ikinci sınavda başarı göstermemiş olmaları nasıl izah edilmiştir? Sınavları yapanların açık bölgecilik ve tarafgirlikleri ile sınavların usulsüz yapıldığı ortadadır. Sayın Bakanlığınızın sorumlular hakkında kovuşturma açıp açmıyacağı ile hakları kaybolmuş öğrenciler'in haklarının iadesi ve temini için ne düşündüğünüzün veya ne gibi işlemler yapıldığının yazılı olarak bildirilmesini saygı ile dilerim”

¹²⁸ şeklindeki Okyay'ın yazılı sorusunu Milli Eğitim Bakanlığı aşağıdaki şekilde cevaplamıştır:

“Kars Milletvekili Sayın Kemal Okyay'ın, Kars Kız ilköğretmen Okulunda uygulanan giriş sınavına dair yazılı soru önergesi ile ilgili cevabımız.

1. Kars Kız İlköğretmen Okulu Kars, Artvin ve Rize vilayetleri bölgesinden öğrenci almaktadır. Bu üç vilayetten eleme imtihanı mahiyetinde olan test imtihanlarına katılan öğrencilerin okula girme

¹²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 2, 34. Birleşim, 27 Ocak 1970, s.471.

oranlarında bir muvazenenin bulunmadığı, bu itibarla yapılmış olan bu sınavlarda bir adaletsizliğin sezilmekte bulunduğu iddia edilerek Bakanlığa başvurulmuştur. Problemi halletmek üzere konu üzerine eğilen Bakanlığımız, birkaç alternatif arasında test imtihanlarını iptal etme yolunu da düşünmüştür. Ancak, bu durumun, her üç ilden bütün öğrencileri bir yerde toplayıp imtihan etmenin hem öğrencilere ve hem de Bakanlığa büyük külfetler tahmil edeceği, ayrıca böyle bir ikinci sınavın, önceki test sınavında hakkı ile yüksek puan almış olanların haklarının zayi olmasına ve bu suretle zuhur edebilecek yeni sızlanmalara sebebiyet verebileceği ihtimaline binaen maddeten mümkün olamayacağı kanısına varmış olduğundan, mevcut mevzuatı da nazarı itibara alarak : Kars Kız ilköğretmen Okulunda, bu seneye mahsus ve münhasır olmak üzere, öğrenci aldığı bölgeye giren Kars, Artvin ve Rize velayetlerimden birinci test imtihanına giren öğrencilerin puanlarına göre ayrı ayrı sıralanıp halen ikinci «seçme» sınav hakkını kazanmış Karşı bütün öğrencileri de kapsamak şartıyla, % 47 oranında öğrenci çağırılmasına ve bunların hepsinin Kars Kız ilköğretmen Okulunda iki Bakanlık müfettişinin nezareti altında «seçme» imtihanlarına tabi tutulmasına karar verilmiştir. Ve bu karar, 27 Eylül - 2 Kasım 1969 tarihleri arasında gayet ciddi ve her türlü suizandan uzak olarak cereyan eden imtihanlarla uygulamaya konulmuştur.

Söz konusu imtihanlarda görevini kötüye kullanan öğretmen veya görevlilerin mevcud olup olmadığı, varsa isimlerinin kimler olduğu, devam eden tahkikat hitamında belli olacak ve bundan sonra gayet tabii olarak haklarında gerekli kanuni işlem yapılacaktır. ikinci sınava beş misli öğrenci çağırılmasıyla ilgili olarak Kars Kız ilköğretmen Okuluna her hangi bir emir verilmemiştir.

2. 1969 -1970 öğretim yılında Kars Kız İlköğretmen Okulunda parasız yatılı öğrenci olmak üzere müracaat ederek yapılan bütün imtihanlara iştirak edip de puan seviyeleri itibariyle okula alınamayan ve yedek listede kalmış bütün öğrenciler, bu yıl kadrosunu dolduramayan Ağrı Kız ilköğretmen Okuluna yatılı öğrenci olarak kaydedilmişlerdir.

3. Artvin'de de Test imtihanları iptal edilmemiş, yukarıda bir numaralı cevapta izah edildiği üzere imtihanlar, Bakanlık müfettişlerinin nezareti altında yaptırılmıştır. Problemin bu tarzda halledilmesi bütün ilgili öğrenci velilerini memnun etmiş ve bu memnuniyetlerini ifade eden gerek sözlü ve gerekse yazılı teşekkürlerle vazifelilere beyanlarda bulunmuşlardır.

4. Gerek Kars'ta ve gerekse Artvin'de ikinci imtihanlar, 5 misli öğrenci çağrılmak suretiyle yapılmamış, Bakanlığımızca verilen emre göre, her iki okulda da bu imtihanlar bir mağduriyete sebebiyet verilmemek üzere belli oranda öğrenci davet edilerek Bakanlık müfettişlerinin gözcülüğü altında icra ettirilmiştir.

5. Eleme imtihanı namı altında ve merkezi imtihan sistemine göre yapılan birinci test imtihanı bir öğrencinin okula girmek üzere, kazanıp kazanamadığını ifade etmez. Bu imtihanlar, her öğrencinin umumi kültür müktesebatıyla Akademik -kabiliyetlerini ölçmek için öğrencileri en yüksek puan alanlardan başlanılmak ve en düşük puana doğru gidilmek suretiyle seviye sırasına koyar. Ancak, bir öğrencinin okula girme başarısı, okullarda yapılmakta olan ve adına, «seçme» imtihanı denen ikinci imtihan neticesinde belli olur. Artvin ilköğretmen Okulunda birinci imtihanda başarı sağlamış olup da ikinci imtihanda başarısız duruma düşen Artvinli ve Rizeli arkadaşları oranında okula giremeyen Karşlı öğrencilerin durumu, her hangi bir adaletsizliğe uğramış olmalarından değil, Bakanlık müfettişlerimiz nezareti altında gayet objektif olarak yaptırdığımız seçme sınavlarında Rize ve Artvin' den giren gruplardaki arkadaşları seviyesinde başarı kaydedememiş olmaları ile izah edilebilir.. Sınavlarda her hangi bir hissi davranış da mevzu bahis değildir. Bölgecilikte yapılmamıştır.”¹²⁹

Okyay, yukarıdaki yazılı soru önermeleri dışında Milli Eğitim Bakanlığı'nın cevaplama istemiyle “Kars ili Ardahan ilçesinde bulunan bölge okulunda yolsuzluk

¹²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 2, 34. Birleşim, 27 Ocak 1970, s.472.

yapıldığı iddiasına dair soru önergesi” vermiştir.¹³⁰ İçişleri Bakanlığı’na cevaplanması istemiyle “Ardahan kazası Emniyet Komiserinin yaptığı iddia edilen hukuk dışı davranışlara dair”¹³¹, “Ardahan Emniyet Amirinin yaptığı kanun ve ahlak dışı hareketlerine dair”¹³² soru önergeleri vermiştir. Köy İşleri Bakanlığı’na cevaplanması istemiyle “Kars-Hanak ilçesi Börk grup köyleri içme suyu inşaatında yapıldığı iddia edilen yolsuzluklara dair”¹³³ soru önergesi vermiştir.

Okyay MM. 4. döneminde “Kars-Ardahan ilçesinin İmar planındaki değişikliğe ilişkin”¹³⁴ İmar ve İskan Bakanlığının cevaplanması istemiyle yazılı soru önergesi vermiştir. İçişleri Bakanlığının cevaplanması istemiyle “Ardahan Belediye Meclisi üyelerinin şikayet dilekçelerine ilişkin”¹³⁵ yazılı soru önergesi ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığınca cevaplanması istemiyle “bütan gazlarının fiyat ve nakliye ücretlerine ilişkin”¹³⁶ yazılı soru önergesi vermiştir. Görüldüğü üzere Okyay seçim bölgesi ile ilgili pek çok konuyu meclis genel kuruluna taşımıştır.

3.1.2.7. Latif Aküzüm

3.1.2.7.1. Latif Aküzüm’ün Biyografisi

1912 yılında Kars’ın Akyaka ilçesinde doğmuştur. Babası Esadullah Turhan Bey, Annesi Tükezban Hanım’dır. İlk ve orta öğrenimini Kars’ta, lise öğrenimini Bursa ve İstanbul’da tamamlamıştır. Ankara Hukuk Fakültesi’nden mezun olmuştur. 1935’den sonra iki sene İstatistik Umum Müdürlüğü Muvakkat Tasdik Memurluğu yapmıştır. 1937 yılında yedek subay olarak askerlik görevine başlamış ve 1947 yılında terhis olmuştur. Emniyet Genel Müdürlüğü 5. Sınıf Muamelat Memurluğu, İktisat Bakanlığı Zonguldak Mıntıka Müdürlüğü Memurluğu, İktisat Vekaleti Maden Umum Müdürlüğü Memur Namzetliği, Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclisi Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Bu görevinden istifa ederek Kars’ta avukatlık

¹³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 14, 113. Birleşim, 14 Haziran 1971, s.293.

¹³¹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 15, 131. Birleşim, 15 Temmuz 1971, s.464.

¹³² TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 17, 152. Birleşim, 20 Ağustos 1971, s.74.

¹³³ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 16, 139. Birleşim, 29 Temmuz 1971, s.183.

¹³⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 14, 33. Birleşim, 25 Aralık 1975, s.264.

¹³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 20, 123. Birleşim, 13 Temmuz 1976, s.471.

¹³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 20, 141. Birleşim, 7 Ekim 1976, s.882.

stajını bitirerek avukat olmuştur. 22 Mayıs 1950'de CHP'den 9. Dönem Kars milletvekilliğine seçilmiştir.¹³⁷ Kars'tan daha sonra 12. 13. ve 14. dönemlerde AP milletvekili olarak meclise seçilmiştir. Evli ve 4 çocuk babası olan Aküzüm, 20 Kasım 1975 tarihinde hayatını kaybetmiştir.¹³⁸

3.1.2.7.2. Latif Aküzüm'ün Meclis Çalışmaları

Aküzüm, 12. dönemde 13 kez söz almış, 1 kanun teklifi ve 1 önerge vermiştir. 13. dönemde 3 kez söz almıştır. 14. dönemde 1 yazılı soru önergesi sunmuş, 4 kez söz almıştır.¹³⁹ 1965- 1969 yılları arasında MM'de İmar ve İskan, Köyşleri, Ticaret ile Turizm ve Tanıtma komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır.¹⁴⁰ 1. dönemde “Doğu Anadolu'daki kuraklığın sebep olduğu kıtlık hakkında rapor münasebetiyle”¹⁴¹ söz almıştır. “İğdir ilçesinde vukubulan yer sarsıntısının vukua getirdiği hasar dolayısıyla Millet Meclisinin teessürlerinin İğdirli'lara iblağı için telgraf çekilmesini ve durumu mahallinde görmek üzere beş kişilik bir heyetin seçilmesine dair”¹⁴² önerge vermiştir. 1. dönemde bu çalışmaların yanı sıra eşitli kanun ve bütçe çalışmaları münasebetiyle söz alırken, “5434 sayılı TC Emekli Sandığı Kanununa geçici bir madde eklenmesi hakkında”¹⁴³ teklifte bulunmuştur.

Aküzüm 2. dönemde “1966 yılı Bütçe kanun tasarısı ile Başbakanlık Bütçesi münasebetiyle”¹⁴⁴, “Vakıflar Genel Müdürlüğü 1968 yılı Bütçesi münasebetiyle”¹⁴⁵ ve “Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal ve 9 arkadaşının, Milli Eğitim Bakanının öğretmen ve öğretmen kuruluşlarına karşı tutum ve davranışlarını tespit etmek, öğretmenler arasındaki huzursuzluğu gidermek amacıyla Anayasanın 88. maddesi gereğince bir Meclis araştırması açılmasına dair önergesi münasebetiyle”¹⁴⁶ söz almıştır.

¹³⁷ Menderes Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 4, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011, s.1939.

¹³⁸ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.572.

¹³⁹ **Latif Aküzüm**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (26 Nisan 2019)

¹⁴⁰ Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 1, s.379.

¹⁴¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 4, 61. Birleşim, 2 Mart 1962, s.11.

¹⁴² **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 6, 113. Birleşim, 7 Eylül 1962, s.354.

¹⁴³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 32, 130. Birleşim, 3 Eylül 1964, s.269.

¹⁴⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 3, 47. Birleşim, 16 Şubat 1966, s.185.

¹⁴⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 25, 45. Birleşim, 19 Şubat 1966, s.269.

¹⁴⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 35, 77. Birleşim, 9 Nisan 1969, s.526.

MM. 3. dönemde Aküzüm, “*Arpaçay Barajı inşasına dair*”¹⁴⁷ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına cevaplama istemiyle yazılı soru önergesi vermiştir. Bu dönemde Aküzüm’ün meclis genel kurulunda söz aldığı konular ise şunlardır: “*Adalet Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle*”¹⁴⁸, “*Vakıflar Genel Müdürlüğü 1972 yılı Bütçe kanunu tasarısı münasebetiyle*”¹⁴⁹, “*Vakıflar Genel Müdürlüğü 1973 yılı Bütçesi münasebetiyle*”¹⁵⁰ söz almıştır. MM. 1. dönemde 14 kez söz alan Aküzüm, 2. ve 3. dönemde toplamda 5 kez söz alarak 1. dönemdeki çalışmaların çok gerisinde kalmıştır.

3.1.2.8. Necmettin Akan

3.1.2.8.1. Necmettin Akan’ın Biyografisi

1912 yılında Elazığ, Harput’ta doğmuştur. Babası Ahmet Hamdi Bey, Annesi Şefika Hanım’dır. Yükseköğrenimini Hukuk Fakültesi’nde yapmıştır. 1934 yılında Ankara Gümrükler vekaletinde memurluğa başlamıştır. 1943’te buradan ayrılarak şimdiki adıyla Adalet Bakanlığına geçmiştir. Çatak Sulh Hakimliği, Van Ceza Hakimliği, Afyon Savcı Yardımcılığı, Avanos Ceza Hakimliği ve Kars Ceza Hakimlikleri görevini yerine getirmiştir. 16 Ağustos 1960 tarihinde emekliye ayrılmış olup milletvekili seçilme sürecine kadar Kars’ta serbest avukat olarak mesleğini sürdürmüştür. 15 Ekim 1961’de AP’den Kars milletvekili olarak seçilmiştir. Evli ve 4 çocuk babası olan Akan, 19 Nisan 1994 tarihinde hayatını kaybetmiştir.¹⁵¹

3.1.2.8.2. Necmettin Akan’ın Meclis Çalışmaları

Akan, MM’de görev yaptığı 1961-1965 yılları arasında 6 kez söz alırken 3 kez de kanun teklifinde bulunmuştur.¹⁵² Akan mecliste şu konularda söz almıştır: “*1962 yılı Gümrük ve Tekel Bakanlığı bütçesi münasebetiyle*”¹⁵³, “*Mardin Milletvekili Mehmet Ali Arıkan ve 9 arkadaşının kaçakçılığın menî ve takibine dair 1918 sayılı Kanunun bazı maddelerinin tadiline ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair 6829 sayılı*

¹⁴⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 35, 72. Birleşim, 5 Mart 1973, s.606.

¹⁴⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 11, 53. Birleşim, 19 Şubat 1971, s.601.

¹⁴⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 21, 43. Birleşim, 19 Şubat 1972, s.346.

¹⁵⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 34, 62. Birleşim, 19 Şubat 1973, s.377.

¹⁵¹ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.804.

¹⁵² **Necmettin Akan**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (29 Nisan 2019)

¹⁵³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 3, 58. Birleşim, 27 Şubat 1962, s.645.

*Kanununun 2 nci maddesiyle eklenen birinci maddesine bazı fıkralar ilavesi hakkında kanun teklifi münasebetiyle*¹⁵⁴, “1963 yılı Adalet Bakanlığı bütçesi münasebetiyle”¹⁵⁵, “1963 yılı Gümrük ve Tekel Bakanlığı bütçesi münasebetiyle”¹⁵⁶, “İstanbul Milletvekili İsmail Hakkı Tekinel ve 166 arkadaşının, Yargıtay Kanunu, teklifi ve Adalet ve Plan komisyonları raporları münasebetiyle”¹⁵⁷ ve “Ceza ve İnfaz Kanunu tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu münasebetiyle”¹⁵⁸ söz almıştır.

Akan, “5434 sayılı TC Emekli Sandığı Kanununun 32. maddesine bir fıkra eklenmesine dair ve Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununa geçici bir madde eklenmesi hakkında”¹⁵⁹ kanun tekliflerinde bulunmuştur. Bu kanun teklifleri incelenmek üzere Maliye ve Plan komisyonlarına gönderilmiştir.¹⁶⁰

3.1.2.9. Rıza Yalçın

3.1.2.9.1. Rıza Yalçın’ın Biyografisi

1906 yılında Iğdır’da doğmuştur. Babası Haydar Bey, Annesi Matan Hanım’dır. Ortaokul mezunu olan Yalçın, tarım ve ticaretle meşgul olmuştur. 1946-1950 arasında Iğdır Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Halkevi başkanlığı ile il genel meclisi üyeliği ve CHP Iğdır ilçe başkanlığı yapmıştır.¹⁶¹ 10. dönem seçimlerinde CHP’den Kars Milletvekili seçilmiştir. TBMM’de Ziraat, Ticaret ve İktisat encümenlerinde üye olarak görev almıştır. 12. (MM I.) dönem’de de, YTP’den Kars Milletvekili seçilmiştir. Evli ve 12 çocuk babası olan Yalçın, 29 Eylül 1967’de hayatını kaybetmiştir.¹⁶²

3.1.2.9.2. Rıza Yalçın’ın Meclis Çalışmaları

Yalçın MM’de görev yaptığı 1961-1965 yılları arasında Adalet Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı’ndan cevaplaması istemiyle 2 yazılı soru önergesi vermiştir. Bu dönemde

¹⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 4, 65. Birleşim, 26 Mart 1962, s.129.

¹⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 12, 50. Birleşim, 15 Şubat 1963, s.710 .

¹⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 13, 54. Birleşim, 19 Şubat 1963, s.420.

¹⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 42, 128. Birleşim, 15 Haziran 1962, s.105.

¹⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 42, 132. Birleşim, 22 Haziran 1965, s.387.

¹⁵⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 12, 43. Birleşim, 8 Şubat 1963, s.3.

¹⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 22, 149. Birleşim, 8 Ekim 1963, s.206

¹⁶¹ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.804.

¹⁶² Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM – X. Dönem (1954-1957), C 2, s.503.

meclis genel kurulunda hiç söz almamıştır.¹⁶³ Yalçın Adalet Bakanlığı'na verdiği soru önergesinde “İğdir ilçesinde, mahalli seçimler için, yapılan seçim Propagandası sırasında, kanuni takibatı gerektiren bir olay cereyan edip etmediğine dair”¹⁶⁴ bilgi istemiştir:

“1. 1963 yılı 17 Kasımında yapılan mahalli seçimler sırasında Kars'ın İğdir kazasında seçim propagandaları yapılırken gerek umumi yerlerde ve kürsüde ve gerekse başka mahallerde milli menfaatlere aykırı, Seçim Kanunu ve Tedbirler Kanununa mugayir, milli birlik ve menfaatleri zedeleyici ve saire gibi kanuni takibatı gerektiren bir hadise cereyan etmişse bunlar hakkında her hangi takibata, geçilmiş midir?

Bunlar kimlerdir ve suç mevzuu nedir?

2. Birinci maddede sorulan sorular varit değilse ve böyle korkunç ve sinsî propaganda yapılmamışsa 24 Aralık 1963 tarihinde neşredilen Dünya gazetesinin «Karga bana dedi ki» yazısı vekaletinizce incelenmiş midir? Bu korkunç ve korkunçluğu kadar iğrenç yazıyı yazarlar ve neşredenler hakkında her hangi bir takibata geçilmiş midir?

3. Bu neşriyat dolayısıyla vekalet her hangi bir şikayet ve ihbar vaki olmuş mudur, olmuşsa 'kimler tarafından vaki olmuş ve şikayetler ne gibi işleme tabi tutulmuştur.

4. Bu uydurma, adi ve haysiyetsizce yazıları gazetelere yazarların ahlak ve karakterleri

memleket ve millet bütünlüğüne karşı olan kin ve nifakları - hangi partiye mensubolurlarsa olsunlar - bariz olarak meydanda iken bu gibi şantajcıların tesbit ve adalet huzurunda hesap vermeye ve haklarında kanuni takibat icrasına lüzum görülüp görülmediğinin vekaletinizce düşünülüp düşünülmediğinin işarını.

5. Mahalli gazetelerden 2489 sayı ve 6 Ocak 1964 tarihli Yeşil İğdir gazetesinde malûmat olarak İçişleri Bakanlığına ekli olarak sunulmuş

¹⁶³ Rıza Yalçın, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (30 Nisan 2019)

¹⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 25, 85. Birleşim, s.125

bulunmaktadır. Gereğine emirlerinizi hürmetlerimle rica ederim.”¹⁶⁵

Bu soru önergesine Adalet Bakanı Sedat Çumralı ve İçişleri Bakanı Orhan Öztrak yazılı cevap vermişlerdir. Çumralının yazılı cevabı şöyledir:

“Kars Milletvekili Sayın Rıza Yalçın'ın 15.1.1964 tarihli yazılı soru önergesinde bahis konusu edilen hususlarla ilgili soruşturmaya devam edilmekte olup; tahkikat sonuçlandığında önergenin derhal cevaplandırılacağını arz ederim.”¹⁶⁶

İçişleri Bakanlığı'nın Öztrak imzalı yazılı cevabı ise şöyledir.

“Iğdır ilçesinde, mahalli seçimler için, yapılan seçim propagandası sırasında, kanuni takibatı gerektiren bir olay cereyan edip etmediğine dair Kars Milletvekili Rıza Yalçın tarafından verilen yazılı soru önergesi üzerine yaptırılan inceleme neticesinde:

Seçim propagandası sırasında gerek umumi yerlerde ve kürsüde gerekse başka mahallerde Seçim ve Tedbirler kanunlarına mugayir takibatı gerektiren konuşmalar olmadığından resmi makamlara bu yolda bir olay da intikal etmemiştir.

İstanbul'da münteşir Dünya Gazetesinin 24.12.1963 tarihli nüshasının (Karga bana

dedi ki...) sütununda «Iğdır'da neler oluyor?» başlıklı yazı üzerine gerekli takibata geçilmiştir.

Kars'ta münteşir «Bugün» gazetesinde (Savcılığın harekete geçmesini bekliyoruz) şeklinde yayınlanan yazının da Dünya Gazetesinde intişar eden yazı ile aynı olduğu anlaşılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak açılan takibat sonucundan ayrıca malûmat verileceğini arz ederim.”¹⁶⁷

Yalçın, Tarım Bakanlığı'nın cevaplaması istemiyle “1962 yılında yer depremi afetine maruz kalan Iğdır ilçesine, uzun vadeli ve faizsiz kredi verilip verilmeyeceğine dair” verdiği yazılı soru önergesine ise İmar ve İskan Bakanı Celalettin Uzer ile Tarım

¹⁶⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 29, 91. Birleşim, 15 Nisan 1964, s.648.

¹⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 29, 91. Birleşim, 15 Nisan 1964, s.649.

¹⁶⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 29, 91. Birleşim, 15 Nisan 1964, s.649.

Bakanlığı Turan Şahin'in yazılı cevaplarını vermişlerdir.¹⁶⁸ İmar ve İskan Bakanlığı'nın Yazılı cevabı şöyledir:

“1962 yılında meydana gelen yer sarsıntısından zarar gören Iğdır ilçesi ve civarındaki köylere yapılacak yardım hakkında Kars Milletvekili Rıza Yalçın tarafından verilen yazılı soru önergesinin cevabı aşağıda açıklanmıştır.

4.5.1962 tarihinde Kars iline bağlı Iğdır ilçesi ve civarında meydana gelen yer sarsıntısının adı geçen ilçe ve bu ilçeye bağlı 29 köy ile Aralık ve Tuzluca ilçe merkezlerinin genel hayatına etkili olduğu görülmüştür.

Söz konusu afetten binaları yıkılan veya ağır hasara uğrayanlardan 7269 sayılı Kanun gereğince talep ve taahhütname veren, Iğdır ilçesinden, 556 aile hak sahibi kabul edilmişse de bütçe imkansızlığı dolayısıyla afetzedelere hemen inşaat yardımı sağlanamamış, ancak yapılan barakalar ile geçici iskanları yoluna gidilmiştir.

Iğdır, Tuzluca ve Aralık ilçe merkezlerinde yapılacak inşaatlar için Bakanlığımızın bu yıl bütçesine 4 000 000 lira konmuştur. Bu ödeneğin Iğdır'a ayrılan kısmı ile ilk planda yıkık ve ağır hasarlı binalardan imar parseli içinde kalan 125 inin yaptırılması mümkün olabilecektir.

Ayrıca adı geçen ilçeye bağlı olan ye aynı afetten zarar gören 20 'köydeki afetzedelere de bu yıl inşaat yardımı yapılmakta ve gerek ilçedeki 125 aileye ve gerekse 20 köydeki 691 hak sahibi aileye ait inşaat ödeneklerinin 1 nci taksit tutarı olan 2 102 500 lira Kars Valiliği emrine gönderilmiş olup, bu yerlerdeki inşaatın ne yolda yürütüleceğine dair talimat ile plan ve projeler gönderilmiştir.

7269 sayılı Afetler Kanunu gereğince kendi evini yapana yardım metoduna göre afetzedeler tarafından kendi imkanları da kullanılması suretiyle yapılacak meskenler için, ilçedeki her aileye 10 000 köylerdeki her aileye 7 500 lira üzerinden inşaat yardımı yapılmakta olup yetmediği takdirde bu miktarlar alman kararnameye göre ilçede her aile için 15 000 TL. sine kadar çıkarılabilecektir. Bu yardım aynı kanununun 40 ncı

¹⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 30, 98. Birleşim, 6 Mayıs 1964, s.264.

maddesi uyarınca 20 sene vadeli ve faizsiz olarak yapılmaktadır.

Bunun dışında kalan ve aynı afetten zarar gören diğer ailelere ise ödenek elverişli olduğu takdirde 1965 yılında veya ileriki yıllarda aynı şartlar dahilinde yardım yapılacaktır. Arz olunur.”¹⁶⁹

Yazılı soru önergesine Tarım Bakanlığı'nın verdiği cevap ise şöyledir:

“1962 yılında yer depremi afetine maruz kalan Kars ilinin Iğdır ilçesine uzun vadeli ve faizsiz kredi verilip verilemeyeceğine dair Kars Milletvekili Rıza Yalçın tarafından verilen yazılı soru önergesi tetkik edildi. Konuya ait cevaplarımız aşağıdadır.

1962 yılında yer depremi afetine maruz kalan Kars ilinin Iğdır ilçesine uzun vadeli ve faizsiz kredi tahsis durumu ilgisi cihetiyle T. C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğüne 13.5.1964 gün ve 923 sayılı yazınızla intikal ettirilmiştir.

Alınan cevapta :

Malûm olduğu üzere T.C. Ziraat Bankasınca hakiki ihtiyaç sahibi çiftçilere plasmanların verdiği imkan dahilinde, mevzuata göre gerekli yardımda, bulunmaktadır. Iğdır T.C. Ziraat Bankası ve 5 tarım kredi kooperatifi vasıtasıyla 1962-1963 yıllarında bölge çiftçilerine aşağıdaki hesaplarda gösterilen krediler sağlanmıştır.

Hesap İsmi	1962 yılında bölge çiftçilerine yapılan ikrazat	Borçlu Adedi	1963 yılında bölge çiftçilerine yapılan ikrazat	Borçlu Adedi
Çevirme Kredisi	754.805	4262	226.050	79
Donatma Kredisi	181.009	7	991.941	40
Ziraat Sanatları Kredisi	30.000	1	100.735	1
İ.C.A. Yardım Fonu	65.747	4	-	-
Tohumluk Yardım Kredisi	-	-	295.200	4210
T.K. Kooperatifleri kanalıyla yapılan ikrazat	792.777	5 Koop.	890.141	5 Koop.

Yine malûmları olduğu üzere deprem gayrimenkuller üzerinde hasar meydana getirmiş olup mahsullerin bir depremden zarar görmediği ve

¹⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 31, 110. Birleşim, 22 Haziran 1964, s.121.

mustahsılların bankadan tecil talebindede bulunmadıkları ve bölge çiftçilerinin 1962-1963 yılı vadeli borçlarının tahsili için zecri tedbirlere başvurulmadığı yalnız idari takiple yetinilerek mustahsılların mali durumlarının daha fazla sarsılmasına mahal verilmediği; ancak mevcut borçlarına ilaveten kredi açılmasına da ödeme güçlerinin müsait bulunmaması sebebiyle başkaca bir işlem yapılmadığı anlaşılmış bulunmaktadır.

Deprem sebebiyle evleri yıkılan vatandaşların tekrar ev yaptırabilmeleri için gerekli uzun vadeli istikraz taleplerinin de konu itibariyle imar ve İskan Bakanlığını ilgilendirdiği belirtilmiştir.

1. 20.5.1963 ve 25.5.1963 tarihleri arasında yağın şiddetli dolu ve bundan mütevellit sel Iğdır ilçesinde % 90 hasar yapmıştır.

İl İhtiyaç Komisyonu kararıyla 1963 yılı güzlüğü olarak Kars vilayetine 30.7.1963 gün ve 1981 sayılı Karara göre 26.8.1963 gün ve 1895 sayılı tahsis fişi ile 3 500 ton 111/33 buğday tohumluğu verilmiş ve bununda 2.180 tonu Iğdır ilçesine tefrik edilmiş, tamamen tevziatı yapılmıştır.

3. 4.4.1964 tarihinde Aras nehrinin taşmasıyla sular altında kalan Aralık ilçesi Yukarı Çiftlik, Aşağı Çiftlik, Orta köy, Aratanlar, Emince, Karabağ ve Gödekli köylerinin hasar tespiti henüz bazı köylerde su çekilmediğinden yapılamamıştır. İlçe kaymakamlığının 6.4.1964 tarihli ve 4 sayılı teli üzerine teknik ziraat müdürü ve ilgili elemanlar 10.4.1964 tarihinde adı geçen ilçeye giderek hasarı mahallinde görmüşlerdir. İl ihtiyaç komisyonunca istenen 3.000 ton arpa tohumluğu 14.3.1964 gün ve 458 sayıyla tahsis edilmiş bu tahsisten de 100 ton arpa tohumluğu Aralık ilçesine verilmiştir. 6/1495, 6/1560 ve 6/1658 sayılı Kararname gereğince Kars ilinde 1964 yılında tahsis edilen 1.000 ton kredili yiyecek buğdaydan vilayet ihtiyaç komisyonununun 8.4.1964 tarih ve 2 nolu kararıyla 100 tonu Aralık ilçesine verilmiş ve tevziatı da yapılmıştır. Sel gören yerlerde toprağı işlemek suretiyle vatandaş kendi imkanlarıyla pamuk ve diğer yazlıkları ekmeye başlamıştır.

Bilgilerinize arz ederim.”¹⁷⁰

3.1.2.10. Abbas Ali Çetin

3.1.2.10.1. Abbas Ali Çetin’in Biyografisi

1914 yılında Revan'da doğmuştur. Babası Abdulali Bey, Annesi Güzel Hanım'dır. İlköğrenimini Kars'ta, ortaokul ve lise öğrenimini Erzurum'da tamamlamıştır. 1938 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Askerlik görevini yedek subay olarak yapmıştır. 1939 yılında Kars hâkim adaylığına, 1940 yılında Yıldızeli Hâkim Yardımcılığına, 1941 yılında Kağızman Hakim Yardımcılığına, 1943 yılında Kağızman Sorgu Hakimliğine atanmıştır. 1943'te Kars Ceza Hâkimliği, 1945 yılında Pötürge Hakimliği, 1947 yılında Erzincan Cumhuriyet Savcı Yardımcılığı, 1948 yılında, Diyarbakır Ağır Ceza Mahkemesi üyeliği ve Yozgat Sulh Hakimliği görevlerinde bulunmuştur.¹⁷¹ 1949 yılında istifa ederek Kars'ta serbest avukatlık yapmaya başlamıştır. 1950 seçimlerinde CHP'den Kars milletvekili seçilmiştir. 1954-1960 yılları arasında Emekli Sandığı İdare Meclisi Başkanlığı yapmıştır. 1960-1962 yıllarında Zile Ceza Hâkimliği, 1960-1965 yılları arasında TCDD Hukuk Müşavirliği ve Genel Müdür Müşavirliği yapmıştır. 2. MM'de AP'den milletvekili seçilmiştir. Evli ve 6 çocuk babası olan Çetin, 26 Ağustos 1975 tarihinde hayatını kaybetmiştir.¹⁷²

3.1.2.10.2. Abbas Ali Çetin'in Meclis Çalışmaları

MM. 2. dönemde Kars milletvekilliği yapan Çetin; 2 kanun teklifi verirken, genel kurulda 26 defa söz almıştır. Bu dönemde Cumhuriyet Senatosu'na sunulmak üzere de 1 kanun teklifinde bulunmuştur.¹⁷³ MM'de Adalet ve KİT komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır.¹⁷⁴ Çetin “19 Ağustos 1966 tarihinde merkezi Varto, Hınıs ve Karlıova olmak üzere Erzurum, Muş ve Bingöl illerinde meydana gelen deprem felaketi nedeniyle kurulan araştırma komisyonu sözcüsü olarak genel kurulda söz almıştır. Bu konuşmasında şu hususlardan bahsetmiştir:

¹⁷⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 1. Dönem, Cilt 31, 110. Birleşim, 22 Haziran 1964, s.122.

¹⁷¹ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.868.

¹⁷² Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 4, s.1941.

¹⁷³ **Abbas Ali Çetin**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (30 Nisan 2019)

¹⁷⁴ Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 1, s.379.

“Deprem bir afettir, felaketler doğurur, anlaşılan bu hadisenin tabiatında mevcut olan afet ve felaket, komisyon azalarına ve mevzuun zatına da sirayet etmiş bulunmaktadır. Hadiseler bu kürsüden, o kadar değişik bir şekilde ve o kadar esas bir tarafa bırakılarak teferruat üzerinde dile getirildi ki, o bölgenin adamı olmak ve Deprem Komisyonunun azası ve sözcüsü olmak sıfatıyla ben de hayretten hayrete düştüm. Beni hayrete düşüren hadiseleri, beni hayrete düşüren teferruatı, işin esasını ve hadisenin hukuki ve kanuni yönünü bir tarafa bırakıp, hislere hitabeden tarafını burada dile getirmeye kalksam, üç hafta daha, aktüalitesini esasen kaybetmiş olan bu hadise ile Yüce Meclisin meşgul olması gerekecektir. O itibarla, bendeniz o sahaları kısmen bir tarafa atacağım ve hadisenin özünü araştırmanın zatını Yüce Meclise anlatmaya çalışacağım.

...

Herkes günlük işi ile meşgul bulunduğu bir öğleden sonra yer sarsıntısı olmuş, yer altından dehşet verici uğultular ve gürültüler duyulmuş; semaya toz sütunları yükselmiş, evler yıkılmış, bir anda ana - baba günü olmuştur. Deprem durduğu vakit dağların yerinden kayarak yolları kapadığı, çeşmelerin sularının kuruduğu, evlerin yıkılmış, insanların ölmüş olduğu görülmüştür. Bir anda üç il dahilinde 20 000 hane yıkılmıştır, sakinlerinin bir kısmı ölmüş, yaralanmış sağ kalanlarla, bu bölgede olup evleri yıkılmamış olanları ciddi bir moral çöküntüsü perişan hale getirmiştir. İdare birden bire hadis olmuş bu afetten sonra, cenazeleri kaldırmak, enkaz altında kalanları kurtarmak, yaralıları tedavi altına almak, bu kadar çok insanı iâşe etmek ve yerleştirmek: vazifesi ile karşı karşıya kalmıştır. İftiharla belirtmek isterim ki, büyük milletimiz ve onun Hükümeti ve idarecileri bu afete kadar görülmemiş bir sürat ve vüsatle bu işlerin hepsini başarmıştır.

...

Depremle moralleri bozulmuş halk, bir taraftan kışın yaklaştığını da düşününce telaşa kapılmıştır. Hükümetin kendilerine kışı geçirmek için baraka yapabileceğine veya nakdi yardımla kendilerini takviye

edebileceğine, başka vilayetlere götürüp orada kışı geçirmelerine imkan hazırlayacağına inanmamışlardır.

...

Hükümet bilhassa İmar ve İskan Bakanlığı bütün bu güçlükleri yenmiş ve bu işleri başarmıştır.

...

Büyük Türk Milleti bu afetle husule gelen yarayı süratle ve vüsatle kendi büyüklüğüne yakışır bir şekilde sarmıştır. Bu biraz da umumi ve kısa olan, mevzu itibariyle umumi, zaman itibariyle kısa olan maruzatımdan sonra, muhalefete mensup komisyon azası arkadaşlarımın burada dokundukları mevzuların bir kısmına dokunacağım. Ondan gerisini komisyonumuzun muhterem başkanı bütün detayıyla sizlerin önüne serecektir.

...

*Netice şu sevgili arkadaşlarım, biz Komisyon ekseriyeti olarak, afetten sonra Hükümetin süratle, vüsatle yaraları sarmış olduğuna kaaniiz, samimi ve vicdani kanaatimiz budur. Bu işin yürüyüşünde, memurdan gelme, halktan gelme, moral bozukluğundan gelme bazı aksaklıklar olmuştur. Fakat bu olan aksaklığın tecvizi hatadan küçüktür, hizmetin azameti karşısında dile alınacak şeyler değildir. O itibarla raporumuzun tasvip buyurulmasını arz ve istirham eder, hepinizi hürmet ve sevgi ile selamlarım.*¹⁷⁵

Çetin yukarıdaki genel kurul konuşması dışında çeşitli kanun görüşmeleri ve bütçe kanunu tasarısı nedeniyle söz almıştır. “3456 sayılı ve 28.6.1938 tarihli Noterlik Kanununa beş madde eklenmesine mütedair”¹⁷⁶ kanun teklifi ile “Gece öğretimi yapan Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyeleri ile öğretim yardımcılara ve diğer personele ek ücret verilmesine dair 707 sayılı

¹⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 17, 106. Birleşim, 24 Mayıs 1967, s.345.

¹⁷⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 5, 68. Birleşim, 13 Mart 1966, s.382.

*Kanunun 2 ve 3. maddelerini değiştiren” kanun teklifi vermiştir.*¹⁷⁷

3.1.2.11. Fatma Sevinç Fikri Düşünsel

3.1.2.11.1. Fatma Sevinç Fikri Düşünsel’in Biyografisi

1926 yılında İstanbul’da doğmuştur. Babası Feridun Fikri Bey, annesi Fatma Jülide Hanım’dır. 1947 yılında Hukuk Fakültesi’nden mezun olmuştur. Bir süre serbest avukatlık yapmıştır.¹⁷⁸ Türkiye İş Bankası ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü’nde sözleşmeli avukatlık görevini yürütmüştür. Ankara 21. Noterlik görevinde bulunmuştur. YTP’de kurucu üye olarak görev almıştır. MM. 2. Dönemde YTP’den Kars milletvekili seçilmiştir. Düşünsel, 16 Ağustos 1991’de hayatını kaybetmiştir.¹⁷⁹

3.1.2.11.2. Fatma Sevinç Fikri Düşünsel’in Meclis Çalışmaları

Düşünsel, MM. 2. dönemde genel kurulda 4 kez söz almıştır. Çeşitli bakanlıkların cevaplamaı istemiyle 5’i yazılı olmak üzere 6 soru önergesi vardır.¹⁸⁰ MM’de Çalışma Komisyonu ile İmar ve İskan Komisyonunda üye olarak görev yapmıştır.¹⁸¹ Düşünsel “1966 yılı Bütçe kanun tasarısı ile Çalışma Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle”¹⁸², “1967 bütçe kanunu tasarısı ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Petrol Dairesi Başkanlığı bütçeleri münasebetiyle”¹⁸³, “1967 bütçe kanunu tasarısı ile Çalışma Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle”¹⁸⁴ ve “1967 bütçe kanunu tasarısı ile İmar ve İskan Bakanlığı, Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğü bütçeleri münasebetiyle”¹⁸⁵ söz alarak genel kurula hitap etmiştir.

Düşünsel, “Kars iline yıllık olarak tahsis edilen 4.500 ton kok kömürünün Kars’a gönderilerek, halka tevzi edilip edilmediğine dair”¹⁸⁶ Enerji ve Tabii Kaynaklar

¹⁷⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 21, 144. Birleşim, 20 Temmuz 1967, s.349.

¹⁷⁸ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.868.

¹⁷⁹ Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 4, s.1943.

¹⁸⁰ **Sevinç Düşünsel**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (2 Mayıs 2019)

¹⁸¹ Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 1, s.379.

¹⁸² **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 4, 54. Birleşim, 23 Şubat 1966, s.375.

¹⁸³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 13, 59. Birleşim, 20 Şubat 1967, s.688.

¹⁸⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 14, 62. Birleşim, 23 Şubat 1967, s.337.

¹⁸⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 14, 64. Birleşim, 25 Şubat 1967, s.536.

¹⁸⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 9, 12. Birleşim, 30 Kasım 1966, s.254.

Bakanlığı tarafından cevaplanması istemiyle sözlü soru önergesi vermiştir. Bayındırlık Bakanlığınca cevaplanması istemiyle “Su Kapı mahallesi yolunun 1967 yılında onarılıp onarılmayacağına dair”¹⁸⁷ yazılı sorusu bulunmaktadır. Bu soruyu Bayındırlık Bakanı Etem Erdiñ cevaplamıştır:

“Kars Milletvekili –Sayın Sevinç Düşünsel’in. Kars’ın Sukapı mahallesi yolu hakkındaki yazılı sorusu aşağıda cevaplandırılmıştır. Bütçe durumumuz, Kars’ın. Sukapı mahallesi yolunun gerekli istimlakleri yapılmak suretiyle genişletilerek yenilen inşasına şimdilik imkan vermemektedir. Ancak, söz konusu yol 1967 yılı programına alınmış olup, bu yıl içinde mevcut yolda bir kısım onarım ve parke kaplama yapılabilecektir. Bilgilerinizi arz ederim” şeklinde cevaplamıştır.¹⁸⁸

Yine Bayındırlık Bakanlığı tarafından cevaplanması istemiyle “Kars il ve ilçe yollarından hangilerinin, 1967 yılında, onarılmasının düşünüldüğüne dair”¹⁸⁹ yazılı soru önergesine şu yanıt verilmiştir:

“1. Kars ilinde 1966 yılında; Karakurt - Zaraphane, Payamlı - Kağızman ayrımı, Kağızman - Iğdır, Sarıkamış - Kars, Horasan - Karakurt, Kurtkale - Çıldır - Cala - Arpaçay, Kars - Ani harabeleri, Başgedikler - Subatan, Ardahan - Şavşat yolları üzerinde 1966 programı çerçevesinde faaliyet gösterilmiş ve muhtelif kilometrelerde alt yapı, sanat yapıları, alt temel, temel ve stabilize malzeme serilmesi çalışmaları yapılmış ve Kars ve Iğdır geçişlerinin parke kaplanmaları ikmal edilmiştir. 1966 yılında Kars ilinde asfalt çalışması yapılmamıştır.

*2. Birinci maddede arz olunan yollar üzerinde 1967 yılında da çalışmalara devam olunacak ve bu yıl bunlardan Karakurt - Horasan yolu asfaltlanacaktır. Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim; Hürmetlerimle”*¹⁹⁰

Bayındırlık bakanı Orhan Alp imzası ile yanıt verilmiştir. “Kadınlarımızın topyekûn okur-yazar hale gelebilmesini temin üzere bir eğitim seferberliğine

¹⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 11, 38. Birleşim, 27 Ocak 1967, s.523.

¹⁸⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 13, 57. Birleşim, 18 Şubat 1967, s.467.

¹⁸⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 18, 118. Birleşim, 14 Haziran 1967, s.541.

¹⁹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 19, 122. Birleşim, 21 Haziran 1967, s.144.

başlanılmasının düşünülüp düşünülmediğine dair”¹⁹¹ yazılı soru önergesi Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem tarafından cevaplanmıştır. Bu soruya Bakan Ertem’in cevabı şöyledir:

“Kars Milletvekili Sayın Sevinç Düşünsel’in, kadınlarımızın topyekûn okur - yazar hale getirilmeleri konusundaki 21.12.1966 günlü yazılı soru önergesi ile ilgili cevap notu : 1. Mecburi öğrenim çağındaki bütün vatandaşların ilköğretime kavuşturulması için bir plan hazırlanmıştır. Gerekli ödenek sağlanabildiği takdirde 1972 yılında ilköğretim çağındaki çocukların % 100 ünün okur - yazar hale geleceği öngörülmektedir. Okur - yazar olmayan kadınlarımızın çoğunluğu özellikle nüfusu küçük iskan kesimlerinde yaşamaktadır. Bu vatandaşlarımıza kız teknik öğretim hizmetlerini götürmek ve bu suretle bir yandan çeşitli ev kadınlığı bilgi ve becerikliliğini kazandırırken, bir yandan da okuma - yazma öğrenmelerine imkan sağlamak en kısa zamanda çözümü gerekli bir konu olarak ele alınmış bulunmaktadır. Bu maksatla mezun olduklarında köy ve ilçelerde görevlendirilmek üzere kız enstitüleri (bünyesinde «Anadolu ve gezici kadın kursu öğretmenliği meslek dallarının geliştirilmesiyle ilgili bir proje çalışmasına başlanmıştır.

Bakanlık olarak % 75 i okuma - yazmadan nasibini almamış kadınlarımızın temel eğitimlerini gerçekleştirmek ve bu arada okuma - yazma sorununu çözmek için önemle üzerinde durulmaktadır. Ancak, bu konu sadece okuma - yazma çözümü olarak mütalaa edilmeyip hayat boyunca Türk kadınına mutlu kılacak, yaşama seviyesini yükseltecek daha şümüllü bir eğitim programının uygulanması zorunlu görülmektedir.

Böylece kız teknik öğretim kurumumuz elindeki bütçesi nisbetinde (258) ilçe kursu, (250) akşam kız sanat okulu, (130) kız sanat ortaokulu ve ikiz enstitüsü, (5) olgunlaşma enstitüsü ve çeşitli kademedeki öğretmen yetiştiren okullar ile aynı yaş ve kültür seviyesindeki genç kız ve kadınları eğitmektedir.

Türkiye nüfusunun % 50 «ini teşkil eden ve eğitimden yoksun

¹⁹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 18, 118. Birleşim, 14 Haziran 1967, s.540.

kadınlarımızın çoğunluğu özellikle nüfusu az iskan birimlerinde oturmaktadır. (1956) nüfus sayımına göre (11 090 113) kadın vatandaşımız nüfusu (10 000) den aşağı olan köy ve kasabalarda yaşamaktadır. 2. Devlet hesabına ve belli bir plana göre ayarlanıp bu okullardan mezun olan öğrenciler gezici köy kadınları kursu öğretmenleri gibi okuma - yazma, aile bilgisi, biçki - dikiş dersleri vererek bu hususta köy kadınlarına rehberlik yapmaları düşünülmektedir.

Böylece 2. 3. ve 5. Yıllık Plan gerçekleşmesiyle bu projeye göre 10 yıl içinde (3 000) öğretmenin bu göreve atanmasına imkan sağlanmış olacaktır. Bu gayeye hizmet için de, Anaokulu ve gezici kadın kursu öğretmenliği konusu üzerinde proje çalışmasına başlanmıştır. Adı geçen projenin gerçekleşmesinde özellikle göz önüne alınacak esaslar da şunlardır : a) Geri kalan bölgelere, b) Doğu ve Güneydoğu illerine öncelik tanınacaktır.

Ayrıca (127) si kız enstitülerine bağlı (123) ü bağımsız olarak açılan yine kız ve kadınlarımıza ev ve aile yönetimi, çocuk gelişimi sahalarında bilgi ve beceri kazandıran akşam kız sanat okullarının yeniden düzenlenmekte bulunan programlarına okuma - yazma öğretimi, gezici kursların programlarında yetişkinlerin eğitim ve öğretimleri ile ilgili hususların müstakil bir ders olarak yer alması öngörülmüştür. 3. Kız ilkokullarının açılması hususları üzerinde çalışmalar devam etmektedir.”¹⁹²

“Kars'ın merkez, ilçe ve köylerinden hangilerine, 1967 yılında, kaç okul yapılmasının düşünüldüğüne dair”¹⁹³ yazılı soru önergesine ise Milli Eğitim Bakanlığı'nca şu cevap verilmiştir:

“Kars Milletvekili Sevinç Düşünsel'in Kars' ta açılacak okullar hakkındaki 19.12.1966 günlü yazılı soru önergesi ile ilgili cevap notu:

1. Kars ilinde 1966 yılında; Şehirlerde: 2 okulda 7 derslik, Köylerde:

¹⁹² **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 21, 150. Birleşim, 28 Temmuz 1967, s.803.

¹⁹³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 18, 118. Birleşim, 14 Haziran 1967, s.541.

- a) 16 okulsuz köyde 35 derslik,
- b) Geçici binada öğretim yapılan 2 köyde 5 derslik,
- c) Okul binası harabolan 26 köyde 82 derslik yapılmıştır.
2. Valilikten alınan 1967 okul yapım ve donatım programına göre:
Şehirlerde: 2 okulda 10 derslik, Köylerde:
- a) 25 okulsuz köye 50 derslik,
- b) Okul binası harabolan 14 köye 43 derslik ;
- c) Geçici binada öğretim yapılan 14 köye 33 derslik yaptırılacaktır.”¹⁹⁴

Düşünsel, yukarıdaki örnek çalışmalardan da anlaşılacağı üzere yerelde, Kars ilinin önemli sorunlarının çözülebilmesi adına gerekli makamlara yönelttiği sorularla bu sorunların ortadan kaldırılabilmesi için çalışmalar yürütmüştür.

3.1.2.12. Ali Cengiz Ekinci

3.1.2.12.1. Ali Cengiz Ekinci'nin Biyografisi

1919 yılında Gümrü'de doğmuştur. Babası Esat Bey, Annesi Zühre Hanım'dır. İlk, orta ve lise öğrenimini Kars'ta tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra 1944-1948 yılları arasında Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü'nde memurluk yapmıştır.¹⁹⁵ Serbest avukat olarak bir süre çalıştıktan sonra Kars'ta yayın yapan Ekinci gazetesini kurmuş ve gazetecilik yapmıştır. Basın Şeref Kartı sahibi olan Ekinci, MM. 2. dönemde YTP'den Kars milletvekili seçilmiştir. MM. 3. dönem de Ordu milletvekilliği yapmıştır. Evli ve iki çocuk babası olan Ekinci, 13 Aralık 1999 tarihinde hayatını kaybetmiştir.¹⁹⁶

3.1.2.12.2. Ali Cengiz Ekinci'nin Meclis Çalışmaları

Ekinci, MM. 2. dönemde genel kurulda 21 kez söz almıştır. MM'de Ulaştırma, Anayasa, Sağlık ve Sosyal Yardım ile Enerji ve Tabii Kaynaklar komisyonlarında

¹⁹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 20, 132. Birleşim, 3 Temmuz 1967, s.376.

¹⁹⁵ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.869.

¹⁹⁶ Çınar, Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969), C 4, s.1944.

üye olarak görev yapmıştır.¹⁹⁷ Başbakanlığın cevaplama istemiyle 1 yazılı soru önergesi vardır.¹⁹⁸ Bu yazılı soru önergesinde Ekinci “Kars ilinin de tetkik ve temas programına alınmasının düşünüldüğü düşünülmediğine dair” soru sormuştur.¹⁹⁹

“Sayın Cumhurbaşkanı, Erzurum'a kadar uzanan yurt gezisinde, komşu vilayete gittiği halde Kars'ı tetkik ve temas programına ithal buyurulmadı. Sayın Başbakan Orta ve Batı illerini günlerden beri dolaşmaktadır, örneğin, yalnız Kütahya'da beraberinde bazı Bakanlar da olduğu halde üç gün tetkiklerde bulundu.

...

Sayın Başbakan, Kars'ı da ziyaret ve «iktisadi hamleler» programına ithal etmeyi düşünmekte midir? Kendisi için bu mümkün olmadığı takdirde, kabinenin diğer sayın üyeleri, önümüzdeki yaz tatili günlerinde, Doğu'nun hizmetler açısından terk edilmiş sayılan bu beldesine teşrif etmeyi, lütfen tetmmül edecekler mi?” cevabi yazıda şöyle denmektedir.

“Kars diğer illerden farklı olmayan bir hudut ilimizdir. Diğer iller gibi, Kars'ın da ele alınması gereken birçok ihtiyaçları bulunduğuna şüphe yoktur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının yıllık icra planlarında Kars'ta yapılması öngörülen yatırımlar Türk lirası olarak 1963 - 1966 arası aşağıda gösterilmiştir.

	<i>Bin TL. olarak</i>
<i>1963</i>	<i>75.209</i>
<i>1964</i>	<i>69.840</i>
<i>1965</i>	<i>48.677</i>
<i>1966</i>	<i>52.478</i>

Görülüyor ki, 4 sene içinde Kars'ta cem'an 246.204.000 milyon liralık yatırım yapılması kararlaştırılmıştır. Başbakanımız bir program dahilinde illeri ziyaret etmekte ve illerimizin ihtiyaç ve dertlerini

¹⁹⁷ Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 1, s.379.

¹⁹⁸ **Cengiz Ekinci**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (3 Mayıs 2019)

¹⁹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 7, 102. Birleşim, 27 Haziran 1966, s.258.

*mahallinde tetkik etmektedir. Bu itibarla sırası geldiğinde Başbakanımızın Kars'a da uğraması tabiidir. Öte yandan Milli Eğitim Bakanı Orhan Dengiz Ekim ayı içinde Tarım Bakanı Bahri Dağdaş ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Edip Somunoğlu da Kasım ayı içinde Kars'a gitmişler ve Kars'ın ihtiyaçlarının tespiti üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Saygılarımla arz ederim.*²⁰⁰

Ekinci yukarıdaki yazılı soru önergesi ile seçim bölgesi ile ilgili isteklerini Başbakanlık nezdinde dile getirmiş olmakla birlikte bu soru önergesi dışında meclis genel kurulunda Kars yöresi ile ilgili başka bir konuşması ve önergesi bulunmamaktadır. Ekinci, 1966-1967 yılı bütçe kanunu münasebeti ile ve mecliste çeşitli kanun maddelerinin görüşülmesi ile ilgili söz almıştır.²⁰¹

3.1.2.13. Adil Kurtel

3.1.2.13.1. Adil Kurtel'in Biyografisi

1927 yılında Artvin'in Şavşat ilçesinde doğmuştur. Babası Hasan Bey, Annesi Güneş Hanım'dır. İlk, orta ve lise öğrenimini Kars'ta tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir.²⁰² 1957 yılından sonra Ardahan'da serbest avukatlık yapmıştır. Ardahan'da yayın yapan 23 Şubat Gazetesi'nin sahibi olan Kurtel, aynı zamanda bu gazetenin yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır. 12 Mart döneminde tutuklanmış ve bir süre Diyarbakır Cezaevi'nde kalmıştır. MM. 2. dönemde TİP'den Kars Milletvekili seçilmiştir. Millet Meclisi Başkanlık Divanı Katip üyeliği yapmıştır. Evli ve 4 çocuk babası olan Kurtel, 19 Şubat 1998'de hayatını kaybetmiştir.²⁰³

3.1.2.13.2. Adil Kurtel'in Meclis Çalışmaları

Kurtel, MM 2. dönemde 43 kez söz almış, 6 yazılı soru önergesi vermiştir.²⁰⁴ MM'de

²⁰⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 9, 18. Birleşim, 12 Aralık 1966, s.598.

²⁰¹ **Cengiz Ekinci**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (3 Mayıs 2019)

²⁰² **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.869.

²⁰³ Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 4, s.1948.

²⁰⁴ **Adil Kurtel**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (3 Mayıs 2019)

Anayasa, Enerji ve Tabii Kaynaklar komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır.²⁰⁵ Kurtel “Kars, Erzurum, Tunceli ve civarındaki büyük kuraklıktan zarar görenlere dağıtılan buğdayla ilgili borçların affına dair”²⁰⁶ söz almıştır. Yine bu konu ile ilgili olarak Başbakan’dan cevaplama istemiyle yazılı soru önergesi vermiştir.²⁰⁷ Bu soruya Ticaret Bakanı Sadık Tekin Müftüoğlu imzası ile cevap verilmiştir. Cevabi yazı şöyledir:

“1961 yılında meydana gelen kuraklık sebebiyle Kars, Ağrı, Tunceli ve Erzurum illerine verilen yemeklik buğday bedellerinin affedilmesi konusunda ne düşünüldüğüne dair Kars Milletvekili Adil Kurtel’in yazılı soru önergesi incelenmiştir. Doğu illerinde vukua gelen kuraklık dolayısıyla Erzurum, Kars ve Ağrı illeri muhtaçlarına 6/41 sayılı Kararnameye müsteniden kredili olarak 14.2.1962 tarihine kadar yemeklik buğday tevzi olunmuş, bilahare, 480 sayılı Amerikan Kanununun II.nci faslı hükümlerine göre temin olunan 80 000 ton hibe buğdaydan 50 000 tonu bu illere tahsis edilmiştir. Evvelce kredili olarak tevzi olunan buğdayları alan muhtaçlar, hibe buğday tevziatından faydalanamamışlar ve ısrarlı müracaatlarla aldıkları buğdayların hibeye çevrilmesini istemişlerdir. Gerek 6/41 sayılı Kararnameye göre Erzurum, Kars ve Ağrı illeri muhtaçlarına, gerekse bilahare alınan kararnamelere müstenden 26 il muhtaçlarına yapılan kredili satışların hibeye çevrilmesi için; müstahsil üzerindeki alacağın Devlet Bakanı Sayın Feyzioğlu Mecliste yaptığı konuşmada bu borçları tehir edilmiş olduğunu ve tamamen affedilmesi için Hazineye intikali suretiyle kaldırılması hususunda Bakanlığımızca hazırlanan «Muhtaç müstahsıla yapılacak yemlik ve yemeklik hububat yardımı» ile ilgili kanun tasarısı mütalaaları alınmak üzere Maliye Bakanlığına intikal ettirilmiştir. Alınacak cevaba göre gereğine tevessül edilecektir. Keyfiyeti bilgilerinize arz ederim.”²⁰⁸

Kurtel, “Kars’ın Posof ilçesinde doludan zarar görenlere her hangi bir yardım yapılmasının düşünülüp düşünülmeyeceğine dair”²⁰⁹ Başbakan’dan cevaplama

²⁰⁵ Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 1, s.379.

²⁰⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 7, 101. Birleşim, 24 Haziran 1966, s.222.

²⁰⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 7, 107. Birleşim, 8 Temmuz 1966, s.503.

²⁰⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 9, 18. Birleşim, 14 Aralık 1966, s.599.

²⁰⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 7, 107. Birleşim, 8 Temmuz 1966, s.503.

istemiyle yazılı soru önergesine Tarım Bakanı Bahri Dağdaş'ın yazılı cevabı şöyledir:

“Kars'ın Posof ilçesinde doludan zarar görenlere her hangi bir yardım yapılmasının düşünülüp düşünülmediğine dair Kars Milletvekili Savın Adil Kurtel tarafından Başbakanlığa yöneltilen Başbakanlığın 8.7.1966 gün ve 77-115 sayılı yazıları ile Bakanlığımızca cevaplandırılması tensip olunan yazılı soru önergesi tetkik edildi, konuya ait cevaplar aşağıdadır.

1. *Standardı düşük olan Ardahan - Posof yolunun Ardahan Damal arası 1966-1967 kar mücadele programına alınmış Damal - Posof arası ise imkan buldukça açılacak yollar programında bırakılmıştır. Adı geçen yol ikinci 5 Yıllık Planın hazırlık çalışmalarına dahil edilmiştir. Yolun gereken kesimleri onarılarak standart hale getirildikçe makina imkanları nispetinde kar mücadele programına alınabilecektir.*

2. *Posofta Tekel mamulleri darlığına mani olunacak tedbirlerin alınması için Tekel Genel Müdürlüğüne gerekli talimat verilmiştir.*

3. *Posof ilçesine 26.6.1966 günü düşen şiddetli doludan ilçenin 31 köyündeki 90 bin dekar ekili işin ortalama % 80 oranında hasara, uğradığı ayrıca 169 büyük, 173 küçükbaş hayvanın telef olduğu tespit edilmiştir. 5254 sayılı Kanun uyarınca: Hasar Tespit komisyonları raporlarına nazaran ihtiyaç gösterilen 1.000 ton buğday ile 600 ton arpa tohumluğunun tamamı tahsis edilecektir. Doludan zarar görenlere 1.000 ton yemlik buğday tahsisi Ticaret Bakanlığınca yapılmaktadır 1.000 ton yemlik kredisi tahsisi ile banka borçlarının tecili ve ek kredi yardımı yapılması içinde T.C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğüne gereken talimat verilmiştir.*

Yapılması kararlaştırılan yardım tahsislerinden çiftçinin daha müessir şekilde faydalanması için, merkezden gönderilen bir uzman heyet etütlerine devam etmektedir. Bilgi edinilmesine emirlerinizi arz ederim.”²¹⁰

Kurtel Meclis çalışmaları sırasında “Posofta yıkılan yüzlerce eve, işsizlik yüzünden başlayan göçlere ve ürünlerde meydana gelen hasarlara karşı alınması gerekli

²¹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 8, 122. Birleşim, 1 Ağustos 1966, s.828.

*tedbirlere dair*²¹¹ söz almıştır. ” Ayrıca “*Aydın Milletvekili Reşat Özarda'nın, Kıbrıs, İmroz ve Bozcaada, Patrikhane, Batı Trakya ve Oniki Adalar gibi kısmen Türk Yunan münasebetlerini ve Türk Devletinin egemenlik haklarını ilgilendiren konularda pasif ve tavizkar politika izlediği iddiasıyla Hükümet hakkında Anayasanın 89. maddesi uyarınca bir gensoru açılmasına dair önergesi münasebetiyle*”²¹² TİP grubu adına söz almıştır. Kurtel bu konular dışında genel kurulda “*227 sayılı Kanunla kurulan Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, müstahsilin istihsal ettiği sütü işlemek ve değerlendirmek için, memleketin hangi stratejik bölgelerinde örnek tesisler kurulmuş olduğuna dair*”²¹³ Tarım Bakanlığı'ndan cevaplanması amacıyla sözlü soru önergesi vermiştir. Kurtel yukarıdaki örnekler dışında Türkiye'yi ilgilendiren başka konularda da genel kurulda söz almıştır.²¹⁴

3.1.2.14. Celal Nuri Koç

3.1.2.14.1. Celal Nuri Koç'un Biyografisi

1927 yılında Kars'ta doğmuştur. Babası Mamil Bey, Annesi Melek Hanım'dır. İlk, orta ve lise öğrenimini Kars'ta tamamlamıştır. 1947 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur.²¹⁵ 1952 yılında hâkim stajyerliğini Kars'ta yaptıktan sonra Şiran Hâkimliği, İkizdere Hâkimliği ve Hekimhan Hâkimliği yapmıştır. Erzurum ve İnebolu'da Cumhuriyet Savcılığı görevini yürütmüştür. Akdağmadeni Hukuk Hâkimliği görevinde bulunmuştur. 1965 yılına kadar Kars'ta serbest avukatlık yapmıştır. Koç, Kars Lisesi'nden Yetişenleri Kalkındırma Derneği, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kars Şubesi Başkanlığı ile İstanbul Türk Ocağı İdare Kurulu Üyesi ve Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1954 yılında Kars'tan DP listesinden milletvekili adaylığı olmuş fakat kazanamamıştır. 27 Mayıs'ın ardından AP saflarında siyasi hayatına devam eden Koç, 1965 seçimlerinde AP'den Kars milletvekili olarak meclise girmiştir. Evli ve 3 çocuk sahibi olan Koç, 2010 yılında hayatını kaybetmiştir.²¹⁶

²¹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 7, 107. Birleşim, 8 Temmuz 1966, s.507.

²¹² **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 8, 123. Birleşim, 3 Ağustos 1966, s.871.

²¹³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 22, 7. Birleşim, 22 Kasım 1967, s.177.

²¹⁴ **Adil Kurtel**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (3 Mayıs 2019)

²¹⁵ Menderes Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 4, s.1947.

²¹⁶ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.869.

3.1.2.14.2. Celal Nuri Koç'un Meclis Çalışmaları

Koç, MM 2. dönemde genel kurulda 20 kez söz almış, “346 sayılı Temsil ödeneği Kanununun birinci maddesine bir fıkra ilavesi hakkında”²¹⁷ 1 kanun teklifi vermiştir.²¹⁸ MM’de İçişleri, Bayındırlık ve Sayıştay komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır.²¹⁹ Koç “Gecekondu kanun tasarısı ve ilgili kanun teklifi ile geçici komisyon raporu münasebetiyle”²²⁰ genel kurulda söz almıştır:

“Sayın Başkan, muhterem arkadaşlarım; 9 ncu madde 7 nci maddeye atıf yapmak suretiyle 8 nci maddenin hükümlerinden istifade etmektedir. Bu husus 7 nci madde: «Belediyelerin mülkiyetinde bulunan ve bundan sonra bu kanuna göre mülkiyetine geçecek olan arazi ve arsalardan, belediye meclisi kararı ile belli edilip, İmar ve İskan Bakanlığınca uygun görülenler, bu kanun hükümleri dairesinde konut yapımına ayrılır.» diyor. Şu halde belediye, 7 nci madde hükümleri gereğince bir yeri ıslah bölgesi olarak kabul edecek ve orayı bir mahalle haline getirmeye çalışacak, gecekonduları ıslah edecek. Fakat bu gecekonduların birtakım sakinleri vardır, bunların birtakım pazar ihtiyaçları olacaktır, dükkanlardan mal alacaklardır, firma ihtiyacı olacaktır, ekmek alacaktır, mesela bu gecekondu ıslah bölgesi şehir merkezinden iki, üç hatta beş kilometre uzakta olabilir. Ticari imkan kendisini yaratacaktır. İşte bu şartlar altında böyle umumi ihtiyaçları karşılamak üzere 9 ncu maddenin asıl son fıkrasında sayıyor; dükkan, han, hamam, fırın, gazino, sinema, tiyatro, garaj ve saire gibi konut dışında genel ihtiyaçlarla ilgili özel tesislere ayrılan yerler. Mesela bir otele ihtiyaç hasıl olacaktır. Bu otel zaruret halini alacaktır. İşte bu bakımdan 9 ncu madde, 7 nci maddeden ilham almak suretiyle 8 nci madde hükümleri gereğince, fert bunu yapamadığı takdirde bu ihtiyaçları karşılamak üzere belediyeler doğrudan doğruya harekete geçip bu müesseseleri kuracak, dükkânlar açacak ve hatta sanayi çarşıları açacak ve bunları icara verecek ve icabında satacak gelirlerini de 12 ve 13. maddelerdeki gibi tespit edip

²¹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 1, 22. Birleşim, 14 Aralık 1965, s.537.

²¹⁸ Celal Nuri Koç, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (3 Mayıs 2019)

²¹⁹ Çınar, Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969), C 1, s.379.

²²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 7, 107. Birleşim, 8 Temmuz 1966, s.531.

yine aynı ihtiyaçlara sarf edecektir. Bu bakımdan gerek teknik, gerekse esas bakımından, gaye bakımından madde yerindedir. Bu itibarla arkadaşlarımla itirazları varit değildir. Aynen kabulünü rica ederim. Hürmetlerimle.”²²¹

MM. 2. dönemde Koç “Erzurum Milletvekili Adnan Şenyurt ve Cumhuriyet Senatosu Kars Üyesi Mehmet Hazer'in, 1961 yılında Kars, Erzurum ve Ağrı illerinde muhtaç durumda olan halka dağıtılan buğday bedellerinin terkinin hakkında kanun teklifi münasebetiyle”²²² söz almıştır. Bunun dışında “Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğünün 1965 bütçe yılı Kesin hesap kanunu tasarısı münasebetiyle”²²³, “Abana ve Bozkurt adları ile iki ilçe kurulması hakkında kanun tasarısı münasebetiyle”²²⁴, “Deniz İş Kanunu tasarısı münasebetiyle”²²⁵, “Niğde Milletvekili Mehmet Altınsoy'un, Anayasanın 88. maddesi gereğince Kıbrıs konusunda ve genel dış politikamızın üzerinde bilgi edinilmek için Meclis araştırması yapılmasına dair önergesi münasebetiyle”²²⁶ ve daha birçok konuda meclis genel kuruluna hitap etmiştir.²²⁷

3.1.2.15. Muzaffer Şamiloğlu

3.1.2.15.1. Muzaffer Şamiloğlu'nun Biyografisi

Bkz. 3.1.1.5.1.

3.1.2.15.2. Muzaffer Şamiloğlu'nun Meclis Çalışmaları

Şamiloğlu Cumhuriyet Senatosu üyeliğinden sonra Kars Milletvekili olarak da görev yapmıştır. MM 2. dönemde genel kurulda 3 kez söz almış, çeşitli bakanlıkların cevaplamaları istemiyle 11 adet yazılı soru önergesi vermiştir. Millet Meclisinde 1965-1969 yılları arasında Sayıştay ve Adalet Komisyonlarında görev yapmıştır.²²⁸ Şamiloğlu'nun genel kurulda söz aldığı konular şunlardır: “Bazı suç ve cezaların affi

²²¹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 27, 70. Birleşim, 8 Nisan 1968, s.628.

²²² TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 8, 123. Birleşim, 3 Ağustos 1966, s.871.

²²³ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 31, 32. Birleşim, 20 Ocak 1969, s.147.

²²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 27 73. Birleşim, 12 Nisan 1968, s.721.

²²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 15, 71. Birleşim, 10 Mart 1967, s.114.

²²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 2, 32. Birleşim, 7 Ocak 1966, s.262.

²²⁷ Celal Nuri Koç, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (3 Mayıs 2019)

²²⁸ Çınar, Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969), C 1, s.379.

hakkında kanun tasarısı ile ilgili teklifler ve Adalet Komisyonu raporu münasebetiyle”, “*Kars'ta sel afetinin yaptığı zararlara ve bu konuda tedbir alınmasına dair*” ve “*Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü 1968 yılı bütçesine ek ödenek verilmesi hakkında kanun tasarısı münasebetiyle*”²²⁹ genel kurula hitap etmiştir.

MM. 2. döneminde Şamiloğlu, Kars ile ilgi önemli problemleri hükümetin gündemine taşımış bu problemler hakkında çeşitli bakanlıklara yazılı soru önergesi vermiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: “*Kars Belediyesince yapılmasına imkan olmayan il kanalizasyonunun inşası hususunda ne düşünüldüğüne dair*”²³⁰ yazılı sorusuna İçişleri Bakanı Faruk Sükan ile Bayındırlık Bakanı Etem Erдің'in ve İmar ve İskan Bakanı Haldun Menteşeoğlu cevap vermişlerdir. Bu soruya İmar ve İskân Bakanlığı şöyle cevap vermiştir:

“Birinci 5 Yıllık Planda kanalizasyon konusundaki yatırımların belediye kaynaklarındaki artış göz önünde tutularak 5 Yıllık Plan dönemi sonunda düşünülebileceği ve projelerinin hazırlanmasına geçilebileceği derpiş edilmiştir. Kars Belediyesinin İller Bankasındaki borçlanma kabiliyeti ise yapılmakta olan içme suyu ve elektrik tesisleri için bloke edilmiştir. Kanalizasyon tesisleri maliyeti genellikle içme suyu tesislerine nazaran 2 - 3 misli bedele mal olmaktadır. Mecra şeklinde bir kanalizasyonun çalışabilmesi için her tali sokakta pis suyun kafî miktarda teşekkül etmesi, şehir dahilinde yeteri kadar su kullanılması ve bunun için de bilhassa konutlarda fenni sifon tertibatlı hela ve banyoların olması, ayrıca belediyelerin teknik ve mali yönden devamlı ve yeterli bakım yapabilecek seviyeye erişmiş bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde döşenecek boruların çok kısa zamanda tıkanması bahis konusudur. Bu itibarla Kars Belediyesinin kanalizasyon işi, şehir bol suya kavuştuktan, pis su teşekkül edebilecek tüketime erişildikten ve belediyesi de devamlı bakım imkanlarına sahip olduktan sonra emsali kasaba ve şehirler

²²⁹ **Muzaffer Şamiloğlu**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (3 Mayıs 2019).

²³⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 2, 32. Birleşim, 7 Ocak 1966, s.241.

*arasında ki önceliğine göre ele alınabilecektir.”*²³¹

*“Kars ile dahilindeki bazı yolların, kışın daha fazla açık tutulması hususunda ne gibi tedbirler alınması düşünüldüğüne dair”*²³² yazılı sorusu İmar ve İskan Bakanlığı’na şöyle cevaplanmıştır:

“Kars - Digor, Arpaçay - Çıldır ve Ardahan - Posof yolları, standartlarının müsait bulunmaması sebebiyle devamlı kar mücadelesine tabi tutulamamaktadır. Söz konusu yollar makina imkanlarımızın müsaadesi nispetinde zaman zaman açılabilir. ...

*Digor - Tuzluca arası, henüz Karayolları Genel Müdürlüğüne devredilmeyen il yolu olup, 1966 mali yılında devredilecektir. Ancak, bütçe ve makina yetersizliği sebebiyle Digor - Tuzluca kesiminin sadece bakım imkanları nispetinde ıslahına çalışılacaktır. Bilgilerinize arz ederim.”*²³³

“Sosyalizasyon bölgesi olarak ilan ve tatbikata başlanan Kars ve mülhakatında kaç adet hastane ve sağlık ocağının mevcut olduğuna ve ocaklara, bugüne kadar kaç hastanın başvurduğuna dair” yazılı soru önergesine,²³⁴ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Edip Somunoğlu imzalı yazılı cevap vermiştir:

“ ...

Cevap : 1 — a) Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmiş bulunduğu Kars ilinde 5 Devlet hastanesi vardır.

1. 200 yataklı Kars Merkez Devlet Hastanesi (halen 100 yatakla çalışmaktadır.) 1 operatör, 9 muhtelif dal mütehassıs, 1 pratisyen hekimi vardır. 200 yataklı yeni Kars Devlet Hastanesi inşaatı bitmek üzeredir.

2. Sarıkamış Devlet Hastanesi (50 yataklıdır) 30 yatakla faaliyettedir. 1 operatörü vardır.

3. Ardahan Devlet Hastanesi (100 yataklıdır.) halen 30 yatakla

²³¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 7, 110. Birleşim, 13 Temmuz 1966, s.728.

²³² **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 2, 32. Birleşim, 7 Ocak 1966, s.241.

²³³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 2, 37. Birleşim, 19 Ocak 1966, s.479.

²³⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 2, 32. Birleşim, 7 Ocak 1966, s.241.

çalışmaktadır. 1 operatörü vardır.

4. Iğdır Devlet Hastanesi (100 yataklıdır) halen 2 adet baraka içinde 30 yatakla faaliyettedir. Mütihazsıs ve pratisyen hekimi yoktur. (Merkez sağlık ocağı tabibi bakmaktadır.)

5. Göle Devlet Hastanesi (50 yataklıdır) halen 30 yatakla çalışmaktadır. Mütihazsıs tabibi yoktur. 1 pratisyen tabibi, 2 hastabakıcı, 1 aşçı, 4 hademesi vardır.

6. Ayrıca Kars Merkezinde 50 yataklı Göğüs Hastalıkları Pavyonu ve 1 mütihazsıs hekimi vardır.

7. Bunlardan başka 60 yataklı Kars Merkez Doğum ve Çocuk Bakımevi vardır. Bununda 1 çocuk hastalıkları mütihazsısı ile 1 doğum hastalıkları mütihazsısı vardır. b) Posof, Çıldır, Tuzluca sağlık ocaklarında hasta yatırmaya elverişli 8 er yatak mevcuttur.

c) Kars ili için 71 adet sağlık ocağı yapımı planlanmış olup, bunlardan Yeniköy ve Aşıkzülali ocaklarına, talibi çıkmadığından, bu ocaklar bugüne kadar yaptırılmamıştır. Kars'da halen 71 sağlık ocağı faaliyette olup, inşaatı ikmal edilemeyen 2 sağlık ocağı kira ile tutulmuş binalarda hizmete sokulmuşlardır. Bu sağlık ocaklarından 33 adedinde 44 adet pratisyen hekim görevlendirilmiştir. 38 sağlık ocağı tabipsiz olup, bunların hizmetleri de mevcut tabipler tarafından yürütölmektedir. Ayrıca 5 pratisyen hekim ile 2 halk sağlığı -uzmanı hekim Kars ili merkezinde halk sağlığı hizmetleri başkanlıklarında görevlendirilmişlerdir.

d) Kars ilinde 1.8.1963 ile 31.7.1964 tarihleri arasında bütün sağlık kurumlarında bir yıllık, evde ve ayakta tedavi edilen hasta sayısı 34.200 iken sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesinden sonraki, ilk yılda evde ve ayakta tedavi edilen hasta sayısı 215.599 olmuştur. Bunlardan 160.846 sı sağlık ocakları tarafından muayene ve tedavi edilmiş, 16.988 i hastanelere sevk edilmişlerdir. Ayrıca hastaneler tarafından 78.145 kişi doğrudan müracaat sonucu bakılmıştır.

...²³⁵

“1. Kars'ın Susuz ilçesinin elektrik ihtiyacının 1966 yılı programına alınıp alınmadığına dair yazılı soru önergesi, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına,

2. —Kars'ın, Susuz ilçesine, hangi tarihte, bir ortaokul açılacağına dair yazılı soru önergesi, Milli Eğitim Bakanlığına,

3. —Arpaçay barajı için hangi köylerin emlak ve arazilerinin, hangi tarihte, istimlak edileceğine ve bedellerinin ne suretle ödeneceğine dair yazılı soru önergesi, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına,

4. —Kars'ta yapılması kararlaştırılan süt fabrikasının temelini ne zaman atılacağına dair yazılı soru önergesi Sanayi ve Tarım bakanlıklarına,

5. —Kars ili dahilinde Tarım ve Veteriner okulları açılmasının düşünülmüş düşünülmediğine dair yazılı soru önergesi, Tarım Bakanlığına gönderilmiştir.”²³⁶

“Tarihi Anı harabeleri civarında, yolu yapılmadan inşa edilen otelin ne şekilde çalıştırılacağına dair yazılı sorusuna”²³⁷ Turizm ve Tanıtma Bakanı Nihad Kürşad'ın cevabi yazısı şöyledir:

“Cevap — 1. Tarihi Anı harabelerinin bulunduğu mahalde yapılmakta olan otelin kime ait olduğu ve otelle irtibat sağlamak için hangi yolun yapılması gerektiği hususları Kars Valiliğinden sorulmuştur. Adı geçen valilikten alınacak cevaba göre durum incelenecek ve gereği yapılacaktır.

Cevap — 2. Ağrı ili Diyadin ilçesi dahilinde bulunan Diyadin Kaplıcaları namıyla maruf kaplıcaların kullanışlı hale getirilmesi için Diyadin Belediyesi Başkanlığınca istenen 800.000 liralık kredinin, 1965 yılı İller Bankası Turizm Fonu bitmiş olduğundan yerine getirilmesine imkan görülememiş bu talebin yalnız özel teşebbüse kredi imkanı

²³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 2, 38. Birleşim, 28 Ocak 1966, s.485.

²³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 2, 33. Birleşim, 10 Ocak 1966, s.294.

²³⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 2, 32. Birleşim, 7 Ocak 1966, s.241.

sağlayan (AID) Fonu Komitesince de incelenmesi mümkün olamamıştır. Bu durum 18.11.1965 tarih ve 8621 - 12774 sayılı Bakanlığımız yazısıyla Diyardin Belediye Başkanlığına bildirilmiştir.”²³⁸

Şamiloğlu, görüldüğü üzere seçim bölgesi Kars ile ilgili pek çok konuda çalışma yapmıştır.

3.1.2.16. Turgut Göle

3.1.2.16.1. Turgut Göle'nin Biyografisi

Bkz. 3.1.1.2.1.

3.1.2.16.2. Turgut Göle'nin Meclis Çalışmaları

Göle, Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin ardından CHP'den MM. 2. dönemde Kars Milletvekili olarak da görev yapmıştır. MM 2. dönemde genel kurulda 4 kez söz almış, 1 kez de 11 arkadaşı ile birlikte “*İstiklal Savaşına iştirak eden Abdullahoğlu Dr. Esat Oktay'a vatani hizmet tertibinden aylık bağlanması hakkında*”²³⁹ teklif vermiştir. MM'de İçişleri ve Anayasa komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır.²⁴⁰

Göle, MM. genel kurulunda, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonununun 12.5.1964 tarih ve 468 sayılı Kanununun 3. maddesi gereğince hazırladığı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin denetimi sonuçları hakkındaki raporlara dair*”²⁴¹ konuşması yanında “*İçişleri Bakanlığı 1968 yılı Bütçesi münasebetiyle*”²⁴², “*5434 sayılı TC Emekli Sandığı Kanununa ek ve geçici maddeler eklenmesine ve bu kanunun bazı hükümlerinin kaldırılmasına dair kanun tasarısı ile teklifi münasebetiyle*”²⁴³ ve “*Seçim Kanununda değişikliği öngören kanun teklifinin havale edildiği Geçici Komisyonunda bugüne kadar görüşülmemesi sebebiyle doğrudan doğruya gündeme alınmasına dair önergesi, münasebetiyle*”²⁴⁴ söz

²³⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 5, 62. Birleşim, 5 Mart 1966, s.119.

²³⁹ **Turgut Göle**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (3 Mayıs 2019).

²⁴⁰ Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 1, s.379.

²⁴¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 11, 39. Birleşim, 28 Ocak 1967, s.582.

²⁴² **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 25, 45. Birleşim, 19 Şubat 1968, s.351.

²⁴³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 30, 18. Birleşim, 16 Aralık 1968, s.69.

²⁴⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 36, 90. Birleşim, 8 Mayıs 1969, s.279.

almıştır.

3.1.2.17. Osman Yeltekin

3.1.2.17.1. Osman Yeltekin'in Biyografisi

1921 yılında Kars'ın Başkaya köyünde doğmuştur. Babası Bahri Bey, Annesi Mami Hanım'dır. İlk, orta ve lise öğrenimini Kars'ta tamamlamıştır.²⁴⁵ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Kars'ta hâkimlik stajına başlamıştır.²⁴⁶ Oltu, Araç ve Iğdır Sorgu Hâkimliği, Kars Ağır Ceza Mahkemesi üyeliği, Kiğı Hâkim Muavinliği ve serbest avukatlık yapmıştır. İller Bankası Danışma Kurulu, Emlak Kredi Bankası, Müdürler Kurulu üyeliği yapmıştır. 11. dönem Kars'tan CHP Milletvekili seçilmiştir. 1965 ve 1969 genel seçimlerinde CHP'den Kars milletvekili seçilmiştir.²⁴⁷ Evli ve 4 çocuk babası olan Yeltekin, 19 Aralık 2011 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²⁴⁸

3.1.2.17.2. Osman Yeltekin'in Meclis Çalışmaları

Yeltekin, MM. 2. dönemde ve 3. dönemde Kars Milletvekili olarak görev yaptığı meclis genel kurulunda 2. dönemde 3 kez 3. dönemde 1 kez söz almıştır.²⁴⁹ MM'de Adalet, Anayasa ve Meclis Hesaplarını inceleme komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır.²⁵⁰ MM. 2. dönemde ilk olarak "1966 yılı Bütçe kanun tasarısı ile TBMM Bütçesi münasebetiyle"²⁵¹ söz almıştır. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonunun, Türkiye Zirai Donatım Kurumu hakkındaki raporu münasebetiyle"²⁵² söz alan Yeltekin bu dönemde "Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü bütçesi münasebetiyle"²⁵³ son kez söz almıştır. Yeltekin 3. dönemdeki tek konuşmasında ise "Anayasa Mahkemesi Başkanlığı 1972 yılı Bütçesi münasebetiyle"²⁵⁴ genel kurulda söz almıştır.

²⁴⁵ <https://docplayer.biz.tr/17141046-Osman-yeltekin-kars-eski-milletvekili.html> (06 Mayıs 2019)

²⁴⁶ Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 4, s.1951.

²⁴⁷ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.869.

²⁴⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Osman_Yeltekin (06 Mayıs 2019)

²⁴⁹ **Osman Yeltekin**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (6 Mayıs 2019).

²⁵⁰ Çınar, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)**, C 1, s.379.

²⁵¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 3, 46. Birleşim, 15 Şubat 1966, s.80.

²⁵² **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 12, 44. Birleşim, 2 Şubat 1967, s.194.

²⁵³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 2. Dönem, Cilt 33, 53. Birleşim, 16 Şubat 1969, s.264.

²⁵⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 21, 41. Birleşim, 17 Şubat 1972, s.162.

3.1.2.18. İsmail Hakkı Alaca

3.1.2.18.1. İsmail Hakkı Alaca'nın Biyografisi

1907 yılında Kars'ın Digor İlçesine bağlı Alaca köyü'nde doğmuştur. Babası Tayyar Bey, Annesi Fatma Hanım'dır. İlk öğrenimini Kars'ta, lise öğrenimini Erzurum'da tamamlamıştır. 1932 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. İstanbul Muallim Mektebi, Pertevniyal Lisesi ders aletleri memurluğu, Palu Sorgu Hakimliği, Garzan ve Kağızman Savcılığı, Bolu Savcı Yardımcılığı, Burdur Asliye Ceza Hakimliği ve serbest avukatlık görevlerinde bulunmuştur. 1955-1957 yılları arasında DP'den Kars Belediye Başkanlığı görevini yürütmüştür. MM. 3. dönemde AP'den Kars milletvekili seçilmiştir.²⁵⁵ Evli ve dört çocuk babası olan Alaca, 8 Kasım 1977 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²⁵⁶

3.1.2.18.2. İsmail Hakkı Alaca'nın Meclis Çalışmaları

Alaca mecliste görev yaptığı 3. dönemde çeşitli konular hakkında meclis genel kuruluna 27 kez söz alarak hitap etmiştir.²⁵⁷ Bu konuşmaları içinde seçim bölgesi olan Kars'ı doğrudan ilgilendiren bir konu olmamakla birlikte ülke genelini ilgilendiren birçok konuda genel kurulda söz almıştır.

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonunun 12.5.1965 tarih ve 468 sayılı Kanununun 3. maddesi gereğince hazırladığı (1964, 1965, 1956 yıllarına ait) Kamu İktisadi Teşebbüslerinin denetimi sonuçları hakkındaki raporlarına dair Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonu raporu münasebetiyle”²⁵⁸ söz almıştır. Bu konuşması demiryollarının önemini anlatan bir konuşma olmuştur:

“ ...

Devlet Demiryolları (teşekkülümüz, her ne kadar iktisadi Devlet Teşekkülleri statüsüne çok yakın bir zamanda alınmış ise de, muvazenei umumiye içinde ve Devletin en büyük amme hizmeti olarak, yıllarca,

²⁵⁵ İsmail Hakkı Alaca, <https://www.kars.bel.tr/icerik-detay/eski-belediye-baskanlarimiz/137> (6 Mayıs 2019)

²⁵⁶ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.932.

²⁵⁷ İsmail Hakkı Alaca, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (6 Mayıs 2019).

²⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 2, 36. Birleşim, 29 Ocak 1970, s.513.

hatta 1914 ten evvel yani Osmanlı imparatorluğu zamanlarından beri geniş mahiyette bir hizmet silsilesi tarihini ihtiva etmektedir, kendi bünyesinde.

Bugün iktisadi Devlet Teşekkülleri manzumesi içerisine giren bu teşekkülümüzün bilançosunun tetkikinde görülecektir ki, 1964 yılı bilançosuna göre, geçmiş yılların zararı da göz önünde tutularak, 1 049 226 499 lira 16 kuruş, 1965 yılında da, yine eski zararlar devredilmek suretiyle 1 097 487 369 lira 37 kuruş, 1966 yılında da, birikmiş zararlarla, o yıl tahakkuk eden zararın ilavesi halinde, 1 120 740 740 lira 03 kuruş zarar etmiş bulunmaktadır.

Demiryollarımızın bünyesinde tesbit edilen bu zararlar, diğer medeni memleketlerin demiryollarında da bir inceleme yapıldığı takdirde, onların da buna benzer büyük zararlarla karşı karşıya buldukları görülmüştür.

Bununla beraber, Devlet Demiryollarımız gibi eski ve şerefli bir maziye malik bulunan bu müesseseye layik olduğu veçheyi vermek, mümkün mertebe zarardan korumak ve kurtarmak ile başbaşa bulunmaktayız.

...

Sayın Bakanımızdan ve Devlet Demiryollarının cefakeş müdüranı ve mesullerinden beklediğimiz de; yine bu meccanen veya beleş olarak, tenzilatlı olarak seyahat eden kimselerin, aidoldukları vekaletlerinden, müesseselerinden onlara rücu etmek suretiyle bu seyahat bedellerinin Devlet Demiryollarına ödenmesi suretiyle Devlet Demiryollarının durumunun düzeltilmesidir. Buna ilaveten diğer mali bazı yardımlar yapılmak suretiyle, Devlet Demiryollarımızın kendi bünyesinde ve hizmetinde ıslahat yapmak hususunda daha dinç olarak varlığını göstermesi zaruretiyle karşı karşıya bulunmaktayız. Devlet Demiryollarımız, geçmişte de bugün de büyük hizmetler ifa etmiştir. Nitekim, son hadiselerde de, Doğudaki kıtlık ve kuraklık zamanında (gerçi mevzu dışı bir şeydir, ama bir Doğu milletvekili olmam münasebetiyle bizzat müşahede ettim ve gördüm) aşağı - yukarı Doğuya, yem, yiyecek, saman, hatta kışa doğru kömür, her türlü ihtiyaç belağan

mabelağ ifa ve ikmal edilmiştir. Binaenaleyh, mevcut, yapılmış bir hizmete karşı şükran borcumuzu ifade etme yerine, mahza muhalefet olsun diye kötölemenin de bir mana ifade etmeyeceğini huzurunuzda beyan etmeyi bir borç telakki ederim.

Muhterem, arkadaşlarım, Devlet Demiryolları İktisadi Devlet Teşekkülünün hesabatma mütaallik, 1964, 1965 ve 1966 faaliyet yılları neticesi huzurunuzda sunulmuştur. A. P. Grubu olarak bu hesabat ve muamelatın mevcut işlemlerinde her hangi bir sakatlık müşahede etmemekteyiz. Heyeti umumiyesinin ibrası lehindeyiz. Bu neticelerin memlekete hayırlı olmasını temenni ederim, ileride bütçe görüşülürken, Devlet Demiryolları mevzuundaki görüşlerimizi daha geniş çapta ifade etmek için lazım gelen fırsatı bulacağımızı zannediyorum. Hepinizi hürmetle selamlarım.”²⁵⁹

Alaca, “Silahlı Kuvvetlerde görevli muvazzaf veteriner hekimlere de tazminat verilmesi hakkında kanun teklifi münasebetiyle”²⁶⁰, “6831 sayılı Orman Kanununa bir madde eklenmesine dair kanun teklifi münasebetiyle”²⁶¹, “Türkiye Elektrik Kurumu kanunu tasarısı münasebetiyle”²⁶² ve “24.5.1967 tarihli ve 868 sayılı Kanunla bazı maddeleri değiştirilmiş bulunan 22.4.1962 tarihli ve 45 sayılı Yüksek Hakimler Kurulu Kanununun adı ile bazı maddelerinin kaldırılmasına ve yeni geçici maddeler eklenmesine dair kanun tasarısı ile İstanbul Milletvekili İsmail Hakkı Tekinel'in, 45 sayılı Yüksek Hakimler Kurulu Kanununun 31 ve 53. maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifleri”²⁶³ münasebeti ile meclis genel kuruluna hitap etmiştir.

3.1.2.19. Musa Doğan

3.1.2.19.1. Musa Doğan'ın Biyografisi

1919 yılında Kars'ın Digor ilçesinde doğmuştur. Babası Fettah Bey, Annesi Hatice Hanım'dır. Ortaokul mezunu olan Doğan, çiftçilik ve müteahhitlik yapmıştır. Kars il

²⁵⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 2, 36. Birleşim, 29 Ocak 1970, s.513.

²⁶⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 4, 64. Birleşim, 3 Nisan 1970, s.115.

²⁶¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 4, 72. Birleşim, 20 Nisan 1970, s.402.

²⁶² **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 4, 79. Birleşim, 11 Mayıs 1970, s.705.

²⁶³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 24, 85. Birleşim, 8 Mayıs 1972, s.470.

genel meclis üyeliği görevini yerine getirmiştir. Doğan, MM. 3. dönemde AP'den Kars milletvekili seçilmiştir. Evli ve üç çocuk babası olan Doğan, 24 Haziran 1992 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²⁶⁴

3.1.2.19.2. Musa Doğan'ın Meclis Çalışmaları

Doğan mecliste görev yaptığı 3. dönemde çeşitli konular hakkında meclis genel kurulunda 31 kez söz almıştır.²⁶⁵ Bu konuşmaları içinde seçim bölgesi olan Kars'ı doğrudan ilgilendiren bir konu olmamakla birlikte ülke genelini ilgilendiren birçok konuda genel kurulda söz almıştır. Doğan'ın genel kuruldaki bazı konular hakkında konuşmaları şunlardır:

“Türkiye Büyük Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonununun 12.5.1965 tarih ve 468 sayılı Kanununun 8. maddesi gereğince hazırladığı 1964, 1965, 1966 yıllarına ait Kamu İktisadi Teşebbüslerinin denetimi sonuçları hakkındaki raporlarına dair Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonu raporu münasebetiyle”²⁶⁶ söz almıştır.

“Ankara Üniversitesi kuruluş kadroları hakkında 5239 sayılı Kanuna ek Elazığ Veteriner Fakültesi kuruluş kadroları hakkında kanun tasarısı münasebetiyle söz almıştır.

...

Sayın milletvekili arkadaşlarım, Türkiye hayvancılığının miktar olarak yüzde 18 ila 19'u yalnız Kars ilinde yetişmektedir ve Kars ilinde mevcuttur. Malûmualiniz Kars ilinde senelerden beri hamlesi yapılan bir süt fabrikası mevzuu vardı, hamdolsun bu bitti. Süt fabrikasının - ki, ecnebi birkaç devletin de iştiraki vardır - kurulabilmesi için Türkiye'mizde, dolayısıyla Doğu illerimizde bir tetkik yapıldı. Bu tetkikte yerli ve yabancı uzmanların verdikleri rapora göre, Kars ilinin hayvancılığı, iyi bir şekilde ele alınırsa Kars ilinin hayvancılığı, - affedersiniz - hayvandan çıkan et durumu, yalnız Türkiye'nin en

²⁶⁴ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.932.

²⁶⁵ Musa Doğan, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (7 Mayıs 2019)

²⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 2, 40. Birleşim, 4 Şubat 1970, s.790.

ihtiyacını değil, yedi balkan devletinin de et ihtiyacını karşılayacak durumdadır. Bu bir vakiadır. Bu vakia ortada mevcut. Bunun içindir ki, İsveç, İtalya, galiba bir de Fransızların iştirakiyle Kars'ta bir süt fabrikası kuruldu, alımına yeni başladı, inşallah memleketimize hayırlı olur.

Şimdi arkadaşlar, konuşmacı arkadaşlarımın da belirttikleri gibi, hayvancılığımızın ihmal edilmesi yüzünden Doğu Anadolu'da, yaz ve kış mevsimlerinde hayvan leşlerinden geçilmiyor. Bir bakıyorsunuz kümes hayvanlarında bir hastalık başlıyor, veterinerin kapısına gidiyorsunuz, «Efendim, hayvanlarımızın aşılınması gerekiyor» diyorsunuz. Veteriner size, «Efendim, aşımız kalmadı, fakat en kısa zamanda aşı gelecek, hiç korkmayın, hayvanları içeride hapsedin biz aşı yapacağız», diyor. Günlerce hayvanlar hapis kalıyor. Hatta büyükbaş hayvanlar da haftalarca köylerde yaz aylarında hapsolunuyorlar.

Sayın beyler, veteriner hekim kardeşlerimizin, daha doğrusu kongresi devam eden hayvancılık ve veteriner hekimleriyle ilgili kongre üyelerinin nazarı dikkatini çekmek isterim.

Türkiye'mizde aşağı - yukarı 600 ila 700 veteriner hekim vardır. Doğu illerinde, dolayısıyla kendi ilimde 16 - 17 tane veteriner vardır. Bunun da 4 - 5 tanesi merkezdedir. Bugün Kars ilinin bir - iki, hatta daha fazla ilçesinde veteriner hekim yoktur. Türkiye hayvancılığının yüzde 18 - 19 unu miktar olarak besliyen, barındıran Kars iline veteriner hekim kardeşlerimiz ancak tecrübe safhasında oldukları zaman gelirler. Bunu, bir ilgili kongrede de bendeniz izah etmeye çalışmıştım. Malûmualiniz Doğu'ya hizmet ehil memur kardeşlerimizin, tecrübeli memur kardeşlerimizin Doğu'ya gitmeleriyle gider. Yoksa, henüz fakülteyi bitirmiş bir gencimizi-Doğu'ya gönderirsek, bu genç kardeşimiz tatbikatla karşılaştığı zaman şaşırıp kalıyor. iki senesini, üç senesini doldurduktan sonra da Şark'ta mecburi hizmet bitmiştir, İstanbul'a, Ankara'ya, Erenköy'e şuraya buraya gidiyor.

Bu yüzden, Kars'taki hayvancılığın semeresini alamayan Kars'lılar, sayın milletvekili arkadaşlarımızın dikkatlerini çekmiştir, yüzlerce işsiz, aç,

perişan Kars'lı Meclis kapısını kesiyor. Sanki burası işveren bir müessese imiş gibi, bizden, Yüce Meclisten medet umuyorlar. Kapıcılığa, odacılığa kadar iş arıyorlar, bulamıyorlar.

Arkadaşlar; temennim, Kars'ta bir veteriner fakültesinin açılması yolundadır. Eğer Kars'ta bir veteriner fakültesi açılırsa, Hükümetimiz inşallah bu yolda müspet bir hamlede bulunurlar, Kars hayvancılığı geliştirilir ve bu şekilde Kars'ta perişanlık ortadan kalktığı gibi, Kars hayvancılığı Türkiye iktisadiyatına da büyük bir katkıda bulunmak imkanına kavuşur. Malûmualiniz bugün Kars hayvancılığı o kadar ileri gitmiştir ki, Anadolu'dan sık sık celepçiler gelir ve bunlar Kars hayvancılığını diğer vilayetler için kabili istifade hale getirirler.

Sayın milletvekilleri, bir arkadaşımızın biraz evvel «Kars'ta zümrüt gibi yaylalar, kıyasiya, alabildiğine geniş yaylalar mevcut iken bunlar kabili istifade bir hale getirilmiyor» dedi. Ben arkadaşımızın bu sözlerine iştirak ediyorum.

5917 sayılı Kanuna göre, Kars'ta hayvancılık değerini bulamadığı için, daha doğrusu hayvan hastalıklarıyla başa çıkılamadığı için, vatandaş merayı, yaylayı tahribetmek yoluna gidiyor. Mesela, Göl'e'nin en iyi bir yaylasında, bakıyorsunuz, vatandaş çiftinin kulpuna yapışmış, gitmiş bir meranın ortasını tahribetmiş, oraya üç teneke, beş teneke arpa, iki teneke, on teneke buğday ekmiştir. Göl'e'de iklim şartlarının icabı öyle zaman oluyor ki, eğer dolu o tarlayı tahribetmezse, vatandaş onu biçiyor ve mevsiminde dövemiyor, yığınları koruyor, saklıyor, ertesi yıl mevsim şartları müsaid olduğunda oraya ektiği üç teneke, beş teneke tohumdan on teneke mahsul almaya çalışıyor. Kıymetli arkadaşlarım, vaktinizi fazla almayayım. Kars'ta açılacak bir veteriner fakültesi, Kars hayvancılığını geliştirdiği gibi, hakikaten hepinizin bildiği mera ve yaylaların tahribinin de, imhasının da önüne geçilecektir. Hepinizi hürmetle selamlarken, sayın Hükümetimizin, bilhassa menhus Ruslara karşı, serhat şehri dediğimiz Kars'ımızda da bir veteriner fakültesi açılması için hamle

yapmasını temenni ederim.”²⁶⁷

Doğan, konuşmasında Kars ilinde acilen veteriner hekim yetiştiren bir fakültenin açılmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Konuşmasında; Türkiye’de diğer bölge illerine göre gelişmişlik açısından geride olan illerin kalkınması için deneyimli memurların bu bölgede istihdam edilmesini istemektedir. Bu sorunun il genelindeki en büyük sorunlardan biri olarak durması ve Türkiye’nin kırımızı et ihtiyacına binaen yurtdışından et ithalatı yaptığı bir durumla karşı karşıya olması, üzerinde durulması gereken bir konu olarak güncelliğini korumaktadır.

Bu konuşması dışında Doğan, “*Konya Milletvekili İrfan Baran’ın, Türk parasının değerini düşürme kararının alınmasında, Hükümetin, şimdiye kadarki ekonomik ve politik aksaklıklarının sebeb olduğu ve bu kararın Türk ekonomisini bir çıkmaza soktuğu iddiasıyla Hükümet hakkında bir gensoru açılmasına dair önergesi münasebetiyle*”²⁶⁸ konuşması, “*İçel Milletvekili Celal Kargılı’nın, lise mezunu gençlerin üniversite giriş sınavına tabi tutulmalarının Anayasanın 50. maddesine aykırı olduğu iddiasıyla Anayasanın 89. maddesi gereğince Milli Eğitim Bakanı hakkında bir gensoru açılmasına dair önergesi münasebetiyle*”²⁶⁹ konuşması vardır.

“*Siirt Milletvekili Mehmet Nebil Oktay’ın, Doğu ve Güney-Doğu bölgelerimizin kalkındırılması ve yaşama seviyesinin yükseltilmesi için alınması gerekli tedbirleri tespit etmek maksadıyla bir Meclis araştırması yapılmasına dair önergesi bir Meclis araştırması yapılmasına dair önergesi münasebetiyle*”²⁷⁰ genel kurulda söz almıştır. Konuşması şöyledir:

“Devlet Planlama Teşkilatı Doğu mevzuunu katiyen tanımıyor. Doğu ile alakası yok; masa başında bir senelik, beş senelik plan dilimlerini yapar.

...

Arkadaşlar özel teşebbüsten falan bahsettiler. Doğu’da zaten - Devlet Planlama Teşkilatının bihaber olduğu gibi - öteden beri birkaç kuruş edinen adam bazı endişeler altında, doğru kalkınmış memleketlerimizde soluğu alıyor ve işgücünü ortalara naklediyor. Bu husus da dile

²⁶⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 4, 61. Birleşim, 27 Mart 1970, s.26.

²⁶⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 9, 24. Birleşim, 21 Aralık 1970, s.353.

²⁶⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 9, 19. Birleşim, 9 Aralık 1970, s.218.

²⁷⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 15, 122. Birleşim, 30 Haziran 1971, s.106.

getirilmedi.

Bir başka hususa bir arkadaşım kısa olarak dokundular: «Doğu» demiyeyim de, «az gelişmiş veya gelişmemiş bölgemiz» öteden beri bir sürgün memur yatağı olmuştur. Maalesef Osmanlı Devrinden bugüne kadar bu şekilde ya sürgün memur diyarı olmuş veyahut da tecrübesiz memur diyarı olmuştur. Mesela, adliyeden stajını yeni bitirip çıkan bir savcı namzedi, bir hakim namzedi ilk soluğu Doğu'da alıyor. Bir veteriner veya ziraat mezunu, arpayı, buğdayı birbirinden ayırt edemeyen bir ziraatçi, - afedersiniz - öküzü veya atı birbirinden fark etmeyen bir veteriner mezununun ilk tatbikat sahası Doğu olmaktadır. Bu husus da dile getirilmemiştir. Dahası var...

Dahası var arz edeyim. işbaşında bulunan Hükümetimizin programında, Doğu'nun kalkınması için «mandıra ve kombina» mevzuu ele alınmıştır. Bu mevzuda da maalesef benim muttali olduğum bir durum vardır: 1971 senesinde 6 tane yem fabrikası yapıldı. Bunlar, İzmir, İstanbul, Bursa ve İzmit'te yapılıyor. Şimdi biz, öküzü bıçağın yanına götürme çabası içine girmiş oluyoruz. Hayvancılık ve hayvan Doğu'da ama yem sanayi Batı'da kuruluyor. Bunlar da dile getirilmedi.

Şimdi bir mevzu daha var. Geri kalmış bölgemiz olan Doğu'da, bir hayli inşaatlar yapılır ve bunlar senelerce devam eder, bu mevzu bir kangren haline gelir. Bu inşaatlar da yapıldıktan sonra da çöker gider. Bunların nedenleri üzerinde de durulmadı. Netice olarak, bu hususların da görüşülmesinde fayda olacağı kanaatiyle kifayetin aleyhinde bulunuyorum. Hepinizi hürmetle selamlarım. ”²⁷¹

Doğan'ın yukarıdaki konuşmasında bahsettiği konular büyük ölçüde Kars yöresi için halen geçerliliğini korumaktadır.²⁷²

²⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 15, 122. Birleşim, 30 Haziran 1970, s.106.

²⁷² Musa Doğan, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (7 Mayıs 2019)

3.1.2.20. Turgut Artaç

3.1.2.20.1. Turgut Artaç'ın Biyografisi

1920 yılında Kars'ın Digor ilçesi Pazarcık kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Bekir Bey, Annesi Elmas Hanım'dır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Çayıralan, İmroz ve Mesudiye Hâkimliği görevlerinden sonra serbest avukatlık yapmıştır. Ereğli Demir-Çelik Fabrikası yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştur. MM. 3. ve 5. dönemlerde CHP'den Kars milletvekili seçilmiştir. Evli ve 4 çocuk babası olan Artaç, 29 Nisan 2004 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²⁷³

3.1.2.20.2. Turgut Artaç'ın Meclis Çalışmaları

Artaç MM. 3. dönemde mecliste 36 kez söz almış, 15 kez yazılı soru önergesi vermiştir. MM. 5. dönemde ise 14 kez söz almış, 7 kez yazılı soru önergesi vermiştir.²⁷⁴ 3. dönemde Artaç'ın söz aldığı bazı konular şunlardır: “*Kendisinin Doğu'daki hudut bölgelerinin ihmal edildiğine ve içinde bulunduğu sıkıntılı duruma dair*”²⁷⁵ konuşması, “*Kars ili yollarının kış mevsimindeki durumuna dair gündem dışı demeci*”²⁷⁶

“*Kars ve ilçelerinin sağlık sorunlarına dair gündem dışı demeci*

...

Seçim mıntıkam Kars'ın sağlık sorunlarını Yüce Meclise arz etmek üzere huzurunuzu işgal etmiş bulunuyorum. Sağlık sorunu denilince hatıra gelen hastane, doktor ve diğer sağlık personeldir. Kars'ta hastane, sağlık merkezi ve sağlık ocakları mevcuttur; fakat buralarda doktor bulmak mümkün değildir. Kars'ta mevcut sağlık tesislerinin % 80 inde doktor yoktur. Doktor bulunmayan sağlık tesisinden faydalı mesai beklemek de fazla iyimserlik olur.

...

Geçenlerde bir sayın Devlet Bakanı, yakında Türkiye'de 18 milyon

²⁷³ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.932.

²⁷⁴ Turgut Artaç, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (7 Mayıs 2019)

²⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 10, 48. Birleşim, 12 Şubat 1971, s.560.

²⁷⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 19, 13. Birleşim, 10 Aralık 1971, s.309.

vatandaşın televizyona kavuşacağını ifade etmiştir. Sayın Bakandan şimdi soruyorum; sen bir uyuz hastalığını önleyemiyorsun da, Türkiye'de 18 milyon vatandaşı nasıl televizyona kavuşturacaksın? Bu bir merak meselesidir, onun için soruyorum.”²⁷⁷

Sağlık Bakanı Cevdet Aykan cevabi konuşması ise şöyledir:

“Sayın Kars Milletvekili Turgut Artaç'ın biraz sert deyimlerini bilgi yetersizliğine ve konuştuğu konuda yeterince bilgiye sahip olmadığına bağladım. Ben size bu konudaki gerçekleri sunayım. Kars'ta 1.724 yatak vardır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı standartlarına göre bu yatakları yönetmek için 137 tane uzman hekime ihtiyaç vardır. Halen mevcut olan uzman hekim sayısı 15'tir ve planlanan ihtiyacın takriben % 11'idir. Sosyalleşme bölgesine baktığımızda hekim ihtiyacının çok daha yaygın ve geniş olduğunu görürüz. Bu yalnız Kars'ın değil, Türkiye'nin genel sorunudur. 1962 yılından bu yana mevcut olan bu sorunu bir aylık bir Bakana bağlamak ve bir aylık Bakanı bundan sorumlu tutmak insafsızlıktır. Türk halkı sağlık tesislerinde yeteri kadar hekim bulunamamasından ve bunların ihtiyaçlara ve mevcut kapasiteye uygun şekilde işleyememesinden yakınmakta ve şikayet etmektedir. Bunlar ciddi, üzerinde durulması, çözümlenmesi gereken sorunlardır. Rakamları size arz ettim. Böyle sosyalleşme bölgesine baktığımız zaman yatak sayısını, tesis sayısını kabarık, fakat personel sayısını düşük görürüz.

Şimdi size yine rakam arz edeyim: Sosyalleşme bölgesinde takriben 12.300 yatak vardır. Bu yatak sayısı için öngörülen uzman hekim ihtiyacının ancak üçte biri sağlanmıştır. Bu herhalde son aylardaki uygulamalarla meydana gelmiş bir sonuç değildir. Ben Anadolu'dan gelen bir insanım, Anadolu'daki halkın şikayetlerini bilmekteyim. Sayın Turgut Artaç arkadaşımıza ben söyleyeyim, Anadolu'daki halk diyor ki, bu sağlık tesislerinin duvarlarını yalayarak insan iyi olmaz. Şayet, Sayın Artaç'ın bu konuda bir teklifi varsa, çıksın o teklifi yapsın ve halkımızın bu sorununa birlikte çözüm bulalım...”²⁷⁸

²⁷⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 20, 27. Birleşim, 12 Ocak 1972, s.173.

²⁷⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 20, 27. Birleşim, 12 Ocak 1972, s.173.

Artaç'ın 3. dönemde yukarıdaki konuşmasının konusu olan doktor sıkıntısı 2023 tarihinde Kars ilindeki sıkıntılar sıralanacak olursa halen üst sıralarda kendine yer bulacaktır. Bu konuşması dışındaki bazı konuşmaları ve yazılı soru önermeleri şöyledir: “Kars ili merkezinde ikinci PTT şubesinin ne zaman açılacağına dair sorusu ve Ulaştırma Bakanı Orhan Tuğrul'un yazılı cevabı”,²⁷⁹ “Kars ili Tuzluca-Digor yolunun yapımında ihtilaf olduğu iddialarına dair Bayındırlık Bakanından yazılı sorusu”²⁸⁰, “Yakacak sorunu ile ilgili gündem dışı demeci”²⁸¹ ve “Kars ili köylerinin yol ve su ihtiyaçlarına dair”²⁸² yazılı soru önergesi bulunmaktadır.

Artaç 5. dönemde Kars ilinde meydana genel bazı olaylar hakkında genel kurulda gündem dışı söz almıştır. Bu konuşması şöyledir:

“Sayın Başkan, sayın arkadaşlarım, son zamanlarda seçim bölgesi olan Kars'ta bazı olaylar cereyan etmektedir. Öteden beri Kars'a ve Kars Kalesine zıtlananlar, sırtarak dişlerini gösterenler bayrağımızı kaleden indirmek çabaları içine girmiş; fakat buna muvaffak olamayınca şimdi yeni başka baskı usullerine başvurmuşlardır. Değerli arkadaşlarım, küçük Hükümetin icraatları arasında Kars'taki işkence ve tatbikatı arz edeceğim. Sayın arkadaşlarım, Sayın Demirel'in Koruma Polisi Salih Işık, özel görevliymiş gibi Kars'a Emniyet Müdürü olarak tayin edildiğinden sonra işkence timleri teşkil edilerek Kars'taki halka, özellikle Cumhuriyet Halk Partisine mensup kişilere, Kars'taki sol kesime işkence usullerini tatbik etmek suretiyle gerekli icraata girişmiş bulunmaktadır.

Değerli arkadaşlarım, bu cümleden olarak eski Bumin Yamaoğlu'ların, Zeki Şahin'lerin tatbik ettikleri usullerden olarak, bir avukat arkadaşımı 12 nci ayın içinde hiç gereği yokken İkinci Şubeye götürülerek işkenceye maruz bırakılmış ve Baro Dergisinde bu mesele açıklanarak ilgili mercilere bildirilmiş, keyfiyet raporla tespit edilmiştir. 'Bu hususa dair Baronun bülteni elimdedir ve gerektiğinde yetkili mercilere tevdi edeceğim. Değerli arkadaşlarım, yine 9.1.1980 günü silah bulundurduğu

²⁷⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 13, 98. Birleşim, 12 Mayıs 1971, s.373.

²⁸⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 18, 165. Birleşim, 22 Eylül 1971, s.60.

²⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 26, 133. Birleşim, 15 Eylül 1972, s.872.

²⁸² TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 27, 137. Birleşim, 25 Eylül 1972, s.84.

gerekçesi ile hemşehrilerimizden Oruç Korkmaz, annesi, karısı ve babası karakola celbedilerek İkinci Şubeye sevk edilmiş ve bu kişiler üzerinde işkence icra edilmiştir. Değerli arkadaşlarım, işkence usulleri şöyle: Darpla beraber, vaktiyle bir siyasi partinin kendisine tatbik edip de beğenmediği, kabul etmediği sigara yakma usulüyle azap ve işkence yapmak suretiyle meydana getirilmiştir.

Sayın arkadaşlarım, işkence gören bu kişinin annesi yetkili mercilere müracaat ederek oğlunu ancak zor kurtarabilmiş, hastaneye sevk edilirken yolda ölmüştür, Sayın arkadaşlarım, çok acı bir ifadeyi burada huzurunuzda istemeyerek beyan edeceğim. 3 Şubat tarihli Demokrat Gazetede, işkence gören o kişiyi fotoğrafları neşredilmiştir. Kişinin tabanında ve vücudunda muhtelif delikler halinde yanıklar mevcuttur. Değerli arkadaşlarım, polisler ve onların özel gönderilen müdürü bununla yetinmemiştir. Annesinin ifadesini aynen huzurunuzda beyan etmeye mecburum. Değerli arkadaşlarım, annesi kendilerine yapılan işkencenin ötesinde şu ifadeyi aynen dilekçesinde Reiscumhura, Genelkurmay Başkanına, Başbakanı, Muhalefet Partisi Liderine ve birçok mercilere bildirmiş; deniliyor ki : «(Bununla da kalmayan polisler, arama gerekçesiyle bacaklarımızın arasını kontrol etmek gibi en insanlık dışı işkencelere ve onur kırıcı baskılara başvurmuşlardır.»

...

Sayın arkadaşlarım, Meclisten harekete geçilmesini istiyorum. Vatandaşların birçoklarına bu işkenceler yapılmaktadır. Belki başka arkadaşlarım, başka vilayetin insanları bir mevzuu bir daha huzurunuzda getireceklerdir. Utanmadan, arlanmadan, birkaç saygısızın bayrağa olan saygısızlığını, «Kars Kalesine kızıl bayrak çekildi» diye, bunu politika metayı yapan kişiler, 'bugün de başka bir vilayetimize bayrak gönderiyorlar ve bunu televizyonda ilan ediyorlar. Bölücülük ve ahlaksızlığın en büyüğü budur. Bunu yapanlar behemahal kanun önünde hesap vereceklerdir. Ama bunu yapanlar bilsinler ki cephe aldıkları, hedef aldıkları bu yöreler bunların dediği noktaya gelmeyecektir.

Değerli Adalet Partililer, siz ve Genel Başkanınız bilim iki, Kars 1855

senesinde gazilik unvanı almıştır, Koca Türk tarihinin her safhasında kahramanlığını ve celadetini göstermiştir. Sizin ve sizin düşüncenizde olanların Kars'a karşı bir özel husumetiniz vardır. Çünkü Kars her dönemde CHP'nin bayrak vilayeti olmuştur, lider vilayeti olmuştur. 1950'den bu yana aynı husumeti devam ettiriyorsunuz. Bilesiniz ki o kaleye, bir zamanlar yine bu kürsüde dediğim gibi, hapsedilmişsiniz, çıkamazsınız. O kalede Türk Bayrağı daima dalgalanacak ve onun yanında bir bayrak daha dalgalanacak; Cumhuriyet Halk Partisinin bayrağı ve bilesiniz ki Kars, hukuk; içinde solcudur solcu olarak kalacaktır. Ama siz de böyle, ancak kendinizle alay edecek şekilde bir tarafta oturursunuz, Saygılar sunarım.”²⁸³,

Artaç, yukarıdaki konuşması dışında “Kağızman Kaymakamının başka bir göreve atanması nedenlerine ilişkin” yazılı sorusuna İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil yazılı cevap vermiştir.²⁸⁴ “Kars ilinde meydana gelen olaylarla faillerine ilişkin”²⁸⁵ Başbakan’dan cevaplama istemiyle yazılı soru önergesine Devlet Bakanı ve İçişleri Bakan Vekili Orhan Eren yazılı cevap vermiştir.²⁸⁶ “Kars-Diğor ilçesi köylerinde sulama barajı yapılmasına ilişkin”²⁸⁷ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı’ndan cevaplama istemiyle yazılı soru önergesi bulunmaktadır.

3.1.2.21. Veyis Koçulu

3.1.2.21.1. Veyis Koçulu’nun Biyografisi

1891 yılında Tiflis'te doğmuştur. Babası Molla Abbas Bey, annesi Hürü Hanım’dır. Lise mezunu olan Koçulu tüccarlık yapmıştır. Kars il genel meclisi üyesi olarak görev yaptıktan sonra 9. dönemde CHP’den Kars milletvekili seçilmiştir. MM. 3. dönemde ise Adalet Partisi’nden Kars Milletvekili seçilmiştir. Evli ve 7 çocuk babası olan Koçulu, 17 Şubat 1984 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²⁸⁸

²⁸³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 13, 38. Birleşim, 5 Şubat 1980, s.933.

²⁸⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 16, 66. Birleşim, 27 Mart 1980, s.125.

²⁸⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 16, 79. Birleşim, 6 Mayıs 1980, s.242.

²⁸⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 16, 94. Birleşim, 11 Haziran 1980, s.352.

²⁸⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 12, 78. Birleşim, 12 Nisan 1979, s.254.

²⁸⁸ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.572.

3.1.1.21.2. Veyis Koçulu'nun Meclis Çalışmaları

Koçulu'nun, mecliste görev yaptığı 3. dönemde “1969 yılında Kars Canlı Hayvan İhracatları Birliği tarafından yapılan ihracattan elde edilen gelirin kullanımına dair”²⁸⁹ Ticaret Bakanından cevaplama istemiyle yazılı soru önergesi bulunmaktadır. Koçulunun yazılı soru önergesine Ticaret Bakanı Gürhan Titrek imzalı cevap vermiştir. Cevabi yazı şöyledir:

“Sovyetler Birliğine canlı hayvan ihracı konusunda Kars Milletvekili Veyis Koçulu tarafından verilen yazılı soru önergesi aşağıda cevaplandırılmıştır. 1969 - 1970 Anlaşma devresinde Türkiye - Sovyetler Birliği Ticaret Protokoluna ekli Türk ihracat malları listesinde kayıtlı 2.500.000 dolarlık büyük baş hayvan kontenjanının tamamı Kars Birliği emrine verilmiştir. Yukarıda kayıtlı ana kontenjana ilaveten 110.000 dolarlık birinci, 1.500.000 dolarlık ikinci ve yine 1.500.000 dolarlık üçüncü ek kontenjanların 2.110.000 doları Kars, 1.000.000 doları Van Birliği emrine tahsis edilmiştir. Van Birliği emrine verilen 1.000.000 doların Birlikçe tevziatında hiçbir şikayetle karşılaşılmamış, buna mukabil Kars Birliği emrine tahsis edilen cem'an 4.610.000 dolarlık kontenjanın üyeler arasında tevziatında her seferinde şikayetlere rastlanmıştır.

1969 - 1970 Anlaşma devresinde yürürlükte olan ihracat rejimine göre mevcut kontenjanlar dahilinde Anlaşmalı memleketlere verilecek canlı hayvan ihracat lisansları miktar bakımından her hangi bir takyide tabi tutulmamıştı. Buna ve Sovyetler Birliği Ticaret Müessesilliğinin az sayıda ihracatçı ile mukavele ve iş yapmak istemesine rağmen Sovyetler Birliğine tefrik edilmiş kontenjandan Kars Birliğine ayrılan kısmının mezkûr Birliğe dahil mümkün olduğu kadar çok üye arasında dağıtılmasına gayret edilmiştir. Diğer taraftan kısmen veya tamamen kullanılmayan lisanslar dolayısıyla serbest kalan 224.300 dolarlık kontenjan bakiyesi için Sovyetler Birliği Ticaret Müessesilliği ile mukavele yapan 6 firmaya lisans, bu imkandan faydalanmak isteyen

²⁸⁹ Veyis Koçulu, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (9 Mayıs 2019)

ihracatçılar arasında seyyanen taksim edilmek üzere verilmiştir.

Hal böyle iken, Kars İhracatçılar Birliğinden alınan 29.5.1970 tarihli ve 639 sayılı yazıda, birlikleri üyelerinin 95 olduğu, 224.300 doların bütün üyelere tevzi edilmesi halinde her üyeye 2.361 doların düştüğü ve satış fiyatlarına göre 13 - 14 sığıra tekabül ettiği, alıcının 6 kişi adına akreditif açtığı ve her bağlantı sahibi hissesinden 16 kişinin ihracat yapmasının icap edeceği ve bu durumun fiili ihracatı güçleştirip formaliteye boğacağı, adlarına lisans verilmiş olan 6 kişinin ihraç etmek üzere hayvan alarak hazırlık yaptıkları ve bu hayvanların biran evvel ihraç edilmemesinin zarara yol açacağı belirtilerek söz konusu lisansların adına verilen kişilerce kullanılması talep edilmiştir.

Mezkûr lisanslardan 6 kişinin istifadesi diğer üyelerin şikayetlerine yol açacak mahiyette görülmüş olmakla beraber, bütün üyelere taksim edilmesi halinde, söz konusu ihracata ait lisansların kullanılma müddetlerinin temdit dahil bitiş tarihine çok kısa bir zaman kalması, öte yandan ihracatçıların Sovyet Ticaret Mümessilliği ile yaptığı mukavelelerin 8 nci maddesinde, malların teslim tarihinden evvel satıcı tarafından teslim edilmemesi halinde teslim edilmeyen partinin % 15 i nisbetinde bir meblağı alıcıya ödemesinin kayıtlı olması ve lisanslardaki azami 520 asgari 500 dolarlık iyi fiyatlardan 224.300 dolarlık bir ihracatın yapılmamasının memleketimiz menfaatleri yönünden bir kayıp olması karşısında evvelce üyeler arasında seyyanen taksimi için verilen 224.300 dolarlık lisansın adlarına verilen kişilerce kullanılması Bakanlığımızca uygun görülmüş ve durum Kars Birliğine bildirilmiştir.

1970 - 1971 Anlaşma devresinde III sayılı listeye alınan canlı hayvan için Sovyetler Birliğine 2.800.000 dolarlık kontenjan tefrik edilmiş ve bunun 2.100.000 doları Kars, 700.000 doları Van Birliği emrine verilmiştir. Söz konusu kontenjanın satışının gerçekleştirilmesinde ;

1. Satış mukavelesinin Birlik İdare Heyetinin seçeceği üyelerce yapılması,

2. iki birlik idare heyetlerinin mukavele yapmakta yetkili kılacağı birlik üyelerinin müştereken hareket etmeleri,

3. Mukavele akdedilir edilmez kontenjanın üyeler arasında seyyanen taksim edilmesi ve tevziat listesinin her üye adına düzenlenecek lisans taleplerleriyle birlikte derhal Bakanlığımıza gönderilmesi,

4. Tamamı veya bir kısmı kullanılmayan lisansların anında Birliğe bildirilmelerinin temini ve umumi katibin kullanılmama sebebi hakkında yapacağı inceleme neticesine dair mütalaasıyla birlikte keyfiyetin Bakanlığımca intikal ettirilmesi,

5. Kısmen veya tamamen iptal edilen lisanslar dolayısıyla serbest kalan kontenjan bakiyesinin yine 1, 2 ve 3 ncü maddelerde gösterilen şekilde tevzi edilerek neticenin Bakanlığımıza bildirilmesi, hususlarında Kars ve Van Birliğine talimat verilmiştir. Yukarıdaki izahatımızdan da anlaşılacağı veçhile Sovyetler Birliği için tefrik edilen canlı hayvan kontenjanlarının ilgili ihracatçı birlikleri ve bu birliklere mensup üyeler arasında hem bu üyelerin menfaatlerine, hem de bu ihracatın karşı tarafın şikayetini mucibolmıyacak şekilde gerçekleştirilmesi zaruretini telif edecek esaslar dahilinde hareket edilmektedir. Keyfiyet bilgilerine arz olunur.”²⁹⁰

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere 1969-1970 yılları arasında Kars iline ait 4.610.000 dolar olan canlı hayvan ihracatı varken, 2018 yılı verilerine göre tüm sektörlerde Kars ilinin toplam ihracatı ancak 238.000 dolar olarak gerçekleşmiştir.²⁹¹

3.1.2.22. Ali Doğan Arash

3.1.2.22.1. Ali Doğan Arash’ının Biyografisi

1936 da Kars’ta doğmuştur. Babası Fuat Bey, Annesi Leyla Hanım’dır. İlk, orta ve lise öğrenimini Kars’ta tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü’nden mezun olmuştur. Ulus Gazetesi’nde 6 yıl parlamento muhabiri olarak görev yapmıştır.²⁹² CHP Gençlik Kolları Genel Başkanlığı ve Parti Meclisi Üyeliği görevlerinde bulunmuştur. MM. 4. ve 5. dönemlerde (1973-1977) CHP’den Kars milletvekili seçilmiştir. Araslı, 31 Aralık

²⁹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 3. Dönem, Cilt 9, 30. Birleşim, 6 Ocak 1971, s.576.

²⁹¹ İllere göre ihracat, 2002-2019, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (10 Mayıs 2019)

²⁹² **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.998.

1989 tarihinde hayatını kaybetmiştir.²⁹³

3.1.2.22.2. Ali Doğan Araslı'nın Meclis Çalışmaları

Araslı, MM'de görev yaptığı 4. dönemde 17 kez söz almış, 18 yazılı soru önergesi vermiştir. 5. dönemde ise 3 kez söz almış, 17 yazılı soru önergesi vermiştir. Araslı TBMM'de gerçekleştirilen birleştirilmiş toplantılarda 16. Yasama yılında 2 önerge, 17. Yasama yılında 1 önerge, 19. Yasama yılında 1 önerge vermiştir.²⁹⁴ MM'de 1973-1977 yılları arasında Anayasa komisyonunda üye olarak görev yapmıştır.²⁹⁵ 14. dönemde gerçekleştirilen kapalı bir oturumda “*Hakkari, Mardin, Siirt ve Diyarbakır illerinde 27.3.1975 Perşembe günü saat 07:00'den itibaren bir ay süre ile ilan edilen Sıkıyönetim hakkındaki Bakanlar Kurulu kararının onaylanmasına dair Başbakanlık tezkeresi hakkında*” söz almıştır.²⁹⁶

Araslı, 4. dönemde “*Kars ve bazı Doğu-Anadolu illerinin yemlik ve yemeklik kredilerine ilişkin sorunları hakkında*”²⁹⁷ gündem dışı söz almıştır. Bu konuşması dışında “*1976 yılı Cumhurbaşkanlığı Bütçesi münasebetiyle*”²⁹⁸, “*Et-Balık Kurumu tarafından besicilere verilmekte olan krediler hakkında*”²⁹⁹ ve “*Kars ilinin sosyal ve ekonomik sorunları hakkında*” gündem dışı konuşması mevcuttur. Bu konuşmasında şu konulardan bahsetmiştir:

“Dün burada bir değerli arkadaşım, Kars'ta bir aydan beri devam eden deprem olayına ilişkin görüşlerini anlattı. Deprem bir aydan beri Kars'ta geniş tahribat yapmakta; ama çok şükür depremin yaptığı tahribat bir Lice, bir Varto seviyesine ulaşmadığı için de Karşlılar olarak, yurttaşlar olarak, bütün Türkiye olarak teselli duymaktayız; ama üzüntü ile ifade edeyim ki, Cephe Hükümetinin başı Sayın Demirel, Kars'ta meydana gelen, yüzlerce ailenin aç ve açıkta kalmasıyla sonuçlanan bu depremle yeterince ilgilenmemiştir.

...

²⁹³ Bağce, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 3, s.2000.

²⁹⁴ **Ali Doğan Araslı**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (8 Mayıs 2019)

²⁹⁵ Bağce, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 1, s.314.

²⁹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, TBMM, 14. Dönem, Cilt 14, 7. Birleşim, s.3.

²⁹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 8, 33. Birleşim, 30 Ocak 1975, s.318.

²⁹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 15, 59. Birleşim, 18 Şubat 1976, s.362.

²⁹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 18, 76. Birleşim, 16 Mart 1976, s.173.

Bir başka konu; bütün Türkiye'de olduğu gibi, Kars'ta da toplumsal depremin, tüm toplumun katlarını tahrip etmeye yöneldiği, toplumun tüm katlarını, insanları, çalışanları çalışamaz hale, hatta günübirlik yaşantılarında güvencesiz hale getiren bir toplumsal depremden de söz etmek istiyorum. Cephe Hükümeti, toplumsal depremin başlıca odak noktaları olarak, tahrip edilmesine dönük odak noktaları olarak öğretmeni seçti. Öğretmen kıyımı, şurada bile şu konuşmalarına tanık olan, Cephe Hükümetinin kıydığı öğretmenlerin varlığını, tanımasam bile varlığına inandığım öğretmenleri yerlerinden, yurtlarından etti, aile ocaklarından etti. Cephe İktidarının toplumsal depremi bununla da yetmedi; para karşılığında birtakım görevlilere yerlerinde kalıp kalmamalarının pazarlığını yaptılar. Sayın Süleyman Demirel'e aylarca önce bir soru önergesiyle, yapmış oldukları bu tasarrufun hesabını sordum; İçtüzük hükümlerini çiğnediler, gelenekleri çiğnediler; bugüne kadar sayın Süleyman Demirel taş duvar; biz sorularımızın cevaplarını bulamıyoruz.

Öğrenci kıyımı: Bitirilen öğretmen kıyımından sonra sıra öğrencilere geldi. Yüzlerce öğrenci, aç biilaç, günlük maişetini dahi teminden uzak ailelerin, fakir yoksul köylülerin, işçilerin çocukları, sırf «komando» adı altında, ülkede belli bir düzeni yerleştirmeye çalışan, faşist bir düzeni yerleştirmeye çalışan insanların mağalarına alet olmadıkları için liselerden, ortaokullardan, öğretmen okullarından sürgün edildi. İşte, toplumsal depremin Türkiye'de ve özellikle geri kalmış olan yörelerde, Kars'taki durumu bu. Kars'ı ellerinin tersiyle itiyorlar; Kars'ta Hükümet icraatı olarak öğretmen, öğrenci kıyımıyla işe başlıyorlar; bununla da yetinmiyorlar, demin ifade ettiğim gibi, Cephe İktidarına mensup partilerin başkanları birtakım memurları açıkça, tehdit ediyorlar, «Para karşılığında ya Kars'ta kalırsınız, yahut da sürgününüzü çıkarırız» diyorlar.

Bunu ben Sayın Demirel'e soruyorum ve Sayın Demirel bunların cevaplarını vermiyor. Cephe İktidarının bir başka tasarrufu, özellikle yasalara göre tabanca taşımak mecburiyetinde olan birtakım insanların

ellerindeki tabancaları, siyasal kimliklerine bakmak suretiyle ellerinden alınmakta. Halk Partililerin tabanca taşıma ruhsatları ellerinden alınırken, tabanca taşıma ruhsatını hak etmeyen birtakım Cephe partisinin militanlarına, jandarmanın, kaymakamın baskısıyla tabanca ruhsatı verilmektedir. Bir başka sosyal deprem; bugün Kars'ta süt üreticisi köylü 3 - 5 tane tefecinin elinde, 3 - 5 tane tefecinin emrinde kul köle edilmekte; Devletin olanaklarıyla kurulmuş olan süt fabrikası yine 3 - 5 tane tefecinin emrinde, ama asıl üreticiyi elinin tersi ile iterek, bir alım politikası uygulamaktadır. Çok değerli arkadaşlarım, yakında bunların hesabını soracağımız günler yaklaşıyor. "Benim inancıma göre, gerici için, faşist için, mürteci için ve bu ülkeyi gerçekten yürekte sevmeyen sahte milliyetçiler için mevsim çoktan doldu. 31 martlar çok geride kaldı, 12 martlar çok geride kaldı. Önümüzdeki günler 1 mayıslarla haklıyor. Bunu, burada özellikle Cephenin amalına hizmet eden, faşizmin amalına hizmet eden insanlara, bu vesile ile duyurmak isterim. Saygılar sunarım."³⁰⁰

Araslı, yukarıdaki ifadesinde Demirel Hükümeti'ni suçlayıcı ifadeler kullanmıştır. Ayrıca hükümete yönelik çeşitli soru önergeleri vermiştir. Bu soru önergelerinden "Aralık ve Iğdır'da pamuk ürünü için destekleme alımı yapılıp yapılmayacağına ilişkin sorusu"³⁰¹ Ticaret Bakanı Halil Başöl tarafından yazılı olarak cevaplanmıştır. "Kars ilinin hudut köylerini içine alan «Yasak bölge» şeridine ilişkin" Milli Savunma ve İçişleri Bakanları'ndan ve "Kars ilinin bazı ilçelerinin telefon santrallerine ilişkin"³⁰² Ulaştırma Bakanı'ndan cevaplamaları istemiyle yazılı soru önergesi vermiştir.

MM. 5. dönemde Araslı, "Kars'taki gözlemleri konusunda" gündem dışı konuşma yapmıştır. Bu konuşması şöyledir:

"Sayın Başkan, Yüce Meclisin değerli üyeleri; önce bana, seçim bölgem olan Kars'ta yaptığım gezim sırasında ülkemizin tamamını da ilgilendirdiğini zannettiğim ve Türkiye'nin bir kesitine ışık tutacağını sandığım belli konularda açıklama fırsatını verdiğiniz için size teşekkür

³⁰⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 19, 94. Birleşim, 28 Nisan 1976, s.109.

³⁰¹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 14, 33. Birleşim, 25 Aralık 1975, s.266.

³⁰² TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 14, 54. Birleşim, 11 Şubat 1976, s.980.

etmek istiyorum.

Bir gündem dışı konuşmanın çapı ve çerçevesi içerisinde, Sayın Demirel Hükümetinin, kendi hesabına ve bizim hesabımıza göre 100 ncü gününü doldurduğu sıralarda seçim bölgem olan Kars'taydım. Gördüğüm olayları kısaca satırbaşlarına dokunarak ve Yüce Meclisin dikkatlerini de rica ederek burada sıralamak istiyorum. Çeşitli zamanlarda çeşitli beyanatlarımız ve soruşturma önergelerimizle belirttiğimiz gibi, Adalet Partisi İktidarının özellikle Kars halkına karşı uygulamakta olduğu politikayı belli örnekleriyle dile getirmek istiyorum. Kars'ta gördüğüm durum şu : Aranmayan, gece basılmayan, tedirgin edilmeyen tek ev kalmamış. Kimi köyler, kimi ilçe merkezleri bir kısım polis tarafından, özellikle yeni getirilen emniyet müdürünün emriyle gece gündüz demeden aranmakta, suçlu suçsuz; yurttaşlar karakollara taşınmakta, sühunetin sıfırın altında 30 - 40 derece olduğu günlerde, gece kıyafetiyle, günlerce emniyetin 2 nci şubesinde sorguya çekilmektedir.

...

Değerli arkadaşlarım, Doğu Anadolu'da 100 günlük Demirel Hükümetinin yarattığı bir başka soruna daha değinmek istiyorum : Hatırlayacaksınız, Doğu Anadolu'da buğday tahsisleriyle yoksul yurttaş, özellikle köylerde yaşayan yurttaşlarımız bir belli güvenceye kavuşturulmuştu. Sayın Ecevit Hükümeti sırasında hayvancılığı geliştirmeye de dönük bu çok gerekli tedbir, esefle ifade edeyim ki, Sayın Demirel İktidarının işbaşına gelmesiyle terk edilmiş, aylarca önce yola çıkarılmış olan tahsis buğdayı yüklü vagonlar bile bugüne kadar Kars'a ulaştırılmamıştır. Tahsis buğdaylarının köylere kadar ulaştığı dönemlerde ekmeçlik ununu en fazla 450 - 525 liraya sağlayabilen Karşlı yurttaşlar, bugün kimi ilçelerimizde, örneğin Posof'ta çuvalını 1.900 liraya, şehir merkezinde 1.600 liraya almak durumuyla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Hükümetten, halkın ekmeği ile oynamak anlamına gelen kararnameyi uyutma politikasından bir an evvel vazgeçmesini ve ulaşımda var olan tıkanıklığı gidermesini bekliyoruz.

...

Sayın Demirel ve akaryakıtla ilgili bakan daha birkaç gün evvel «isteyin, istediğinize mazot, istediğinize akaryakıt göndereceğiz» dediler. İstemek gereğini duymuyoruz; ama hiç olmazsa Kars halkının ihtiyacı lütfedilsin gönderilsin. Devletin resmi rakamları ve valinin verdiği rakamların açık ifadesi şu : 100 günlük AP İktidarı şurasında Kars'a giden sadece 15 ton mazot. Bununla köylü hem ulaşımını sağlayacak, ilçeden ilçeye gidecek, hem de ekin faaliyetini sürdürecektir. Kömür konusunda da söyleyeceklerim var. Tespitlerime göre şu ana kadar Kars'ta 7.500'ü aşkın yurttaş henüz evine kömür almış değil. Sadece Ocak ayında 40 ton kömür gelmiş ve o günden bu yana da Kars'a bir gram kömürün gelmediğini yurttaşlarımız ifade ettiler. Değerli arkadaşlarım, bir gündem dışı konuşmanın çerçevesi içerisinde baştan beri arz ettiğim ölçülerde Sayın Demirel Hükümetinin Kars'ta 100 gün içerisinde üç ayrı sahada yaptıklarını kısaca da olsa sergilediğimi zannediyorum, Özellikle bu Hükümete destek olan grubun ülkenin bir kesitinde oynamak istenen bu oyunlara izin vermemesini, bizim uyarılarımızı desteklemesini rica ediyorum. Bana bu konuşma fırsatını veren Sayın Başkana tekrar saygılarımı sunuyorum.”³⁰³

Araslı, yukarıdaki konuşması dışında çeşitli bakanlıkların cevaplamaları istemiyle yazılı soru önergesi vermiştir. “Kars Et Kombinasyonunun ilçelerde erken alım için örgütlenmesine ilişkin”³⁰⁴ yazılı soru önergesi, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı Mehmet Yüceler tarafından cevaplanmıştır. “Kars ilinin ilk ve ortaöğretim kurumlarından nakledilen öğretmen ve öğrencilere ilişkin”³⁰⁵ yazılı soru önergesine Millî Eğitim Bakanı Orhan Cemal Fersoy yazılı cevap vermiştir. “Kars-Akkaya tren seferlerinin kaldırılmasına ilişkin”³⁰⁶ yazılı soru önergesine Ulaştırma Bakanı Hüseyin Özalp yazılı cevap vermiştir. “Kars-Iğdır Melekli ve Karakoyun köyleri arasında bir jandarma karakolu kurulmasına ilişkin”³⁰⁷ yazılı soru önergesi İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı tarafından yazılı olarak cevaplanmıştır.

³⁰³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 16, 61. Birleşim, 18 Mart 1980, s.31.

³⁰⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 7, 2. Birleşim, 2 Kasım 1978, s.70.

³⁰⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 16, 85. Birleşim, 20 Mayıs 1980, s.285.

³⁰⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 16, 90. Birleşim, 3 Haziran 1980, s.332.

³⁰⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 6, 155. Birleşim, 7 Haziran 1978, s.221.

3.1.2.23. Abdulkerim Doğru

3.1.2.23.1. Abdulkerim Doğru'nun Biyografisi

1927 yılında Ardahan'da doğmuştur. Babası Mehmet Bey, Annesi Sidret Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini Ardahan'da, lise öğrenimini Kars'ta tamamlamıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Makine Mühendisliği'nden mezun olmuştur. Et - Balık Kurumu ve MTA Enstitüsü'nde görev yapmıştır.³⁰⁸ Danimarka ve Amerika'da mesleği ile ilgili araştırmalar yapmıştır. Sanayi Bakanlığı'nda Müşavir, özel sektörde Genel Müdürlük görevlerinde bulunmuştur. MM. 4. ve 5. dönemlerde MSP'den Kars Milletvekili seçilmiştir. 26 Ocak 1974-17 Kasım 1974 tarihleri arasında 37. Hükümette, 31 Mart 1975 - 21 Haziran 1977 tarihleri arasında 39. Hükümette Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı yapmıştır. Haziran 1979'da MSP'den istifa ederek Milliyetçi Çalışma Partisi'ne geçmiştir. 1987'de MÇP Genel Başkanlığı görevini üstlenen Doğru 1991'de yeniden Kars Milletvekili seçilmiştir. Evli ve altı çocuk babasıdır.³⁰⁹

3.1.2.23.2. Abdulkerim Doğru'nun Meclis Çalışmaları

Doğru, MM'de görev yaptığı 4. dönemde 6 kez, 5. dönemde ise 3 kez söz almıştır. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu 13. Yasama yılında "1974 yılı Bütçe Kanunu tasarısı münasebetiyle", 15. Yasama yılında "Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 1976 yılı Bütçe Kanunu tasarısı münasebetiyle" ve 16. Yasama yılında "Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 1977 yılı Bütçe kanunu tasarısı münasebetiyle" söz almıştır.³¹⁰ MM'de MSP Grup Başkan vekilliği görevinde bulunmuştur.

Doğru'nun MM. 4. dönemde genel kurulda şu konularda söz almıştır: "1974 yılı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle"³¹¹, "İşçi Yatırım Bankası kurulması ile ilgili Yetki kanunu tasarısı münasebetiyle"³¹², "1975 Yılı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle"³¹³, "1976 yılı Sanayi ve Teknoloji

³⁰⁸ Bağce, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 3, s.2002.

³⁰⁹ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.998.

³¹⁰ **Abdulkerim Doğru**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (8 Mayıs 2019).

³¹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 4, 83. Birleşim, 23 Mayıs 1974, s.705.

³¹² **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 7, 24. Birleşim, 9 Ocak 1975, s.498.

³¹³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 9, 45. Birleşim, 22 Şubat 1975, s.526.

*Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle*³¹⁴ , “*Burdur Milletvekili Ali Sanlı'nın, Türkiye Şeker Fabrikalarında uygulanan ihale yöntemine dair Sanayi ve Teknoloji Bakanından sözlü soru önergesi münasebetiyle*”³¹⁵ ve “*1977 yılı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bütçesi münasebetiyle*”³¹⁶ meclise hitap etmiştir.

MM. 5. Dönemde Doğru, “*Cumhuriyet Halk Partisi Grubu adına Grup Başkanvekilleri Ankara Milletvekili Altan Öymen ile Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal'ın, içte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışına ulusal birliğimizi zedelediği, Türkiye'nin gelişmesini engellediği, halk çoğunluğunu yoksulluğa sürüklediği ve Türkiye Cumhuriyeti, Devletini Anayasanın belirlediği kurallardan; ve çerçeveden uzaklaştırmaya çalıştığı iddiasıyla, Başbakan Süleyman Demirel başkanlığındaki Bakanlar Kurulu hakkında bir Gensoru açılmasına ilişkin önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı konusunda görüşme münasebetiyle*”³¹⁷ , “*Kars ve Ardahan'da vukubulan kanun dışı olaylar karşısında gündem dışı konuşması*”³¹⁸ ve “*Dördüncü Beş Yıllık (1979-1983) Kalkınma Planı münasebetiyle*”³¹⁹ söz almıştır.

3.1.2.24. Cemil Ünal

3.1.2.24.1. Cemil Ünal'ın Biyografisi

1933 yılında Kars'ta doğmuştur. Babası Habib Bey, Annesi Gülsüm Hanım'dır. Liseyi Kars'ta bitirdikten sonra Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Tarım Bakanlığı'nda Basın Müşaviri, Personel Müdürü ve Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü'nde Özel Müşavir olarak görev yapmıştır.³²⁰ Bir süre AP Gençlik Kolları Genel Başkanlığı görevinde bulunduktan sonra 1973'te MM. 4. dönem de AP'den Kars Milletvekili seçilmiştir. Ünal, evli olup 1 çocuğu bulunmaktadır.³²¹

³¹⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 16, 65. Birleşim, 24 Şubat 1976, s.575.

³¹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 21, 9. Birleşim, 17 Kasım 1976, s.248.

³¹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 25, 54. Birleşim, 24 Şubat 1977, s.197.

³¹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 1, 82. Birleşim, 27 Aralık 1977, s.608.

³¹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 6, 149. Birleşim, 24 Mayıs 1978, s.113.

³¹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 7, 11. Birleşim, 25 Kasım 1978, s.439.

³²⁰ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.999

³²¹ Bağçe, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 3, s.2005.

3.1.2.24.2. Cemil Ünal'ın Meclis Çalışmaları

Ünal, MM'de görev yaptığı 4. dönemde 16 kez söz almıştır. MM'de Millet Meclisi Hesaplarını İnceleme ve Tarım, Orman ve Köy İşleri komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır.³²² TBMM'de 15. Yasama yılında gerçekleştirilen birleşik toplantıda da “27.3.1975 tarihli 7. Birleşimde yapılan kapalı oturum tutanaklarının yayımlanmasına ilişkin Danışma Kurulu önerisi münasebetiyle”³²³ söz almıştır. Ünal, “Kars ve civarı hudut köyleri arazilerinde normal faaliyetle bulunulamaması hakkında”³²⁴ gündem dışı demeci bulunmaktadır. “Kars'ta çekilen elektrik sıkıntısı ve Çıldır barajının akıbeti konusunda” gündem dışı demeci şöyledir:

“30 seneden beri, bir hudut şehri olan Kars maalesef karanlıklar içindedir. Bugün Kars'ta belediyenin elinde iki tane zavallı, hasta dizel motor vardır. Bu motorlardan bir tanesi devamlı Avrupa'da seyahat halindedir. Ayda bir, üç ayda bir bu motorlardan birisini tamir maksadıyla zavallı belediye Avrupa'ya gönderir ve bir müddet sonra az çok tamir edilmiş olarak Kars'a dönüp işletmeye açılan dizel motorunun yanında, bu defa Kars'ın elektrik yükünü çekmekten aciz kalan diğer dizel motoru hastalanır. Saat 22.00'den sonra bu hudut şehrinde dışarıya çıkmak mümkün değildir. Zavallı Karslı zifiri karanlıkta el yordamıyla duvarlara tutunmak suretiyle evinin yolunu bulabilmektedir.

Tamircisinden, sanayicisinden, ütüsünü fişe sokup bekleyen terzisinden tutun zavallı vatandaş günde en azından beş, altı saat cereyansızlık yüzünden elini kolunu bağlamış ve oturma durumundadır. Saygıdeğer milletvekilleri, hatta bu durum geçmişte bazı hadiseler de sebep olmuştur. Bugünkü Hükümetin Başbakanı Sayın Ecevit 14 Ekim seçimlerinden önce Kars'a geldiği zaman miting meydanında cereyansızlık yüzünden konuşamama durumu ile karşı karşıya kalmıştı. Hatta o zaman sanki Kars'ta cereyan varmış ta verilmemiş gibi bir zehaba kapılmışlar, başta bugünkü Hükümetin Sayın Başbakanı olmak üzere mitingde bulunan 300 ile 500 kişi de belediyeyi basmak üzere

³²² Bağçe, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 1, s.314.

³²³ **Cemil Ünal**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (9 Mayıs 2019).

³²⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 1, 42. Birleşim, 19 Şubat 1974, s.616.

belediyeye kadar da bir yürüyüş yapmışlardı.

Allah sebep olanlardan razı olsun, 1969 senesinde Adalet Partisi Hükümeti sayesinde 100 seneden beri boşu boşuna akıp giden iç Çıldır gölünün ayağında Kars'ı, Karşılı karanlıktan kurtarabilmek için bir baraj yapımına girişilmiştir. Bu barajın 1973 senesinde bitmesi icap ediyordu; ama 12 Mart muhtırasından sonraki olağanüstü hükümetler sayesinde bu barajın tamamlanması maalesef mümkün olmamıştı.

Şimdi duyuyoruz ki, yeni zamlı Hükümet, eski iktidarın ortaya koymuş olduğu bu, vatandaşın hizmetine açılacak bazı eserleri durdurma durumuna girecekmiş. Eskiden de böyle bir kanaat vardı. Derlerdi ki; «Hudut şehirlerine asfalt yapmayalım.» Niye? «Düşman, hücum ederse, yollar da güzel olursa şehir çabuk istila edilir.» «Baraj yapmayalım.» Niye? «Düşman bomba atarsa zavallı vatandaş barajın suyunda boğulur.» «Elektrik getirmeyelim.» Niye? «Fazla elektrik olursa düşman bombalayacak yerleri gayet güzel görür.» Bu, eski Cumhuriyet Halk Partisinin zihniyeti idi. Çok şükür 1969 senesindeki Adalet Partisi iktidarı bu zihniyeti yıkmış, 30 seneden beri Kars'a tek bir çivi çakmayan Cumhuriyet Halk Partisi zamanının dışındaki zamanda onlarca, yüzlerce, milyonlarca, milyarlarca lirayı Kars'ın hizmetine getirmek suretiyle fabrikalar kurmuştur.

...

Şimdi Kars'ta yine Adalet Partisi Hükümeti zamanında bir çimento fabrikası kurulmuştur, Adalet Partisi Hükümeti zamanında bir yem fabrikası kurulmuştur. Şu anda bu fabrikalar bitmek üzeredir. Şimdi Çıldır Barajının bitmesini, Çıldır Barajından elektrik gelmesini bu Adalet Partisinin büyük müesseseleri beklemektedir. Bugün Kars'ta otun kilosu iki liraya çıkmıştır. Bugün Kars'ta samanın kilosu 150 kuruşa çıkmıştır. Bugün vatandaşın kişmişini 25 liraya sattırmak isteyen zamlı Hükümet benim vatandaşımın etini 20 liraya sattırmamanın durumuna düşmüştür. Biz diyoruz ki...

Biz diyoruz ki, daha eski Hükümetler vatana, millete hizmet etmek için müesseseler kurmuşlarsa, yeni gelecek Hükümetler, şayet bunlar milletin

*hizmetine yararlı müesseseler ise lütfen devam ettirsinler. Yok şayet yalnız geçmiş A. P. İktidarı tarafından yapıldığı için bu müesseseleri durduracaklarsa bunu da bilmek bizim hakkımızdır. Saygılarımla.*³²⁵

Kars'ta çekilen elektrik sıkıntısını yukarıdaki sözlerle meclis gündemine taşıyan Ünal “*Kars'ta çekilen yiyecek ve hayvan sıkıntısı konusunda*”³²⁶ gündem dışı söz almıştır. Bu konuşma dışında Kars ile doğrudan ilgili “*Arpaçay ilçesi köylerinde hudut karakolları ile meydana gelen ihtilaflar konusunda*”³²⁷ gündem dışı konuşması, “*Doğu-Anadolu'nun hayvancılık sorunu konusunda*”³²⁸ gündem dışı konuşması bulunmaktadır.

3.1.2.25. Davut Aksu

3.1.2.25.1. Davut Aksu'nun Biyografisi

1933 yılında Kars'ın Kağızman ilçesi Kötek bucağında doğmuştur. Babası Şeyhmail Bey, Annesi Peruzat Hanım'dır. İlköğrenimini Kötek'te tamamladıktan sonra Kars Cilavuz Köy Enstitüsü'nden mezun olmuştur. 1965'te Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Bir süre ilkokul öğretmenliği ve ardından Kars Alparslan Lisesi'nde öğretmen olarak görev yapmıştır.³²⁹ 1969 yılında öğretmenlikten istifa ederek serbest avukatlık mesleğine başlamıştır. CHP Kars İl Yönetim Kurulu'nda görev almış, CHP Kars İl Başkanlığı'nda bulunmuştur. 1973'te CHP'den MM. 4. dönem Kars Milletvekili seçilmiştir. Evli ve yedi çocuğu bulunan Aksu, 8 Aralık 1976 tarihinde hayatını kaybetmiştir.³³⁰

3.1.2.25.2. Davut Aksu'nun Meclis Çalışmaları

Aksu, MM'de görev yaptığı 4. dönemde 4 kez söz almıştır.³³¹ MM'de KİT ve Milli Eğitim komisyonlarında üye olarak görev yapmıştır.³³² “*Antalya Milletvekili İhsan Ataöv ve 11 arkadaşının; son günlerde ortaöğretim ve öğretmen okullarında*

³²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 2, 52. Birleşim, 13 Mart 1974, s.213.

³²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 3, 70. Birleşim, 2 Mayıs 1974, s.313.

³²⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 12, 85. Birleşim, 5 Haziran 1975, s.450.

³²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 7, 8. Birleşim, 19 Kasım 1974, s.110.

³²⁹ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.998.

³³⁰ Bağce, Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977), C 3, s.1999.

³³¹ Davut Aksu, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (9 Mayıs 2019)

³³² Bağce, Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977), C 1, s.314.

meydana gelen olaylar ve bu olaylar karşısında yetkililerin tutum ve davranışları konusunda Anayasanın 88. Millet Meclisi içtüzüğününün 100. maddeleri uyarınca bir genel görüşme açılmasına dair önergesi münasebetiyle”³³³ söz almıştır. Bu konuşmasında “1974 yılı Adalet Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle”³³⁴ ve “ 1975 Yılı Yargıtay Başkanlığı Bütçesi münasebetiyle”³³⁵ meclis genel kuruluna hitap etmiştir. Aksu, hükümet tarafından açıklanan et taban fiyatlarıyla ilgili olarak meclis genel kuruluna şöyle hitap etmiştir:

“Sayın Başkan, değerli üyeler; Cephe Hükümeti, Hükümet Programında, Doğu'nun kalkınması için özen göstereceğini, bölgelerarası dengesizliği ortadan kaldıracacağını belirtmişti. Birkaç gün önce et taban fiyatlarının yanında bu samimiyetsizliğini bir kere daha ortaya koymuştur. Doğunun kalkınmasında hayvancılığın geliştirilmesi, hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi en büyük etkenlerden biridir.

Türkiye'de ve dünyada büyük bir protein açlığı olmasına rağmen, bütün dünya devletlerinin hayvansal ürünlerin üretilmesi ve değerlendirilmesi yolunda büyük çaba gösterirlerken Hükümetin buna ilgisiz kalışı üzüntüyle karşılanmaktadır.

Et ürünlerinin değerlendirilmesi gerçeği, Cumhuriyet döneminde ilk defa Ecevit Hükümeti zamanında dikkate alınmış, ete ve süte taban fiyatı verilmiş, destekleme alımı, avans dağıtımı bu dönemde olmuştur. 1974 yılında et taban fiyatları koyun için 12-16 lira arası, sığır için 11 - 15 lira iken, 1976 yılında değişen fiyat artışları karşısında ancak koyun için 13 - 19, sığır için 12 - 17,50 lira olarak tespit edilmiştir. Ecevit Hükümeti zamanında bütün tarım ürünleri için destekleme alımları yapılmış, Cephe Hükümeti de her yıl diğer tarım ürünlerinin değişen fiyat artışları karşısında yeni taban fiyatları vermiştir.

1975 yılında ete ve süte taban fiyatı verilmemiş, 1976 yılında taban fiyatları da çok düşük tutulmuş ve 1 lira gibi bir artış göstermiştir. Taban fiyatının yüksek gösterilmesi de üreticiye değil, aracının işine

³³³ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 3, 70. Birleşim, 2 Mayıs 1974, s.329.

³³⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 4, 81. Birleşim, 21 Mayıs 1974, s.504.

³³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 9, 43. Birleşim, 20 Şubat 1975, s.351.

yarayacaktır. Sayın Bakanın açık oturumda ifade ettiği gibi, hayvan değerinin % 30'u yetiştiricinin, % 70'i aracının eline geçmektedir. Halbuki Batıda, üretici hayvan değerinin % 80'ini, aracı % 20'sini alabilmektedir. Taban ve tavan arasındaki büyük farkta aracıya daha çok imkan sağlanmaktadır. Böyle bir politika ile üreticiye % 30'unu, aracıya % 70'ini bırakarak hayvancılığı geliştiremez, protein açığını kapatamaz ve hayvan üreticisini kalkındıramazsınız. Ülkemizde periyodik olarak kuraklıklar hüküm sürmekte olduğundan ve o yıl üreticinin bir teminatı bulunmadığı gibi, et kombinaları da et üretiminin cüz'i bir kısmını karşılayabildiğinden, üreticinin malı yine aracıların elinde kalmaktadır.

Devletin, hayvan yemi politikası olmadığı için, yem stokları yapılamadığından üretici zarar görmektedir. Sayın Bakanın açık oturumda «hayvan yemlerinin bolluğu vardır» diye, hayvan taban fiyat alımını geç açıklaması, kombinaların alım yapmamalarına ve yemlerin tüketilmesine vesile olmuştur. Halbuki et ürünleri, milli servet olduğu gibi, yemin de milli servetin parçaları olduğunu unutmaktadır. Bugün Ankara'da, etin kilosu 50 liradan satılmakta, kombinalar kasaplar için mezbahane durumunda bırakılmaktadır. Üreticinin elinde hayvan bol, kesim işlemlerini kombinalar yapmakta ve aracı para kazanmaktadır. Kombinalar, günlük ihtiyaç için kasaplara verilen malı kendisi alması halinde, hem üreticiye, hem tüketiciye yardımcı olacak «tanzim satışları» denilen rezalet de ortadan kalkacaktır. Halen kombinaların depoları geçen yıla ve evvelki yıla göre % 50 civarında boş beklerken, Sayın Bakanın depoların kifayetsizliğinden bahsetmesi de gerçeği yansıtmamaktadır. Kuraklık yıllarında bunun önüne geçmek için depoların kifayetsizliğine şimdiden bir çare aranması gerekmektedir.

Sayın üyeler, Cephe Hükümeti süt için de bir fiyat tespit etmiş değildir. Eski fiyat üzerinden süt alındığı gibi, bölgeler arasında da ayırım yapılmaktadır. Süt Endüstrisi Kurumu, İzmir'de 500 kuruşa süt alırken, Kars'ta halen 340 kuruşa süt almaktadır. Ankara'da sütün kilosu 750 - 800 kuruşa satılırken, Kars'ta bu sütün kilosunun 340 kuruştan alınması adaletsizliktir. Süt fiyatları ilan edilmediği gibi, süt üreticisinin elinden

sütleri alınmamakta, fabrika ve Devlet Üretme Çiftliklerinden süt alınmaktadır. Örneğin, Kars'a 206 Km. mesafedeki Dil Üretme Çiftliğinden süt alırken, 30 - 40 Km. yakındaki köylerden süt almamakta, toplama merkezleri ve soğutma depoları yapmamaktadır. Hükümetin, bu sakat kararnameyi yeniden gözden geçirip, et ve süt taban fiyatlarını yeniden tespit etmesini, sütün üreticiden alınmasını, bölgelere göre süt fiyatı yerine tek fiyatın uygulanmasını temenni etmekteyiz. Yüce Meclise saygılar sunarım. Teşekkür ederim Sayın Başkan. ”³³⁶

Aksu'nun 1976 yılında değindiği yukarıdaki konuda üreticinin, aracından daha az kazanması Türkiye'de halen tarım sektöründe yaşanan en önemli sorun olarak geçerliliğini korumaktadır.

3.1.2.26. Hasan Yıldırım

3.1.2.26.1. Hasan Yıldırım'ın Biyografisi

1931 yılında Kars'ın Selim ilçesi Kaynarlı (Germeli) köyünde doğmuştur. Babası Mehralı Bey, Annesi Gülşan Hanım'dır. Lise öğrenimini Kars'ta tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Reşadiye Hakimliği, Sivas Savcı Yardımcılığı ve Ardahan Ağır Ceza Reisliği görevlerinde bulunmuştur.³³⁷ 1968'de görevinden istifa ederek serbest avukatlık yapmıştır. 1973 ve 1977'de yapılan genel seçimlerde (MM. 4. ve 5. dönemler) CHP'den Kars Milletvekili seçilmiştir. Yıldırım evli olup 3 çocuk sahibidir.³³⁸

3.1.2.26.2. Hasan Yıldırım'ın Meclis Çalışmaları

Yıldırım, MM'de görev yaptığı 4. dönemde 42 kez söz almış, 5 yazılı soru önergesi vermiştir. 5. dönemde 11 kez söz almıştır.³³⁹ MM'de Anayasa komisyonunda üye olarak görev yapmıştır.³⁴⁰ TBMM'de 14. Yasama yılında gerçekleştirilen birleşik toplantıda “Ankara, İstanbul, Adana ve İçel illerinde evvelce ilan edilmiş bulunan sıkıyönetimin 5.4.1975 günü saat 24.00'e kadar uzatılmasına dair Başbakanlık

³³⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 14, 42. Birleşim, 21 Ocak 1976, s.527.

³³⁷ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.999.

³³⁸ Bağçe, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 3, s.2006.

³³⁹ **Hasan Yıldırım**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (9 Mayıs 2019).

³⁴⁰ Bağçe, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 1, s.314.

tezkeresi münasebetiyle”³⁴¹ söz almıştır. TBMM’de 17. Yasama yılında gerçekleştirilen birleşik toplantıda “Kars ilinde yatırımları engelleyerek görevlerini kötüye kullandıkları ve bu eylemlerinin Türk Ceza Kanunu'nun 240. maddesine uyduğu iddiasıyla eski Başbakan Süleyman Demirel, İmar ve İskan eski Bakanı Recai Kutan ile Sanayi ve Teknoloji eski Bakanı Oğuzhan Asiltürk haklarında Anayasanın 90. TBMM Birleşik Toplantısı İçtüzüğü'nün 12. maddeleri uyarınca Meclis Soruşturması açılmasına ilişkin”³⁴² önergesi bulunmaktadır.

Yıldırım Kars ilinin ve Türkiye'nin gelişimine büyük katkı vereceğini düşündüğü bir ihtisas üniversitesi kurulmasına ilişkin görüşlerini aşağıdaki şekilde meclis ile paylaşmıştır:

“Sayın Başkan, çok değerli milletvekili arkadaşlarım; Kars ili ve yöresi için çok önemli bir konuyu yüksek huzurlarınıza getirdiğim için kendimi mutlu kılıyorum. Değerli arkadaşlarım, Kars ilinde tarım üniversitesinin kurulması için yaptığımız kanun teklifi, Üçüncü Yasama yılında hükümsüz kalmış, 16.4.1974 tarihinde de teklifimizi yenilediğimiz halde, bugüne değin Milli Eğitim Komisyonunda görüşülmemiştir. Dikkatlerinize sunmak istiyorum; Teklifimiz komisyonda tam 8 yıl ele alınmamıştır. Eğer, Yüksek Kurulumuzun oylarıyla Parlamente'ye gelmezse bu teklifimiz, öyle sanıyorum ki, 8 yıl değil, 16 yıl daha Milli Eğitim Komisyonunda ele alınmayacaktır.

Değerli arkadaşlarım, Türkiye tarımı, iyi göstermelere ve iddialara rağmen, ilkel şartlardan kurtulamamış, doğal şartlara tabi bırakılmıştır. Tarımda ürün ve gelir artışı, gelirin adil dağılımı maalesef sağlanamamıştır. Büyük şehirlere odacılık, kapıcılık bulabilmek için, tarım bölgelerinde işe yarar nüfus göç halindedir. Büyük şehirlerin etrafındaki gecekonducular, ilkel tarım bölgesinden gelmiş kimselerden müteşekkildir. Türkiye nüfusunun onda biri olan ülkeler, bütçemizin yarısı kadar döviz tarım ürünlerinden sağlamaktadır.

İlkel tarım nedeniyle, nüfusumuzun % 80'i kötü beslenme ile karşı

³⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, TBMM Birleşik Toplantı, 14. Dönem, Cilt 14, 6. Birleşim, 4 Mart 1975, s.124.

³⁴² TBMM Tutanak Dergisi, TBMM Birleşik Toplantı, 17. Dönem, Cilt 17, 5. Birleşim, 10 Mayıs 1978, s.100.

karşıyadır. Nüfusumuzun tükettiği yağ, süt, peynir, insan sağlığının gerektirdiği oranın çok ve çok altındadır. Değerli arkadaşlar, toprak veriminin artırılmaması, kredi politikasının sömürücü oluşu, özel teşebbüsün tarıma yatırım yapmaması gibi nedenler, tarımda geri kalmışlığın sebebi olduğu gibi, tarım eğitiminin olmayışı da ülkemizde büyük bir noksanlık teşkil etmektedir. Tarımda çalışanların, tarımdaki gelişmeleri ve teknik ilerlemeleri yakından izlemeleri ve bilmeleri gerekir kanısındayız. Bugün, mevcut üniversitelerimizdeki, veteriner ve orman fakülteleri, klasik eğitim metotları ile personel yetiştiren kuruluşlar halindedir. Onun için, tatbikatçı ve araştırmacı uzmanlara ihtiyaç vardır. Kars'ta kurulmasını istediğimiz, Tarım Üniversitesinde, toprakta, çiftlikte, tesis ve teşebbüslerde çalışacak tatbikatçı uzmanlar yetiştirilebilecektir.

«Tarım Üniversitesi» için, geniş tarım kollarının kesif bulunduğu, henüz değerlendirilmemiş bakir topraklara sahip, şehirciliği gerçekten ideal Kars ilini uygun görmekteyiz. Değerli arkadaşlar, üniversitelerin yurt sathına hangi hükümet zamanında olursa olsun yayılmasını kıvançla ve gururla karşılıyoruz.

Kars tarımcılığı ve hayvancılığı bilimsel, teknik usullerle ele alınırsa, inanınız ki, hayvansal ürünler ve tarım ürünleri değil Türkiye'nin gereksinmelerine, hatta Orta şarkın ihtiyacına tek başına cevap verecek durumdadır. Değerli arkadaşlarım» şairin dediği gibi : «Taa uzaklarda bir köy var, Yolu, okulu, suyu olsa da olmasa da o köy bizimdir» anlayışı, Cumhuriyet tarihinden beri -üzüntü ile ifade ediyorum- Kars'a ve Kars halkına hakim olmuştur. Bu zihniyetin, bu anlayışın silinmesinin zamanı gelmiş, hatta geç kalmış durumdayız. Değerli arkadaşlarım, Kars ilinde «Tarım Üniversitesi» nin açılması için Kars halkı, Yüce Meclisin kararını radyolarının başında büyük bir umut ve şevkle beklemektedir. Yüce Meclisin siyasal kanaatleri ne olursa olsun, bütün milletvekili arkadaşlarımla, Karslı hemşehrilerimiz için, Türkiye tarımı, hayvancılığı için büyük önem kazanan bu isteğe «evet» diyeceği umudu ile Yüce

Parlamentoya saygılar sunarım.”³⁴³

Yıldırım, yukarıdaki konuşması dışında 4. dönemde “*Bu yıl yapılmayan hayvan ihracatının Doğu bölgesindeki sonuçları hakkında*”³⁴⁴ gündem dışı demeci, “*Doğu Anadolu Bölgesindeki yem kıtlığı hayvan ticareti ve alınması gereken tedbirler konusunda*”³⁴⁵ gündem dışı demeci, “*Kars'ta yayınlanmakta olan Halk Gazetesine ait binanın ateşe verilmesi ve bir süre önce Kars'ın merkezinde meydana gelen ölüm olayı konularında*”³⁴⁶ gündem dışı konuşma yapmıştır. “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti arasında sınırdaki Arpaçay (Ahuryan) Nehrinde baraj inşası ve baraj gölünün teşekkülü konusunda işbirliğine dair Anlaşmanın onaylanmasının uygun bulunduğu hakkında kanun tasarısı münasebetiyle*”³⁴⁷ konuşması ve “*Kars yöresinde meydana gelen son deprem konusunda*”³⁴⁸ gündem dışı konuşması bulunmaktadır.

Yıldırım 5. dönemde çeşitli konularda söz almıştır. Bu konuşmalarında günümüzde hala Kars ilinde kaleye kızıl bayrak çekilip çekilmediğine ilişkin tartışmaların yaşandığı olayla ilgili meclis genel kurulunda meclis araştırması açılmasına ilişkin önerge münasebetiyle genel kurula şu şekilde hitap etmiştir:

“Sayın Başkan, saygıdeğer arkadaşlarım; hepinize huzurlarınızda saygılarımı sunuyorum. Bizim için bir yıldan beri azap ve ıstırap verici konuyu bugün huzurlarınızda görüşme olanağını bulduğumuz yönüyle mutluluğunu ifade etmek istiyorum.

Değerli arkadaşlarım, benden önce grupları adına konuşan grup sözcüsü arkadaşlarımın öğüt verici, evet öğüt verici, kahramanlık ve duygulu konuşmalarına katılmamak mümkün değildir; ancak Adalet Partisi Grubu adına konuşan Sayın Çatalbaş'ın konuşmasına da katılmak mümkün değildir. Bu kürsüye gelindiği zaman konu ne, iddia ne? Bu konuya ve iddiaya bağlı olarak görüş ifade etmek gerektiği kanısındayım.

Sayın Çatalbaş arkadaşımız, konuyu mecrasından tamamen saptırdılar. Sanki bizim, verdiğimiz önerge ile Kars Kalesinden bayrak indirilmiştir;

³⁴³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 23, 44. Birleşim, 10 Şubat 1977, s.597.

³⁴⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 1, 29. Birleşim, 15 Ocak 1974, s.165.

³⁴⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 2, 49. Birleşim, 6 Mart 1974, s.164.

³⁴⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 12, 77. Birleşim, 15 Mayıs 1975, s.132.

³⁴⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 12, 78. Birleşim, 20 Mayıs 1975, s.234.

³⁴⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 19, 93. Birleşim, 27 Mart 1976, s.71.

Sayın Demirel bunu söylemiştir, biz sanki bu konuyu araştırma konusu yapmışızdır. Sayın Çatalbaş bu konuda aldaniyorlar. Konu, Kars Kalesinde bayrağın, şanlı Türk Bayrağının indirilişi konusu değil. Konu, o zaman muhalefette bulunan Sayın Demirel'in Kars Kalesine radyoda ve televizyonda, Türk kamuoyuna, dünya kamuoyuna pervasızca «kızıl bayrak çekilmiştir» yolundaki iddiasıdır. Ben isterdim ki, Sayın Çatalbaş burada, bu iddia etrafında düşüncelerini ve konuşmalarını sürdürebilsin, söyleyebilsin. Sayın Çatalbaş, konuyu saptırmakla. Gümüşhane ve İstanbul'daki olaylara dokunmakla, aslında Sayın Demirel'in haksız konuştuğunu kabul etmiş oluyor demektir.

Değerli arkadaşlarım, gerçekten Sayın Demirel, çok korkunç, çok ağır, insafa, vicdana ve akla uygun olmayan biçimde Kars halkını itham etmiştir. Kesinlikle bunu söylüyorum. Kars halkına kelimenin anlamını bile bile, altını çize çize vurguluyorum, kaba ve korkunç bir iftirada bulunmuştur. Şimdi sıra ile bu konuya dair düşüncelerimi ifade etmek istiyorum.

*...
Sayın Demirel Serhat ve şanlı Kars Kalesine «kızıl bayrak çekildi» diyecek kadar - bu tabirimi mazur görün konu hem Kars için, hem Türk toplumu için nazik ve büyük önem taşıdığı için söylüyorum - akli dengesini yitirecek biçimde böyle bir iddia ortaya atıyordu. Şimdi değerli arkadaşlarım, Sayın Demirel iktidardadır, acaba aynı kanyı taşıyor mu?.. Taşıyor ise, devletin bütün olanakları ve arşivi elinde, biz kendisinden laf değil, icraat bekliyoruz. Bir iddia ortaya atmıştır, bu iddiasını ispat etmek zorundadır. Aksi halde kahraman Kars halkı kendisini müfteri ilan edecektir.*

Değerli arkadaşlarım, Sayın Demirel iddiasını ispat edemez; çünkü iddiasının aslı yoktur. Bu sözleri ile Demirel, Kars halkına koca ve kaba bir iftira atmış insan olarak siyasal tarihimize geçecektir. Demirel Kars halkını Türkiye'nin halkı gibi tanımıyor. Kars halkı toprağına ve bayrağına namusu ve haysiyeti kadar sahiptir. Kars halkı bunu 1855'lerde ve Milli Mücadelede kürekle, kazmayla günlerce aç ve susuz

olarak düşmanı topraklarından atmakla kanıtlamıştır. Ondan sonra da Yunan'ı denize dökmek için Batıya koşmuştur. Belki o tarihlerde Sayın Demirel, İslamköy'de annesinin, karnında cenin bile değildi.

Değerli arkadaşlarım, her karış toprağı şehit kanlarıyla yoğrulmuş Kars halkı, kalesine kızıl bayrak çekilmesine izin vermez. Kars halkı büyük bir ithamla karşı karşıyadır. Demirel'in kendisini Kars halkından affettirmenin yolu, ya iddiasını ispat veyahut ta radyo veya televizyona çıkıp Kars halkından özür dilemesiyle mümkündür. Değerli arkadaşlarım, sözlerimi bitiriyorum. Tekrara gerek de yoktur. Kars halkının 1855'lerde, Milli Mücadelede yaptığını Türkiye Cumhuriyeti tarihi yazmıştır. Bu iddiayı ortaya atanlar Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı tarihinden nasibini almamış kimselerdir. İddia ispat edilmek üzere tarafımızdan önerge verilmiştir. Önergemizin kabulünü, Kars halkına Demirel tarafından atılmak istenen lekenin bir an önce silinmesini istiyor, saygılarımı arz ediyorum.”³⁴⁹

3.1.2.27. Yasin Bozkurt

3.1.2.27.1. Yasin Bozkurt'un Biyografisi

1932 yılında Kars'ın Dikme köyünde doğmuştur. Babası Samet Bey, Annesi Gülsefa Hanım'dır. İlk, orta ve lise öğrenimini Kars'ta tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Oltu Orman İşletmesinde yüksek mühendis, Sarıkamış ve Göle Orman İşletmeleri'nde Bölge Şefi ve Müdür Muavini, Afyon Orman İşletmesinde Müdür Muavini olarak görev yapmıştır. 1963 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir.³⁵⁰ 1964-1969 yılları arasında Kars Atatürk Kız Enstitüsü Fen grubu öğretmenliği ve serbest avukatlık yapmıştır. 1971'de DP Kars İl Başkanı seçilmiştir. 1973 yılında yapılan MM. 4. dönem seçimleri sonrası DP'den Kars Milletvekili seçilmiştir. 1977'de partisinden istifa etmiş ve MSP'ye katılmıştır. Bir süre Orman Genel Müdürlüğü görevini yerine getirmiştir. 1987'de ANAP Kars milletvekili seçilmiştir. ANAP Grup Başkanvekilliği görevinde bulunmuştur. Evli olan Bozkurt'un altı çocuğu

³⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 13, 20. Birleşim, 20 Aralık 1979, s.461.

³⁵⁰ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.998.

bulunmaktadır.³⁵¹

3.1.2.27.2. Yasin Bozkurt'un Meclis Çalışmaları

Bozkurt, mecliste görev yaptığı 4. dönemde 13 kez söz almıştır. Bazı bakanlıklara cevaplamaları istemiyle 6 yazılı soru önergesi vermiştir.³⁵² MM'de Adalet komisyonunda üye olarak görev yapmıştır.³⁵³ TBMM'de 14. Yasama yılında gerçekleştirilen birleşik toplantıda “Ankara, İstanbul, Adana ve İçel illerinde evvelce ilan edilmiş bulunan sıkıyönetimin 5.4.1975 günü saat 24.00'e kadar uzatılmasına dair Başbakanlık tezkeresi münasebetiyle”³⁵⁴ 3 kez söz almıştır.

“1974 yılı Devlet Planlama Teşkilatı Bütçesi münasebetiyle, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bütçesi, İmar ve İskan Bakanlığı bütçesi, 1975 Yılı Bütçe Kanunu tasarısı, 1975 Yılı Danıştay Başkanlığı Bütçesi, Yargıtay Başkanlığı Bütçesi münasebetiyle”³⁵⁵ söz almıştır.

“Kars Et Kombinasına ilişkin ve Kars telefon santralının genişletilmesine dair”³⁵⁶ Ticaret Bakanlığı'na ve Ulaştırma Bakanlığı'na verdiği yazılı soru önergelerine Ticaret Bakanı Fehim Adak ve Ulaştırma Bakanı Ferda Güley imzası ile cevap verilmiştir. Bu yazılı soru önergeleri dışında “Kars televizyon istasyonu inşaatına ilişkin”³⁵⁷ Turizm ve Tanıtma Bakanı'ndan yazılı soru önergesi, “hayvan ihracına ilişkin”³⁵⁸ Ticaret Bakanı'ndan yazılı önergesi, “Hayvan yeminin ücretsiz vagonlarla taşınmasına ilişkin”³⁵⁹ Ulaştırma Bakanı'ndan yazılı soru önergesi ve “Kars'ta hayvan hastanesi açılmasına ilişkin” yazılı soru önergesi vardır. Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na yöneltilen soru şöyledir:

“Gittikçe artan nüfus karşısında gıda maddelerinin önemi her geçen gün biraz daha artmaktadır. Dünyanın, özellikle et buhranı ile karşı karşıya

³⁵¹ Bağçe, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 3, s.2001.

³⁵² **Yasin Bozkurt**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (10 Mayıs 2019)

³⁵³ Bağçe, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XV. Dönem (1973-1977)**, C 1, s.314.

³⁵⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, TBMM Birleşik Toplantı, 14. Dönem, Cilt 2-3-6, 50. Birleşim, 4 Aralık 1974, s.50.

³⁵⁵ **Yasin Bozkurt**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (10 Mayıs 2019)

³⁵⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 2, 54. Birleşim, 19 Mart 1974, s.237.

³⁵⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 3, 71. Birleşim, 7 Mayıs 1974, s.352.

³⁵⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 6, 110. Birleşim, 10 Temmuz 1974, s.534.

³⁵⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 7, 1. Birleşim, 1 Kasım 1974, s.50.

olduğu bir dönemde yaşıyoruz. Yurdumuz bu sıkıntıdan uzak değildir. Hayvan yetiştiriciliğinin önemi gittikçe artmaktadır. Doğu Anadolu hayvancılık bakımından büyük değer taşır, vatandaşların tek geçim kaynağı hayvancılıktır. Doğu illerimizden olan Kars'ta, hayvancılığın bu öneminden dolayı köylü ve yetiştirici, hayvanın sağlığı ile çok yakından ilgilenmektedir. Köylü aile efradından birisi hasta olduğu zaman nasıl doktora götürmekte ise hayvanı hastalandığı zaman da ya veteriner hekim davet etmekte veya genellikle hasta, hayvanını köyünden alıp şehirdeki veterinerine götürmektedir. Her iki halde de yararlı sonuç alınamamaktadır. Hayvan hastanesi ihtiyacı gittikçe kendisini şiddetle hissettirmektedir. Bu nedenle: Kars'ta bir hayvan hastanesi düşünülmekte midir? Düşünülyorsa tahakkuku için ne gibi teşebbüslere girişilmiştir?” yazılı soru önergesine Bakan Korkut Özal'ın yazılı cevabı şöyledir:

“Arsası temin edilmiş bulunan Kars Hayvan Dispanseri 1974 yatırım programımız da yer almıştır. İşe ait 650 (bin liralık ödenek ihtiyacının 300.000 lirası cari yıl bütçemize konulmuştur. Tamamlayıcı ödenek 1975 mali yılı bütçesinde nazarı dikkate alınacaktır. 1974 mali yılı bütçemizin B. M. M. den çıkmasını müteakip ihale işleminin yapılması hususunda, Bayındırlık Bakanlığı nezdinde teşebbüse geçme hazırlıkları sürdürülmektedir. İhalenin Haziran ayı içinde gerçekleştirilmesine çalışılacaktır. Dispanserin 1975 yılı sonlarında hizmete girmesi öngörülmüştür. Bilgi edinilmesine emirlerinizi saygılarımla arz ederim.” Şeklinde cevaplanmıştır.³⁶⁰

3.1.2.28. Bahri Dağdaş

3.1.2.28.1. Bahri Dağdaş'ın Biyografisi

1919 yılında Kars'ın Arpaçay İlçesinde doğmuştur. Babası Şevket Bey, Annesi Suna Hanım'dır. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra İsviçre Yüksek Ziraat Mühendislik Okulu'nu bitirmiştir. Türkiye Şeker Fabrikaları'nda Mühendis olarak, Konya Şeker Fabrikası'nda Ziraat Müdürü, Türkiye Şeker

³⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 4. Dönem, Cilt 3, 75. Birleşim, 15 Mayıs 1974, s.638.

Fabrikaları AŞ. Genel Müdürlüğü Etüt ve Zirai Planlama İşleri Müdürü olarak görev yapmıştır.³⁶¹ MM. 2, 3, ve 4. dönem DP Konya Milletvekiliği yapmıştır. 1977 yılında ise MM. 5. dönem AP Kars Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. 30. Hükümette Tarım Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Evli ve 4 çocuk babası olan Dağdaş, 28 Haziran 1984 tarihinde hayatını kaybetmiştir.³⁶²

3.1.2.28.2. Bahri Dağdaş'ın Meclis Çalışmaları

Dağdaş, Kars milletvekili olarak mecliste görev yaptığı 5. dönemde 17 kez söz almıştır.³⁶³ Dağdaş, “1978 yılı Bütçe Kanunu tasarısı münasebetiyle”³⁶⁴ , “Ankara Milletvekili İsmail Hakkı Köylüoğlu'nun Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluş ve Yargılama Usulleri hakkında kanun teklifinin doğrudan doğruya gündeme alınmasına dair önergesi münasebetiyle”³⁶⁵ , “5434 sayılı TC Emekli Sandığı Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu Kanuna ek ve geçici maddeler eklenmesine dair kanun tasarısı ve Plan Komisyonu raporu münasebetiyle”³⁶⁶ söz almıştır.

Dağdaş, halı ve halıcılığın sorunlarını saptamak amacıyla bir Meclis Araştırması açılmasına ilişkin önerge münasebetiyle söz aldığı mecliste, halıcılığın ülkedeki gelişimi ve bu sektörün karşılaştığı sorunlara şu sözlerle değinmiştir:

“ ...

«Hakikaten dünya ölçüsünde nam ve şöhrete sahip olan Türk halıcılığını dış piyasalarda İran elimizden aldı.» Bu bir vakiadır, doğrudur, iştirak ediyorum. Kim bu güzel ihraç metainı İran'a kaptırmışsa, huzurunuzda bela dilemeyeceğim; ama kabahatlarını Allah'la başbaşa bırakıyorum. Ama bir şey vardır. Hakikati unutmayalım. 1950'ye kadar hangi hükümet gelmiştir şu Mecliste Türk halıcılığından bahsetmiştir. 27 senede sizin iktidarınız vardır.

³⁶¹ Esat Arslan, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XVI. Dönem (1977-1980)**, C 3, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2008, s.1547.

³⁶² **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.1063.

³⁶³ **Bahri Dağdaş**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (13 Mayıs 2019)

³⁶⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 3, 109. Birleşim, 18 Şubat 1978, s.91.

³⁶⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 8, 27. Birleşim, 27 Aralık 1978, s.125.

³⁶⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 8, 38. Birleşim, 23 Ocak 1979, s.575.

...

Bakınız: Türk halıcılığının hakikaten büyük bir geometri sanatına dayandığını, Türk halıcılığında büyük bir matematik hünerin olduğunu, Türk halıcılığında güzel sanatların bütün motiflerinin mevcut olduğunu değil biz, bütün dünya bizden öğrenmiş. Şimdi bunu yaşatacağız; bu bizim hazinemizdir. Nasıl bir hazinedir? Alman'ın Mercedes'i ne ise, bizim halımız da odur; Opel'i ne ise, bizim halımız da odur. Ha, bunun dar boğazları vardır. Gelişen teknoloji muvacehesinde kök boyadan uzaklaştırılmıştır. Bunun tedbirlerinin alınması gerekiyor. Kök boya müessesesinin yeniden ihya edilmesi şarttır. Bunun üzerinde ben sorumlu olduğum devrede durdum, ömrüm o kadar kafi geldi, ama Yüce Meclise getiriyoruz ki konu üzerinde durulsun. Bu el halıcılığını aslında bir güzel sanat olarak Türk halıcılığı dünyaya yaymıştır; bir ölçüde de diyebiliriz bunu. O bakımdan, bu muazzam müessesenin, milletimize has bir hüner müessesesinin geliştirilmesi için, daha da ileriye götürülmesi için değerli arkadaşım bunu getirmiştir. Birincisi, hakikaten ihraca dönük mevcut ham maddemizi en iyi değerlendiren bir müessese olduğu için. İkincisi; en ucuz olan hammaddeyi, en pahalıya dışarıya ihraç etmek için tek vesile olduğu için getirmiştir bunu.

Türkiye'de hakikaten yapağının, yerli koyun yapağısının halıdan daha pahalıya dışarıya ihraç edilecek ikinci bir sanayi kolumuz olmadığı için getirmiştir bunu. Onun dışında bir şey daha getiriyor. Muazzam bir istihdam gücü yaratıyor. O istihdam gücünün de değerini, dışa dönük olduğu için, eğer içerideki bir sıkıntıda 75 kuruşa çalışırsa, dışarıya dönük olarak saatini 250 kuruşa götüreceği için bunun üzerinde duruyoruz. Çünkü antika değerinde olduğu için, elden çıkan halının, bir antika halı olduğuna inandığımız için, bunun üzerinde araştırmayı istiyoruz. Şimdi, değerli Bakan dinle: Hiçbir şey yoktur diyorsun ama 1972 yılında elde edilen bilgilere göre, Türkiye'mizde 162 bin civarında halı tezgahı bulunmakta ve bunlarda 420 bin civarında halı dokuma işçisi çalışmaktadır. Bu miktar halı yan sanayiinde çalışan, halı ipliği fabrikalarında boyama, yıkama, kırkma işlerinde faaliyet gösteren,

model çizen, desen yapan vesaire hizmetlere göre, 200 bin kadar yardımcı işçi veya eleman dahil edilirse, halıcılığın yurdumuzda yarım milyondan fazla ailenin geçimi ile bir o kadar işçinin de istihdamı ile ilgili bir konu olduğu kolayca görülmektedir.

...

«Sanayiın diğer kollarında değerlendirilmeyen Doğu'nun, Güneydoğu'nun, Orta Anadolun'un monotür bakımından düşük kaliteli yününü, yerli piyasaya nazaran 10 misli, 20 misli daha fazlaya satma imkanı sağladığı için istiyoruz.» Bunun darboğazları var. Bunlara ait rakamları tescil ettirmek için zaman biraz dardır; ama bunun darboğazları vardır. Biz demiyoruz ki, 1950'den bu yana 27 sene halıcılığın bütün mevzulannı % 100 hallettik; ama bir yaklaşımla sahip çıktık. Bu sahip çıkmayı az görüyoruz, daha fazlaya sahip çıkmak istiyoruz, daha çok el tutturmak istiyoruz. Bunun içinde daha neler vardır: Koyun ırkının islahı vardır. Islahın yanında neler vardır? Koyuna yem bulma meselesi vardır, mera islahı meselesi vardır, daha başka teknolojik yemlere ihtiyaç vardır; koyun başına bir kilo yerine üç kilo, dört kilo yapağıyı nasıl alacağız, imkanları vardır. Sadece tezgah dağıtma değil. Tezgahı dağıtırsın, Yün yok, ne yapacaksın? Demek ki bütün bunların hepsi bu mevzuun içine giriyor; öyle kolay bir mevzu da değildir. Ne yapmışsın senelerden beri? 500 gram yapağıya çalıştırmışsın, kurtaramamışsın. Yerli kilim sanayiine dahi, el dokuma kilimine dahi piyasa bulamamışsın senelerce. Sonradan İran çıkmış, adına Kazak halısı demiş, adına Afşar halısı demiş, adına şu halı demiş, bu halı demiş, koymuş Türk'ün motiflerini satmış gavuristana; bizim el emeğimizi de mahkûm etmişsin, senelerce, bir asıra yakın seneden beri mahkûm etmişiz.

Arkadaşım haklıdır; 1950'den sonra Türk halıcılığına bir hız verilmiştir, bu vaktadır; bunu her Kayserili bilir, değerli konuşmacı arkadaşım da bilir. Ben de Adem Ağa ile şununla bununla çok görüştim şeker fabrikasında iken. 1950'deki halı piyasasıyla şimdiki halı piyasasını da çok iyi biliyorum. Ama bir hamle vardır, azdır; onu dahi az görüyoruz. O

halde ikinci bir madde, boya meselesi. Bu boyayı, tabii boya, kök boya meselesini unutmamak lazım. Nebat ıslahı var, bitki teksiri var; bunların hepsi ele alınacaktır. Bunlar olmadıkça sen suni boya ile demin dediğim o tarihi Türk halısını piyasaya süremezsin. İşte bunların hepsi etüt edilsin diyoruz. Etüt edilsin ki, krediler sadece tezgah tevzii değil, aynı zamanda halıya dayalı olan yan istihsal hammaddelerini de nasıl geliştireceğiz? O bakımdan, ekonominin her yörede önemli bir rüknü ve Türk hayvancılığının geliştirilmesi konusunda da halıcılığın fevkalade sürükleyici bir faktör olduğuna inandığımız için, biz, Adalet Partisi Grubu olarak bu Meclis Araştırmasının lehinde oy kullanacağımızı arz eder, Sayın Başkanı ve Yüce Meclisi saygıyla selamlarım. Hürmetlerimle.”³⁶⁷

Dağdaş’ın söz aldığı diğer bir konuda “Sarıkamuş olayları hakkında” gündem dışı konuşmasıdır. Bu konuşmasında dönemin olağanüstü şartlarına değinmekte olan Dağdaş genel kurula şu şekilde hitap etmiştir:

“Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; 14 Mayıs’ta, Kars’ta yaptığımız tetkik seyahatinden sonra huzurunuzda gelerek, Kars’taki hadiseler hakkında bilgi arz ettiğim zaman demiştim ki, Kars’taki hadiselerin içinde ne Cumhuriyet Halk Partisi var, ne Adalet Partisi var, ne Milliyetçi Hareket Partisi var, ne de Milli Selamet Partisi var. Nitekim, şimdi size birazdan okuyacağım bir yıldırım telin muhtevası da, benim o günkü Yüce Meclis huzurunda ifade ettiğim hususları teyit etmektedir.

Aldığım 2.11.1978 tarihli yıldırım teli Yüce Meclise satır satır okuyarak arz etmek istiyorum: «Bu gece Sarıkamuş’ta sağ gruba mensup esnaf ve tüccarların 30 işyeri tahrip ve yağma edildi. Olayın müsebbibi, Devlet Güvenlik Mahkemesince, komünistlik suçundan 12 yıla mahkûm olan İhsan Demirci ve amcaoğlu Necati Demirci’nin Sarıkamuş Lisesi Müdürlüğüne ve Muavinliğine atanmaları ve bu kişilerin DEV - GENÇ ile TÖB - DER mensupları ile hareket ederek, her gün Sarıkamuş’ta olaylar çıkartmaktadır. Nitekim, bu akşam 30 işyerini tahrip ve yağma ettiler. Suçluların ilgili mercilere 'intikalini istirham eder, selam ve

³⁶⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 2, 104. Birleşim, 9 Şubat 1978, s.576.

hürmetlerimizi sunarız» diyorlar.

Şimdi, değerli milletvekilleri, bu, Devlet düşmanları; bu, millet düşmanları kim ise, Kars'tan ve Türkiye'den artık elini çeksin. Milletimiz vahdet istiyor, beraberlik istiyor; milletimiz kendi vatanında işkenceyi istemiyor, zulmü istemiyor. Bundan hepimizin üzüntü duyduğuna inanıyorum ama üzüntü duymak fayda etmiyor. Hadiseler olup bittikten sonra, «biz tedbir aldık» demek de fayda ifade etmiyor. Adamın evini yıkıyorsun, oğlunu öldürüyorsun, mağazasını tahrip ediyorsun; ondan sonra, «tedbir aldım» diyoruz. Böyle Hükümet olmaz, böyle tedbir de olmaz. Bilgilerinize sunuyorum; tekrerr etmemesi için ilgilileri yeniden uyarıyorum, gereken tahkikatın açılmasını da tez elden istiyorum. Saygılar sunarım; hürmetlerimle.»³⁶⁸

3.1.2.29. Hidayet Çelebi

3.1.2.29.1. Hidayet Çelebi'nin Biyografisi

1931 yılında Kars'ta doğmuştur. Babası Mehmet Ali Bey, Annesi Töhfе Hanım'dır. İlk, orta ve lise öğrenimini Kars'ta tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu olan Çelebi, 1960–1962 yıllarında Kars'ın Susuz Kazası Hükümet Tabipliği, Kazım Karabekir Öğretmen Okulu Sağlık Şefliği ve Sağlık Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmıştır.³⁶⁹ 1968 yılında Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) Ankara Hastanesinde Genel Cerrahi alanında ihtisas yapmıştır. 1965 yılında SSK Erzurum Hastanesi Hariciye Klinik Şefliği, 1975 yılında Hastane Başhekimliği ve SSK Sağlık Müdür Muavinliği görevlerini yapmıştır. 1977'de AP'den Kars Milletvekili seçilmiştir. Evli ve 3 çocuk babasıdır.³⁷⁰

3.1.2.29.2. Hidayet Çelebi'nin Meclis Çalışmaları

Çelebi, Kars milletvekili olarak mecliste görev yaptığı 5. dönemde 5 kez söz almış ve 1 yazılı soru önergesi vermiştir.³⁷¹ Başbakan'dan cevaplaması istemiyle “resmi

³⁶⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 7, 3. Birleşim, 7 Kasım 1978, s.78.

³⁶⁹ **TBMM Albümü 1920-2010**, cilt: 2, 1950-1980, s.1063.

³⁷⁰ Arslan, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XVI. Dönem (1977-1980)**, C 3, s.1547.

³⁷¹ **Hidayet Çelebi**, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (13 Mayıs 2019)

gezilere katılan basın mensuplarına ilişkin” yazılı soru önergesi vermiştir.³⁷² Çelebi, mecliste “Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal ve 16 arkadaşının, 1.7.1948 gün ve 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanununda değişiklik yapılmasına ilişkin kanun teklifi ile Kastamonu Milletvekili Sabri Tıǧlı'nın, aynı Kanuna ek kanun teklifi münasebetiyle”³⁷³, “1979 yılı İçişleri Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle”³⁷⁴, “1979 yılı Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle”³⁷⁵ ve “1979 yılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle”³⁷⁶ söz almıştır. Çelebi Kars ilinde yaşanan olaylar hakkında mecliste gündem dışı söz almış bu konuşmasında şu konulara değinmiştir:

“Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; huzurlarınıza Karşlı hemşehrilerimin üzüntülerini dile getirmek maksadıyla çıkmış bulunuyorum. Ülkedeki anarşi ve huzursuzluğun, her gün artan şiddetle tırmandığı, tahammül edilmez boyutlara ulaştığı görülmektedir. Maalesef Hükümetin bu kanlı olayların süregeldiği günlerde yaptığı en önemli icraat ise çelişkili ve suçlu laf üretmek, televizyon ekranlarında arzı endam etmektir.

Bu Hükümetin işbaşına geldiği günden beri, vatanın her tarafında bomba patlamaları, kurşun sesleri, soygunlar ve cinayetler alabildiğine artmıştır. Anarşi ve kanlı olaylar, sükûnetin, emniyet, birlik ve beraberliğin en çok olması gereken hudut şehrimizi de büyük acılar ve derin üzüntüler içerisine sürüklemiştir. Huzur ve emniyet içerisinde yaşayan hemşehrilerim, Ecevit Hükümetinin işbaşına gelmesinden cesaret ve destek bulan sol militanların zulüm ve baskısı altında tedirgin olmuşlardır. Bölücü ve solcu olmayan hemşehrilerimin çocukları okullarına devam edemiyor ve şehrin büyük bir bölgesine giremiyorlar.

Ecevit Hükümetinin işbaşına geldiği günden beri, Kars'ta meydana gelen olaylardan bazılarını Yüce Meclisin değerli üyelerine arz edeceğim. 13 Ocak 1978 günü solcu militanlar, koruyucularının hükümet olma sevinci içerisinde, Alpaslan Lisesi öğrencileriyle beraber eylemlere

³⁷² TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 9, 44. Birleşim, 6 Şubat 1979, s.5.

³⁷³ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 9, 47. Birleşim, 9 Şubat 1979, s.354.

³⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 10, 58. Birleşim, 20 Şubat 1979, s.493.

³⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 10, 59. Birleşim, 21 Şubat 1979, s.577.

³⁷⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 11, 61. Birleşim, 23 Şubat 1979, s.40.

geçmişlerdir. Şehrin sokaklarına bu eylemlerini yayıyorlar. Saldırı ve tahriplere mani olmak isteyen emniyet kuvvetlerinden 6 polis memuru yaralanıyor, hastaneye kaldırıyor, bunlardan bir polis memurunun bacağı kesiliyor.

17 Ocak 1978 günü Cumhuriyet Lisesinde iki öğretmen okul bahçesinde dövülüyor. Tansiyonun bu derece yüksek olduğu bir ortamda olayları değerlendiremeyen basiretsiz Hükümet, 23 Ocak 1978 günü 1 öğretmenin öldürülmesi, 1 öğrencinin yaralanmasına, 1 matbaanın ve muhtelif işyerlerinin tahrip edilmesine neden oluyor. O gün şehrin sokakları Moskof harbinden beri görülmemiş acımasız saldırılara sahne oluyor; ancak askeri birliklerin celbedilmesi neticesinde daha fazla kan dökülmesi önleniyor.

Bu kanlı olayların akşamı televizyon haberlerinde Kars Vali Vekili ile Dede Korkut Eğitim Enstitüsü Müdür ve Yardımcılarının görevlerinden alındıklarını dinledik. Bu eğitimcilerin görevlerinden uzaklaştırılmalarının, müfettiş raporlarının mı, yoksa Başbakanın televizyon ekranlarında eğitim enstitülerinden yakınmalarının bir neticesi mi olduğunu anlayamadık. İdarecilerin görevden alınmaları huzur getirmede; bhusus kanlı olaylar ilçelere de yayıldı, gözyaşları aktı. Kanlı olayların devamı 24 Ocak 1978 günü Selim İlçemizde sahnelenmiş elim hadiseler, jandarma birliklerimizin müdahalesiyle önlenmiştir. 29 Ocak 1978 gecesi, malum nedenlerle erken tatile itilen öğrencilerin oturdukları dükkan silahla tarandı, 1 öğrenci öldürüldü, 3 öğrenci yaralandı.

21 Şubat 1978 günü Milli Eğitim Bakanlığının okulları kapatma kararı neticesi, Ardahan'da ailesinin yanına giden eğitim enstitüsü öğrencisi, evine yapılan baskında, Karayolları işçisi olan babası ve kardeşleriyle birlikte insafsızca dövüldüler, evleri benzin dökülerek ateşe verildi. Bu olaylarda bir kişi öldürüldü, baskında dövülen öğrenci, kaldırıldığı Sosyal Sigortalar Kurumu Erzurum Hastanesinde öldü. Olay günü pek çok işyeri ve mesken, tahrip ve yağma edildi. 3 Nisan 1978 günü Cumhuriyet Lisesinde meydana gelen anarşik olayda, işyerleri ve

meskenler taşlanmıştır. Emniyet kuvvetlerinden yardım isteyen hemşerilerime, bizzat emniyet müdürü, «faşistler» diye bağırarak anarşinin daha da artırılmasına sebep olmuştur. Ardahan'da süregelen anarşik olaylarda, Kars Emniyet Müdürünün tarafgir tutum ve baskısına tahammül edemeyen Ardahan Emniyet Komiserinin intihar ettiği rivayeti vardır.

28 Nisan 1978 günü Iğdır'da bir lise öğrencisi tabanca ile öldürülüyor. İlçe sakinleri ve merhumun yakınları mezarlıkta buldukları sırada, işyerleri ve meskenler tahrip ve yağma ediliyor. İlçede yangınlar çıkartılıyor. Askeri birliklerimizin müdahalesi ile hadiseler, kısmen önleniyor. İlçeye halen giriş çıkışlar yasaklanmıştır, halen sokağa çıkma yasağı vardır. 23 Nisan 1978 günü en sakin kazamız Sarıkamış'ta sol militanların çıkarttıkları olaylara Cumhuriyet Halk Partili Belediye Başkanının zabıtalalarının iştirakiyle olaylar büyüyor, pek çok işyeri tahrip ediliyor. 28 Nisan 1978 günü Kars'ta cereyan eden olaylar, radyo ve televizyonun verdiği yalan haberler şeklinde değildir.

Milliyetçi görüşe sahip Eğitim Enstitüsü öğrencilerinden bir grup, toplu halde, okullarına giderken, daha evvel planlanmış sol görüşlü Endüstri Lisesi öğrencilerinin iki yönden geliştirdikleri insafsız saldırıya uğruyorlar, 6 milliyetçi öğrenci ağır yaralanıyor. Sayın içişleri Bakanı, Malatya olayları sizleri uyandırmadı mı? Bu tip olayların olması muhtemel yerler daha evvel ifade edilmesine rağmen tedbirler alınmadı. Şimdi tekrar ikaz ediyoruz; 1 Mayıs'ta Kars ve Türkiye'nin muhtelif yerlerinde daha vahim olaylar olabileceği tahmin edilmektedir. Tedbir alın. Şayet anarşinin gücünüzü aştığını kabul ediyorsanız istifa edin.”³⁷⁷

3.1.2.30. İsmet Atalay

3.1.2.30.1. İsmet Atalay'ın Biyografisi

1937 yılında Göle'de doğmuştur. Babası Sabri Bey, Annesi Hacer Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini Göle'de, lise öğrenimini Kars'ta tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi

³⁷⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 5, 138. Birleşim, 27 Mart 1978, s.373.

Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur.³⁷⁸ Kars'ta bir süre serbest avukat olarak çalışan Atalay 1977'de CHP'den Kars milletvekili seçilmiştir. 1980 askeri darbesinden sonra 20. dönemde Ardahan ve 22. dönemde İstanbul Milletvekili olarak tekrar TBMM'ye seçilmiştir. Evli ve iki çocuk babasıdır.³⁷⁹

3.1.2.30.2 İsmet Atalay'ın Meclis Çalışmaları

Atalay, Kars milletvekili olarak mecliste görev yaptığı 5. dönemde 2 kez söz almıştır. Meclis soruşturması açılmasına ilişkin 1 önerge vermiştir.³⁸⁰ Atalay'ın bu önergesi “*Et ve süt taban fiyatlarının tespitinde üretici zararına hareket ettikleri ve bu eylemlerinin Türk Ceza Kanunu'nun 240. maddesine uyduğu iddiasıyla eski Başbakan Süleyman Demirel, Gıda-Tarım ve Hayvancılık eski Başkanı Fehim Adak ve Ticaret eski Bakanı Agah Oktay Güner haklarında Anayasanın 90. TBMM Birleşik Toplantısı İçtüzüğü'nün 12. maddesi uyarınca Meclis Soruşturması açılmasına ilişkin*”³⁸¹ önergesidir. “*Süt üreticisini koruyucu ve hayvancılığı geliştirici tedbirleri saptamak amacıyla bir Meclis Araştırması açılmasına ilişkin önerge münasebetiyle*” söz aldığı genel kurulda Atalay şunlara değinmiştir:

“Sayın Başkan, değerli arkadaşlar; Cumhuriyet Halk Partisi Grubu adına hepinizi saygı ile selamlarım. Süt sömürüsüne son vermek, süt üreticisini koruyucu ve hayvancılığı geliştirici tedbirlerin alınmasını sağlamak amacıyla Anayasanın 88 nci maddesi gereğince verilen Meclis Araştırması önergesini Grubumuz adına desteklediğimizi belirterek konuşmama başlıyorum. Değerli arkadaşlarım, ülkemizde süt üretimi ve tüketimi yıldan yıla artış göstermektedir. Ancak, bu ne üretici, ne de tüketici için optimal hatta tatminkar bir düzeydedir. Bu durum kanımızca bu konuda rasyonel olmayan düzenlemenin sonucudur ve dolayısıyla bir değişimin gerekliliğine işaret etmektedir. Üretici yönünden sorunların neler olduğu aşağı yukarı bilinmektedir. Her şeyden önce süt üreticisi malını ucuz fiyatla elinden çıkarmak zorundadır. Gerek nihai tüketiciye

³⁷⁸ TBMM Albümü 1920-2010, cilt: 2, 1950-1980, s.1063.

³⁷⁹ Arslan, Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XVI. Dönem (1977-1980), C 3, s.1545.

³⁸⁰ Hidayet Çelebi, Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik, <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (13 Mayıs 2019)

³⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, TBMM Birleşik Toplantı, 17. Dönem, Cilt 17, 1. Birleşim, 29 Mart 1978, s.4.

doğrudan satışta olsun, gerek süttten mamul ürünlerin imalatçısı olan ve çoğunlukla özel şahıslara ait mandıralara satışta olsun, üreticinin mevcut piyasa koşulları içerisinde kazançlı çıktığı söylenemez. Özellikle, mandıra sahipleri çiğ sütü üreticilerin dar zamanı olan kış aylarında verdikleri avanslarla düşük fiyatla kapatmakta, laktasyon dönemi boyunca da üreticiden teslim almaktadırlar. Bu, üreticinin süütünün değeri pahasına satılmadığının kanıtıdır.

Üretici yönünden diğer bir sorun da, üretim yeri dağınıklığına karşı senenin bütün aylarına dağılmış süt üretim potansiyelinin var olmayışıdır. Üretim yeri dağınıklığı, süütün doğal şartlara bağlı olarak ortaya çıkan hayvancılık bölgelerinde üretilmesinden doğmuştur. Tabii meraların bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesinde durum böyledir. Ayrıca, süt üretiminin aylara göre dağılımı da çok farklılıklar göstermekte, süt arzı belirli aylarda çok fazlalaşırken diğer zamanlarda süt talebinin altında kalmaktadır. Üretim yeri dağınıklığı büyük ölçekli, dolayısıyla kazançlı modern üretim biçimine geçişi önlemekte; üretimin belli aylarda yoğunlaşması ise, arz talep farklılığına, dolayısıyla kayba yol açmaktadır.

Değerli arkadaşlarım, nihayet bu konuda gözlenen üretici yönünden üçüncü sorun, süt verimine ilişkindir. Türkiye'de bugünkü teknolojiyle, sağılan hayvan başına ortalama 580 kilogram süt elde edilmektedir. Yerli ineklerin süt verimlerinin de laktasyon süresince inek başına bin kilo civarında seyrettiği bazı kaynaklarca belirtilmektedir. Oysa, bu verim oranları birtakım düzenlemelerle, örneğin; melezleme, ıslah, modern bakım, kalifiye besicilik gibi artırılabilir ve artırılmalıdır.

...

Değerli arkadaşlarım, Süt üreticisini korumak ve hayvancılığı geliştirmek amacıyla, 30.4.1963 tarihinde, 227 sayılı Yasa kabul edilmiş ve bu Yasaya uygun olarak; Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu kurulmuştur. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, üreticinin elde ettiği sütleri toplamak, bunları memleketin muhtelif yörelerinde kuracağı modern tesislerde teknik usullerle işleyip, pastörize süt ve çeşitli süt mamulleri halinde,

insan sağlığına faydalı, besin maddeleri olarak değerlendirmek, üreticinin kooperatifleşmesini teşvik etmek, kurulacak kooperatifleri tesislerine ortak yapmak, gerektiğinde bu tesisleri onlara devretmek amacını taşımaktadır.

...

Örneğin; Kars'ta kurulmuş olan süt fabrikasının bütün zorlamalara rağmen günlük kapasitesi 60 tondur. Kars'ın bir tek ilçesinde 60 tondan fazla süt üretilmektedir. 60 ton kapasiteli bir fabrikanın Kars'ın tüm ihtiyacına cevap veremeyeceği açıkça ortadadır. Değerli arkadaşlarım, mevcut süt fabrikaları, kuruluş amacına uygun olarak da çalışmamaktadırlar. Şöyle ki: Devleti parselleyen MC partileri, süt fabrikalarını da kendi tekellerine geçirerek bu fabrikalara tayin ettikleri partizan yöneticiler vasıtasıyla, bu yöneticiler de kendilerini tayin eden partilere yaranmak maksadı ile fabrikaları bir partinin fabrikası haline getirmişlerdir. Kars Süt Fabrikasında olan uygulamayı kısaca izah etmekte yarar görmekteyim. Kars'ta uygulama şu şekilde olmuştur: Bir köy halkı, fabrika yöneticisinin mensup olduğu partiye oy veriyorsa veya oy vermeyi taahhüt etmiş ise, o köy halkına Süt avansı verilmekte ve o köyün sütü alınmaktadır. Kendi partilerine oy vermeyen köylülere ise avans verilmediği gibi, o köyün sütü de alınmamakta, köylüler mağdur edilmektedir. 5.6.1977 Genel Seçimleri sonunda MC partilerine oy çıkmayan köylülerin süt alım işlemleri derhal durdurulmuş ve üretici köylüler güç durumunda bırakılmışlardır. Kars Süt Fabrikasındaki bu uygulamaya diğer süt fabrikalarında da rastlamak doğaldır. Doğu Anadolu bölgesi; özellikle Kars, Erzurum ve Ağrı yörelerinde yaşayan halkın geçim kaynağım hayvancılık ve hayvan ürünlerinin başında gelen et ve süt teşkil etmektedir. Bu yörelerde tarımla uğraş yeren köylülerimiz azınlıkta kalmaktadırlar. Halkın tek geçim kaynağı hayvancılık olunca, bu konuya eğitmekte ve bu bölgeye öncelik tanınmasında yarar görmekteyiz. Yıllar önce yapılan mücadeleler sonunda hayvan ürünlerinden olan et ve süt, temel gıda maddeleri arasına alınmış, böylece 1974 - 1975 yıllarında ilk kez et ve süt taban fiyatları saptanmış,

bu olay az da olsa hayvancılıkla uğraşan köylünün yüzünü güldürmüştür. Değerli arkadaşlarım, bu konuda Türkiye Süt Endüstrisi Kurumunun iddiasına göre yatırımlar Doğu'da yapılmakta, fabrikalar Doğu'da açılmakta ve özellikle köylünün yararına taban fiyatı tespit edildiği iddia edilmektedir.

Süt Endüstrisi Kurumunun tespit etmiş olduğu alım fiyatları ise; 1974'te 235 kuruş litre başına, 1975'te 380 kuruş, 1976'da 416 kuruş, 1977'de ise taban fiyatı olarak 425 kuruş kabul edilmiştir. Fiyatlar alabildiğine artarken ve her şeye % 100'e yakın zam gelirken, sütün taban fiyatının düşük tutulması süt üreticisini mağdur etmiştir. Biraz evvel Sayın Adalet Partisi Sözcüsü, süt taban fiyatının şimdi 7 lira olmasını teklif ettiler. Kendi Hükümetleri döneminde incelendiği zaman, geçen sene bütün taban fiyatı 416 kuruş, 1977'de ise 425 kuruşa çıkarılmıştır ki, çok gülünç bir rakam, 9 kuruşluk bir artış yapılmıştır. Bu da MC partilerinin köylüden yana politikasının ne denli tutarsız olduğunu açıkça ortaya koymaktadır arkadaşlarım.

Ancak, serbest pazarlamada taban fiyatının düşük olması, üreticiyi güç durumda bırakmakta, alıcı alım sırasında Hükümetçe saptanan taban fiyatını göstermek suretiyle, üreticinin malını ucuz fiyata alabilmektedir. Her sene süt için önceden verilen avans üreticiye verilmemekte; üretici tefecinin, mandıracının kucağına itilmekte ve tespit olunan taban fiyatının çok altında ürününü elden çıkarmaktadır. Üretici, taban fiyatlarının son derece düşük olması, süt fabrikalarındaki yöneticilerin partizanca davranışları karşısında ürününü yok pahasına mandıracıya kaptırmaktadır. MC iktidarının izlediği politika yüzünden, çeşitli ürünlerde olduğu gibi, köydeki süt fiyatlarında da yeterli bir yükselme olmamıştır. Bu nedenle süt köylünün elinde çok zor müşteri bulabilmektedir. Ancak üreticinin elinden çok düşük fiyatla çıkan süt, şehirlerde 10 liranın üstünde satılmakta, süttten üretilen yağ ve peynir daha pahalıya satılmaktadır. Köylünün ürettiği süt ucuzlarken, aracının elinde bulunan ve süttten üretilen peynir ve yağ fiyatlarında sürekli artış kaydedilmektedir. Aradaki fark çıkar çevrelerinin kasasına girmekte ve

böylece hem üretici hem de tüketici sırtından 100 milyonlarca lira haksız kazanç sağlanmaktadır.

...

Değerli arkadaşlarım, kısa zamanda şehirlerdeki satışlarla dengeli olacak şekilde köydeki süt fiyatlarını artırıcı tedbirler alınmazsa, Türk köylüsü özellikle hayvancılıkla uğraş veren Doğu Anadolu halkı daha da yoksul hale gelecek, ayrıca hayvancılık gerileyecek, ülkemiz büyük ölçüde zarar görecektir.

*Değerli arkadaşlarım, yukarıda izahına çalıştığımız nedenlerle süt sömürüsüne son vermek, süt üreticisini koruyucu ve hayvancılığı geliştirici tedbirlerin alınmasını sağlamak amacıyla, verilen Meclis Araştırması önergesinin Cumhuriyet Halk Partisi Grubunun destekleyeceğini saygılarımla arz ederim.*³⁸²

Atalay, yukarıdaki konuşması ile süt üreticilerinin sorunlarına ve çözüm yollarının neler olması gerektiğine değinmiştir. Atalay, mecliste ayrıca “*Manisa Milletvekili Halil Yurtseven ve 9 arkadaşının, anarşi konusunda gerekli önlemleri zamanında almayarak Devlet otoritesini zayıflattığı, ülkede can ve mal güvenliğini sağlayamadığı iddiasıyla Bakanlar Kurulu hakkında bir Gensoru açılmasına ilişkin önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı konusunda görüşme münasebetiyle*” söz almıştır³⁸³.

³⁸² TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 2, 90. Birleşim, 11 Ocak 1978, s.243.

³⁸³ TBMM Tutanak Dergisi, Millet Meclisi, 5. Dönem, Cilt 9, 49. Birleşim, 11 Şubat 1979, s.443.

SONUÇ

Türkiye’de çok partili hayata geçiş yönündeki ilk deneme, 1924 yılında başkanlığını Kazım Karabekir’in yaptığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması ile yapılmıştır. Bu ilk deneme başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1930’da çok partili sisteme geçmek için Fethi Okyar’ın başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurularak bir deneme daha yapılmış fakat bu deneme de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu denemeler Türkiye’nin henüz böyle bir demokrasi süreci için hazır olmadığını göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünyayı etkisi altına alan demokrasi ve liberalizm kavramları, Cumhuriyet Halk Partisinin 23 yıldan beridir ülkeyi tek başına yönetmesine karşı oluşan sıkınlıkla birlikte Türkiye’de etkisini giderek hissettirmeye başlamıştır. Ortaya çıkan yenedünya düzenine ayak uydurmak zorunda kalan Türkiye’de çok partili hayata geçiş kaçınılmaz olarak gerçekleşmiştir. 1946 yılında DP’nin kurulması ve aynı yıl yapılan genel seçimler sonucunda bu partinin parlamentoya girmesi ile birlikte yönetimdeki CHP tekeli kırılmış ve çok partili hayata geçilerek demokrasi olgusu yaşanmaya başlamıştır.

1950 yılında yapılan genel seçimler sonunda DP’nin seçimleri kazanması sonucu Türkiye tarihinde ilk kez CHP dışında bir parti iktidara gelmiştir. 1950-1960 yılları arasındaki döneme Menderes ve DP damga vurmuştur. Ancak DP yönetimi; 1954 yılından sonra ülkedeki ekonomik göstergelerin yavaş yavaş kötüye gitmesi, kendilerinden beklenen demokrasi ve özgürlük ortamını yeterince hayata geçirememesi nedeniyle başta CHP olmak üzere ordu, basın, üniversite ve sendikaların muhalefetini göğüslemek zorunda kalmış, bu muhalefet dolayısıyla zaman zaman baskıcı politikalar yürütmüştür. 27 Mayıs Darbesi ile 14 yıl süren çok partili demokrasi süreci askıya alınmıştır. Darbe sonrası ülke yönetimine MBK el koymuştur. Darbe ile DP kapatılmış, ordudan tasfiyeler yapılmış, Başbakan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu yargılanarak idam edilmişlerdir. Onlarca politikacı ise değişen sürelerde hapis cezası almışlardır. Darbeden sonra MBK, 1924’ten beri yürürlükte olan anayasayı kaldırarak yeni bir anayasa hazırlatmıştır. 1961’de halkoylaması ile yürürlüğe giren anayasa ile çift meclis sistemine geçilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Millet Meclisi” ve “Cumhuriyet Senatosu” olarak iki kanada ayrılmıştır. Bu meclis sistemi 12 Eylül 1980 darbesine kadar görev yapmıştır. 1961 anayasası ile DP döneminde

oluşan anti demokratik uygulamaların tekrar etmemesi ve iktidara gelenleri frenleyerek denetlemek için “Anayasa Mahkemesi” kurulmuştur.

1961 sonrasında bir yanda CHP, siyasi hayatına devam ederken, diğer yandan da DP'nin kapatılmasıyla oluşan boşluğu doldurmak için yeni siyasi partiler kurulmaya başlamıştır. Kurulan bu partiler DP'nin mirasına konmak için yarışa girmişlerdir. Ancak bu mirasla beraber partiler ordunun tepkisini de çekmemeye çalışmışlardır. 1960-1980 arası dönemde beş genel seçim gerçekleştirilmiştir. 1961 yılında gerçekleşen seçimler sonucunda CHP, AP, CKMP ve YTP Millet Meclisine girmeyi başarmışlardır. 1965'te CHP, AP, CKMP, YTP, MP ve TİP meclise girmişlerdir. 1969 seçimlerinde CHP, AP, YTP, MP, GP, MHP, BP ve TİP mecliste yer almışlardır. 1961 seçimleri sonunda Türkiye ilk kez koalisyon hükümeti ile tanışmıştır. Başbakanlığını İnönü'nün yaptığı hükümette CHP ve AP milletvekilleri görev yapmışlardır. İlk koalisyon hükümeti 1962 yılına kadar görevde kalmıştır. 1963 yılının sonuna kadar ise ülkeyi CKMP, YTP ve CHP'nin oluşturduğu Başbakanlığını İnönü'nün yaptığı hükümet yönetmiştir. 1965 yılında yapılan seçimlere kadar ise hükümeti AP, MP ve CKMP'nin oluşturduğu, Başbakanlığını Ürgüplü'nün yaptığı hükümet yönetmiştir. Bu hükümetin Bakanlar Kurulu, Cumhuriyet Senatosu üyeleri ve Bağımsız milletvekillerinden oluşmuştur.

1965 ve 1969 yıllarında yapılan milletvekili genel seçimlerini AP birinci sırada tamamlamıştır. 1965 yılına kadar koalisyon hükümetleri ile yönetilen Türkiye'de 1965 seçimlerinde AP %52.9 oy alarak tek başına iktidar olmuştur. 1969 yılında oy oranı %46.6'ya düşmesine rağmen AP seçimin tek kazananı olmuştur. 1969 yılından sonra AP içinde meydana gelen çekişmeler partiden kopmalara ve dolayısıyla partinin güç kaybetmesine neden olmuştur. Bu dönemde ekonomik göstergelerin de olumsuz seyretmesinin akabinde işçi ve öğrenci hareketleri beraberinde güvensizlik ortamı yaratmıştır. Bu istikrarsızlık ve ekonomik bunalımlar sonucunda TSK, 12 Mart 1971 tarihinde muhtıra vererek duruma tepki koymuş ve demokrasi bir kez daha yara almıştır. Muhtıra sonrasında Türkiye'de yeniden koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır.

Türkiye, 1973 genel seçimleri sonucunda kurulacak hükümete kadar “partiler üstü” hükümetler aracılığıyla yaklaşık üç yıl yönetilmiştir. Bu ara rejim döneminde 26 Mart 1971-11 Aralık 1971 tarihleri arasında ve 11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972

tarihleri arasında Erim tarafından iki hükümet kurulmuştur. 22 Mayıs 1972 - 15 Nisan 1973 arası Milli Güven Partisi Van Senatörü Melen hükümeti ve 15 Nisan 1973 - 26 Ocak 1974 tarihleri arasında Talu hükümetleri görev yapmışlardır. 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçimler neticesinde CHP'nin birinci parti olarak girdiği meclise; AP, DP, MSP, CGP, MHP, TBP milletvekili göndermeyi başarmışlardır. 26 Ocak-17 Kasım 1974 tarihleri arasında Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümet görev yapmıştır. Bu hükümet göreve başlarken Kıbrıs krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde 1. ve 2. Kıbrıs Barış Harekâtlarını başarı ile gerçekleştirerek Kıbrıslı Türkleri, Rum boyunduruğundan kurtarmışlardır. Bu hükümetin de istifası sonrası hükümet kurma bunalımı çıkmış yeni hükümet kuruluncaya kadar Irmak Başkanlığında bir geçiş hükümeti görev yapmıştır. Ardından 31 Mart 1975'den 21 Haziran 1977'ye kadar 1. MC hükümeti AP, MSP, CGP ve MHP ortaklığında kurulmuş sonrasında yapılan 1977 genel seçimleri ile meclise CHP, AP, DP, MSP, CGP, MHP milletvekili göndermiş bu seçimlerden sonra 2. MC hükümeti AP, MHP ve MSP'nin katılımıyla Demirel'in Başbakanlığı ile kurulmuştur. 2. MC hükümeti 5 Ocak 1978 tarihine kadar görevde kalmıştır. Bu hükümetten sonra sırasıyla Ecevit ve Demirel birer kez daha hükümet kurmalarına rağmen ülkede bir türlü istikrar ve sükûn tesis edilememiştir.

Bu dönemin en önemli sorunu, şiddet olaylarının tırmanarak, ülkenin kaos ortamına sürüklenmesidir. Her gün sağ-sol çatışmaları ve anarşi nedeniyle kan dökülmesi ve ülkede toplumsal huzurun her geçen gün azalması askeri darbenin yapılmasına ortam hazırlayacaktır. Ekonomik ve sosyal yapının bozulduğu, temel ihtiyaç malzemelerinin alınamadığı, insanların kuyruklarda can güvencesi olmadan temel gıda maddelerine ulaşmaya çalıştığı bir süreç yaşanmıştır. Ekonomik yapının çökmesiyle ilişkili olarak finansman için gerekli kaynak yaratma amacıyla dış borç bulunamaması, karaborsacılığın ve kaçakçılığın piyasayı ele geçirdiği, emniyet ve huzuru sağlama gereken polis dahi siyasallaşarak, toplumsal olaylarda taraf olduğu, devlet memurlarının ideolojik bölünme yaşadığı bir süreçte ülkeyi yönetme niyetinde olan siyasetçilerin beceriksizlikleri ve zıtlaşmaları ülkeyi çıkmaza götürmüştür. Ülkedeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın devam etmesi askeri darbeyi beraberinde getirmiştir. 12 Eylül 1980 tarihinde TSK ülke genelinde yönetime bir kez daha el koyunca Türk demokrasisi ağır bir yara daha almıştır.

1960 Askeri Darbesinden sonra yapılan genel seçimlerde nispi temsil sisteminin de etkisiyle Kars'ta Cumhuriyet tarihinden bu tarafa ilk kez CHP dışında diğer partilerce milletvekili çıkarılmış böylece CHP'nin buradaki hegemonyası da kırılmıştır. Kars'ta 1961 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde AP 2, CHP 4, YTP 3 milletvekilliği kazanmış, seçim sonrasında ilde temsili demokrasi tam anlamıyla bu seçimden sonra başlamıştır. 1965 seçimlerinde AP 3, CHP 3, TİP 1 ve YTP 2 milletvekilliği kazanmışlardır. 1969 yılında yapılan seçimlerde ise AP 5 ve CHP 4 milletvekilliği kazanmış olup bu seçimler Kars'ın meclise 9 milletvekili gönderdiği son seçimler olmuştur. 1969 seçimlerinde AP'nin 5 milletvekili çıkararak birinci parti olmasının nedeni olarak 1965 yılından sonra AP hükümetinin Kars ilinde yaptığı yatırımların (Süt Fabrikasının açılması, Çıldır HES ve Sulama tesisleri ile Çimento Fabrikası temelinin atılması) seçmen tarafından bu partinin ödüllendirilmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu seçimlerden sonra Kars'ın milletvekili kontenjanı 8'e inmiştir. 1973 yılında yapılan seçimlerde AP 1, CHP 5, DP 1, MSP 1 milletvekilliği kazanırken 1977 yılındaki seçimlerde AP 2, CHP 5 ve MSP 1 milletvekilliği kazanmıştır. Bu seçimlerde görüleceği üzere CHP dışında başka partilerde milletvekili çıkarmalarına rağmen, CHP'nin ilgili dönemde Kars genelinde hala gücünü koruduğu görülmektedir. Bunun diğer bir kanıtı da Kars ilinde yapılan Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde görülmektedir. Kars ili senato kontenjanı 3 olup, 1961 seçimlerinde CHP 3 senatör çıkarmıştır. 7 Haziran 1964 tarihinde yapılan Senato 3 te 1 yenileme seçimlerinde CHP 2, AP 1 senatör çıkarmıştır. 14 Ekim 1973'te yapılan seçimde CHP 2, AP 1 senatör ve 14 Ekim 1979 seçimlerinde CHP 2, AP 1 senatör çıkarmıştır. Bu senato seçimlerinin hepsinde CHP'li Sırrı Atalay senatör olarak parlamentoya girmeyi başarırken, CHP'den Mehmet Hazer 1961-1964'te olmak üzere 2 kez ve AP'den Yusuf Ziya Ayrım 1964-1973 seçimlerinde iki kez senatoya seçilmiştir.

1960-1980 yılları arasında Millet Meclisi'nde toplam 30 kişi Kars'ı milletvekili olarak temsil etmişlerdir. Bu milletvekilliklerinden 21'i bir dönem, 6'sı iki dönem, 2'si üç dönem milletvekilliği yapmıştır. CHP'li Mustafa Kemal Güven ise dört dönem milletvekilliği yaparak rekor kırmıştır. Bu bilgilere bakılarak seçimlerin bir başka amacı olan; daha önceki seçimlerde seçtiği siyasilerin bir dahaki seçimlerde yeniden seçilmesinin seçmence onaylanmaları anlamına geldiğini düşünerek seçmen gözünde bu parlamenterlerin görevlerini iyi bir şekilde yerine getirdikleri sonucunu

çıkabiliriz. Bu dönemde Kars milletvekillerinin öğrenim durumlarına bakacak olursak 17 milletvekilinin Hukuk Fakültesi mezunu olduğunu görürüz. 3 milletvekili Mühendislik Fakültesi mezunu, 2'ser milletvekili Tıp ve Askeri Okul ve Ortaokul mezunudur. 1'er milletvekili ise İktisat, Mülkiye, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi ve Lise mezunlardır. Cumhuriyet Senatosu üyelerinden ise 3'ü Hukuk Fakültesi, 2'si Mühendislik Fakültesi ve 1'er senatör Tıp ve Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunudur. Kars milletvekillerinin doğum yerlerine bakılacak olursa 30 milletvekilinden 21'i Kars ve o dönem Kars'a bağlı yerleşim birimi doğumludurlar. Kars Senatörlerinden ise 6'sı Kars doğumlu olup doğum yeri Kars olmayan yalnızca bir kişidir. Kars doğumlu olan senatör ve milletvekillerinden ise 2'si Iğdır, 7'si Ardahan, 3'ü Dığor ve 3'ü Göle doğumludur. Milletvekili ve senatörlerin meclis faaliyetlerinin incelendiği bölümde özellikle parlamenterlerin kendi doğum yeri olan ilçelerin sorunları ile daha fazla ilgilendiği görülmüştür. Bu sonuç yapılacak seçimlerde aday olacak kişiler veya seçmenler için bir referans olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yukarıdaki bilgilere dayanarak Ardahan'ın Kars siyasetinde önemli bir yeri olduğu çıkarılabilir. 1960-1980 arası dönemde Kars milletvekillerinden Turgut Göle ve Muzaffer Şamiloğlu hem senatör olarak hem de milletvekili olarak görev yapmışlardır. 1960-1980 arasında Kars parlamenterleri önemli görevlerde yapmışlardır. Sırrı Atalay 28. Hükümet'te 12 Aralık 1964 - 20 Şubat 1965 tarihleri arasında Adalet Bakanı olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet Senatosu Başkan vekilliği ve Başkanlığı görevlerini yerine getirirken Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanlığından ayrılması sonrası bu makama vekaleten bakmıştır. Mustafa Kemal Güven 1973-1977 tarihleri arasında iki kez TBMM Başkanlığı yapmıştır. Abdulkerim Doğru ise 37. ve 39. Hükümette Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı yapmıştır. Bu görevlerinin yanı sıra Kars milletvekilleri mecliste çeşitli çalışma komisyonlarında da üye olarak görev yapmışlardır. TBMM'de 1961-1980 arası dönemde toplam 6229 kanun teklifi verilmiş ve bu kanun tekliflerinden 2301'i kabul edilerek yasalaşmıştır. Bu dönemde Kars senatör ve milletvekilleri 16 kanun teklifinde bulunarak tabiri caizse bu alanda sınıfta kalmışlardır.

1960 yılından sonra Kars iline önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlayan Kars'ta bu sektörlerin gelişimiyle paralel olarak Et Kombinasyonu, Süt Fabrikası ve Yem Fabrikası yapılmıştır. Bu dönemde ilin önemli bir ihtiyacı olan Çimento Fabrikasının temeli atılarak 1976 yılında faaliyete

geçirilmiştir. Yine bu dönemde Ankara-Kars arasındaki demiryolu standart hale getirilerek kesintisiz ulaşım başlatılmıştır. Kars iline bu dönemde önemli alt yapı yatırımları yapılmıştır. Kars Havaalanı programa alınmış, Kars-Erzurum Karayolunun güzergâhı değiştirilmiştir. Kars'tan yayın yapan Kars Radyosu faaliyete geçmiş, Kars Lisesi dışında yeni liseler yapılmış, Kars Müzesi ve şehrin kültür yapısına önemli etkileri olacak TV vericisi faaliyete geçirilmiştir. Spor alanında Kars iline önemli tesisler kazandırılmıştır. Bu dönemde yapılan yatırımların çoğunluğu 1968 yılında AP'nin tek başına iktidarda olduğu yıllarda yapılmış ve halen Kars'ta faal olan önemli yatırımların çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. 1960-1980 arası dönemde Kars'ta önemli gelişmeler olmuş ancak 1980 darbesi ile birçok faaliyet sekteye uğramıştır. İki darbe arası dönemde iç ve dış gelişmeler Türkiye'yi etkilediği oranda Kars şehrini de, özellikle asayiş ve güvenlik bakımından etkilemiş Türkiye'nin geçirdiği değişimden Kars'ta payına düşeni almıştır. 1960 Darbesi ile başlayıp 12 Mart 1971 Muhtırası ile devam eden, 12 Eylül 1980 Darbesi ile sona eren bu sıkıntılı süreç ile tekrar karşı karşıya kalmamak için dönem iyice incelenmeli ve gerekli dersler çıkarılmalıdır.

Kars'ı temsil eden parlamenterler 1960-1980 döneminde Millet Meclisi ve Senato'da aktif bir şekilde çalışmalara katılmışlardır. Gerek şahısları adına, gerekse parti grupları adına ülke sorunlarına katkıda bulunmaya çalışmışlardır. Kars milletvekilleri ve senatörlerinin meclis çalışmalarına katılımları, dönemler itibari ile farklılık göstermektedir. Bu katılımların çoğunlukla genel konular ve bütçe görüşmeleri hakkında olduğu gözlenmektedir. Seçim bölgeleri olan Kars ile ilgili olarak 1962 yılında Iğdır'da meydana gelen deprem nedeniyle ve bölgede kuraklık nedeniyle yiyecek ve hayvan yemi sıkıntısı gibi konuları meclis gündemine taşımışlardır. CHP Kars milletvekili Hasan Yıldırım'ın 1978 yılında Kars'a Tarım Üniversitesi kurulmasına dair kanun teklifi şehir için hayati öneme sahip olup, 1992 yılında Kafkas Üniversitesinin kurulması ile bu istek bir nebze olsun karşılık bulmuştur. 1972 yılında Kars Senatörü Sırrı Atalay'ın Kars ili ve ilçelerinde yapılan spor yatırımlarının neler olduğuna dair yazılı soru önergesindeki belirtilen konular, karşılığını ancak 2000'li yıllarda bulabilmiştir. DP milletvekili Yasin Bozkurt'un Kars'ta hayvan hastanesi açılmasına ilişkin Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığına verdiği yazılı soru önergesi ile yörede hayvancılığın gelişimi açısından önem taşımakta olup, Bakanlığın 1974 yılı programına alındığına dair cevabına rağmen bu

hastane ancak 1992 yılından sonra Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nin altında faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu dönemde meclis gündemine getirilen pek çok konuyu, günümüz TBMM kürsüsünden tarih vermeden dile getirilecek olursa sanki güncel konularmış gibi ele alınması muhtemeldir. Bu durumda göstermektedir ki dönemin parlamenterlerinin mevcut dönemde çözülmesi yönünde çaba sarf ettikleri sorunlar hala çözüme kavuşturulmayı beklemektedir. Seçim bölgeleri olan Kars ili, ülkenin genel ekonomik bütçesinden kendine yeteri kadar pay alamamakta böylece kalkınmasını tamamlayamamaktadır. Bu durumda bölge milletvekillerinin yaptıkları çalışmalar, getirdikleri öneriler ve teklifler bakanlıklar veya diğer kurumlarca ele alındıktan sonrada sonuçlanması noktasında siyasilere ve özellikle hizmetten faydalanacak olan seçmenlerin konunun takipçisi olmaları gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Kars senatör ve milletvekillerinin çoğunun bu bölgede doğup büyüdüğü ve burada yaşamlarını sürdürdüklerinden bölgenin sorunlarını ve sıkıntılarını iyi bildikleri ve bunların çözümü noktasında çaba harcadıklarını meclisteki konuşmalarından, vermiş oldukları kanun teklifleri ve önerilerden anlamaktayız. Günümüzde de partiler ve milletvekili adayları seçim propagandası nedeniyle seçmenleriyle buluşup neler yapacaklarını ve projelerini anlatırlar. Seçim sonrası seçmenler kendilerini temsil eden kişilerden verdikleri sözleri yerine getirmelerini beklerler. Bu nedenle adaylar tutamayacakları vaatlerde bulunmamalıdır. Aksi halde siyasete olan güven zayıflar ve neticede sistem zarar görür. Milletvekilleri görevleri süresince temsil ettikleri seçmenlerin çıkarlarına aykırı hareket etmemeli, her şeyden önce kamu yararını önde tutmalıdırlar. Milletvekilleri tüm çalışmalarında temsil ettikleri seçmenlere karşı açık ve samimi olmalıdırlar. Çalışmalarıyla ilgili olarak sürekli vatandaşlara ve sivil toplum kuruluşlarına çeşitli yayın organları aracılığıyla bilgi vermelidirler. Milletvekilleri göreve başladıktan sonra yalnızca kendi seçmenlerinin değil, kendisini seçmeyenlerin de vekili olduklarını göz önünde bulundurarak görevlerini yürütmelidirler. Burada seçmene de önemli görevler düşmektedir. Seçmene düşen görev sadece seçimlere katılmak olmamalıdır. Seçim ertesinde de gündemi izlemeli ve milletvekillerinin faaliyetlerini takip etmelidirler. Adayların içi boş vaatlerine kanmamalı sadece inandırıcı gelen vaatleri dikkate almalılar. Hangi milletvekili pasif kalmış hangisi aktif bir faaliyet içinde olmuş, iyi takip edilmeli ve sonraki seçimlerde buna göre davranılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul: Bilgi Ün. Yayınları.
- Ahmad, F. (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul, Kil Yayınları.
- Akad, M. (1984). *Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasasının 10. Maddesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Akbaş, R. (2008). *Mareşal Fevzi Çakmak (1876-1950)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akça, B, Kıyanç, S.(Bahar 2017). *Malakan'ların Anadolu'daki İzleri*, Muğla Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, Sayı 39
- Albayrak, M, (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phenix Yayıncılık.
- Aldıkaçtı, O. (1982). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Ün. Yayınları.
- Altunsoy, A. (2005). *Kentsel Tarihi Çevre Koruma (Kars Üzerine Bir İnceleme)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Ana Britannica Ansiklopedisi (1994). *Seçim*, Cilt 24, İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Ardahan Haber Gazetesi.
- Aren, S. (1993). *TİP Olayı 1961-1971*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Arslan, E. (2008). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XVI. Dönem (1977-1980)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Aslan, N., O., Ural, S. (2018). *Kars Tarihi 1960-1980*, Kars: Sonçağ Yayıncılık.
- Aslan, Z. (2011). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XI. Dönem (1957-1960)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Aybar, M.A. (1988). *Türkiye İşçi Partisi Tarihi 1*, İstanbul: BDS Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (2017). *Menderesin Dramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş.S., (1983). *Tek Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Aydemir, T. (2020). *Hatıratım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Aydın, S., Taşkın, Y. (2018). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydınoğlu, E. (1997). *Türkiye Solu (1960-1980)*, İstanbul: Versus Yayınları.
- Baday, G. (2009). *1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve Kars-Ardahan Kıbrıs Şehitleri ile Gazileri*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Bağce, H., E. (2004). *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM – XV. Dönem (1973-1977). Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Balcıoğlu, İ. (2007). *Sosyal ve Psikolojik Açından Göç*, İstanbul: Elit Kültür Yayınları.
- Bezci, B. (2013). “*Cumhuriyet Halk Partisi*”, Turgay Uzun (Ed.), İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler, Ankara: Orion Kitabevi.
- Bingöl, B. (2008). “*Türk Siyasal Yaşamında Birlik Partisi*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Boran, B. (1968). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul: Gün Yayınları.
- Bozkır, G. (2013). “*Cumhuriyetçi Güven Partisi, Ara Dönemlerin Partisi*”, Turgay Uzun (Ed.), İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler, Ankara: Orion Kitabevi.
- Bugün Gazetesi.
- CHP (Haziran 2015). *CHP Tarihi*. Erişim: 20 Ocak 2019, <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi>.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Ağustos 1964). *Malakanlı'nın Türk Vatandaşlığını Kaybettikleri*. 30-18-1-2/06.08.1964/ 170-46-1. Erişim: 29 Mart 2019, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/OnIzlemeVeSiparisAyarlama.aspx?ItemId=198714&Hash=F4E8E912E5D80011B23636B4CBC9CB45694DB14DDBC6DF3B346786AB44FC6D28&Mi=0>
- Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete (Aralık 1960). *Temsilciler Meclisi*. Erişim: 18 Ocak 2019, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10682.pdf>.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi. 1-17. Dönem

Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi; 1950'den Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çavuşoğlu, H. (2005). *Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Parti (1970-1980)*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, YL Tezi.

Çelik A.(2018). “*Sosyal Bölünmeler, Parti Sistemleri ve Türkiye*”. Atıl Cem Çiçek, Adem Çelik, Berkan Hamdemir (Ed.). *Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye*, (s.124). Ankara: Gece Akademi Yayınları.

Çınar, M. (2011). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Çoker, F. (1998), *Türk Parlamento Tarihi “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)”*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Çoker, F. (1999). *Türk Parlamento Tarihi “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)”*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Çolak, M. (2013). “*Yeni Türkiye Partisi, Kuşkulu Demokratlar*”, Turgay Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi.

Demir, M. (2014). *Kars Kent Coğrafyası*. Kars: Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demokratik Parti Tüzüğü, 1970, Erişim: 20 Ocak 2019,

DocPlayer (Mart 2019). *Osman Yeltekin Kars Eski Milletvekili*. Erişim: 06 Mayıs 2019, <https://docplayer.biz.tr/17141046-Osman-yeltekin-kars-eski-milletvekili.html>.

Duman, D. (1999). *Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Ekinci Gazetesi.

Ekşi, R. (2005). *Yassıada Çılgılığı*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.

Erdoğan, M, (2003). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.

- Ersel, B. (2002). “*Türkiye’den Yurt Dışına İşçi Göçü Akımı ve Ortaya Çıkardığı Sosyal Politika Sorunları*”, Ahmet Alpay Dikmen (Ed.). *Kentleşme Göç ve Yoksulluk*. Ankara: İmaj Yay.
- Feyzioğlu, T. (2000). *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Gevgilili, A. (1987). *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Gönlübol, M., Kürkçüoğlu, Ö. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş., Kili, S., (1982). *Türk Anayasa Metinleri*. Ankara: Ankara Üniv. Siyasal Bilg Fakültesi Yayınları.
- Günel, E. (2009). *Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/8d90969c-95cb-4b35-9855-eb9e41828a86>.
- https://turkiyeiscipartisi.org/?SX=_pdf.php&PDF=_dokuman/_tip_tuzuk_1964.pdf.
- Hüryurt Gazetesi.
- Hüseyin Kurt, (2013). “*Adalet Partisi*”, Turgay Uzun (Ed.), İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler, Ankara: Orion Kitabevi.
- Kabadayı, T., İnce, E.D., Üreten, H. ve Gündeay, G. (2012). *Başbakan Adnan Menderes’in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*. Aydın: Adnan Menderes Üniv. Yayınları.
- Kapani, M. (Kasım 1960). “*Anayasa Ön Tasarısı Üzerinde Bazı Düşünceler*”. Forum Dergisi, 13:7.
- Karaca, B. (2018). *Prof. Dr. Necmettin Erbakan*, İstanbul, Asalet yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Nobel Yayıncılık
- Karataş, M. (2018). *Türk Siyasal hayatında Demokratik Parti 1970-1980*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bil. Enstitüsü, Doktora Tezi, Tokat.
- Kars Belediyesi (Mart 2019). *Eski Belediye Başkanlarımız*. Erişim: 25 Mart 2019, <http://www.kars.bel.tr/icerik-detay/eski-belediye-baskanlarimiz/137>.

Kars Eli Dergisi.

Kars Ticaret ve Sanayi Odası Rehberi (1988). Kars

Kars Valiliği (2002). Kars Yıllığı.

Kaynar M., K. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, Ankara: İmge Kitapevi.

Kırçak, Ç. (1993). *Türkiye 'de Gericilik*. Ankara: İmge Yayınevi.

Kocabaş, S. (2010). *27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yolda Yeşilhisar-Kayseri Olayları*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık.

Kocataşkın, M. (1998). *TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Koloğlu, O. (2006). *Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık.

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi (1992) *Demokrasi*, Cilt 5, İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları.

MHP (Nisan 1997). *Türk Dünyasının Bilge Lideri Türk Milliyetçiliğinin Kurucusu Başbuğ Alpaslan Türkeş'in Hayatı*. Erişim: 20 Ocak 2019, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/basbug/hayati/mhp/basbugumuzun_hayati.html.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi. 1, 2, 3, 4 ve 5. Dönem.

Milliyet Gazetesi.

Neziroğlu, İ, Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C.6, Ankara, TBMM Başkanlığı Yayınları.

Öncü, E. (2020). *1971 İzmir Akdeniz Oyunları: Büyük İmtihan*, Cilt : 18, Sayı: Spor Tarihi Özel sayı, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spormetre/issue/54362/723911>

Önder, C. (1985). *Demokratik Parti*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Öz, H, K. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nin Üçüncü Büyük Devalüasyonu 10 Ağustos 1970 Kararları ve Etkileri, *Mediterranean Journal of Humanities*, Akdeniz Üniversitesi Yayınları.

Özbey, C. (1969). *Uyarmalar: Birlik Partisi'nin 3. Kuruluş Yıldönümü Münasebetiyle Birlik Partililerle Bir Konuşma, Birlik Yolu*, Ankara, Atatürk

Yolu Dizisi.

Özdağ, Ü. (2004). *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Yayınları.

Özdemir, H. (1974). *Siyasal Tarih (1950–1960)*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Özdemir, H. (1989). *Rejim ve Asker*. İstanbul: Afa Yayınları.

Özgişi, T. (2012). *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Özkaya, Ş. (2005). *Adım Adım 27 Mayıs*. İstanbul: İleri Yayınları.

Öztürk, K. (1968). *Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları*. İstanbul: Ak Yayınları.

Öztürk, K. (2000). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – X. Dönem (1954-1957)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Parlar, S. (1997). *Kontrgerilla Kıskaçında Türkiye*. İstanbul: Memphisto Yayıncılık.

Poyraz, F. (2013). “*Milli Nizam Partisinden Ak Partiye*”, Turgay Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi.

Sabah Gazetesi.

Sencer, M. (1974). *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul: Geçiş Yayınları.

Serhat Kars Gazetesi.

Server, F. (1962). *Anayasa ve Siyasi Belgeler*. İstanbul: Büyük Kervan Matbaası.

Sunay, C. (2013). “*Demokrat Parti, Çok Partili Demokrasiye Geçiş*”, Turgay Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi.

Şener, M. (2007). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Talu M. (2022). *Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri Ve Yargılanmasının Türk Kamuoyuna Yansımaları*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

- TBMM (2010). *TBMM Albümü 1920-2010, Cilt 2 (1950-2010)*. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- TBMM (2010). *TBMM Albümü 1920-2010, Cilt 4 (1960-1983)*. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- TBMM Araştırma Merkezi (Temmuz 2010). *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum*. Erişim: 19 Ocak 2019, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2096/201004706.pdf?...1...>
- TBMM Temsilciler Meclisi, *Tutanak Dergisi* (Ocak 1961). İkinci Birleşim. Erişim: 19 Ocak 2019, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c001/tm_00001002.pdf.
- TBMM. (2019). *Üyelere Göre Tutanaklarda İstatistik*. Erişim 05 Nisan 2019, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.uyeler.
- Tıkveş, Ö. (1982). *Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku*. İzmir, 9 Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.
- Tokatlı, O. (2004). *Güvercinli Yıllar*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Toker, M. (1998). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TUİK (Mart 2019). *Genel Nüfus Sayımları*. Erişim: 28 Mart 2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>.
- Turan, Ş. (2002). *Türk Devrim Tarihi*. Cilt 5, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü. Erişim: 25 Şubat 2024,
- Uzun, T. (2013). *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Ülger, N. (2004). *Türkiye'de Siyaset ve İktisat*. İstanbul: Batı Yayın-Dağıtım.
- Ünsal, A. (2002). *Umuttan Yalnızlığa: Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, İstanbul: Yurt Yayınları.
- Wikipedia (Mart 2019), *Osman Yeltekin*. Erişim: 06 Mayıs 2019, https://tr.wikipedia.org/wiki/Osman_Yeltekin
- Yeni Türkiye Partisi. (1967). *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*. Erişim: 22

Nisan 2019, [https://acikerisim.tbmm.gov.tr/discover? scope= %2F&query=Yeni+türkiye+partisi+tüzüğü+ve+programı&submit=Bul&rpp=10](https://acikerisim.tbmm.gov.tr/discover?scope=%2F&query=Yeni+türkiye+partisi+tüzüğü+ve+programı&submit=Bul&rpp=10)

Yetkin, Ç. (2006). *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*. Antalya: Ufuk Matbaası.

Yılmaz, E. (Ağustos 2010). “1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları”, *e-Journal of New World Sciences Academy*, Sayı: 5, s.549.

YSK (Haziran 2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. Erişim: 10 Aralık 2019, <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>.

